

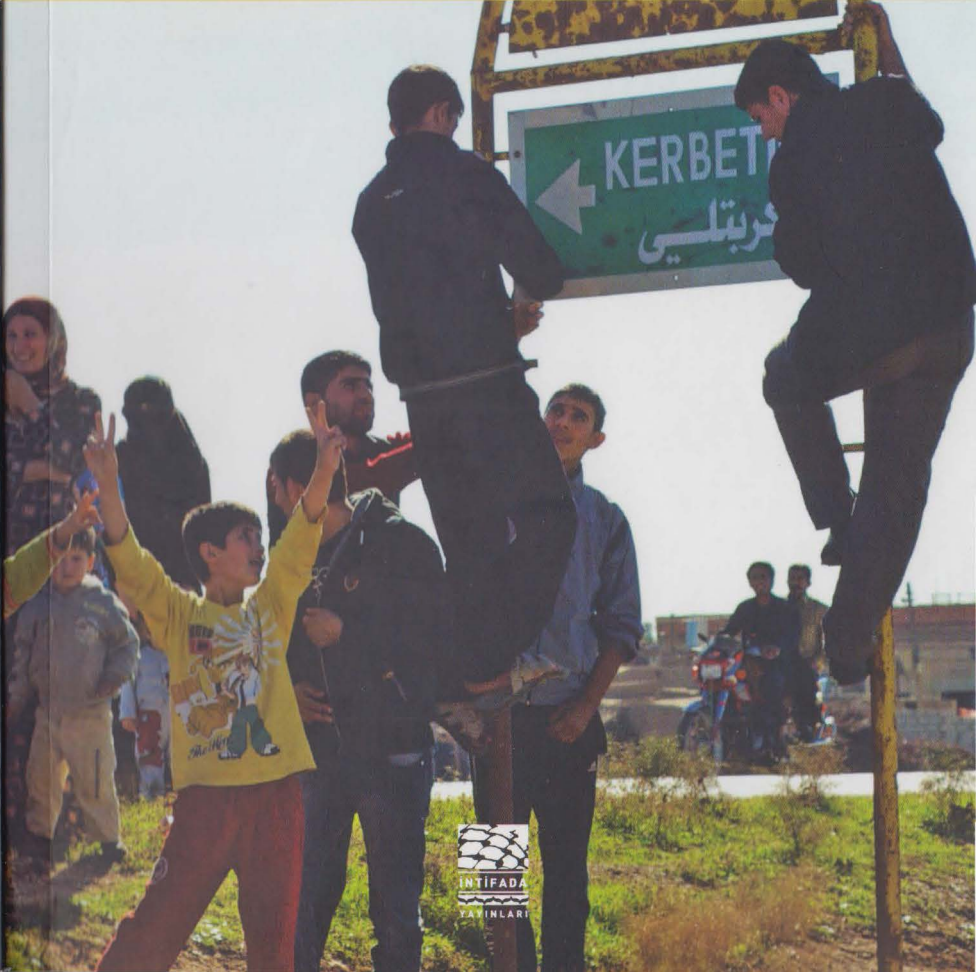
Jordi Tejel

Suriye Kürtleri

TARİH, SİYASET VE TOPLUM

Jordi Tejel

SURİYE KÜRTLERİ
TARİH, SİYASET VE TOPLUM

İNTİFADA
YAYINLARI

İNTİFADA
YAYINLARI

Genel: 3
Kürdistan: 1
Suriye: 1

Suriye Kürtleri: Tarih, Siyaset ve Toplum
Jordi Tejel

Syria's Kurds: History, politics and society
© 2009 Jordi Tejel

All rights reserved. Authorised translation from the English language edition
published by Routledge, a member of Taylor & Francis Group

Bu kitabın Türkçe yayın hakları AnatoliaLit Ajansı aracılığıyla alınmıştır.

Çeviren:
Burçin Koç

Editör:
Harun Özgür Turgan

Son Okuma:
Nihal Boztekin

Kapak Tasarımı ve Grafik:
Meltem Ulusoy

Kapak Fotoğrafı:
Dirbêsiyê yakınındaki Kerbetilî köyünün tabelası, köyün adının Kürtçe yazıldığı
tabelayla değiştiriliyor (16 Kasım 2012)
© David Enders / MCT / Tribune News Service / Getty Images Turkey

Birinci Basım: Ekim 2015, İstanbul

Baskı ve Cilt:
Pasifik Ofset

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi A Blok K:2
34310 Haramidere-İstanbul Tel: 0212 412 17 77
Matbaa Sertifika No: 12027

ISBN: 978-605-85156-2-8

İntifada Yayınları

Halil Rifat Paşa Mah. Yüzer Havuz Sok. No:1/A-566, 34384 Şişli-İstanbul
Yayınevi Sertifika No: 30264

W: www.intifadayayinlari.com E: iletisim@intifadayayinlari.com
T: twitter.com/intifadayayin F: facebook.com/intifadayayinlari

Jordi Tejel

Suriye Kürtleri

Tarih, Siyaset ve Toplum

Çeviren:

Burçin Koç

Jordi Tejel

İsviçre Fribourg Üniversitesi'nde tarih, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales-EHESS'te (Paris) sosyoloji doktorası yaptı. Halen Cenevre Uluslararası İlişkiler ve Kalkınma Araştırmaları Enstitüsü'nün Uluslararası Tarih bölümünde Ortadoğu'da "azınlık" çatışmaları (1948-2003) konulu araştırma projesini yönetmektedir. Araştırma alanının odağında Ortadoğu'da milliyetçilik ve özellikle iki dünya savaşı arasındaki Kürt eylemliliği yer alır. Birçok makalesi, *Le mouvement kurde de Turquie en exil. Continuités et discontinuités du nationalisme kurde sous le mandat français en Syrie et au Liban (1925–1946)* (Peter Lang, 2007), *Writing the Modern History of Iraq: Historiographical and Political Challenges* (Peter Sluglett, Hamit Bozarslan ve Ricardo Bocco ile birlikte, World Scientific Publishing Company, 2012) ve *La question kurde: passé et présent* (L'Harmattan, 2014) gibi kitapları vardır.

İçindekiler

GİRİŞ	15
1. BÖLÜM FRANSIZ MANDASI DÖNEMİNDE KÜRTLER	29
Fransız Mandası Döneminde Kürt Nüfus Kümeleri	30
Manda Sistemi ve Suriye Devletinin Doğuşu	38
Mandacılık ve "Sömürge Uzmanlığı"	41
Suriye ve Lübnan'da Kürt Kültür Hareketi	51
Kürt Topluluğunun Parçalanması: Cezire'de Siyaset	61
2. BÖLÜM GEÇİŞ SÜRECİNDEKİ SURİYE: 1946-1963	87
Zan Altındaki Azınlıklar	91
Yeni Siyasi Ufuklar Arayışı	93
Arap Milliyetçiliğinin ve Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin Zaferi	101
3. BÖLÜM BAAS SİSTEMİ VE KÜRTLER	117
Baasçılık Arap Milliyetçiliğinde Bir İstisna mı?	119
İdeolojik Safılık Yılları (1963–70)	127
Davayı Araçsallaştırma Yılları (1970–2000)	132
4. BÖLÜM KÜRT SORUNU VE ULUSAŞIRI BOYUTU	149
Hafız el-Esad'ın Oyununun Doğuşu	153
Saddam Hüseyin'in Devrilmesi ve Suriye Stratejisinin Çökmesi	167

5. BÖLÜM KÜRTLERİN TEPKİSİ VE SINIRLARI	175
Hukuk Sisteminin Çeperindeki Kürt Partileri	180
Resmi İslam'ın Sınırlarında Kürt Kimliği	196
Kürt Kültürünün Savunulması	209
6. BÖLÜM QAMIŞLO AYAKLANMASI	227
Kürt Ayaklanmasının Öncesindeki Olaylar	230
Qamişlo Ayaklanması	238
Etnik Bölünmenin Radikalleşmesine Doğru mu?	257
SONUÇ	279
EK	289
KAYNAKLAR	293
DİZİN	317

Teşekkürler

Fransız mandası döneminde (1920-46) Suriye’de Kürt milliyetçiliği üzerine çalıştıktan sonra, yeni kurulan devletlerde “azınlıklar” tarafından kullanılan entegrasyon stratejileri ve eski Osmanlı topraklarında kolektif kimliklerin değişimine ilişkin sorgulamamı bugüne kadar getirmeye merak sardım. Bu kitap günümüz Suriye’si bağlamında bu konuları inceleme girişimimin sonucudur.

Baskı öncesi metnin tüm bölümlerini hazırladıkları sırada okuyup görüşlerini belirtmeye zaman ayıran Hamit Bozarıslan’a minnettirim. Nadine Méouchy ve Elizabeth Picard düşünsel olgunluklarını benimle paylaşarak Suriye Kürtleri konusunda kendi yaklaşımımı dile getirmeme yardımcı oldular. Myriam Ababsa, Seda Altuğ, Julie Gauthier, Sîrwan Hec Hisên, Siyamend Haco, Paulo G. Pinto, Eva Savelsberg ve Stefan Winter ile söyleşilerin de burada sunulan hipotezlerin gelişmesine katkısı oldu. Bu kitap için 2001’den 2007’ye kadar Suriye, Irak, Britanya, Fransa, Almanya ve İsviçre’de araştırmalar yaptım, buralardaki çalışmalarımaya yardımcı olanlara teşekkür etmek isterim. Kimi zaman zor koşullar altında bile olsa görüşmeyi kabul eden Kürtlere özellikle teşekkürlerimi iletmek istiyorum.

Routledge ekibiyle çalışmak bir zevkti. Özellikle editör Natalja Mortensen baştan beri şevkli bir destekçiydi ve çalışmayı üretimin farklı aşamalarında gözden geçirdi. Son olarak Emily Welle ve Jane Welle büyük bir anlayış göstererek uzun Fransızca cümlelerimi çevirip güzelleştirmekle uğraştılar.

Bu kitabın içerdiği harita daha önce başka kaynaklarda yayımlanmıştı. Suriye’nin kuzeyindeki Kürt anklavları haritasını kullanmama izin veren Peter Lang editörlerine teşekkür etmek isterim.

- *Le mouvement kurde en exil. Continuités et discontinuités du nationalisme kurde sous le mandat français en Syrie et au Liban (1925-46)*, s. 36.

Copyright © Peter Lang, Bern, 2007.

Özel Ad ve Terimlerin Yazımı

Latin harfleriyle yazılmayan Arapça ve diğler dillerdeki özel ad ve terimlerin Türkçe çevriyazılarıyla, Kürtçe özel ad ve terimlerinse günümüzdeki Latin harfli Kürtçe metinlerde benimsenen yazımlarına uygun olarak aktarılmasına çaba gösterilmiştir.

Kısaltmalar

AIR	Air Ministry [Havacılık Bakanlığı], National Archives [Britanya Ulusal Arşivleri], Kew, Londra
CADN	Archives diplomatiques [Diplomatik Arşivler], Nantes, Fransa
CO	Colonial Office [Sömürgeler Bakanlığı], National Archives, Kew, Londra
FO	Foreign Office [Dışişleri Bakanlığı], National Archives, Kew, Londra
FONDS RONDOT	Institut kurde de Paris [Paris Kürt Enstitüsü], Paris
MAE	Ministère des affaires étrangères [Dışişleri Bakanlığı], Paris
SAULCHOIR	Archives dominicaines [Dominiken Arşivleri], Paris
SHAT	Service historique de l'armée de terre [Kara Kuvvetleri Arşivi], Vincennes, Fransa

Harita 1: Suriye'nin kuzeyindeki Kürt anklavları

GİRİŞ

Suriye Kürtleri medyada kendilerine nadiren yer bulur. Suriye'yi, hatta Kürt meselesini konu alan akademik çalışmalarda da böyledir. Çalışmaların çoğu, Türkiye ve Irak'ın ve onlar kadar olmamakla birlikte İran'ın Kürt bölgeleri üzerinedir.¹ Bu sadece belirli bir dönem için geçerli değildir. Suriye'deki Kürt etmeni, Doğu Akdeniz ülkelerindeki Fransız mandası (Longrigg 1958; Khoury 1987) ve bağımsızlık dönemi üzerine (Raymond 1980) klasik çalışmalarda da pek az önem verilen bir konu olmuştur. Bunun istisnası genelde Kürtlerin lehine yanlılık taşıyan İsmet Şerif Vanlı'nın çalışmalarından ibarettir (Vanly 1968, 1978, 1992).

Suriye'deki Kürtlere ilişkin ilk tam ve detaylı çalışmalar ancak 1990'lardan itibaren, tüm dünyada insan hakları sorunlarının öneminin artması sonucunda ortaya çıkmaya başlamıştır (Human Rights Watch 1991, 1996; McDowall 1998). Bu çalışmalar bazı önemli kronolojik referans noktaları sunmakta, fakat asıl, Kürtlerin Suriye'deki hukuki çerçeve bakımından "azınlık" olarak durumu üzerinde durmaktadır. Her şeyden çok, Mart 2004'teki Qamişlo (el-Kamişli) isyanları, Suriye'deki Kürt meselesi üzerine bir dizi çalışmanın (Montgomery 2005; Yıldız 2005) ve makalenin (Gambill 2004: 1-4; Gauthier 2005: 97-114, 2006: 217-31; Lowe 2006: 1-7; Tejel 2006: 117-33, 2007b: 269-76) yayımlanmasına cesaret vermiştir. Suriye'deki Kürt meselesine gösterilen ilginin artmasına rağmen, konuya yönelik antropolojik, tarihi ve siyasi bakış açılarının eksikliği giderilmiş değildir.

Bu bilgi boşluklarından birçok etmen sorumludur. İlk olarak, çelişkili bir mantıkla, Suriye Kürtleri ya Arap çoğunluğun ortamına kolayca asimile edilebilecek bir grup olarak² ya da Dürziler ve Aleviler gibi daha “kompakt azınlıklar”ın (Hourani 1947) tersine, çağdaş Suriye’nin evriminde sadece marjinal rol oynayan, çeperde kalan bir halk olarak görülmüştür. Güçlü bir siyasi hareketin olmaması da Kürtlerin “kimlik talepleri”nin, ülkede gerçekleşen sosyoekonomik dönüşümler karşısında güç kaybeden seçkinlerin (eşraf ve toprak sahipleri) başvurduğu bir çareden ibaret olduğunun kanıtı sayılmıştır.

Bir başka düzeyde, hâlâ yetersiz olan Kürt çalışmaları alanı ancak 1980’lerden, 90’lardan itibaren bir gerçek haline gelmiştir.³ Daha genel bir perspektiften bakıldığında, tarihçilerin ve siyasetbilimcilerin devletin ve yönetimdeki ailenin otoriter rolüne, Arap milliyetçiliği ve Arap-İsrail ihtilafına, Soğuk Savaş’ın damgasını vurduğu uluslararası bağlamda Suriye’nin konumuna odaklanmaları (van Dam 1979, 1996; Kienle 1990; Perthes 1995; Ehteshami ve Hinnebusch 1997), “Arap” ve “sosyalist” Suriye hususundaki resmi beyanlara rağmen, Suriye toplumunun tüm alanlarını enine keserek etkileyen dinamiklerin hepsini dışta bırakmıştı. Bu dinamikler arasında şunlar vardır: tüketim tarzları, etnisite, sufilik, büyük şehirlerdeki gecekondulaşma ve kuşaklar arasındaki bölünmenin artması. Bu kitap, “uçlara” ilgi göstererek ve tarihi boyutları göz ardı etmeden antropolojik ve sosyolojik boyutlara öncelik vererek (Chiffolleau 2006; Dupret vd. 2007) araştırmalarını birçok yeni doğrultuya yönelten yeni bir araştırmacılar kuşağının Suriye üzerine çağdaş araştırmalara kazandırdığı yeni ivmeye katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Aslında, Suriye’deki alan çalışmaları 1990’ların sonlarından itibaren Şam, Halep ve Kürt Dağı’ndaki Kürt şeyhler hakkında değerli antropolojik araştırmaların yolunu açarak daha erişilebilir bir hale gelmiştir (Böttcher 1998; Christmann 1998; Pinto

2004). Ne var ki odağındaki konu Kürt kimliği olan bir alan çalışması yapmak zorluğunu korumaktadır,⁴ çünkü rejim tarafından Kürtlük, bazı fark edilebilir değişimlere rağmen, hâlâ *fitne* (toplumun bölünmesi) belirtisi olarak görülmeye devam etmektedir. Son olarak, düşünüşümüz 1990'ların sonlarındaki, manda dönemine ilişkin araştırmaların canlılık kazanmasından yararlanmıştı (Gelvin 1998; Méouchy 2002; Mizrahi 2003; Méouchy ve Sluglett 2004; Provence 2005).

Bu çalışmayı oluşturan bölümlerin her birini ayrı ayrı özetlemektense, teorik ve ampirik bakış açısından önemli gördüğümüz birkaç temayı vurgulamak istiyoruz. Bu temalardan ilki, Kürt topluluklarında çağdaş Suriye'nin yapılanmasının başladığı dönemden şu ana kadar gelen ve *longue durée*'ye ait olan birtakım siyasal ve sosyal dinamiklerin ortaya çıkmasında, manda döneminin (1918-46) rolünü tekrar değerlendirmenin gerekliliğiyle ilgilidir. Manda döneminin, Kürt sivil ve dini temsilcileri arasında barışçıl meydan okumayla ve belirsiz bir siyasal sahnenin elverişli kılınmasıyla bilinen belirli bir "siyasi kültür"ün yerleşmesindeki önemini de vurgulamak istiyoruz. Son olarak, Kürt grupların "sınırları" konusuna ve hem Kürtlerle diğer Suriyeli nüfus kümeleri arasında "köprüler" kurmanın hem de Kürtlerin tarihinin bazen Suriye halkının geri kalanının tarihiyle zamansal farklarını da konu eden ayrıntılı anlatımını ortaya koymanın gerekliliğine değineceğiz.

Manda Yönetimi Altında Kürtler: Süreklilik ve Değişim Arasında

Manda arşivlerinin, 1930'lar ve 40'lardaki Kürtçe yayınların ve Suriye'de yapılan alan çalışmalarının çözümlenmesi, Kürtlerin de içinde olduğu Doğu Akdeniz halkları açısından manda döneminin hem Osmanlı dönemiyle bir süreklilik evresi hem de bir değişim dönemi olarak ele alınması gerektiğini doğruluyor.

Bu dönem, İstanbul'un bölgenin siyasi merkezi olarak önemini yitirmesinden çok sonra bile Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası olan etnik-dini örgütlenme (*millet*)⁵ ortadan kalkmayıp siyaset ve cemaat düşüncelerini şekillendirmeye devam ettiği için, bir süreklilik evresi olarak düşünülmelidir (Karpas 1988: 35-53).

“Kürt” genel adı altında bilinen ve tanınan grup, hiç de homojen değildir. Farklı lehçeleri, inanç topluluklarını (Sünni, Şii, Alevi ve Ezidi) ve aşiret bağlarına dayalı olanıyla olmayanıyla çeşitli sosyal ve coğrafi kimlikleri içinde barındırır. Bununla birlikte antropolog Martin van Bruinessen, iç bölünmelere rağmen Kürtlerin yüzyıllardır farklı kimliklerinin bilincinde olduğunu belirtiyor. Ne var ki Kürtleri tanımlayan “sınırlar” yüzyıllar boyunca değişmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan önce, Hıristiyanlar ile Müslümanlar, aşiretler ile aşiret dışı topluluklar arasındaki karşıtlığın, Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus kümeleri arasındaki bölünmelerin temel belirleyicisi olduğu görülüyordu (Bruinessen 1994: 21-6).

Bundan dolayı, Ortadoğu'da yeni devletlerin kurulmasından önce, etnisite Kürt nüfus kümeleri için baskın bir konu değildi. Etnik bir gruba ait olmak,⁶ kimliklerinin sadece bir bileşenydi. Bunun önemi kimliklerinin yeniden icadı sürecinde dalgalanma gösteriyor, birçok aktörle ilişkilerinin gelgitlerine göre azalıp artıyordu. Önemli olan, bireyler tarafından kurulan kişisel aidiyet ağlarıdır, etnik ağ bu çok sayıdaki ağlardan yalnızca biridir. Birey ya da topluluğun da mezhep, etnisite ya da kent gibi birden fazla kimlik belirleyici özelliği olabilir. Bundan dolayı, “etnisite” ve “cemaat” gibi kategoriler karmaşık bir siyasi denklem bağlamında yaratılır, meşrulaştırılır ve devam ettirilir. Bunlar “ilksel” kategoriler (Geertz 1973) olarak değil, ilişkisel bir dinamik içindeki gruplar olarak var olur (Barth 1969). Bazı tarihi şartlar altında, etnik ya da ulusal, hatta ulusaşın kimlikler ön plana çıkarılabilir ve ekonomik, sosyal ve siyasi çıkarları belirleyebilir, fakat belirli bir grup içinde hangi

kimliklerin daha önemli olduğunu gösteren, her şeyden önce uzun süreliktir (Gershoni ve Jankowski 1997: xx).

Etnisitenin siyasi bir araç olarak kullanılmasının nedeni, sosyal ve siyasi bütünlüğün doğal kaynağı olarak algılanabilmesidir (Berman ve Lonsdale 1992: 317). Bireylerin ve grupların etnik kimlik çevresindeki angajmanları, ancak bir kimlik söylemi (Vali 2003), bir öğreti (Kedourie 1986), bir ideoloji (Breuilly 1993) ve hatta imgelem sıçraması (Anderson 1993) aracılığıyla gerçekleşebilir. Belirsiz sınır çizgileriyle milliyetçilik, bir “etnik grup” ile özdeşleştirilebilecek muhtelif toplulukları bir araya getirebilir. Topluluk içinde var olan bölünmelerin üstesinden gelmek için milliyetçiliğin, farklı (muhafazakâr, ilerici, Batı destekçisi vb.) duyarlıkları söyleminin bütünlüğüne katması, tüm Kürt nüfusunu etkileyen “milliyetçi” eylemleri teşvik etmesi ve gruba ait olmanın tüm yönlerini (sosyal, dini, dilsel, aşiretsel ve yerel) kaynaştırması gerekir.

Diğer gruplarla ilişkilerin özelleştirilmesinde “siyasi müteşebbislerin” rolü son derece önemlidir (Smith 1981: 108). Seçkinler, “hayali cemaat”in (Anderson 1983) sözcüleri olduklarını ileri sürerek kendi entelektüel ve örgütsel yetenekleri sayesinde “ulusal” grubu kurar. Milliyetçilik, var olabilmek için bu ayırım ya da farklılığın (kimlik) temelini oluşturabilecek “nesnel” bileşenler (ırk, dil, akrabalık, vb.) ister. Bu farklı kimlik daha sonra “siyasi müteşebbisler” tarafından bilinçli ve rasyonel bir araç olarak modern siyasal alana sokulabilir.

Ne var ki antropolog Olivier Roy’ya göre, etnik milliyetçilik nadiren siyasi eylem içinde olabilir. Siyasi eylem biçimleri, etnisite oyuncuların “*par excellence*” (en tipik) söylemi olduğunda bile, genelde sıkı sıkıya etnik bir mantığın dışında kurulur. “Etnisite iş görmektedir ama pek açıklayıcı değildir.” (Roy 2004: 65). Siyasi seferberlik halinde iş gören başka lojistikler de olacaktır. *Asabiye*’nin (grup dayanışması) işleyişindeki et-

nisite-altı [lojistik] ve İran'da etnik bölünmelere rağmen ulus devlete bağlılık geliştiren Şiiler örneğinde dini göndermelerle ilişkili olan etnisite-üstü [lojistik] gibi.

Ayrıca, 1957 yılında Suriye Kürt Demokrat Partisi'nin kurucularından Reşîd Hemo'nun belirttiği üzere, grubun “özgül” saydığı ve bir çatışma döneminde “ötekiler”den ayıran “sınır” çizgisi olarak gördüğü, dil ya da inanç topluluğuna ilişkin tek bir özellikle ayırt edilen bir grup olarak Kürt cemaati kavramı, 1920'lerin başında bir gerçeklik değildi.⁷ Diğer taraftan, baba-soylu ilişkiler, yerel, dini ve aşiret kaynaklı bağlar, Suriye'nin kuzeyindeki Kürt nüfusunun toplumsal pratiklerini ve eyleme geçişlerini belirliyordu. Suriye'de Kürt nüfusun küçük bir azınlığı içinde bir “ulusal Kürt grubu” düşüncesi, daha önce İstanbul merkezli olan Kürt milliyetçisi aydınların gelişine kadar belli bir gerçeklik kazanmış değildi. Kürtlerin o zamandan beri farklı unsurları arasında dayanışma duygusuna sahip bir “cemaat” olarak algılanması, en azından Fransız mandası dönemi itibarıyla sorgulanmalıdır.

Manda dönemi Avrupa güçleri, yerel devletler ve “azınlıklar” arasında 19. yüzyıldan⁸ itibaren var olan ve günümüze kadar gelmiş olan üçlü ilişkiyi de sürdürdü (Khoury ve Méouchy 2007: 20-1). I. Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde manda sisteminin kurulması, Fransa ve Büyük Britanya'ya Ortadoğu'da kalma imkânı vermişti. Fransa, Suriye ve Lübnan'da manda kurmaya odaklanmışken, Büyük Britanya yeni Irak devletinin yönetimine el attı.

Suriye Cezire'sinin (Cizîr) statüsünü yükseltmeye yönelik sosyoekonomik projeler ve Türkiye-Suriye sınırının kesinleştirilmesi konusunda Fransa ve Türkiye arasındaki anlaşmazlık, Fransızlar tarafından “Kürt kartının” kullanılmasına elverişli koşullar sağlıyordu (Tatchjian 2004; Tejel 2007a). Sonuç olarak Türkiye'deki Kürt hareketini başlatanlar da içlerinde olmak

üzere binlerce Kürt mülteci Suriye'ye yerleşti. Fransa Kürtlere yönelik olarak her zaman açık seçik ve tutarlı bir politika ortaya koymamışsa da, Kürt “siyasi müteşebbisler”, aydınlar ve aşiret reisleri, cemaatlerinin oluşum ve eylem stratejilerini, 1927-31 yılları arasında Ağrı civarında Kemalist rejime karşı askeri ayaklanma örgütlenmesini de içeren belirli bir noktaya kadar geliştirebildiler (Nouri Pacha 1986).

Modernist seçkinlerle aşiret reisleri arasındaki bu ittifakın bedeli, milliyetçi hareketin etnisite-altı grup dayanışmasına bağımlılığı ve sonunda “*asabiye* ile etnik grup arasında bir kimlik” oluşmasını mümkün kılacak şekilde birbirleriyle gitgide daha fazla iç içe geçmeleri oldu (Roy 2004: 47). Suriye Kürt hareketinin Ağrı İsyanı'na dahil olması da Suriye'deki etkin Kürt milliyetçilerinin bakışlarını, başta Türkiye ve Irak olmak üzere, başka Kürt bölgelerine çevirmiş olduklarını gösteriyor. Kürt taleplerinin bu iki ülkeye yönlendirilmesi o zamandan başlayarak Hafız el-Esad rejimi altında kalıcılaştı. Buna esin veren, Kürt meselesinin sınırötesi karakterinin tartışılmaz gerçekliği ve Suriye Kürtleri tarafından sınırın dil, aşiret bağları, etnisite ve aile açısından ayırıcı bir çizgiden ziyade, ortak bir alan olarak anlaşılmasıydı (Bozarslan 1997: 291-347).

Aynı zamanda, Kürtlerin Fransa tarafından istismarı, zaten parçalanmış olan Kürt gruplar arasındaki bölünmeleri alevlendirerek, mevcut dinamikleri pekiştirdi. Nitekim Fransız manda yönetimi yetkilileri (aşiret reislerinin de desteğiyle) Kürt milliyetçilerini siyasi faaliyetlerini Cezire'de yoğunlaştırmaya teşvik etti (Terrier Planı). Her bir Kürt anklavı, aralarında hiçbir siyasi bağ olmayan ayrı birer toprak parçası olarak ele alınıyordu. Dahası, Suriye'nin kuzeyiyle çeşitli bölgeleri arasındaki yolların berbat durumu Kürtler arasındaki ilişkileri ve Kürtlerin birleşik bir “mekânı ya da öngörülmuş topluluğu”nun kurulmasını çok zorlaştırmıştır (Deutsch 1962).

Siyaset ve Alt-Siyaset

Etnisiteye araçsal ve “durumsal” yaklaşımlar, seçkin olmayanların etnik kimliklerine neden bağlı kaldıklarını ve bir “etnik grubun” üyelerinin neden “kimlik” hareketi içinde yer aldığını açıklamıyor. Kuşkusuz, belli aşiretler gibi etnisite-içi dayanışma grupları, etnik söylemden *asabiye*’nin “bencil” çıkarlarını gizlemek için yararlanabilir, fakat aşiret dışı unsurların etnik kimlik adına militan eylemlerde yer almaları nasıl açıklanabilir? Eğer bazı aşiretler kendi konumlarını güçlendirmek için “etnik” hareketi kullanıyorsa, bu, aşiret üyeleri için etnisitenin lüzumsuz ve anlamını yitirmiş olduğu anlamına mı gelmektedir? Son olarak, verili bir durumda etnik kimlik konusuyla ilgili siyasi eylem olmaması, etnisitenin baskın bir rol oynadığı alanlarda hiç sorun olmadığı anlamına gelebilir mi?

Suriye Kürt hareketi geleneksel olarak ılımlı bir siyasi programla birlikte, bir barışçıl eylem stratejisi uygulamıştır. Manda döneminde ortaya çıkan Suriye parlamentosu, başarısızlıklarına rağmen, Kürt topluluklarından sivil temsilcilerin siyasi entegrasyonuna olanak tanımıştır. Ne var ki manda döneminde Suriye’nin siyasi ortamının açılması, Kürt milliyetçi liderlerinin bu ülkenin yasal sistemine gözle görülür şekilde ayak uydurmasını açıklayan tek etmen değildir.

Fransız yetkilileri, Doğu Akdeniz ülkelerinin diğer aşiret reisleri ve etnik-dini cemaat temsilcileri gibi Kürt liderlerin de, yönetim mekanizmasıyla ilgili olarak bağımlılık oluşturacak şekilde desteğini almıştır. Bu tercihli ilişkiler Kürt etnisitesine kendi yerel iktidarını kurumlaştırması için yollar açmış olsa da, Kürt temsilcilerinin manevra kabiliyetleri Fransızlar tarafından kısıtlanmıştı. Kürt seçkinleri genelde karşıt konumları benimseyen ve manda dönemi boyunca ve sonrasında Suriye’deki Kürt kimlik talepleri karşısında belirsiz tavırlar takınan birçok başka oyuncunun (mandater güçler, istihbarat servislerinin gö-

revlileri, yerel devlet, azınlık oyuncuları, vb.) bulunduğu bir siyasi arenada hareket etmek zorunda bırakılıyordu.

Manda sonrası dönemde siyasi ortamın etnik çoğulculuğa hoşgörüsü gitgide azalıyordu. Suriye'nin "Araplığı", antiemperyalizm (ve bunun doğal sonucu olarak Batı demokrasisinin reddi), İsrail'e düşmanlık, bazı kesimler için de pan-Arapçı özelemler, devletin ve Suriye toplumunun inşasına ilişkin tüm diğer görüşleri dışlayarak, ülkede başta gelen siyasi ve askeri güçler arasındaki "konsensüs" unsurlarını oluşturuyordu. Suriye'deki ideolojik ünanimizmin biteviye ilerlemesi, Kürt toplulukları arasında "takiye" stratejisini (Mardin 1977; Scott 1990) teşvik etti. Bu stratejik davranış, belli koşullar altında sosyal, etnik ve dini grupların resmi ünanimist ideolojiyle başa çıkmak için farklılıklarını işlemeyi seçebileceklerini gösteriyor. "Örtünün geçirgenliği", ilişkideki egemenlik derecesine bağlıdır: "Egemen olanla tabi olan arasındaki güç dengesizliği ne kadar büyükse ve egemenlik ne kadar keyfi biçimde uygulanıyorsa, tabi olanların kamusal senaryosu⁹ o kadar basmakalıp, merasimlik bir görünüme bürünür" (Scott 1990: 3).

Tüm Suriye vatandaşları gibi Kürtler de rejime, liderine ve ilkelerine bağılıymış gibi yapmak zorunda bırakılıyordu (Wedeen 1998, 1999). Fakat Kürtler aynı zamanda yirmi yıl boyunca (1963-84) kimliklerini kamusal alanın uzağında geliştirmeye teşvik edilmişti. Bu olgu, ilgimizi Kürt oyuncuların alt-siyaset alanındaki eylem ve stratejilerine, "halk direncinin yüksek sesli bir biçiminin sessiz ortağı"na yöneltiyor (Scott 1990: 199). Alt-siyaset uygulamalarının önemini doğrulamak, aynı zamanda Suriye'deki resmi ünanimist görünür yüzün ötesinde, Kürt toplumu ve genelde Suriye toplumunun, ileri sürüldüğü kadar engellenmemiş olduğunu doğrulamaktır (Droz-Vincent 2004). Tersine, teslimiyet ile direniş arasında bir yerde (Badie 1987: 226, 231-2), kavranması açık siyasi mücadeleye göre çok daha zor olan bir siyasi alan vardır.

Tabii unsurların alt-siyasetinin canlılığı, “maske” çıktıktan sonra çok daha kolay ölçülebilir. “Takiye”den “görünürlük”e giden yol büyük ölçüde siyasi fırsatlara dayanır, çünkü “şartlara ve siyasi yapılara bağlı olarak, en bağınaz milliyetçiler bile etnik milliyetçilikleri üzerinden kendi sosyoekonomik statülerini, yurttaşlık kimliklerini ya da dini bağlılıklarını vurgulamayı seçebilir” (Natali 2005: xxiii). Ancak, Suriye Kürtlerinin 2004 yılındaki devasa eylemliliğinin de doğruladığı gibi, “meydan okuyucuların” fırsat pencerelerini algılayışı öznellikten de etkilenebilir. Öyleyse, yalnızca rasyonel etmenlere değil, öznellik alanlarına da bakmak gerekir.

Çok Değişkenli Zamansallıklar

Manda dönemi ve sonrası (1946-63), birbirini dışlamayan iki paralel dinamiğe tanıklık etti: bir taraftan, Kürt olarak bilinen birey ve grupların etnikleşmelerinin gelişimi, diğer taraftan tüm “cemaat”lerin üyelerinin komünal dayanışma değil ideolojik bağlılık ve siyasi fraksiyonlar (Suriye milliyetçiliği, pan-Arapçılık, komünizm, vb.) temelinde aktif katılımına dayanan “sivil toplum”un¹⁰ oluşumu.

Kürtler, 1963’ten beri uygulanan olağanüstü hal gibi Suriye nüfusunun tamamını etkileyen çok sayıda yasal önleme maruz kalmıştı. Kişisel özgürlüklere karşı otoriter bir tavır takınan bir rejimin doğmasından başka, Hıristiyan köylerindeki yer adlarının Arapçalaştırılması gibi, Baas rejiminin yalnızca Kürtleri etkilemeyen başka uygulamaları da vardı. Köyden kente göç de tüm periferi bölgeleri etkileyen bir diğer sosyoekonomik dönüşümdü. Kürtler ve hâkim Suriye toplumu arasındaki “uçuruma köprü kurmak” için kuşkusuz birçok olanak vardı.

Ancak Kürtler ile diğer nüfus kümeleri arasındaki ilişkilerin etnikleşmesine, Suriye rejimlerinin politikalarının bilmeyerek fakat doğrudan katkıda bulunduğunu akılda tutmak gerekir.

Hükümet tarafından ayrı bir “cemaat” ya da “grup” olarak algılanan Kürtler, kendi dillerini öğretememek, Cezire’deki “Arap kuşağı” projesi, 120 bin kişinin Suriye vatandaşlığının iptali, kendi etnik kimliklerinin Suriyelilik tanımının dışında tutulması yoluyla karşılaştıkları kurumsallaşmış sembolik şiddet gibi özel ayrımcı politikalara maruz kaldı. Son olarak, Kürtlerin “dışarıdan geldikleri” yönündeki beyanlar, Kürtler arasında “ulusal bir azınlık”¹¹ oluşturdukları duygusunu gitgide daha çok besledi.

Dahası, Kürt grupları yalnızca yerel ve ulusal sosyopolitik dönüşümlerden değil, “makro-etnisite”leri açısından sınır ötesi dinamiklerden¹² de etkilenmiştir (Roy 1991: 22). Aşirete, aileye ve dine dayalı ilişki ağları, Türkiye (1927-31; 1984-2007) ve Irak’taki (1943-45; 1961-70; 1986-88) Kürt silahlı mücadelesi ve 1991 yılından itibaren Irak Kürdistan’ının bağımsızlaşması, bu sınırötesi dinamikler arasındadır. Bundan dolayı, detaylı bir kronolojiyle tüm Suriyeliler için ortak atıf noktaları arasında gidip gelen, dikkatle Kürtlerin kendi gerçekliğine kazınmış bir tarih, zorunlu olmuştur.

Kürt nüfus kümelerinin Suriye toplumuyla bütünleşmesinin karmaşıklığına ışık tutarken tüm çözümlene düzeylerini tüketmemiş (Revel 1996), ilgili tüm coğrafi bölgeleri ya da yalnızca Suriye siyasi sisteminin değil, Kürt siyasi partilerinin de çeperinde kalan bir dizi konunun oluşturduğu geniş yelpazeyi -toplumsal cinsiyet konuları, toprak dağılımı, karma evlilikler, vb.- ele alamamış olduğumuzun farkındayız. Ne var ki bunu yapmak için, alana çok daha rahat bir erişim ve kolektif ve disiplinler arası bir emek gerekir. Gene de Suriye Kürtleri hakkındaki bilgi ve anlayışımızı geliştirmemize olanak sağlayacak yeni sorular ve ek bilgiler getirmiş olduğumuzu umuyoruz.

NOTLAR

1. Burada Kürt sorununa, Kürt kimliğine ve bu üç ülkedeki milliyetçiliğe ayrılmış tüm çalışmaları anmak imkânsız. Gene de C. J. Edmonds (1957), Chris Kutschera (1979), Elizabeth Picard (1991), Martin van Bruinessen (1992), Amir Hassanpour (1992), David McDowall (1996), Philip Kreyenbroek ve Christine Allison (1996), Hamit Bozarslan (1997), Martin Strohmeier (2003) gibi isimlerin katkılarından bahsedebiliriz.

2. Çağdaş Suriye'nin ilk darbesinde iki "Araplaşmış" Kürdün (Husni Zaim ve Edib eş-Şişekli) oynadığı belirleyici rol, Kürtlerin Suriye toplumuna başarılı entegrasyonunun kanıtı olarak sunulmuştur.

3. Bu konuda, bakınız *European Journal of Turkish Studies*, Thematic Issue no. 5, "Power, Ideology, Knowledge - Deconstructing Kurdish Studies", <http://www.ejts.org>.

4. Suriye'de iki alan çalışması yürüttük (Nisan 2001, Şubat-Mart 2007). Maalesef, iki ziyaretimiz de Suriye'nin kuzeyini terk etmemizi "rica eden" güvenlik güçleri tarafından yarıda bıraktı. Gösterilen kaynakların yanı sıra, adı belirtilmemek üzere tanıklık yapan herkese teşekkür etmek isteriz.

5. 1936'da, Suriye ve Lübnan'daki Fransız Yüksek Komiseri, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezinde tanınmış olan dini cemaatlere hukuki tanınma sağlayan bir kararname çıkardı ve cemaatlerin kişisel statü haklarını 1930 anayasasına dahil etti (Hourani 1947: 74-7, 92-5).

6. Etnik grubu "köken, yaşam tarzı, toplumsal örgütlenme ilkeleri ve zihniyette ortaklık iddiası güden, ille birbirlerine benzemeseler de, farklılıklarıyla bile ortak bir geleneğe ait olduklarını gösteren" bir yerel gruplar (aşiretler, köy toplulukları ve kentli nüfus kümeleri) dizisi olarak tanımlayabiliriz (Dawod 2006: 87).

7. Yazarla görüşme. Reco, Mart 2007.

8. Kapitülasyonlar 1534 yılında Osmanlı ve Fransa arasında varılan siyasi ve askeri ittifakın sonucu olarak Doğu Akdeniz'deki Fransız varlığının hukuksal temellerini getirdi. Aslında bu, bir imparatorluğun egemeni tarafından kendi kişisel iktidarının gücüyle müttefik bir ülkeye sunularak, o tarihten itibaren daha geniş bir dini ve ticari özgürlükle yargı karşısında dokunulmazlığı da içeren birtakım menfaatlerle sonuçlanan tek taraflı bir hareketti. Süratle diğer ticari güçlere (özellikle

İngiltere'ye) genişleyen bu kapitülasyonlar Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesinin doğasını değiştirmiştir. Büyükelçiler ve danışmanlar, Yahudi, Ermeni, Rum ve Doğulu Hıristiyan cemaatlerinin bağrından devşirdikleri kendi himayelerine bağlı kesimler edindi, bu da yavaş yavaş imparatorluğun otoritesini zayıflattı. 19. yüzyılda, geleneksel iktisadi ve hukuki yönetim bağlantıları (misyonerlerin çalışmaları ve Müslüman olmayan cemaatlerin iç gelişimi sayesinde) gerçek bir kültürel ve siyasi nüfuz sistemine dönüştürüldü ve artık daha geniş bir tabanda cemaatlerin onayından destek aldı.

9. James C. Scott "kamusal senaryo"yu tabii olanlarla egemen olanlar arasında açık bir etkileşim olarak tanımlıyor (Scott 1990: 2).

10. "Sivil toplum"un farazi varlığı ve bu kavramın Suriye bağlamına uygunluğu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Hinnebusch (1995: 214-42).

11. "Azınlıklar" dediğimizde, nitelikçe farklı bir gerçekliği ve bağımlılık ya da boyun eğme denebilecek bir durumu yaşayan "hukuken ve toplumsal olarak azınlık" grupları kastediyoruz.

12. Resmi kimlik "mekânı" ile gerçek kimlik "mekânı" arasındaki mesafe yalnızca Suriye Kürtlerinin siyasi konumlanışında değil, Lübnan ve Suriye arasında bölünen Dürziler arasında da bulunmaktadır (Méouchy 2007: 306-7).

1. BÖLÜM

FRANSIZ MANDASI DÖNEMİNDE KÜRTLER

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılması, Süveyş Kanalı cephesinin açılmasından dolayı Doğu Akdeniz bölgesini doğrudan etkiledi. Aynı dönemde Ortadoğu ülkeleri bölgedeki Avrupalı güçlerin emellerinden etkileniyordu. Dolaylı biçimde birbiriyle bağlantılı olan iki gelişmeyle, Suriye ve genelde Ortadoğu'nun, gerek bölgenin dünya ekonomisine entegre olması yoluyla iktisadi olarak, gerek Tanzimat¹ politikalarıyla ve Arap milliyetçisi amaçların ileri sürülmesiyle siyasi olarak önemli dönüşümler geçirdiği bir dönemde Fransa'nın bölgeye ilişkin amaçları da şekillenmeye başladı.

Yerel iktidarın Fransız mandası döneminde sürekliliğini korusuna rağmen, Suriye'nin eski seçkinleri, toplumsal hiyerarşinin daha geniş bağlamında "dikey bağımlılık ilişkileri"nin önemini gitgide yitirmesini de içeren çeşitli toplumsal ve kurumsal değişimler sonucunda yeni bir önder kuşağının ve yeni ideolojilerin meydan okumasıyla karşı karşıya kaldı. Bunların yerine, "Suriye'deki seçkin olmayan kesim içindeki güç ilişkilerinin örgütlenmesi gitgide daha yatay, bağlantısal ve ulusal doğrultularda gelişti" (Gelvin 1994: 646). Manda yönetimi, bölgedeki diğer dönüşümlerin de büyük ölçüde nedeni oldu. Suriye ve Lübnan gibi ulus-devletlerin kurulmasında ve yerel

etnik ve dini grupların azınlık olarak tanımlanmasında Fransız yetkililerin önemli rolü vardı. Azınlıklar bölgedeki Sünni seçkinler ile Fransız manda yönetimi arasında daimi bir anlaşmazlık sebebine dönüştü. Belirli sosyal ve kültürel toplulukları nitelemek için kullanılan “azınlık”, yeni bir kavramdı. Osmanlı'nın millet sisteminden² alınmıştı ve yeni, doğası gereği homojen ulus-devletler inşa edilirken ortaya çıkmıştı. “Azınlıklar” içinde Kürtler, Suriye’de yaşayan Arap olmayan Müslüman toplulukların 1920’lerden beri en büyüğünü oluşturuyordu.

FRANSIZ MANDASI DÖNEMİNDE KÜRT NÜFUS KÜMELERİ

Suriye’deki Kürtlerin çoğunluğu Kurmancî (Kürtçenin Türkiye, Irak’ın kuzeydoğusu ve İran’da Kürtlerin çoğunluğu tarafından konuşulan lehçesi) konuşur ve Cezire, Cebel Siman Bölgesi, Efrîn (Afrin) Vadisi ve Kürt Dağı’na (Çiyayê Kurmênc / Cebel el-Ekrad) dağılmış Ezidiler³ dışında Sünni Müslümanlardır. Fransız manda yönetimi altına alınan Kürt nüfus kümeleri Türkiye sınırı boyunca uzanan, birbirinden kopuk üç dar bölgede yaşar: Cezire, Cerablus ve Kürt Dağı. Bu üç Kürt anklavı, Kürt bölgesinin Türkiye ve Irak’a doğru doğal uzantısını oluşturur. Ne var ki Suriyeli Kürtler coğrafi kökenleri, tarihleri, yaşam biçimleri (göçebe/yerleşik) ve (İskenderun, Havrân, Cezire gibi) çok farklı çevrelere yerleşmiş olmaları yüzünden 20. yüzyılın başlarında homojen bir yapıya sahip değildi. Aksine, Kürt olarak adlandırılan nüfus kümeleri Fransız mandası döneminde daha da güçlenmiş olan çokparçalılıklarıyla tanımlanabilirdi.

Bundan dolayı, 20. yüzyılın ilk yarısında Suriye Kürtlerinin benzersiz, tanımlayıcı özelliklerinden söz etme olanağı kalmadı. Bireyler ve topluluklar (örneğin aşiretler, kabileler, aileler) için etnik, pek o kadar kimlik belirleyici dilsel ve tarihsel kimlik özelliklerine göre değil, daha büyük olasılıkla sosyal ve

siyasi çıkarlarına ve kısıtlanmışlıklarına göre belirleniyordu. Çağdaş Suriye'nin ortaya çıkışına kadar Kürt topluluklar için etnik ya da dilsel açıdan doğal atıf noktası bulunmuyor, atıf noktası coğrafi köken (vadi, köy, mahalle), aile, klan, kabile ya da inanç topluluğu (Ezidilerde olduğu gibi) ve benzerleri üzerinden, ilişkisel olarak tanımlanıyordu. Bu etkenlerin ışığında, manda dönemindeki Kürtleri homojen bir azınlık grubu olarak değerlendirmek sorunludur.

18. yüzyılda Bilad eş-Şam'da (Suriye toprakları) yaşayan bazı Kürt aşiretleri kendi yakın bağlara dayalı içsel yapılarını ya da Kürdistan'ın doğusuyla bağlantılarını korurken, diğerleri köylerde ve Türk ve Arap konfederasyonları içinde asimile oldu. Bu yüzden Halep'in kuzeyindeki Kürtler bu dönemde Osmanlı kırsal toplumuyla bütünleşmekle birlikte etnik "sınırlarını" korurken (Barth 1969), Kuseyr yaylasında yaşayan Kürt aşiretleri hızla Arap nüfus kümeleri içinde asimile oluyordu. Manda dönemi boyunca Kürt Dağı'nı beş büyük aşiret paylaşıyordu: Amkan, Biyan, Şêxiyan, Şikakên ve Cûmiyan. Daha küçük aşiretler arasında Robaran, Xerzan, Koçer ve Xastiyan yer alıyordu. Yirmi altı Ezidi köyünün çoğu, aşağı yukarı 1.140 kişilik nüfusla Robaran reislerine bağlıydı (Lescot 1975: 265-8).

Suriye'nin kuzeyinde kökleşmiş Kürt aşiret konfederasyonları arasında Milîler göze çarpıyordu. Milîlerin varlığı, 1518'den itibaren Osmanlı kaynaklarında belgelenmiştir. Diyarbakır imparatorluğa katıldığı sırada, Karaca Dağı'nın güney eteklerini denetimleri altında tutuyor ve sık sık yakınlarındaki Mardin'e iskânbaşı olarak atanıyorlardı.

17. yüzyılın sonlarından itibaren Milîler imparatorluğun aşiret iskân projesi kapsamına girerek önce Diyarbakır'a, sonra da Rakka eyaletine yerleşmek zorunda bırakıldı. Kuzeydeki daha verimli otlaklara dönmek için sıklıkla kendilerine verilen toprakları bırakıyorlardı. 18. yüzyıldan itibaren haraç ödemeyi

reddedecek ve Babiâli'ye karşı savaşıacak (1830-40) kadar güçlenmişlerdi. Konfederasyondaki iç çatışmaların ve Arap Şammar aşiretleriyle çıkan anlaşmazlıkların, aşirete yeni bir hayat aşıl原因 yeni bir reis, İbrahim Paşa gelinceye kadar zayıf düşürücü bir etkisi oldu. Ne var ki İbrahim Paşa merkezi yönetimi asla aktif olarak karşısına almadı. Aksine, 19. yüzyılın sonunda kurulan Hamidiye Alayları'na asker temin ederek padişaha yardımcı oldu. Jön Türk devrimi sırasında yine padişahın tarafında yer alarak Suriye'nin desteğini uyandırmaya çalıştı. Jön Türkler tarafından arandığı dönemde Suriye'ye sığındı ve orada, açıklığa kavuşturulamayan koşullarda hayatını kaybetti.⁴ Halefi Mahmud Bey (Mahmud bin İbrahim Paşa) hiçbir zaman onun kadar itibar sahibi olmadı (Rondot 1937: 34-9). Daha sonra, Fransız hükümeti ve Kemalist hükümet arasında 1921 Ekim'inde imzalanan Ankara Antlaşması'yla çizilen yeni uluslararası sınır, tam bu bölgenin içinden geçerek Milîlerin yüzyıllardır yaşadığı toprakların büyük kısmını manda yönetimindeki Suriye topraklarında bırakacaktı.

Cezire'de Milîlerin yanı sıra başka yarı-göçebe ve yerleşik aşiretler vardı: Daqorî, Hevêrkan, Hesenan ve Mîranlar. 17. yüzyılın başında Fırat Nehri'nin sol kıyısında, Cerablus ve Siruc'un (Pirsûs, Suruç) çevresinde ve sağ kıyıdaki bazı toprak parçalarında padişahların sebep olduğu zorunlu göçler sonucunda Kürtler yerleşmişti. Son derece farklı özelliklere sahip üyeleri bir araya getiren, üyelerinden bazıları da Arap kökenli olduğunu ileri süren Cerablus'taki Kürt Berazî konfederasyonu böyle oluşmuştur. Fransızların bölgeye gelmesinden ve Türkiye-Suriye sınırının çizilmesinden önce Berazîler, Cerablus ve Siruc ovası arasındaki tepelerde gezerdi. Cerablus'ta yaşayan bu 16 bin kişilik Kürt topluluğu beş aşirete ayrılabilir: Eladînan, Şedadî, Şêxan, Kêtikan ve Pîjan.

Kürtlerle Araplar arasındaki hiçbir etkileşim dizisi tek başına alındığında Kürt-Arap ilişkilerini bütünüyle tanımlamıyor-

du. Çok sayıda Kürt ceza olarak ya da egemenlerin keyfi kararlarına bağlı idari ya da askeri amaçlarla Arap ülkelerinin ta içlerine sürülüyordu. Örneğin Şam'da, Havrân'da (Suriye'nin güneybatısı – y.n.), Yukarı Celil (Filistin'in kuzeyi – y.n.) ve Ürdün'de, hac yolu üzerindeki uzun süreli Kürt askeri kolonilerini sayabiliriz (Zelter 1969: 18-19).

Şam'daki askeri koloni 13. yüzyılda Haçlı Seferleri sırasında kendisi de Kürt olan Salahaddin Eyyubî'ye eşlik eden Kürt alaylarından oluşuyordu. Bu ilk Kürt alayları başlangıçta Suk es-Saruce mahallesine yerleşti, daha sonra Kasyun Dağı'na göç etti. Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürt topluluğunun Şam'daki askeri rolü kalıcılaştı. Kürt asker ve polisler şehirdeki asayişten sorumluydu. Ayrıca Mekke yolundaki hacıların güvenliğini sağlıyorlardı. Suriye'nin kırsal hinterlandındaki pek çok Kürt, *yerliye* denen yerel yeniçerilere katıldı. İstanbul'da eğitim görürlerse Şam'a Dergâh-ı âli yeniçerileri yani kapıkulu olarak dönüyordu. Şam'daki pek çok Kürt için, göreviyle özdeşleşmek ayrı bir etnik gruba ait olma duygusunu güçlendiriyordu.

Bunun ardından, farklı kökenlerden (Diyarbakır'dan, Musul'dan, Kerkük'ten) Kürt göçmenler gelerek bu askeri unsurlara katıldı, bu da Kürt bölgesinin genişlemesine neden oldu. Nüfusu 1930'larda tahminen 12 bin olan *Hay el-Ekrad* ya da Kürt mahallesinin Şam hayatıyla bütününüyle kaynaşması ancak Fransız mandası döneminde bölgeyi şehrin geri kalanıyla birleştiren bir ağaçlı bulvar açılması sayesinde gerçekleşti. Ne var ki, birtakım Kürt önde gelenleri şehirle bu geç kalmış buluşmadan da önce, 19. yüzyılda Suriye başkentinde ekonomik ve siyasi güç kazanmayı başarmıştı. Tanzimat reformları, özellikle Arazi Kanunnamesi, yörenin ileri gelenlerine Şam çevresindeki kırsal alanda geniş topraklara sahip olma hakkı tanıyordu. Aynı şekilde, 1840-60 yılları arasında şehrin idari örgütlenmesinin yenilenmesi, Şam'ın yeni toprak sahibi aristokrasisine dini liderlerin geleneksel iktidarı karşısında

konumlarını güçlendirme olanağı verdi (Khoury 1987: 26-46).

Kürt mahallesi eşrafından Yusufi ve Şemdini aileleri diğerlerinden ayrılıyordu. Sığır tüccarı olan Yusufilerin kökeni Diyarbakır'a kadar dayanır, Şemdinilerin kökeni hakkında ise kesin bir bilgi mevcut değildir. İki aile de toplumsal katmanlaşma içinde yükselme belirtisi olarak Suk es-Saruce'ye yerleşmeye karar vermekle birlikte Şam'ın Kürt mahallesinde himaye ağlarını korudu. Kürt eşraftan diğer Şam kökenli aile Abidlerdi. Ne var ki Abidler *Hay el-Ekrad*'da yaşamıyordu ve daha güçsüzdüler (Khoury 1983: 37-40). Mahallede yaşayanların büyük bölümünün aksine Kürt seçkinler şehrin ekonomik ve siyasi hayatıyla tamamen bütünleşmişti.⁵ Yerel önderler etnisiteyi, azınlık olarak "özgül haklar"ını savunmak için yararlanacakları bir siyasi kaynaktan ziyade üyeleri arasındaki klientalist ilişkileri güvenceye bağlama araçlarından biri olarak elde tutuyordu.

Son olarak, 19. yüzyıldan itibaren Halep'in de gerek Kürt Dağı ve Cezire'den sürekli olarak gelen göçmenlerle gerek Halep şehri ile kuzeydoğudaki kırsal bölgeler arasındaki ticari ilişkilerle nüfusu kabaran bir Kürt mahallesi vardı.

Kürtler, Araplar ve Sömürgeci Devlet

Osmanlı'nın çöküşünden sonra İtilaf Devletleri'nce imzalanan anlaşmalar Ortadoğu'daki Fransız nüfuzunun alanını büyük ölçüde daralttı. 1920 mandasıyla Fransızlara bırakılan Kürt bölgeleri, sınırları Antep, Birecik, Mardin ve Cezire bin Ömer'le (Cizre) çizilen bir alandan ibaret kaldı. 20 Ekim 1921 tarihli Fransa-Türkiye antlaşması, Payas ve Meydan Ekbes'ten, Kilis'in güneyinde Çoban Bey'den, Bağdat ve Nusaybin'i bağlayan demiryolu hattından ve Fransız yönetiminin yeni sınırlarının dışında kalan Nusaybin ile Cizre arasındaki eski yoldan geçen bir çizgiyle Kürt bölgelerindeki Fransız etkisini daha da

sınırladı. Son olarak, Fransa Kürt topraklarının bir diğer parçasını, Sincar'ı da kaybetti. Ezicilerin yaşadığı Sincar, 3 Temmuz 1933 tarihli Suriye-Irak anlaşmasıyla Irak'a bırakıldı. Manda yönetimi ancak Fransız askerleri Kürt aşiretlerinin yaşadığı bölgeleri yavaş yavaş ele geçirdikçe Suriye Kürtlerini kendine bağlamaya başladı. Bu sömürgeleştirme süreci bir manda sistemi için olağan sayılmayacak biçimde bir on yıl aldı.

Fransızların Suriye'de karşılaştığı ilk Kürt nüfus kümeleri Kürt Dağı'ndakiler oldu. 1919'un sonlarına doğru Fransız askerleri büyük bir zorlukla karşılaşmadan dağlık bölgeye girmişti. Şam Kürtleri 1920 Temmuz'unda Faysal hükümetinin düşmesinden sonra Fransızlara sadakatlerini hemen gösterdiler.⁶ El-Yusufi ve Şemdini aileleri 19. yüzyıl boyunca kalıcı biçimde "Araplaşmış" olsalar da, kısmen kendi nüfuzlarının dayandığı etnik köken ve kabile sadakatini ortadan kaldıracığı korkusu uyandıran Arap milliyetçiliğine hiçbir zaman özel bir eğilimleri olmadı. Dahası, Philip S. Khoury'e göre "Kürt destek kuvvetlerinin [1925'teki] Büyük Ayaklanma'nın bastırılmasındaki rolü manda yönetimi süresince [Arap] milliyetçilerle Şam Kürtleri arasındaki ilişkileri gerginleştirdi" (Khoury 1984: 526).

Cerablus bölgesindeki Kürt aşiretler bölgedeki Fransız varlığı karşısında farklı tutumlar gösterdi. Kêtikanlar, 1920'de Fransızlar bölgeye geldiğinde derhal boyun eğdi, Milîler de Urfa bölgesinde Fransızlarla birlikte hareket etti. Buna karşılık, içlerinde Milîlerle bağlantılı kabileler de olan birçok Kürt çete pan-İslamcı propagandanın da özendirmesiyle Maraş, Antep ve Urfa'da Fransız askerleriyle Mustafa Kemal'e bağlı birlikler arasındaki savaşta Türklere katıldı. Manda yönetiminin 1926'ya dek karşılaştığı en büyük direniş ise Yukarı Cezire'deydi. Bir kez daha Cezire'deki Kürt ve Arap aşiretlerine yönelik Kemalist (Türkiye yanlısı) propaganda Fransız askerlerinin ilerlemesini engellemekte son derece etkili olduğunu göstermişti. Manda yönetimi altındaki Suriye'de Kürt nüfus kümelerinin aşama

aşama ve azar azar bütünleşmesinin sonucu, “Kürt etnisitesinin hem milliyetçi tarihçiler hem de devlet merkezli tarihsel yorumlar tarafından ileri sürülen evrenselci temsilleri karşısında” Kürt kimliğinin yerel düzeyde yeniden tanımlanmasıydı (Fuccaro 2004: 595).

Bu anlamda, Kürtlerin durumu istisnai değildir, çünkü Suriye’deki her etnik ve dinsel grup buna paralel bir evrim geçirmiştir. Suriye’nin 1920’lerdeki siyasi manzarası büyük bir belirsizlikle betimlenebilirdi. Çeşitli cemaatler ve liderleri Osmanlı’nın çöküşü, pan-İslamcı propaganda, Fransız mandasının kuruluşu ve “azınlıklar”ı korumaya yönelik uluslararası girişimler gibi pek çok konuyla belirlenen karışık ve değişim halindeki bir çevreye kendilerini uydurmaya ya da bu ortamda bir kazanç sağlamaya çalışıyordu.

1919’da Halep’in güneybatısında meydana gelen Fransa karşıtı isyanlar bu senaryonun iyi örneklerindendi. İlgili çalışmaların çoğunda bu isyanların, öncelikli amacı Fransa’nın Şam’daki Emir Faysal bin el-Huseyn ve müttefikleri tarafından kurulan hükümeti devirmesini önlemek olan nüve halinde bir Arap milliyetçi hareketinin yerel dışavurumunu oluşturduğu varsayılır. Oysa bu bakışın karşısına çıkarılacak bolca kanıt vardır. İsyarlarda yer alan gerillalar, hareketin asıl amacının toprak sahibi kırsal eşraf ve yükselen bürokratlar olarak yerel seçkinlerin hegemonyasının korunacağı, Müslümanların egemenliği altında ademimerkeziyetçi bir Osmanlı siyasi oluşumuna geri dönmek olduğu iddiasını çürütüyor (Lawson 2004: 257-74). Dahası kuzeydeki ayaklanmalara katılanlar, İslami terim ve simgeler (örneğin “cihat” ve “küfrün karşısında olma” söylemi) kullanarak, Fransızlara karşı silaha sarılma sebeplerinin İslamcı ideolojiye dayandığını ifade etme eğilimindeydi.⁷

Dini retoriğin ve simgelerin bu şekilde kullanılması, bazı isyancıların daha büyük olasılıkla yerel yurtseverlik (Mizrahi

2003b: 23), belli bir yaşam tarzının korunması ve diğer kültürel değerler (Méouchy 2004: 286) gibi daha derinde yatan dürtülerle eyleme geçmiş olması olasılığını ortadan kaldırmıyor. Suriye'nin başka bölgelerinde, özellikle Havrân'da, Arap milliyetçiliği güçlü yerel kimlikle daha geniş bir etnik bilinci birleştiren derin dürtülerden biri olarak görülebilirdi (Provençe 2005: 20-2).

Özetle, manda dönemindeki siyasi eylemliliği azınlıkla çoğunluk (Kürtlerle Araplar) arasında ikili karşıtlığa dayalı bir yorumla araştırmak, iki grup da melez sosyopolitik varlıklar oluşturduğundan imkânsızdır. Başka bir deyişle, eğer Suriye devleti Fransız mandası döneminde bir kuruluş evresinde idiyse, Kürt "grubu" da kendi açısından bir geçiş yaşamaktaydı (Fuccaro 2004: 595).

Suriye siyasi sahnesinin belirsizliği, Kürt halkının bölünmüş doğasıyla ve manda yönetiminin Kürt alanının bölünmüşlüğüne oynayan politikasıyla birleşerek Kürt anklavlarını milliyetçi bir idealin peşinde eyleme geçirme girişimlerinin tümünü aksattı. Suriye Kürtlerinin manda dönemindeki seyrek eylemliliklerinin -örneğin, Cezire'deki özerklik hareketi ve Kürt Dağı'ndaki Murucl hareketinin⁸- büyük ölçüde yerel bir etkisi oldu. Kürt bölgelerinin çoğunun sosyoekonomik gelişimi, halk ve seçkin hareketlerini olduğu gibi çoğu bireyin komünal aidiyet deneyimini tanımlayan bir ilkselcilik (aşiret, köy, hatta aile gibi ilksel bağlantı ve ağlar) politikasının devam etmesi için elverişli bir zemin oluştuyordu.

Yine de Fransız mandasının üzerinden yirmi yıldan fazla geçtikten sonra Kürtler arasındaki ilksel bağların karşısına nihayet ulusal ve ulusötesi topluluklar düşüncesi çıkarılıyordu. Bu sürecin sonucu, Kürt topluluklarında bağlılıklar arasındaki çatışmanın artması oldu. Ayrı bir Kürt kimliğine ilişkin farkındalığın gitgide artması, Arapçılıklı gitgide daha çok özdeşle-

şen Suriye ulus kuruculuğu önünde Kürt nüfusu engel olarak gören Arap siyasi seçkinleri arasında büyük kuşku uyandırdı. Yeni oluşan bu kimliğe “Bedirxan kardeşler geldiğinden beri Şam’daki Kürtler elli yıl geriledi” diyen Ulusal Blok lideri Cemil Merdem tarafından pek az değer biçiliyordu.⁹

Aşiret sadakatine dayalı eski patronaj ağlarının sürekliliği ya da Kürt aşiret siyasetinin farklı biçimlerde yeniden ortaya çıkması, Kürt anklavlarında Kürt milliyetçiliğinin doğuşunu önleyemedi. Tam tersine, aşiret dinamikleri ve dini dinamikler Kürt milliyetçiliğinin gelişmesine hizmet etti.

MANDA SİSTEMİ VE SURİYE DEVLETİNİN DOĞUŞU

Anglo-Arap güçler Şam’a geldikten sonra, yerel nüfus kümelerinin bağımsızlıklarına saygı duyulacağına dair verilen tüm sözler unutuldu. Fransa kendi nüfuz alanı olmasını hakkaniyet gereği saydığı bölgedeki çıkarlarına uygun bir politika izledi. Britanya’nın bölgedeki konumu, Şerif ailesine taahhütlerinden dolayı daha hassastı.¹⁰ Londra ve Paris arasındaki gizli uzlaşmalara, özellikle Fransa’nın Suriye üzerinde “tek başına nüfuz” sahibi olmasını öngören Sykes-Picot Antlaşması’na¹¹ rağmen Britanya, Hüseyin’in oğlu Faysal’ı Suriye karşılığında Filistin üzerindeki iddialarından vazgeçmesi için ikna etmeye çalışıyordu. Faysal, Fransa’nın Doğu Akdeniz’deki emellerinin farkındaydı ve ABD ve Barış Konferansı katılımcılarından Suriye’de kral olarak kalma hevesini desteklemelerini bekliyordu. Bu diplomatik faaliyetin en önemli sonucu, Doğu Akdeniz’de yaşayan nüfusun tutumunu araştırmak amacıyla müttefikler nezdinde bir komisyon kurulması oldu. Sonuç olarak, (adını araştırmayı yöneten iki kişiden alan) King-Crane Komisyonu, Fransız ve Britanyalıların ketumluğu üzerine tamamen Amerikalı temsilcilerle oluşturuldu.

Komisyon dan çıkacak sonuçları beklerken, İngiltere'nin sözünü tutacağını uman Şerifler Şam'a gelir gelmez bir Arap hükümeti kurdu. Parlamento, kararlarında Suriye'nin Toroslar'dan Akabe'ye, Fırat'tan Akdeniz'e kadar bağımsız olduğunu oybirliğiyle ilan etti. 1919 Temmuz'unda tamamlanan Komisyon raporu Suriye'nin sağlıklı bir ulusal bilincin gelişmesini sağlamak üzere en azından sınırlı bir süre için tek ve açıkça belirtilmiş bir manda gücünün gözetimi altında birliğini savunuyordu (Corm 1989: 135).

İki Avrupa gücünden baskı gören Faysal, Paris'le anlaşmaya varmak zorunda kaldı. Suriye askeri, idari ve eğitime ilişkin konularda Fransa'nın imtiyazını tanıyacaktı. Dahası, Bekaa Vadisi'nin tarafsız bölge olması kabul edilirken, Fransa, Lübnan'da ve Suriye'nin kıyı bölgesinde kalma izni alıyor, karşılığında da Lübnan ve Suriye'nin bağımsızlıklarını, demokratik bir hükümet kurulmasını ve Suriye'nin yurtdışında temsil edilme hakkını tanıyordu (Bokova 1990: 35). Ne var ki, parlamento 7 Mart 1920'de Şam'da, Filistin ve Lübnan da dahil olmak üzere Suriye'nin bağımsızlığını ilan etti ve her tür yabancı vesayeti reddetti. Aynı zamanda Faysal yeni Arap devletinin "meşruti" kralı ilan edildi.

Akabinde Fransa ve Büyük Britanya, Faysal'ı Suriye'de kurulacak bir Arap devletinin, sınırları ciddi biçimde daraltılmış da olsa hayatta kalmasını sağlama koşullarını yeniden görüşmek üzere Avrupa'ya davet etti. Ama iki ülkenin de Suriye parlamentosunun kararlarını koşulsuz reddetmesi karşısında Faysal'ın daveti kabul etmesine izin verilmedi. Bu yüzden Suriye'nin kaderiyle ilgili olarak San Remo'da hiçbir Arap temsilci olmaksızın karara varıldı. Sykes-Picot Antlaşması'yla belirlenen bölge üzerinde Fransa kendini yeniden uluslararası manda yetkisiyle donatılmış buldu; yani manda ve ülkenin bölünmesi zorla dayatıldı. Faysal ise İngilizlerin onayıyla Irak'a kaçıp orada tahta çıkarıldı. Kardeşi Abdullah da Maverai Ürdün kralı oldu.

Mandacılığın Kökenleri

Birinci Dünya Savaşı'nın bitişinden sonraki dönem boyunca klasik sömürgeler ve himaye rejimleri sistemi yalnızca ABD'de değil, Avrupa'da da eleştiriliyordu. Sömürge savaşlarının kötü anıları hâlâ akıllardaydı. Dahası, ne Bolşevik Rusya ne de ABD gizli yapılan Sykes-Picot Antlaşması'nı geçerli sayıyordu. O zamandan itibaren, etkisiz kalmış eski imparatorlukların uzağındaki toprakların Milletler Cemiyeti vesayetine bırakılmasından ibaret olan manda düşüncesi, ilhakı savunanlarla bu toprakların uluslararası bir yönetim tarafından denetlenmesini savunanlar arasında bir uzlaşma görünümü kazandı (Northedge 1986: 193).

Eski sömürgeleştirme ve himaye rejimleri sistemi sadece iki taraf (sömürgeci devlet ve sömürge, ya da himayeci devlet ve protektora) var sayarken, yeni manda sistemi üçüncü bir aktör olarak Milletler Cemiyeti'ni öngörüyordu. Yeni manda sisteminde yeni bir emsal kabul ediliyordu; henüz kendi kendine örgütlenemeyecek ve kendini yönetemeyecek gibi algılanan halkların korunması, Milletler Cemiyeti adına bu vesayet görevini yerine getirecek olan "gelişmiş uluslar"a devredilecekti.

Fakat Müttelikler Yüksek Konseyi, beklentilerin aksine, 25 Nisan 1920'de Milletler Cemiyeti'nin görüşünü almaksızın Fransa'ya Suriye'nin, Büyük Britanya'ya da Filistin ve Mezopotamya'nın manda yetkilerini vermeyi kararlaştırdı. 24 Temmuz 1922'de açıklanan manda belgesi Fransa'ya verilen görevin ana çizgilerini ortaya koyuyordu: Yerli yetkililerle anlaşarak Suriye ve Lübnan için özerk yerel yapılara elverişli bir kurucu kararname hazırlanacak, yerel dillerde genel eğitim desteklenecek, bölgelerin güvenliği ve bölge dışı ilişkilere erişim sağlanacak, yabancıların ayrıcalıkları, dokunulmazlıkları ve ayırım gözetmeyen bir muamele görmeleri garanti altına alınacaktı (Fournié ve Riccioli 1996: 19).

Fransa da mandater güç olarak Milletler Cemiyeti'nden ve özellikle Mandalar Daimi Komisyonu'ndan talimat alıyordu. Bu komisyon, manda altındaki her bir bölgenin yerel yönetimlerinin dilekçelerinin yanında, Fransa'dan da, Doğu Akdeniz ülkelerinin durumunun ve özerklik yönünde ilerlemeyi teşvik etmek üzere alınan tedbirlerin ana çizgilerini içeren yıllık rapor alıyordu.

Beyrut'taki Büyük Saray'a (*es-Saray el-Kebir/ Grand Serail*) yerleşen Yüksek Komiser, Doğu Akdeniz ülkelerinde manda yönetiminin ilk temsilcisiydi ve Fransa Dışişleri Bakanlığı ile Fransız mandasına bırakılan ülkeler arasında aracılık işlevi görüyordu. Yasama ve idare konusunda neredeyse tam yetkiye sahipti. Dahası, Manda Yasası'nın 3. maddesi uyarınca manda temsilcileri yabancı ülkelerle olan tüm ilişkilerde Suriye yetkililerinin önüne geçiyordu.

Yüksek Komiser'in doğrudan denetimi altında genel sekreter ve uzmanlaşmış istihbarat, basın, propaganda ve ulusal güvenlik şubeleriyle Özel Servisler yer alıyordu. Genel sekreterlik ve Özel Servisler genel olarak Suriye'deki Fransız politikasının geliştirilmesi ve uygulanmasından sorumluydu. Özel Servisler'in en önemli şubesi, "sivil rejimle ordu arasında bağlantı işlevi görerek" Suriye'deki Fransız yönetiminin köşe taşı olan İstihbarat'tı (Khoury 1987: 78).¹²

MANDACILIK VE "SÖMÜRGE UZMANLIĞI"

Doğu Akdeniz bölgesindeki Fransız çıkarları 19. yüzyılda büyük bir çabayla dini misyonlar ve öğretim kurumları açarak güçlenen Hıristiyan toplulukların korunması üzerine kurulu bir "laik gelenek"e dayalıydı. Fransız kamuoyu ülkenin Suriye'yi ele geçirmesine aman aman destek verir görünme- se de, bazı Lyon'lu işadamları Doğu Akdeniz'de bir sömürge

politikasından yana olan kendi bakış açılarını (ticaret, kilise ve üniversite temsilcilerinin ortak çabaları sayesinde) dayatmayı başardı (Seurat 1989: 173-220). Sonunda kapitalist genişlemenin mantığından çok milliyetçilikle sürüklenen Fransa, Akdeniz’de Filistin, Suriye ve Lübnan’dan Musul vilayetine dek elinde tuttuğu “İslam gücü”nü pekiştirmeyi seçti. Tüm bu dinamikler *uygarlaştırma görevi* denen eski kavramla ve Fransızların algısına göre “aynı zamanda asimilasyon ve ortaklık düşünceleriyle bağlantılı olarak, Fransa’nın, uygarlık ve dilinin nimetlerini daha geniş bir dünyaya yaymak yönündeki ahlaki ödevi” ile ilişkiliydi (Sluglett 2004: 111).

Uygarlık projesi Batılılaşmış Suriye seçkinleri tarafından kabul edilse de, siyasi mandacılık projesi Suriye toplumunun her katmanı tarafından reddediliyordu. Suriye toplumunun çeşitli çatışmalı sorunlarıyla karşılaşan Fransız yetkilileri kırsal seçkinler (aşiret reisleri ve şeyhler) ile kentsel seçkinler, etnik ve dini azınlıklar (yerel özerklik) ile Sünni Araplar arasındaki çekişmeyi kullanarak bir böl ve yönet politikası uyguladı. Aynı zamanda Arap milliyetçilerinin yalnızlaştırılmasını pekiştirmek üzere, “Lyautey sistemi”¹³ dediklerine de kısmen uygun olarak, belli kentsel seçkinlerin (Hıristiyan burjuvazi ve geleneksel seçkinlerin) desteğine bel bağladı (Longrigg 1958; Khoury 1987; Bokova 1990).

Doğu Akdeniz’deki Fransız politikası, Irak’taki İngiliz politikasıyla tamamen karşıt yönlerde gelişti. Birleşmiş Sünni-Arap milliyetçiliğinden destek aramak yerine Fransız politikası Dürziler, Aleviler ve Hıristiyanlar gibi Sünni olmayan toplulukları savunmaya dayalıydı. Fransız yönetimi etnik ve dini azınlıklarla Sünni Müslüman çoğunluk arasında kendini hakem olarak gösteriyordu. Amaçlarından biri belli dini ve etnik azınlıkların özerkliğini korumak olan manda belgesi bu iddiayı sadece pekiştiriyordu. Fransa’ya göre Suriye’nin birliği, Ortadoğu’daki Fransız çıkarlarına zarar vermek için suni olarak Britanyalılarca

ortaya çıkarılmış gibi algılanan Arap milliyetçiliğinin bir icadından ve İslam bağınazlığından başka bir şey değildi.¹⁴

Fransız yetkilileri Doğu Akdeniz’de farklı etnik ve dini gruplarla (bunlar da genellikle kendi içlerinde mezheplerden oluşuyordu) karşılaştığında aynı siyasi stratejiyi uygulamadı. Bu nedenle, mandacı devlet tek bir bağımsız özneye yer veren basit bir modelle çözümlenemez. Manda devletinin farklı kesimleri (sivil ve askeri yönetim) birbiriyle rekabet ediyor ve birçok farklı biçimde dolaylı ya da dolaysız toplumsal hareketlerin doğuşuna katkıda bulunuyordu.

Suriye’de Kürt Milliyetçiliğinin Yükselişi

Osmanlı İmparatorluğu’nda Kürt kimliği doğrudan tehdit altında değildi. Osmanlı bağlamında Kürt emirliklerinin ve Kürt şeyhler önderliğindeki isyanların bastırılması, bölgenin “Türkleştirilmesi” isteğini değil, merkezileşmiş iktidara meydan okuyan rakip bir otoritenin doğuşuyla ilişkili, muğlak irredantist arzu ve endişelere son verme isteğini karşılıyordu. İktidar devlet ve aşiretler arasında paylaşılmıştı, çatışmaysa iktidarın yeniden paylaşılması mücadelesinin sonucuydu. Eğer bazı ileri gelenler daha fazla bağımsızlık isterse, devlet kaybettiği iktidarı yeniden kazanmaya yetecek kadar baskı uyguluyor, son çare olarak da sadakat karşılığında bir dereceye kadar özerklik tanıyordu (Lapidus 1990: 42-3). İttihatçılar dönemi, özellikle de Türklük ideolojisinin diğer milliyetçi ideolojiler aleyhine güçlendirilmesiyle, değişimin başlangıcına şahit oldu. Ne var ki savaş öncesi dönemin aydınlarının, ileri gelenlerinin, aşiret reislerinin ve dini liderlerinin çoğu, halife tarafından güvence altına alınan Osmanlı birliği idealine bağlı kaldı.

Yine de 20. yüzyılın başında tam anlamıyla siyasi milliyetçiliğin ön habercisi olan, Kürt tarihi ve edebiyatı çevresinde gelişen bir Kürt hareketinin doğluğu görüldü. İstanbul’daki

İttihatçı kulüplerinde etkin olan diğer etnik grupların (Türkler, Ermeniler, Araplar) yanı sıra oluşan öncü Kürt seçkinleri,¹⁵ kısmen diğer milliyetçiliklere (önce Ermeni, sonra da Türk milliyetçiliğine) tepki olarak zamanla milliyetçi ideali benimsedi.¹⁶

Suriye'de Kürt milliyetçiliği duygusu bölgedeki olaylarla bağlantılı olarak ortaya çıktı. Türkiye Kürdistan'ında çıkan Şeyh Said İsyanı'nın (1925)¹⁷ bastırılmasından sonra Ankara hükümeti Kürt illerini daha tehlikeli unsurlarından arındırmanın bir yolu olarak Kürt aşiretlerini ülkenin hatasına tehcir etmeyi tasarlıyordu. Yeni Türkiye rejiminin baskısına bağlı olarak İstanbul'daki Kürt kulüplerinin üyeleri de kendilerini sürgüne zorlanmış buldu. Kimisi Irak'a sığınırken, kalanlar da Doğu Akdeniz bölgesinde korunmak için Fransızlardan yardım umuyordu.¹⁸

Bazı Kürt aydınları sürgünde Kürt derneklerini tek bir "ulusal" örgüt haline getirmek için çalışmalar yapmaktaydı. Xoybûn (sözlük anlamı "Kendin ol") Cemiyeti, Kürt milliyetçiliğinin Kurmancî lehçesinde kavramlaştırılmasının, dolayısıyla Suriye ve Türkiye'deki yaygın öğretinin zeminiydi. Cemiyet devletler (İran, Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Sovyetler Birliği) ve bölgenin devlet dışı güçleri (Ermeniler ve Türk muhalefeti) ile daha çok gayri resmi olmak üzere diplomatik bağ kurmak için bilinçli çabalar gösterdi. Böylece Xoybûn kendini, sözgelimi Ağrı İsyanı (1927-31) sırasında bölgenin önemli aktörlerinden biri olacak kadar siyasi-askeri ittifaklar ağının bir parçası olarak kabul ettirmeyi başardı.

Xoybûn aynı zamanda Suriye'nin kuzeyinde ve Doğu Akdeniz bölgesinin Halep, Şam ve Beyrut gibi büyük şehirlerinde çeşitli Kürt komite ve derneklerinin kurulmasında rol oynadı. Bu yönüyle Doğu Akdeniz'de Kürt milliyetçiliğinin "okulu" sayılabilir. Dahası, Xoybûn önderleri, özellikle Celadet ve Kamuran Bedirxan kardeşler, Kurmancî lehçesinin kültürel rönesansına uzanan harekette belirleyici bir rol oynadı.

Xoybûn'un Lübnan'da Kurulması

Xoybûn Cemiyeti, Batılılaşmış bir entelijansiya ile geleneksel Kürt dünyasının temsilcileri arasındaki bir çeşit "zoraki nikâh"ı temsil ediyordu. Bazı aydınlar, eski subaylar, ağalar, şeyhler ve aşiret reisleri Kemalist rejimin karşısına çıkmak için, herkese mal olacak yeni bir milliyetçi söylem yaratmak üzere Xoybûn'da bir araya geldi.¹⁹ Suriye'deki Türkiye kökenli mülteci Kürt aşiret reisleri, Kemalizm karşıtı tezlere özellikle teşne olacaklarını düşünen Xoybûn önderlerinin propaganda çabalarının başlıca hedefiydi. Fakat bu ittifak tek başına yeterli değildi. Batılı milliyetçi söylemi geleneksel Kürt dünyasının temsilcilerinin kafa yapısına uyarlamak için Kürt aydınlara büyük iş düşüyordu. Xoybûn Cemiyeti tarafından hazırlanan Kürt davasına sadakat yemini, milliyetçi ruhu aşiret ortamının kendine özgü yönlerine uyarlama çabasının iyi bir örneğidir:

Burada şerefim ve dinim üzerine yemin ederim ki bu vaade imza attığım tarihten itibaren iki yıllık bir dönem boyunca hiçbir Kürde karşı, onun tarafından hayatıma ve şerefime ya da ailevi ya da milli yükümlülük gereği güvenliğinden sorumlu olduklarımla hayatlarına ve şereflerine saldırılmadıkça silah kullanmayacağım. Tüm kan davalarını ve diğer anlaşmazlıkları bu iki yılın sonuna dek erteleyeceğim ve Kürtler arasında özel meseleler yüzünden kan dökülmesini önlemek için elimden geleni yapacağım. Bu taahhüdü çiğnemeye kalcan her Kürde ulusu tarafından hain gözüyle bakılır ve her hainin öldürülmesi bir görevdir.²⁰

Kürt komitesinin karma (gelenekçi/modernist) yapısına karşın, üyelerinin coğrafi kökenleri Harput-Bitlis-Botan üçgeniyle sınırlıydı. Dine gelince, 1937'de Suriye'ye gelmiş olan Nuri Dersimi dışında hiç Alevi Kürt yoktu. O tarihten itibaren Xoybûn'un istese de istemese de ağırlıklı Sünni Kürtlerin yaşadığı ve Kurmancî lehçesinin konuşulduğu bölgeleri temsil ederek Kürt milliyetçiliğinin beşiğine dönüştüğü söylenebilir.

Xoybûn başka ülkelerde de, özellikle Süleymaniye ve Bağdat şehirlerinde bağlantılar kurulan Irak'ta örgütlenmeye çalışıyordu.²¹ Hatta Sureyya Bedirxan, Ağrı İsyanı için Detroit'teki Kürt topluluğunu harekete geçirmek üzere ABD'ye gitti.²² Güçlülüklerle karşılaşılrsa da Xoybûn, Kürtler ve Ermeniler arasında kurulan beklenmedik koalisyon sayesinde Doğu Akdeniz bölgelerindeki konumunu güçlendirdi. Bihamdun'da (Lübnan) gerçekleşen ilk kongreye Ermeni Taşnak Partisi'nin başkanı Vahan Papazyen da katıldı. Papazyen, 29 Mart 1928'de Halep'te yapılan kongreye de Ador Levonyan ile birlikte katıldı. Diğer Taşnak Partisi üyeleri de Kürt komitesiyle yakın işbirliği içindeydi. Ekim 1927'de Beyrut'ta Taşnak ve Xoybûn arasında imzalanan, iki kardeş ülkenin kurtuluşunu savunan anlaşmayla işbirliği resmîyet kazandı. Anlaşma metnine göre iki parti de Kürdistan'ın ve Birleşik Ermenistan'ın bağımsızlık hakkını tanıyordu. İki ülke arasındaki sınır, savaş öncesinin yerli Kürt ve Ermeni nüfuslarına ve Sevr Antlaşması'nın getirdiği etnik ve hukuki ilkelere göre çizilecekti (Bozarslan 1995: 55-76).

Fransızların isteselerdi daha en baştan Xoybûn Cemiyeti'nin bütün faaliyetini önleyebilecekleri tartışma götürmez. Mevcut belgelere göre, Fransız istihbarat servisleri Kürt komitesinin yıkıcı faaliyetlerinden pekâlâ haberdardı. Cemiyet üyelerinin hareketleri ve ilişkileri gözetim altındaydı. Ek olarak, bu servislerin Kürt ve Ermeni toplumları içindeki ajanlarının yanı sıra Xoybûn Cemiyeti içinde de en önemlileri Memduh Selim ve Celadet Bedirxan olmak üzere "resmî" muhbirleri vardı. Doğu Akdeniz'deki manda yönetimi Xoybûn'la ilgili olarak hayli zikzaklı bir politika izliyordu. Büyük Saray belirli durumlarda Kemalist rejime muhalif Kürt gruplarının potansiyel yararının farkındaydı. Nitekim Suriye-Türkiye sınırının çizilmesi için yapılan Fransa-Türkiye görüşmelerinde "Kürt kartı" manda sisteminde söz sahibi olan yöneticiler tarafından keşfedilmişti.

Dahası, sömürgeleştirme projeleri ve Suriye Cezire'sinin ekonomik kalkınması açısından taşıdıkları önem düşünülürken Fransa, Doğu Akdeniz bölgesindeki Kürtlerin "hasasiyetini" göz önünde bulundurmaya zorundaydı. Yine de Türkiye'yle gerilimin yükseldiği zamanlarda Fransa, her zaman Kürt milliyetçileri aleyhine, Ankara'nın yanında olmuştur.

Xoybûn'un Programı ve Doktrini

Xoybûn'un amaçları propaganda broşürleriyle yaygınlaştırılıyordu. Bu amaçlar arasında kendi topraklarında Kürt milliyetçiliği için bir odak oluşturmak üzere Türklerle savaşmak; Ermenilerle işbirliği yapmak, anti-Kemalist hilafet yanlılarıyla (bu grupta işbirliğinin sağlanması Kürt bağımsızlığı için yeterince garanti vaat etmediğinden) birlikte hareket etmemek; SSCB, İran ve Irak'la, tarafsız kalmalarını sağlamak üzere dostane ilişkiler içinde olmak ve bir büyük gücün (Fransa ya da gerekirse Büyük Britanya) desteğini aramak vardı.

Xoybûn Cemiyeti üyeleri sistematik olarak bağımsızlık yanlısı tutumları savunmadı. Bir çeşit kültürel sürekliliğe bağlı kalan Kürt liderler daha ılımlı politik aktörlerle resmi olmayan bir anlaşmaya varmak üzere yeniden müzakere yürütmeye istekli olduklarını çeşitli vesilelerle ortaya koyuyordu. Bu da gösteriyor ki, Celadet Bedirhan'ın Türkiye Reiscumhuru Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Açık Mektup'unda önerdiği gibi, Türkiye sınırları içinde bir özerkliğe Kürt seçkinlerce uyulması olasılığı yok değildi (Badirkhan 1973: 61).

Kürt söyleminin sürekliliği İstanbul'da Osmanlı derneklerinde yetişmiş Kürt seçkinlerinin değer verdiği konularda da kendini gösteriyordu. Arap entelektüellerinden örnek alarak Xoybûn liderleri de Kürtlerin yüzünü Batı uygarlığına çevirme isteklerini dile getiriyor ve Kürt toplumunun "yukarıdan aşağı" modernleştirilmesini zorunluluk ilan ediyordu. Ama Xoybûn

bu hususta Kürdistan'a "medeniyet" getirmiş olma iddiasındaki Kemalist propagandaya tepki olarak ısrar ediyordu. Resmî Türk bakışı, Kürt milliyetçiliğini ve giderek herhangi bir Kürtlük işaretini "gerici" ya da "medeniyete dirençli" olarak görürken, Kürt entelijansiyası bu Türk milliyetçi söylemini tam tersine çevirerek "uygar dünya"ya Kürtlerin değil Türklerin uygarlaşmamış olduğunu söylemeyi gerekli görüyordu. Bundan böyle Türkler "düşman", "barbar", "Moğol soyu"na dönüşürken Kürtler, Kemalist boyunduruk altındaki kurbanlar olmuş, kendilerini yeni "şehit ulus" ilan etmişlerdi. Ancak Suriye'deki Kürt milliyetçiliği hareketinin başlangıçta Arapları düşman olarak tanımlamadığının belirtilmesi önemlidir.

Ağrı İsyanı'nın (1927-31) başarısızlığı,²³ Kürt bağımsızlık hareketlerinin sempatanlarına düşman olan bölgesel aktörlerin ittifakı ve Kürt kampındaki iç çatışmalar karşısında kendine yeni amaçlar ve yeni bir faaliyet planı çıkaramadığı için Xoybûn 1933'te bir bekleme safhasına girdi.²⁴ Ancak II. Dünya Savaşı'nın gelişmesinin yarattığı belirsizlik ortamı ve Fransız mandası, Xoybûn'un dirilmesine zemin hazırladı. Cemiyet birçok ülkenin temsilcileriyle gizli diplomatik ilişkiler kurdu. Bunu yaparken Kürt milliyetçileri dünyada egemen olan üç büyük ideolojiyi temsil eden dünya güçleriyle irtibata geçti: liberalizm (Büyük Britanya, Fransa, ABD), faşizm (Almanya, İtalya) ve komünizm (Sovyetler Birliği). Kürt milliyetçilerinin asıl ilgilendiği, savaşan tarafların sahiplendiği ideolojiler değil, Türkiye'de kurulması amaçlanan özerk Kürt devletine siyasal ve/veya askeri destek arayışıydı.

Müttefiklerin istihbaratına göre, Alman ajanları Kürtlere Türkiye'nin Büyük Britanya ve Fransa'yla ittifak içinde olması nedeniyle Müttefikler'den bir şey bekleyemeyecekleri, çıkarlarına en çok hizmet edecek olanın Mihver devletlerinin politikasına uygun davranmak olduğu propagandası yapıyordu. Bölgedeki Fransız gücünün zayıflamasından sonra Suriye'deki

W. O. von Hentig'in başkanlık ettiği Alman komisyonu Kamuran Bedirxan ve Halil bin İbrahim Paşa'yla²⁵ irtibata geçti. Bu noktada Alman projeleri, Kürtlerle Ermeniler arasında Nazi talimatlarına uyararak Türkiye'de sorun çıkarmaları koşuluyla Almanya'nın zafer kazandığında Kürdistan ve Ermenistan'ın bağımsızlığını garanti etmesini içeren yeni bir anlaşma sağlanmasını istiyordu.

Kürtler ve Almanlar arasında resmi bir anlaşma imzalandığını doğrulayacak hiçbir belge bulunmamışsa da, Fransız Özel Servisler'ine göre bazı Kürt ve Ermeni temsilciler 1942'de Türkiye'de bir Kürt isyanı çıkarmak üzere Almanların emrine girmişti.²⁶ Fakat Hitler'in ordusunun aldığı ilk önemli yenilgiler, Türkiye'nin Alman dostu yönelimiyle ve Britanya propagandasının Kürtler üzerindeki etkileriyle birleşerek Xoybûn'u bir yandan Özgür Fransa Güçleri'yle ilişkileri düzeltmeye çalışıp bir yandan da Britanya'yla ittifak kurarken, Almanya'yla iletişimi kesmeye zorladı.

Londra hükümetinin Türkiye, Suriye ve Irak'ın belli bölgelerini bir araya getirerek bir Kürt özerk siyasi varlığı oluşturulmasını desteklediğini söyleyen Britanya ajanlarının etkisine bağlı da olsa Xoybûn Cemiyeti'nde Britanya yanlısı bir eğilim kendini gösteriyordu. Ne var ki Britanya'nın tereddütleri son vaatlerinin güvenilirliğini sarstı ve Moskova'nın da ilgilendiği çok sayıda Suriyeli Kürt liderin bu eğilimden uzaklaşmasına yol açtı.

Kürtleri hedef alan Sovyet propagandası 1944'ün sonunda yoğunlaştı. Sovyetler Birliği'ni baskıya uğrayan ulusal azınlıkların koruyucusu, Kürtlerin ve Ermenilerin gelecekteki kurtarıcısı ilan eden sloganlar giderek sıklaştı. Suriye'de 1944 Eylül'ünde açılan Sovyet temsilciliğiyle bağlantılı olarak özellikle azınlık sorunlarıyla ilgilenen bir büro bu faaliyetlerin arkasındaydı (Ter Minassian 1997: 291). 1945'te Moskova'daki Türki-

ye büyükelçisine 1925 tarihli dostluk anlaşması yenilenecek, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki iyi ilişkilerin sürdürülmesinin Kars ve Ardahan'ın Sovyet Ermenistan'ına verilmesine bağlı olduğunun bildirilmesiyle bu büronun önemi arttı.

Suriye'deki Kürt milliyetçilerinin SSCB'ye sempatisi 1945'te Sovyet temsilcileriyle kurulan temaslar sonucunda gözle görülür şekilde arttı.²⁷ Bu girişimlerin sonucu, hükümeti adına "eski Bağımsız Kürdistan Devleti"ni diriltmeye yönelik her türlü milliyetçi çabaya diplomatik destek sözü veren Molotov'un imzaladığı bir siyasi belge oldu.²⁸ Ne var ki bu destek birtakım koşullara, özellikle de Türkiye'deki Kürtlerin askeri olarak devreye girmesine bağlıydı. Türkiye'de isyan örgütleme yeteneği olan gizli bir örgüt bulunmadığının farkında olan Kürt delegeler, Sovyet temsilcilerine net bir cevap vermeyerek Moskova'dan kesin ayrıntıların gelmesini beklemeyi yeğlediler. Sonra gelişen olaylar Kürt-Sovyet işbirliği için beslenen tüm umutları yok etti.

Sovyet görevlileriyle temas etmek hem Kürt ulusal hareketinde hem de Kürt milliyetçiliğinin kendisinde iz bıraktı. Kendini Kürt milliyetçilerinin "eski" ve "yeni" kuşakları arasında bir bölünme olarak gösteren fiili bir paradigma değişiminin kanıtları vardır. "Yeni" milliyetçilik, ilhamını artık Batı'dan değil Suriye milliyetçilerinin yeni kuşağı gibi, bazı sosyalist referanslar ve ulusal kurtuluş hareketleri retoriğiyle harmanlanmış bir halkçılıktan alıyordu.

Böylece Kürt milliyetçileri 1945'te Xoybûn'u dağıtmaksızın onun yerini alacak Yekbûn û Azadî (Birlik ve Özgürlük) adlı yeni bir dernek kurdu. Geçmişten kopma kararlılığına karşın, yeni komite hem bileşimi hem de gündemi açısından hızla Xoybûn'a benzemeye başladı. Dışarıdan destek alamayan Yekbûn, tıpkı Xoybûn gibi yavaş yavaş gördüğü ilgiyi yitirdi.

SURİYE VE LÜBNAN'DA KÜRT KÜLTÜR HAREKETİ

Xoybûn manda yönetimine okullarda Kürtçe öğretilmesi için dilekçe vererek ya da Kürt seçkinleri yetiştirmek üzere bir yatılı okul açarak kültürel alanda adımlar atmış olsa da Celadet ve Kamuran Bedirxan tarafından yönetilen komite propaganda faaliyetlerine ve Ağrı İsyanı'nın desteklenmesine daha fazla önem veriyordu. Zamanın kısıtlı olması ve cemiyetin üye sayısının sınırlılığı, Kürt önderleri "kılıçla" savaşmakla "kalemle" savaşmak arasında seçim yapmak zorunda bıraktı, onlar da daha çok ikincisine eğilim gösterdi.

Ne var ki, 1930'da Ağrı İsyanı'nın başarısızlığı, Kürt askeri stratejisinde yeniliğe gidilmesi düşüncesine ortam hazırladı. Tüm bu olaylar büyük bir gücün yardımı olmadan ara sıra Türkiye'ye karşı ayaklanmalar çıkmasının anlamsız olacağını gösteriyordu. Oysa Kürt kültür girişimcilerinin kanısınca özellikle acil bir görev, dili yeniden kullanıma sokarak, Kürtçe eğitimi geliştirerek ve Kürt halk edebiyatını canlandırarak Kürt topluluğuna ait olma duygularını güçlendirme görevi, mevcut zorluklara rağmen başarılabilirdi.

Kılıcı bırakıp kalemi tutmak, bir dereceye kadar Osmanlı döneminin düşünsel etkinliklerine dönmek anlamına geliyor. Ulusal hareketlerin gelişimi konusunda Miroslav Hroch'un ileri sürdüğü senaryoya göre bu yaklaşım, C evresinden (Ağrı İsyanı'nda somutlaşan genel ayaklanma) A evresine (entelektüel araştırmaya ilgi dönemi) geçildiğini imliyor. Bu ilk adımın ardından B evresinin (ulusal hareketlenme) geleceği, bunun da bir kez daha son bir askeri ayaklanma evresiyle sonuçlanacağı umuluyordu (Hroch 1985: 22-4). Dönemin bazı akademik çalışmaları da dilin önemini, Kürtlerin geri kalmasının nedenlerini, modernleşme arzusunu, Kürtlüğün kurucu mitlerini ve Kürtler arasında birlik arayışını konu alarak bu tutum değişik-

liğini yansıtmaktadır.

Bedirxan kardeşlerin etrafında yeniden bir araya gelen küçük aydın çevresi, kültürel bir Kürt rönesansını gerçekleştirmek için Ermeni modelinden ilham alıyordu. Kürtlerin gerek Irak'taki gerek Sovyet Ermenistan'ındaki deneyimleri Suriye Kürtleri için örnek teşkil etmişse de, Suriye Kürtlerinin durumu özellikle sayılarının azlığı ve sürgünleri bakımından Doğu Akdeniz'deki sürgün Ermenilerle daha büyük benzerlik gösteriyordu. 1920'lerin ikinci yarısından itibaren, Taşnak komitesi Doğu Akdeniz'deki Ermeni mülteciler arasında Arap ve Türklerin kültürel etkilerine karşı kampanyalarla Ermeni kimliğinin korunması için aktif bir kültürel politika izliyordu. Bu yüzden parti, kütüphaneler, okuma grupları ve okullar kurulması gibi pek çok kültürel girişimin teşvikçisi oldu. Taşnaklara göre mesele asimilasyon tehdidine karşı koymak için kendi dilini konuşan ve güçlü bir milli kimlik duygusu (*bay tadi*) taşıyan "gerçek Ermeni" kadınlar ve erkekler yetiştirmektir (Suny 1993: 220).

Kürt rönesans hareketi de Kürtler arasındaki ulusal kimlik bilincini artırarak "grup"un bölünmesinden kaçınmak, başka bir deyişle hem dillerini hem de tarihlerini bilen bir "gerçek Kürtler" grubu yaratmak amacındaydı. Etkinliği kesintiye uğramış olan Xoybûn cemiyeti bu amaçla, dergiler ve okul kitapları yayımlanması için ekonomik ve sosyal temel işlevi gören bir yardım dernekleri ağını Bedirxan kardeşler etrafında oluşturarak onlara destek oluyordu. Bu yolda ilk adım 1932'de Haseke'de (Hesîçe), Cezire'deki yoksul Kürtlere yardım amaçlı bir hayır kurumunun kurulmasıyla atıldı. Bu proje 1932'de *Hawar* ("Çağrı", 1932-43) dergisinin çıkmasıyla hayata geçirildi. Ayda iki, bazen bir sayısı çıkan bu dergi Kürtçe ve Fransızca olarak yayımlanıyordu. Derginin başyazarı ve sahibi Celadet Bedirxan'dı.

Başyazarın açıkladığı amaçlara göre, *Hawar* Kürt kültürü ve kimliğine şu katkıları sağlamayı hedefliyordu: Kürt alfabesinin yaygınlaştırılması, Kürtçe dilbilgisinin sistemleştirilerek Kürtçe ve daha sonra Fransızca olarak yayımlanması, Kürtçenin farklı lehçelerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, Kürt klasiklerinin ve folklorunun yayımlanması, geleneksel Kürt müziğinin karakteristik özelliklerinin belirlenmesi, Kürt gelenek ve görenekleri üzerine etnografik çalışmalar yayımlanması, Kürdistan'ın tarih ve coğrafyasını konu alan çalışmaların yayımlanması (Badirkhan, 1932a: 29-30). Kürtlere Kürtçenin ve Latin alfabesinin öğretilmesi başlıca amaç olarak kaldı: “Bağımsızlığımızın dilimizde yattığını ve ancak dilimizi okuyup yazmayı öğrenerek ve koruyarak diğer ülkeler gibi bağımsız ve gururlu yaşayabileceğimizi biliyoruz.” (Badirkhan 1943: 1).

Edebi klasiklerin yayılmasına, lirik ya da milliyetçi esinler taşıyan ve *Hawar* sütunlarında düzyazılar, tiyatro ve düşünce yazılarının yanı sıra yayımlanan Cigerxwîn, Qedrî Can, Kamuran Bedirxan gibi çağdaş Kürt şairlerin eserlerinin basılması eşlik ediyordu.²⁹

Hawar Celadet Bedirxan'ın elinden çıkmış ürünlerle akla gelirken, *Roja Nû* da (“Yeni Gün”, 1943-46) Kamuran Bedirxan'ın kişiliğine sıkı sıkıya bağlıydı. Katkıda bulunan Kürtlerden Celadet Bedirxan, Qedrî Can, Osman Sebrî ve Cigerxwîn o kadar yakından ilgiliydi ki derginin temeli *Hawar*'inkiyle aynıydı. Ancak *Roja Nû*'nun³⁰ *Hawar*'dan önemli bir farkı vardı; *Hawar*'ın Fransızca bölümü Kürtçeden çevrilmiş makalelerden oluşurken, Kamuran Bedirxan'ın editörlüğünü yaptığı dergi farklı başlıklarla (*Roja Nû/ Le Jour Nouveau*) ve genellikle farklı içerikle basılıyordu.

Doğu Akdeniz Kürtleri, Fransız mandası sırasında hâlâ başka anlatım yollarından yararlanıyordu. Kürtçe radyo yayınları 5 Mart 1941'de başladı. Haftada iki kez yarımşar saatlik yayınlar

yapılıyordu. Kamuran Bedirxan, Radio Levant (Doğu Akdeniz Radyosu) tarafından Beyrut'tan yapılan yayınların sorumlusuydu. Süreleri çok uzun olmasa da, Kamuran Bedirxan tarafından Kurmancî lehçesinde okunan haberler Radio Levant'ın Kürtçe yayınlarına hem sembolik hem de gerçek anlamda büyük önem kazandırarak Türkiye'ye ulaşıyordu.

Doğu Akdeniz bölgesinde kurulan Kürt dernekleri ve Kuran okulları, dergilerde ve radyoda dile getirilen düşüncelerin yayılmasında önemli konak noktalarıydı. Cezire'de 1932'de 230 üyesi olan Kürt Yoksullara Yardım Cemiyeti, *Hawa'a* abone oldu. Gene Cezire'de Şam ve Beyrut'ta yayımlanan çeşitli dergilerin yazarlarından Cigerxwîn'in yönettiği *Ciwanên Kurd* (Genç Kürtler) ve Qedrî Can'ın yönettiği Şerefexanê Bedlîsî Kulübü, Kürt kültür hareketinin kendini ifade araçlarını oluşturuyordu. Şam'da son olarak, Selahedîn Kulübü, Celadet Bedirxan tarafından düzenlenen şekliyle Latin harfleriyle Kürtçe alfabeyi öğretmek için konferanslar ve akşam kursları düzenliyordu.

Kürt-Fransız Bağlantısı

Kürt kültür hareketinde yer alan aktörler manda yönetimi içinden destekçiler buldu. Suriye'deki Fransız memurlar ve yöneticiler arasında Kürt meselesiyle akademik olarak ilgilenenler vardı. İçlerinde en önemlileri Pierre Rondot³¹ ve Roger Lescot'ydu³².

Bugün, Rondot ve Lescot'nun görevlerinin (bilimsel ve askeri) parametrelerinin ötesine geçerek Kürt milliyetçi hareketinin arkasındaki aydınlara, yani Bedirxan kardeşlere çok kıymetli yardımlar sağladıklarını biliyoruz (Tejel 2007a). Başlangıçta bu işbirliği iki ilkeye dayalıydı. Bir yandan "Kürt-Fransız bağlantısı" ancak aynı bakış açısına sahip taraflar arasında mümkündü. Fransız Kürdologlar kalıcı ve karşılıklı yarar sağlayan ilişkiler geliştirmenin mümkün olacağı daha eğitimli

ve aydınlanmış Kürt seçkinlerle dostluk bağları kurdu. Diğer yandan, Fransız Kürdologlar kadar Batılılaşmış Kürt seçkinlere göre de Kürt halkının siyasi, ahlaki ve maddi kurtuluşu ancak Batı'dan gelebilirdi.

Osmanlı Devleti'nin sonu yaklaşırken, Kürt dernekleri özerk bir Kürdistan kurmak için Britanya'dan yardım almayı umuyordu. Doğu Akdeniz'deki sürgün Kürt aydınlarının umudu da hâlâ Batılı bir gücün (duruma göre Fransa veya Britanya'nın) desteğine bağlıydı. Kürt milliyetçi hareketinin önderleri artık Fransız diplomasisinin üst basamaklarında ve Fransız kamuoyunda bir duygudaşlık ya da Kürt dostluğu dalgası oluşturabilmek için Fransız oryantalistlerle işbirliği yapmaya hazırды.

Kürdologlarla Kürt aydınlar arasındaki ilişkiler, belirsizlikler yok değilse de sonuçta içtenlik³³ ve düşünsel işbirliği yönünde gelişti. Fransız oryantalistlerle Kürt aydınları arasındaki bu işbirliği, yaratıcı ulus inşasının yeni bir evresinin ayrılmaz parçasıydı. Kürt milliyetçileri, Avrupalı akademisyenlerin ve kurumların folklorik geleneklere ilişkin bulgu ve tutumlarını söylemlerine katarak, yüksek kültür eksikliğini aynı derecede saygıdeğer bir "alt" kültür ya da halk kültürüyle telafi eden bir stratejinin yanı sıra Kürtleri dünyaya olumlu karşılanacakları şekilde tanıtmaya elverişli bir dil benimsediler.

Bu akademisyenler, Kürt manevi varlığının zeminini, geleneksel kültürde kendini gösterdiği varsayılan biçimde konumlandırma çabasıyla kültürel gösterge haznesini gözden geçirip ona yeni bir içerik yüklerken, Kürt kimliğini tanımlama girişimleri odak değiştiriyordu. Alman milliyetçiliğinin doğuş evresinden beri temelini oluşturan "*Volk*"un romantik yüceltilmesi, Kürt "ilkelliği"ne başka bir gözle bakma, onu kozmopolit kültürde yitirilmiş olan arı, özgün ve soylu niteliklerin taşıyıcısı olarak görme olanağı sağlıyordu.

Roger Lescot'nun araştırmaları *Hawar* ve *Roja Nûn*'un

editörlerine önemli bir etnografik malzeme sunuyor, özellikle hikâyeler ve atasözleri, Kürt aydınları için Kürt halkı adına yabancılara, özellikle de Batılı okurlara gösterilecek bir “kartvizit” sağlıyordu. Aynı şekilde Pierre Rondot, başka bir yerde Bedirxan kardeşlerin ortaya çıkardığı atasözlerini “Kürt halkı”nın özgünlüğünü göstermek için kullanıyordu (Rondot 1937: 27-8). Bu şekilde Kürtler bir evrensellik iddiasında bulunabilecekti, çünkü bu yansımalarla, zengin folklorları sayesinde Avrupalılarla ya da başka Doğulu halklarla eşit olduklarını keşfedeceklerdi.

Asıl önemli olansa Kürt kimliği hakkındaki söylemlerin önce Kürdologlar sonra da “Kürt meselesi”ne yakınlık duyanlar ve gazeteciler tarafından yayılması ve meşrulaştırılmasıydı. Bu yolda, Thomas Bois³⁴ Batı dünyasında “Kürt tipi” olarak anılan olumsuz klişeleri çürütmek için, Kürtlerle yakın ilişki içinde çalışmış İngiliz sömürge memurlarının yazdıklarını incelemiştir. Bu yazarların canlandırdığı imgede Kürtlerin dürüstlük, yaşlılarla duygu bağı, edebi duyarlık ve şiir sevgisi, ülkeleriyle gurur duyma, mizah anlayışı, güçlü bir çalışma ahlakı ve misafirperverlik gibi pek çok erdemi vardı. Dahası, bu yazarlara göre Kürtler fanatik değildi ve “erkekçe” özellikler taşıyorlardı (Bois 1962: 639).

Aynı şekilde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürt mecmuaları Kürtlerin geriliğine hayıflanır, özellikle Kürt kadınların çilesine esef ederken (Klein 2001), Doğu Akdeniz'de Bedirxan kardeşlerin yayına hazırladığı dergilerde Kürt kadınlarının Ortadoğu'daki diğer halkların kadınlarına göre daha özgür olduğu iddia ediliyordu. Kürt kadınlarının bu ayrıcalıklı konumları, efsane kaynaklı da olsa, Kürt halkı için umut verici bir belirti ve “Doğu rönesansının bileşenlerinden biri” olarak algılanıyordu (Badirkhan 1933: 390).

Bu söylem sadece Batılı bir okur kitlesine değil, aynı za-

manda Batılılaşmış Doğulu seçkinlere yönelikti. Kürtler tarafından gitgide özümseiyor, kuruluş sürecindeki kimliklerini zenginleştirerek “evrensel” (ezeli ve ebedi) Batı’ya dahil olmalarına olanak sağlıyordu. İşin tuhafı, sonuçta Kürt “milli karakteri” diye ortaya çıkan şey Türklerinkinden çok da farklı değildi. Bu benzerlik, bir “ayna etkisi”yle sonuçlanacak şekilde iki tarafın seçkinlerinin de Batı değerleriyle uyumlu, ortak bir çerçeve içine çizilmiş bir imaj oluşturmaya çalışmasıyla açıklanabilir. Başka bir deyişle, Türk ve Kürt milliyetçiliği arasındaki çatışma iki tarafın seçkinlerini sürekli olarak söylemlerini karşı taraftakinin, düşmanın söylemiyle karşıtlığa göre uyarlamak zorunda bırakıyordu. Dolayısıyla “egemen” ile “ezilen” arasında sözcüğün iki anlamında bir çeşit taklit ilişkisi kuruluyordu. Ne var ki, Kürt kimliğinin böyle büyük bir toplumsal kapanmanın izini taşıyarak kurulması önemli bir sonuç verdi: “Batılılaşan Kürt seçkinleri”, geleneksel seçkinlerin (şeyhler ve aşiret beylerinin) ve seçkin olmayanların yaşadığı toplumsal ve sembolik cemaatten çok daha farklı bir cemaatte yaşamak zorunda kaldı.

Kürt seçkinler ve Fransız Kürdologlar arasındaki düşünsel ilişki, karşılıklı anlaşmaya dayalı denebilecek bir milliyetçi öğreti oluşturdu. Bu anlamda, Kürtlere modern uluslar arasında bir yer açmak için 1919’dan beri Kürtlerin bir devlet kurma arzularını meşrulaştırma arayışındaki bu etnik söylemin arkasında kimin olduğunu anlamak güçleşiyor. Bu yüzden Kürt seçkinlerin Batı standartlarına göre de olsa bir “*hommus kurdicus*” inşasındaki etkin rolü, bizi Edward Said’in *Şarkiyatçılık* (Said 1978) kitabındaki perspektifin ötesine yöneltiyor. Said’in ünlü anlatımını dönüştürecek olursak, Batı’nın Doğu’yu tek başına inşa etmediği açıktır. Başka bir deyişle, Doğulu seçkinler bu ideolojik inşa sürecine aktif olarak katılmıştır. Bu anlamda Bedirhan’ın doktrini hem modern bir yenileşme programı hem de yerli bir icat edilmiş gelenek kültürü olarak anlaşılmalıdır.

Suriye'de Kürt Dilinin Standartlaştırılması İçin Fırsat ve Kısıtlamalar

Bedirxan kardeşler Kürtçenin normatif ve standart bir dil olarak gelişmesine hizmet etti. İlk olarak, Kurmancî konuşma dilini, özellikle de *Botani* şivesini seçtiler, sonra da Latin alfabesi, elyazısı ve dilbilgisi üzerinde çalışarak dilsel normu belirlediler. Haugen'ın açıklayıcı modelinden yola çıkarak (Haugen 1983), bir dilin standartlaştırılmasına yönelik gelişmenin ilk iki evresinin, yani norm seçimi ve kodlamanın tamamlanıp istikrara kavuşturulmasında başarılı oldukları söylenebilir. Ne var ki, standartlaştırma süreci dil planlamacılarının çabasının başarılı olması için bunlarla aynı derecede belirleyici olan iki evre daha içeriyordu: normun genişletilmesi ve halk tarafından kabulü.⁵⁵ Bu son iki evre, gerçekleştikleri siyasi ve sosyal şartlara bağlıydı.

Doğu Akdeniz'deki sosyopolitik bağlam pek çok açıdan benzersizdi. Daha önce de söylediğimiz gibi, Kürt kültürel genişlemesinin arkasındaki aktörler sürgün edilmişti. Sürgün sadece sosyokültürel anlamda değildi; bu kişiler önceden tanıdıklarından farklı bir siyasi çevreye de sürülmüştü. Kültür alanında Fransız yetkililerin tanıdığı hareket serbestliği bir Kürt kültürünün ortaya çıkmasına bir dereceye kadar elverişli bir ortam sağlıyordu. Ama Doğu Akdeniz'deki Fransız mandasının tanımı gereği sınırlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu entelektüel girişim Fransızların bölgedeki varlığına sıkı sıkıya bağlıydı. Bu da Arap milliyetçilerinin Kürt azınlığa belli siyasi ve kültürel haklar tanınmasına büsbütün karşı çıkımlarına vesile oluyordu.

Eğer 1930-40 yılları arasında çıkarılan Kürtçe süreli yayınlar esas olarak Kamuran ve Celadet Bedirxan kardeşlerin eseri olmuşsa, iç işleyişleri ve elleri altındaki kaynakları da (görsel malzeme, hurufat, yayımlanma sıklığı ve düzeni vb.) bü-

yük ölçüde manda yönetiminin faaliyetlerinden etkilenmiştir. Yüksek Komiserlik'in ekonomik desteği, aracı olarak Şam'daki Fransız Enstitüsü'ne (IFEAD) ve özellikle Kumandan Robert Montagne'ye aktarılıyordu. Ama "siyasi oportünizm nedeni"yle Büyük Saray sorumluluğun Şam'daki Yüksek Komiserlik heyetinde olmasına karar verdi. Bedirxanların Büyük Saray'a mali bağımlılığı, Fransız yetkililere Kürtçe yayınların içeriğini ve yönelimini etkileme olanağı da veriyordu. *Hawar*'ın okuyucu kitlesi azalsa da Büyük Saray, Kürtlerin kültürel faaliyetlerine büyük ilgi gösteriyor, "Kumandan Montagne'nin de (IFEAD müdürü) isabetle belirttiği gibi, Kürt araştırmalarının tek başarısının, yönlendirmemizden bütünüyle kurtulan bir hareket yaratmak olmasından kaçınılmalıyız" diyordu.³⁶

Dil açısından, Suriye'de genel eğitim programında sadece Arapça ve Fransızca vardı. Başka hiçbir dile -İskenderun Sancağı'nda Türkçe hariç- yer verilmiyordu. Bu yüzden, Kürtçe sadece özel kesimde geçerliydi. Manda yönetiminin Kürt dilini tanımaya isteksizliğinin birbirini tamamlayan iki sebebi vardı. Öncelikle Doğu Akdeniz'deki manda politikasının ilkelerinden birinin Fransa ile Türkiye arasındaki ilişkilerden istisnai durumlar dışında taviz vermemek olduğunu akılda tutmamız gerekir. Bu ilkeyle tutarlı olarak, 1936'da imzalanan Fransa-Suriye Antlaşması'ndan sonra Yüksek Komiserlik, Arap milliyetçilerinin eleştirilmesi konusunda aşırı hassas davranıyordu. Yerel özerklikleri ve etnik azınlıkları desteklemeye zaman ayırmanın, en azından resmi olarak, artık sırası değildi. Arap milliyetçilerinin, kendi paylarına, hiç de örgün Kürtçe öğretimi desteklemek gibi bir arzuları yoktu. Yüksek Komiserlik tarafından getirilen kısıtlamalarla karşı karşıya kalan kültürel dirilişçiler, boşluğu doldurmak için akşam dersleri,³⁷ Kuran okullarında Kürtçe öğretimi³⁸ ve çeşitli bireysel çabalar³⁹ gibi farklı stratejiler geliştiriyordu.

Siyasi koşullar bir yana, bir dilin başarıyla standartlaştırıl-

ması toplumsal şartların uygunluğuna da bağlıdır. Suriye'nin kuzeyindeki kasabalar da manda dönemi boyunca önemli kültür merkezleri olarak görülemezdi. Kürtlerin "genel okur profili"nin zayıflığı da Kurmancî'nin standart dil olarak gelişmesi önünde büyük bir engeldi. Manda döneminde Cezire'deki kentleşme bile, çoğu Kürtlerden oluşan kırsal nüfus kümelerinin çok zor şartlarda hayatlarını sürdürmeye çalıştıkları gerçeğini saklayamıyordu.⁴⁰ Küçük çiftliklerin sayısı azdı; ağalarsa büyük çiftlikleri ellerinde tutuyor, böylece köylüler üzerindeki denetimlerini de garantilemiş oluyordu. Hastane ve okul gibi kamu hizmetleri kırsal bölgelerde yoktu. Dahası, Suriye ve Cezire dünya ekonomik krizinden de etkilenmişti. Bu bağlamda, Kürt dilinin gelişiminin 1920'ler ve 30'larda Kürtler için öncelikli bir mesele olmayacağı belliydi. Maddi olarak hayatta kalmak, insanın bütün enerjisini alan bir uğraştı.

Kürtçe eğitim görmüş toplumsal çevrelerin sayıca azlığı, dilin yaygınlaşması üzerinde de sınırlayıcı bir etkide bulunuyordu. Bedirxan kardeşler tarafından çıkarılan dergiler, edebiyat ve gazeteciliğin farklı biçimlerini (çeviri, siyasi ve bilimsel gelişmeler, romanlar, fabllar vb.) geliştirmeye çalışıyor olsa da, dil üzerine çalışmalarını devam ettirecek kamusal ya da özel kurumlar yoktu. Bu yüzden, görevi tamamlama işinin üzerlerine düşmesiyle, Avrupa'ya sürülmüş Kürtler 1970'lerde devreye girdi. Türkiye ve Suriye kökenli Kürtler özellikle siyasi koşulların son derece elverişli olduğu İsveç'te etkinlik göstererek, Kurmancî Kürtçesinin tam olarak standartlaştırılması yönünde önemli adımlar atan Kürt yazar dernekleri kurdular. Ne var ki, Türkiye ve Suriye'deki devlet okullarında Kürtçe öğretimi yasak olduğu için, normun kabulü sürgündeki Kürt topluluğuyla sınırlı kaldı. Sonuç olarak, Kürt dilinin standartlaştırılması günümüze değin tamamlanmamıştır.

KÜRT TOPLULUĞUNUN PARÇALANMASI: CEZİRE'DE SİYASET

Yukarı Cezire'nin geç işgal edildiği göz önünde bulundurulduğunda, Fransızlar Kürtler için bir özerklik yasası tasarlasaydı, bu ancak bölgenin bütünüyle Fransız askerlerinin denetimi altına girdiği 1927 yılından sonra mümkün olacaktı. Oysaki 1925'ten sonra, Yüksek Komiserlik Kürtler için hiçbir özerklik yasası düşünülmeyecek şekilde Suriye'deki azınlıkları aşama aşama devletle bütünleştirmeyi amaçlayan, geriye gidiş niteliğinde bir özerklik politikasını uygulamaya koydu. Ancak Kürtler 1930'da Yüksek Komiserlik tarafından ilan edilen anayasanın ve manda belgesinin bütün nüfusa tanıdığı bireysel haklardan yararlanabilecekti.

İlk talepler 1924 Mayıs'ından beri özerkliğin savunucusu olan Kürt çevrelerinden geldi. Kürt Dağı bölgesi vekili Nuri Kandi, manda yönetimine çoğunluğu Kürt olan tüm bölgeler, yani Türkiye ile Suriye'yi ayıran sınır boyunca bütünü için idari özerklik talep eden bir dilekçe verdi. Nuri Kandi'nin zihninde Kürtlerin Fransız mandası yararına oynayabileceği rol çok açıktı. Örneğin, tek başlarına kalırlarsa "Arap Birliği"ni etkileyerek manda yönetimini yıkacak" olan Arap milliyetçilerinin önünü kesebilirlerdi. Kürt özerkliğinden yana ikinci dilekçe Berazî Konfederasyonu'ndan Eladınan aşireti reisleri Bozan ve Muhammed Şahin'le ittifak halindeki aşiretlerden geldi ve aynı stratejik düzen düşüncelerini içeriyordu. Cerablus reislerinden gelen son dilekçe ise yalnızca kendi bölgeleri için özerklik talep ediyordu.⁴¹

Ancak bu üç dilekçe Kürt nüfusunun yararına olacak özgül kültürel ve siyasi haklar elde etme arzusundan çok, imzacıların Fransız yönetiminin yerel dayanağı olma isteğini ortaya koyuyordu. Kürt taleplerinin doğası, Türkiye kökenli Kürt aydınlar

Suriye'ye yerleşmeye başladıktan sonra değişim gösterdi. İstanbul'daki Kürt cemiyetlerinin artık Suriye'ye yerleşmiş olan eski liderleri, Kürt aşiretlerinin büyük bölümünü, özellikle 1920'den beri Suriye'ye sığınma olanağı bulanları kazanmayı başararak siyasi ve kültürel taleplerine genellikle destek buldu. Böylece, 1928 Ağustos'unda manda belgesine ve manda yönetiminin yerel özerklikten yana yükümlülükleriyle ilgili hükümlere dayanan bir dilekçe Fransız yetkililere verildi. Özellikle, çoğunluğun Kürt olduğu bölgelerdeki okullarda Kürtçe öğretilmeye başlanması, bu bölgelerdeki tüm memurların yerini Kürtlerin alması, sadece kuzey sınırını korumakla görevli bir Kürt birliği oluşturulması, Kürt mültecilerin tarım yapıp hayvan yetiştirebilecekleri Haseke'ye yerleşmelerinin sağlanması için Fransız yardımı talep ediliyordu.⁴²

Karşılığında, talep sahipleri manda yönetiminin politikasına destek sözü verecek, Kürtleri Fransız ordusuna katılmaya teşvik edeceklerdi (Kürt Dağı'nda bu hareket zaten başlamıştı). Ne var ki Fransızlar sonuçta dilekçeyi reddetti. Bundan sonra, Suriyeli milliyetçilerden ya da Türk yetkililerden tepki görececek bir Kürt özerkliği söz konusu bile olamazdı.⁴³ Ne var ki, Doğu Akdeniz manda yönetiminin tüm kesimleri Yüksek Komiserlik'in bu yaklaşımına katılmıyordu. Dolayısıyla, askerlerin bir kısmı, özellikle İstihbarat Servisi'nde çalışanlar, mandanın geçicilik özelliğini kabul etmiyor, sonuçta uzak bölgelerdeki bazı subaylar Beyrut'tan gelen yönergelerle çelişen politikalar uyguluyordu (Thomas 2002: 3-4).

Manda yönetimi içinde Fransız İstihbarat Servisi'nin bağımsızlığı Yukarı Cezire'de bazı şaşkıncı sonuçlar doğurdu. İstihbarat görevlileri bir anlamda *conquistador*'lar' olup çıktı. Fransızlar tarafından daha önce pek bilinmeyen bir bölgede

* (İspanyolca) fatih; 16.yüzyılda Amerika'daki İspanyol istila seferlerinin önderlerine verilen ad.

kendilerine hareket serbestliği (“*carte blanche*”) tanınıyordu. Bu görevliler arasında Yüzbaşı Pierre Terrier, Yukarı Cezire ile ilgili projelerinin gerçekleşmesiyle göze çarpıyordu. 1924'ten beri bölgede olan Terrier, Cezire'nin iskânı projesinde ve Türkiye'yle yaşanan anlaşmazlıklarının çözülmesinde Kürtlerin oynayabileceği potansiyel rolün farkındaydı. Çok kısa bir süre içinde Kürt mültecilerin kabulüne ve liderleriyle iyi ilişkiler kurmaya yatkın olduğunu gösterdi. Kendi adını taşıyan Terrier Planı da onun eseri idi. 1927'de Cezire'den ayrıldıktan sonra, Yüksek Komiserlik'in siyasi kabinesinde ataşe olarak, Suriye'deki Fransız-Kürt ilişkilerini etkileyen tüm faaliyetleri merkezileştirdi ve Suriye'nin kuzeyindeki üç Kürt anklavından gelen bağımsızlık taleplerinin artan basıncı karşısında bir karşı öneri getirdi. Yüzbaşı Terrier'ye göre, Kürt bölgelerinin coğrafi dağılımı bu bölgeleri kat eden bir özerk eyalet kurulmasına olanak vermiyordu. Bu yüzden Kürt liderleri ve ileri gelenlerinden tüm dikkatlerini Cezire'ye yöneltmelerini istedi. O bölgede “özerk bir Kürt merkezinin geliştiğini görmek umulabilir, Kürt Dağı ve Cerablus bölgelerindeyse bazı ayrıcalıklarla yetinilmeli” idi.⁴⁴ Bu planın uygulanması, farklı Kürt anklavları arasındaki fiili bölünmenin ve izleyen yıllardaki siyasi ve sosyal evrimlerinin temelini attı.

Terrier Planı'na göre, Fransız yetkililer Kürt ulusal hareketi liderlerine Cezire'nin başkenti Haseke'ye yerleşme izni verebilirdi. 1943'te hazırlanan bir resmi rapora göre, planda öngörülen bazı tedbirler 1928-36 yılları arasında hayata geçirildi. Bunların en önemlileri Cezire'de Kürt yöneticilerin görevlendirilmesi, Kürtler ve Kürtçe konuşan Hıristiyanlardan oluşan bir Doğu Akdeniz taburu kurulması, Şam'daki bir Arap yüksek okulunda Kürtçe dersi açılması, Beyrut'ta Kürtçe akşam kursları açılması, Kürt dergisi *Hawar*'a yayın izni sağlanması ve İstihbarat Servisi'nin müdahalesiyle Suriye hükümetinin birkaç yıldır Suriye'de yaşayan mültecilere nüfus cüzdanı vermekle

yükümlü kılınmasıydı.⁴⁵

Suriye'nin bağımsızlığının ve topraklarından Fransız ordu-sunun çekilmesinin ön habercisi niteliğindeki Fransa-Suriye Antlaşması'nın imzalandığı 1936 yılında Fransız-Kürt işbirliği sona erdi. Türkiye'yle yapılan bir sınır anlaşması sayesinde Kürt-leri "kuzeydeki komşu"ya karşı kullanma ihtiyacı da azalmıştı.

Ronald Robinson'ın modeline uygun olarak (Robinson vd. 1981), Fransız mandası döneminde bir "Kürt politikası" oluşturulması, Fransız çıkarlarını savunması beklenen yerel arabu-lucu grupları etkilemeye yönelik bir çabaydı. Ne var ki yerel desteğin de manda yetkililerin desteğinin de kesin bir garantisi olmadığı düşünülürse, 1925'ten beri devam eden Fransız-Kürt işbirliğinin zayıf tarafları da vardı.

Cezire'deki Özerklik Hareketi

Çoğu kez Kürt-Hıristiyan bloku olarak sözü edilen Cezire özerklik hareketi bir ölçüde Terrier Planı'nın sonucuydu. Bu hareket, Dürziler ve Alevilere tanınan idari özerkliğin bir ben-zerini amaçlıyordu. Kentli Hıristiyan eşrafla Cezire kırsalında nüfuz sahibi Kürt eşraf arasındaki ittifak, yeni sosyal ilişkilerin ortaya çıkmasını ve yeni seçkinlerin politikasının kendi içinde nasıl işlediğinin öğrenilmesini sağladı.

Bu yeni siyasi aktörler, dışavurum biçimleri bakımından kitle gösterilerinden, çarşıların kepenk indirmesinden sayısız bildiri ve dilekçeye, özerklik bayrağı gibi kimlik singeleri ya-ratılmasından yerel şenlikler düzenlenmesine uzanan bir ta-lepler haznesine sahipti. Fransızların kentli Kürt liderlere uy-guladığı zorunlu iskân politikası farklı bir kalıba uyuyordu.⁴⁶ Suriye'deki merkezi iktidar karşısındaki Kürt direnişi Türkiye ve İran Kürdistan'ının aksine kırsal bölgelere değil, kırsal böl-gelerde mevzileri olmakla birlikte şehirlere dayanıyordu. Bu-

nun sonucu, Cezire'deki hareketliliğin Suriye'deki diğer bölgesel deneylerle benzerliği idi. Bu deneylerin ortak paydasının özellikle kırsal direnişte şehirlerin aktif rolü ve kent seçkinlerinin bu hareketlerden yararlanma kararlılığı olduğu görülüyordu (Méouchy 2002: 31).

“Kürt-Hıristiyan bloku” ifadesi, özerklik hareketinde yer alan farklı gruplar arasındaki bağların karmaşıklığını ya da iç bölünmeleri belki de yansıtmadığı halde Fransız subaylar tarafından 1936'dan itibaren Kürt liderlerle Hıristiyan eşraf arasındaki ittifakın varlığıyla Büyük Saray'ı etkilemek için yaratılmıştır. Aslında daha belirgin olan merkez-periferi, Kürt-Arap, Hıristiyan-Müslüman ve kent-kır karşıtlıkları azınlıklar arasındaki iç bölünmeleri gölgeliyordu. Özerklik hareketindeki aktörlere bakmak, bölgeci talepleri savunmalarının gerisindeki asıl dürtünün daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur.

Özerklik hareketinin gerisindeki itici gücü¹⁷ Haco Ağa, Qudûr Beg (Bey) ve Halil bin İbrahim Paşa¹⁸ sağlıyordu. Haco Ağa, Hıristiyan eşrafla ittifakı koruyarak, kendini Cezire'deki Kürtlerin temsilcisi olarak kabul ettirdi. Özerklik hareketinde önemli mevkilerde yer aldı; örneğin 1938'de yerel bir yönetim organının, geçici bölge kanunları hazırlamakla görevli olan Cezire Yüksek Komitesi'nin başkanlığını yaptı.

Eski Nusaybin kaymakamlarından Qudûr Beg'in kendi mülkiyetindeki topraklar üzerinde kurulan Qamişlo'da da (el-Kamişli) belli bir tanınmışlığı vardı. 1936'daki milletvekili seçimlerinde aday olarak Halil Bey, İbrahim Paşa ve Said İshak ile birlikte Cezire milletvekili seçilmişti, fakat özerklik yanlılarıncı baştan beri fazla ılımlı bulunuyordu.

Halil Bey, Christian Velud'a göre “legalist eğilim”in temsilcilerinden biri sayılabilirdi. Fransız himayesi altında bir özerk bölge oluşacağını ve seçimlere gidileceğini, böylece halkın kendi “gerçek” temsilcilerini seçeceğini umuyordu (Velud

1991: 574). İbrahim Paşa'nın oğulları, Haco Ağa gibi başka aşiret reislerinin karşısında yer alarak, Milî aşiretinin varsayılan üstünlüğünden ötürü her zaman tüm Kürtler üzerinde otorite sahibi olma iddiası gütmüştü. 1930'ların sonunda Yukarı Cezire'de Haco Ağa'nın ne kadar güçlü olduğunu gören Milîler stratejilerini değiştirerek Ulusal Blok hükümetini desteklediler. Hama'nın bir diğer önde gelen aşireti olan Berazîlerle birlikte 1940'lar ve 50'ler boyunca bağımsız Suriye'de ulusal hükümete ve orduya pek çok kilit insan verdiler. Özerklik hareketi Celadet Bedirxan gibi Kürt milliyetçi aydınlar tarafından da destekleniyordu. Bedirxan daha sonra Cezire'den heyetler eliyle hükümete ve Yüksek Komiserlik'e ulaştırılacak manifestolar hazırlayarak özerklik yanlılarıyla işbirliği yaptı.

Hıristiyan eşrafla ittifak Kürt liderlere, kırdaki olduğu gibi kentlerde de nüfuzlarını genişletme olanağı veriyordu. Hıristiyanlar için ise bu ittifak yerel olaylar üzerinde denetim kurma olanağı sağladığı gibi, etrafı diğer azınlık grupları (Kürtler) ile çevrili olan Suriyeli Hıristiyan azınlığın geleceğini güvence altına alıyordu.

Hıristiyan bloku Cezire'de bulunan farklı kiliselerin dini liderlerinin ve ileri gelenlerinin desteğine güveniyordu. Bunlar arasında en etkin olanlar Katolik kökenli kiliselerden Süryani Katolik Patrikliği Cezire Patrik Vekili Monsenyör Hanna Hebbe ve Qamişlo Belediye Başkanı Mişel Dom'du. Bu ikili, özerklik hareketindeki *radikallerin* gerisindeki itici gücü oluşturuyordu. Diğer taraftan Ortodoks Süryaniler ve Apostolik Ermeniler özerklik yanlıları ile merkezi yönetim arasındaki çekişmede tarafsız bir konumu tercih etti.

Cezire'deki Arap aşiretlerinin çoğu, kendilerini iki kamp arasında bölünmüş buldu. Bu bölünmelerin nedenleri esas olarak aşiretler içindeki iktidar ve toprak üzerinde denetim mücadelesinde yatıyordu. En simgesel örnek hiç kuşkusuz

Şammarlardır. Deham el-Hadi⁹ özerklik yanlılarına karşı aday olarak Şam'ın yanında yer alırken, Şammar aşiretinden Sincar kabilesi bölgeci bir lider olan Şeyh Abdulkерim Muhammed'i Hadi'nin karşısına çıkardı.

Başta Özel Servis (eski İstihbarat Servisi) görevlileri ve Fransız Dominiken misyonerlerinin eylemleri olmak üzere dış müdahaleler bu hassas dengeyi sarsıyordu. Doğrusu 1936'da yapılan Fransa-Suriye Antlaşması ve içerdiği maddeler Özel Servisler için tehdit oluşturuyor, bu da bazı görevlileri antlaşmanın Fransız parlamentosunda onaylanmasını önlemek ya da hiç değilse geciktirmek için ellerinden geleni yapmaya yöneliyordu. Cezire'deki bölgeci harekete de kendilerini adayarak, özerklik protestolarının "1937 İsyanı" gibi en kıran kırana sahnesini ve Milletler Cemiyeti'ne özerklik dilekçeleri yağdırılmasını başlattılar.

1936'dan beri Cezire'de yerleşik olan Fransız Dominikenlerin de bölgeci hareketin gelişmesinde önemli bir yeri vardı. Irak'ın kuzeyindeki tecrübeleri, önemli ekonomik kaynakları ve Fransız Katolikleri ve Vatikan'dan aldıkları destek, diğer Hıristiyan cemaatleri karşısında kendilerine büyük üstünlük sağlıyordu. Dini aidiyeti ne olursa olsun pek çok farklı cemaatin gözünde okulları son derece iyi bir üne sahipti. Hem Hıristiyan hem Müslüman ileri gelenler çocuklarını Dominiken rahipler tarafından yönetilen yatılı okullara gönderiyordu.

Katolik rahiplerin özellikle Suriye misyonunun sürdürülmesiyle ilgili kendi çıkarları ve stratejileri vardı ve bunlar bazen manda yetkililerinin çıkarları ve stratejileriyle çatışıyordu. Bazı Dominiken rahipler, özerklik yanlıları arasında hâlâ özel bir yönetim kurmanın mümkün olduğu söylentilerini yayarak bölgeci liderleri yanıltan Özel Servis görevlileriyle yan yana çalışıyordu. Bu bölgeci liderlerin hayal kırıklığı aşağıdaki pasajda betimleniyor:

Yüksek Komiserlik Haco Ağa tarafından ziyaret edildi. Haco Ağa, Monsenyör Hebhe ile birlikte Cezire'deki Kürt-Hıristiyan blokunun diğer temel direğini oluşturan bir Kürt lider. Ziyarete Haco Ağa'ya Şam'dan Kürt hareketini yönlendiren Celadet Bedirxan eşlik ediyordu. Bu iki lider açık açık şu soruyu sordu: "Fransa'nın asıl isteği nedir? Bize bol keseden itidal ve ihtiyat tavsiye ediyor ve Şam'la bir ittifak için zemin yoklamaya davet ediyorsunuz, bir yandan da karşı yönde işaretler veriyorsunuz. Kime inanmalıyız?" Haco Ağa ve Celadet Bedirxan'ın, Fransızlarla kuvvetli bağları ve görünüşe göre aldıkları sinyaller olan, bölgeci liderlerle çok sıkı ilişkilerini koruyan Qamişlo'daki Dominiken rahipleri ima ettiğini varsayabiliriz. Yüksek Komiser Haco Ağa'ya ancak sakın olma tavsiyesini tekrarlayabildi [...]⁵⁰

Özerklik yanlısı kampa ilişkin bu gözlem, işin içinde ne kadar çok aktör bulunduğunu ve özerklik hareketi içinde ne kadar farklı dürtülerin var olduğunu gösteriyor. Dahası, Suriye milliyetçileri de Özel Servis görevlileri de bazı liderleri "satın almıştı" ve bu, iki yönde "taraf değiştirme"lere çanak tutuyordu. Örneğin, Amûdê (Amude) bölgesinden Kürt aşireti Daqorîlerin reisi Said Ağa başından beri özerklik hareketinin savunucuları arasında göze batarken Şam ittifakının *ateşli* savunucularından biri oluverdi. Üstelik, manda yetkililerinin birkaç aşiret reisini aygıtlarına dahil etmesi, Fransızların aşiret politikasının dışladığı aşiret reisleri arasında kıskançlık yaratıyordu. Başka yerlerde manda politikasının keskin dönüşleri ve tutarsızlıkları, manda yönetiminden hayal kırıklığına uğrayanlarda Fransız karşıtı tepkiler doğuruyor ya da tarafsızlık arayışına yol açıyordu.

Türk propagandası da Kürt aşiretler üzerinde oldukça etkiliydi. Türk casusları, özellikle gerginliğin yüksek olduğu zamanlarda, Kürtleri Fransa onlara sırtını dönmeden Fransa'ya sırtlarını dönmeleri için ikna etmeye çalışıyordu. Türkler ve

Kürtler arasındaki Müslümanlık bağı da Suriye'nin kuzeyindeki aşiretleri Ankara politikasının arkasında toplamak için kullanılıyordu. Ek olarak Arap propagandacıları, dini duygulardan yararlanmanın yanı sıra, 1933'te Cezire'ye Süryani mültecilerin gelişini ve Suriye'ye yerleşmek isteyen çok sayıda Yahudinin taleplerini kendi yararlarına kullanıyordu. Fransa'nın ülkede tıpkı Filistin'deki Siyonist proje gibi yabancılar için bir sığınak oluşturacağı düşüncesi yayılıyordu. Bölgedeki ilerlemeden dışlanmış olan Cezireli Arap ve Kürtler doğal olarak bu uyarının ne anlama geldiğini biliyordu.

Cezire'nin Talepleri

Cezire özerklik hareketinin başlıca talepleri şöyle özetlenebilir: Alevilerin, Dürzilerin, hatta İskenderun'unki gibi Milletler Cemiyeti güvencesi altında özel bir statü; azınlıkların güvenliğinin garanti altına alınması için Fransız birliklerinin desteği ve Milletler Cemiyeti'nin denetimi altında bir Fransız vali atanması.

Bölgeciler en gelişkin belgelerinde, bu özel statü karşılığında "Suriye vatandaşları" olmayı kabul edeceklerine, "ülkenin ekonomisi"ne katkıda bulunacaklarına ve "Suriye'nin sınırlarını var güçleriyle" koruyacaklarına ant içerler.⁵¹ İkincil talepler şu kategorilere ayrılabilir: iktisadi (örn. Cezire'nin altyapısının geliştirilmesi için kredi verilmesi ve manda yanlısı aşiret liderleri için sübvansiyonlar), kültürel (örn. Kürt dilinin öğretilmesi), idari (örn. devlet görevlileri ve polis memurlarının yerel halktan seçilmesi) ve adli (örn. manda yönetimi tarafından sürülen tüm özerklik yanlısı liderlerin Cezire'ye dönmesi).

Özerklik hareketinde yer alan Hıristiyan eşraf ve Kürt aşiret reislerinin her şeyden önce Cezire'deki ayrıcalıklı konumlarını korumayı amaçladıkları aşikâr görünüyor. Manda yönetiminin kanat gerdiği, Yüksek Komiserlik'in bu bozkıra benzer bölge-

deki ekonomik kalkınma tasarıları için yararlı olmuş unsurlar olarak kendilerine toprak verildi ve yerel nüfus için arabuluculuk statüsü tanındı. Şam'ın denetiminden fiilen kurtulan bu periferi bölgesinin güvenliğini Özel Servis memurlarıyla yakın işbirliği içinde Kürtler ve Hıristiyanlar sağlıyordu.

Özerklik hareketinin talepleri, burada “bozkır milliyetçiliği” olarak tanımlanacak olan, göz ardı edilmemesi gereken bir özdeşleştirici söylemle vurgulanıyordu. Bu terim, Şam kaynaklı birlikçilik özentisi karşısında daha tam netleşmemiş bu yeni kimliği oluşturan farklı unsurları kapsar.

Her şeyden önce, Cezire bazı Kürt aşiretleri tarafından neredeyse manda yönetimi kontrolündeki Kürdistan'ın uzantısı gibi bir “eski imparatorluk mekânı” olarak görülüyordu. Bu, Kürt-Hıristiyan blokundan önce de sonra da bazı özerklik yanlısı liderlerin neden bölgenin *Kürtlüğünün* altını çizdiklerini açıklıyor.⁵² Bu söylem bloğun oluşumu sırasında biraz değişti. Kürt ve Hıristiyan özerklik taraftarları Cezire'ye yeni gelmiş olsalar da, bu kurak ve verimsiz bölgenin ekonomik gelişmesi, kendilerini modern Cezire'nin kurucuları sayan yeni sakinlere haklar kazandırıyor: “Sonuç olarak, kendilerini yönetme hakları olduğuna inanıyorlardı” (Tatchjian 2004: 40).

Dahası, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, kendileri de imparatorluğun dağılmasıyla tanımlanan siyasi oluşumlar çerçevesinde yeni kimliklerin oluşumunu başlattı. Cezire'de Suriye devleti pratikte mevcut değildi; bu yüzden de Kürt ve Hıristiyan nüfus için birkaç polis memuru ve Arap devlet görevlisi dışında, Fransa başlıca atıf noktası olarak kalıyordu. Bunun sonucu Cezire'de Suriyeli kimliğinin orada yaşayan insanların günlük hayatlarında yeri olmayan soyut bir kavrama dönüşmesi oldu. O noktadan sonra özerklik yanlılarının söylemlerinde Şam hükümetine yabancılaşma duygusu gözleniyordu. 1937'de Yüksek Komiser Martel Kontu ile konuşurken Qamişlo Bele-

diye Başkanı Mişel Dom durumu şöyle anlatıyordu: “[Yukarı Cezire] Türklerin yönetimindeyken asla Suriye’nin bir parçası olmamıştır. Gelenekleri, görenekleri, halkları Suriye’nin iç bölgelerindekilerden ayırır. Cezire daha önce eski Diyarbakır vilayetine bağlıydı.”⁵³

Son olarak, Cezire sakinleri kendilerini siyasi merkez tarafından “terk edilmiş” hissetmekteydi. Yolların durumu çok kötüydü. Hiç hastane yoktu; devlet okullarının sayısı ise oldukça azdı. Manda yönetimine sadık bu periferi bölgesine Şam şüpheyile bakıyordu. Bu sorunların çözümü, yerel halk tarafından idare edilen özerk bir yönetim kurulmasıydı. Bu yüzden, savaşlar ve “manda çerçevesi”⁵⁴ arasında yaratılan milli kültürle temas sonucunda bir çeşit kırsal yurtseverlik oluşmuş ve özerklik yanlısı bir mesaja dönüşmüştü. Özerklik yanlısı söylemin erişilebilir olması ve kendi kimliği ve birliğine ilişkin benzersiz bir görüşü kabul ettirmeyi başarabilmesi için hareketin liderleri önünde bu grubun üyelerini kazanmak gibi zor bir görev vardı.

Cezire’nin bölgeci söyleminde, azami sayıda taraftar kazanmak için özerklik yanlısı hareketin tabanında bile son derece heterojen olan yapının çoğulculuğunu yansıtmaya çabası vardı. Etkisi ne kadar vurgulansa az olacak özerklik yanlısı metinlerin yanı sıra başka anlatım araçlarını cesaretlendiren bir dizi girişim de vardı. Bu kabilden olmak üzere özerklik yanlısı liderler her cemaatten simgeler taşıyan bir bayrak yapıyor,⁵⁵ “Din Allah’ın, vatan herkesindir” gibi, Arap milliyetçileri arasında yaygın olarak atılan sloganların yazılı olduğu flamalar taşınyordu.⁵⁶

Özerklik yanlısı liderler bölge sakinlerinin geleneklerini sergileyen yerel şenlikler de icat ederek kamu alanında çok etnisiteli ve çokmezhepli sosyal ilişkilere açıklığı davet etti. Ağustos 1937’de “Amûdê Olayı”⁵⁷ olarak bilinen olaylarda Hıristiyanların Şam yanlıları tarafından öldürülmesi, Şam ve işbir-

likçileri karşısında Cezire'deki çeşitli halk toplulukları arasındaki bağıllığı teyit etmek üzere bir sene sonra özerklik yanlısı liderler tarafından anıldı. *El-Beşir* gazetesine göre bu kamusal eylemler arasında çokmezhepli dini törenler, Kürtçe ve Arapça konuşmalar, bölge marşının ("Cezire Bizimdir") bestelenmesi ve Kürtçe "ulusal" şarkılar söylenmesi yer alıyordu.⁵⁸

"Bozkır milliyetçiliği", bir Arap ulus devletinin kurulmasıyla azınlıktaki unsurlara karşı Türkiye ve Irak'ta olduğu gibi saldırgan bir politika geliştireceğinden korkan, Cezire'nin Araplar dışındaki nüfus kümelerinin gözle görülür bir kaygısından da besleniyordu. Keldani-Süryanilerin Irak'ta başlarına gelenler ve Şam'daki yüksek görevlerdeki memurların bölgenin Hıristiyan halklarına yönelttiği tehditler o zamana kadar Fransızlar tarafından "korunmuş" olan bu cemaatlerin kaygılanmasına yol açtı. Kürtler, özellikle Kemalist rejimin baskıcı tedbirleri yüzünden Türkiye'den kaçmış olanlar için Cezire'de Fransızlara yöneltilen doğrudan koruma talepleri "Kürt sorunu"nun sınırlar ötesi doğasıyla açıklanabilir. Gerçekten de, Suriye sınırının belirlenmesi konusunda Fransa ile Türkiye arasındaki anlaşmalara rağmen, Ankara hükümeti İskenderun'un ilhaki arzusunun yanı sıra, kuzeydeki Kürt anklavları da dahil olmak üzere Suriye'nin başka bölgelerini de aynı akıbetin beklediği söylentilerini sızdırıyordu. Ankara açısından bu yerleşimleri işgal etmek Fransa'yla yaşanan diplomatik gerginliğin gerisinde yatan "Kürt sorunu"nu kesin olarak çözenin en iyi yolu gibi görünüyordu

"Devrim"den Uyum Sağlamaya

Özerklik yanlılarını siyasi hamle yapmaya iten etken, Fransa-Suriye Antlaşması'ydı. Buna göre Suriye, antlaşmanın parlamentoda onaylanmasından sonra üç yıl içinde Milletler Cemiyeti'ne katılmak üzere bağımsız ve egemen devlet olarak

tanınacaktı. Fransa ve Suriye bu ittifak antlaşmasını yirmi beş yıl süreyle geçerli olmak üzere imzaladı. Dürzi ve Alevi bölgeleri ise, özel bir idari rejim korunmakla birlikte Suriye'ye bağlanacaktı. Özerklik yanlılarının milliyetçilerle Fransızlar arasındaki müzakere sürecinin başlangıcından beri verdiği dilekçelere rağmen, antlaşma Cezire için özel tedbirler içermiyordu. 1936 milletvekili seçimleri özerklik yanlısı liderleri bir sebeple daha hoşnutsuz etti. Ulusal Blok, Cezire eşrafı tarafından hazırlanan, bölgeciliğin ve manda yönetiminin desteğinin damgasını taşıyan listeye alternatif bir liste çıkarmaya karar verdi. Ancak Cezire'nin ve Cerablus'un özerklik yanlısı adayları tüm mevcut sandalyeleri kazandı. Suriye'nin kalanında seçimleri kazanmış olan Ulusal Blok bu habere kötü bir tepki gösterdi, Blok önderleri seçim sonuçlarını geçersiz saymakla tehdit etti.

Seçimi geçersiz ilan etmenin Kürtlerin yaşadığı bölgelere bir Türk müdahalesine davetiye çıkarabileceğinden korkan Fransızların baskısıyla Ulusal Blok sonunda seçim sonuçlarını tanıdı. Ne var ki hükümeti kurduktan sonra idari özerklik isteyen bölgelere karşı saldırgan bir politika izledi. Cezire *Muhafız*ı Emir Behcet Şibabi halkı silahsızlandırmaya, Halep, Hums ve Hama'dan gelen Arap köylülerin Cezire'ye yerleşmesini teşvik etmeye ve özerklik yanlılarına yakınlık duyduğundan şüphelenilen memurları işten çıkarmaya niyetlendi (Khory 1987: 529).

Bunların sonucunda "1937 İsyanı" başladı. Kısa süreli çatışmalar oldu, Cezire'nin başlıca kasabalarındaki çarşılar kepenk indirdi. Şam tarafından seçilen *muhafız* ayrıldı, Suriyeli polis memurları isyancılara teslim oldu. 1937 yaz isyanının önemi, olanların kendisinden çok sonuçlarında yatar. İlk olarak, özellikle Ulusal Blok önderi Fahri Barudi'nin Cezire *Muhafız*'na "Ordumuz olduğunda Cezire'deki Hıristiyanlara Iraklıların Süryanilere yaptıklarını yapacağız [...]" diye yazdığı mektup isyancıların eline geçtikten sonra, Cezire'de konumlar pekişti.⁵⁹

Ulusal Blok *Muhafız*'ın görevden alınmasına neden olurken, Yüksek Komiser Ostorog yeni bir *muhafız* ama aynı zamanda kalabalığın yuh sesleriyle karşılanan yeni bir kaymakam atadı. Aynı zamanda bölgeciler Cezire'de alternatif bir yerel idare elde etti.

İkinci olarak "1937 İsyanı", Cezire'de özerklik yanlısı harekete Özel Servis görevlilerinin doğrudan müdahalesinin ve Yüksek Komiserlik'teki ajanlar arasında yaşanan rekabetin doruk noktasıydı. Qamişlo'daki isyan Özel Servis görevlilerinin doğrudan teşvikiyle ilişkilendirilebilirse, bazı Arap ve Kürt aşiretlerinin Hıristiyanlara karşı saldırgan tutumları da Monsenyör Hebbe'ye göre Contrôle Bedouin'den* kaynaklanan propagandanın bir sonucuydu.⁶⁰ O aşamadan sonra Cezire iki kurum arasındaki savaşın alanı olurken, iki yerleşik kamp, milliyetçiler ve özerklik yanlıları etnik ve dini grupların barış içinde bir arada yaşamasını gitgide zorlaştırarak bir iktidar savaşının piyonlarına dönüştü.

Şam'da, Ulusal Blok'un politikası, Yüksek Komiserlik karşısında hükümet çizgisini fazla uzlaşmacı bulan Arap milliyetçisi unsurlardan gitgide daha çok itiraz görüyordu. Cemil Merdem milliyetçi kesimlere dayandırılan baskılar karşısında istifa etti. Suriye'de ikili bir kriz ortaya çıktı. Şam hükümeti ile Fransız yetkililer arasındaki anlaşmazlıklar ve Şam ile azınlıklar arasındaki anlaşmazlıklar el ele gidiyordu. Bu iki cephe karşısında Ulusal Blok, Şam ve Cezire yönetimlerinin otoritelerini sağlamayacağını gösterdi. Yeni Yüksek Komiser Gabriel Puaux 1939'da Suriye anayasasını askıya aldı, parlamentoyu lağvetti ve Cebel ed-Durûz (Dürzi Dağı), Lazkiye ve Cezire bölgelelerinde (valileri ve bölgesel danışma kurulları olan) özerk idareler kurdu. Fransa'nın savaşa girmesi Doğu Akdeniz'de manda yönetiminin aksamasız işleyişine son verdi. 1940 Mayıs ve

* Çöl bölgesini kontrol etmek için kurulan özel Fransız idari birimi (y.n.)

Haziran'ında Fransa'nın düşmesi sonucunda Vichy hükümeti, Doğu Akdeniz'de dizginleri eline alarak de Gaulle yanlısı olduğundan şüphelendiği unsurları tasfiyeye yöneldi. Vichy güçlerinin Fransa'dan atılmasıyla de Gaulle'cüler iktidarı geri aldı. Halkın desteğini almak için Özgür Fransa, Suriye ve Lübnan için bağımsızlık ilkesini kabul etti ve İngilizlerin baskısıyla Doğu Akdeniz'deki siyasi yaşamın normale dönmesi için özellikle 1943'te milletvekili seçimlerine giderek zemin hazırladı.

1943 ve 1944'te, 1936'daki gibi bir özerklik yanlısı Kürt-Hıristiyan blokunun oluşumundan söz edilemez. Bazı Hıristiyan çevrelerinin ve Kürt aşiretlerin Suriye milliyetçiliğine karşı çıkışı, özerklik yanlısı kamptaki her grubun kendi özgüllüğünün yeniden keşfedilmesine neden oldu. Bir taraftan, Amûdê olayından ve birtakım Kürt aşiretlerin Araplarla Kürtler arasındaki İslam kardeşliği adına birlikçi kampta yer almasından sonra Hıristiyanlar kendilerini Müslüman komşularının tehdidi altında hissediyordu, Müslüman komşularından çekinmekteydiler. Daha önce özerklik hareketinin yanında olan Fransız yetkililerin 1938'de Hıristiyan eşrafa Cezire taleplerini susturmaları için baskı yapması, özerklik isteyen Hıristiyanların kendilerini daha da yalnız hissetmelerinden başka sonuç vermedi. Fransızların bölgeden ayrılmasına kadar Hıristiyan eşraf, Şam yönetimiyle gitgide daha çok uyum sağlamaya, daha doğrusu aynı tarafta yer almaya yöneldi.

Diğer taraftan Kürt aktörler, Cezire halkının iç bütünleşmesini güçlendirmek ve Cezirelilerle ülkenin geri kalanı arasındaki farkları vurgulamak üzere nüfusun çoğunluğunun Kürtlüğünü öne çıkarıyordu. Yukarı Cezire'de yaşayanların Kürtlüğünü iddiası, Kürt milliyetçilerinin Cezire'nin geleceğiyle ilgili gerçek amaçlarını ortaya çıkarmış olduklarını düşünen bazı Hıristiyan ileri gelenler arasında şüphe uyandırıyor. Monsenyör Hebbe'ye göre:

1937 olaylarından beri, [...] çoğu Türkiye'den gelmiş Kürt liderler bu bölgenin muhakkak Kürdistan'ın parçası olacak ve bağımsız devlet ilan edilecek bir Kürt merkezi olduğu iddiasıyla Cezire'de kendileri gibi bölgeciler arasında bir propaganda kampanyası açmak için bu durumdan yararlandılar.

Hebbe'nin manda yetkililerine yazdığı cevabi rapor birkaç açıdan çok şey anlatıyor. Birincisi, Doğu Akdeniz Kürtlerinin farklı kimlik stratejilerini vurguluyor. Kürt mülteciler milliyetçi sloganlara ilgi gösterirken, kuşaklar boyunca Suriye'de yerleşik olan Kürtler, Kürtlük çağrısına ilke olarak o kadar duyarlı değildi. İkincisi, bu rapor özerk bir siyasi oluşum kurabilmek için sınırın ötesindeki Kürtlerle işbirliği içinde yürütülecek tasarıların varlığını ortaya koyuyor.⁶¹

Kürt milliyetçileri iki kartı birden oynar görünümündeydi. Bir yandan bir büyük gücün korumasında ya da uluslararası koruma altında Cezire'nin özerk bir Kürdistan'la yeniden birleşeceği umudunu koruyorlardı. Bir yandan da Şam'daki hükümetle açık bir çatışmaya girmeyi hiç de istemiyorlardı, çünkü savaştan sonra Kürtlerin Suriye'de kalması gerekecek olursa sonuçları kestirilemeyecek bir ihtilaf yaratmamak daha iyi olurdu.

1945 yılında işte bu anlayışla, Cezire'nin Kürt vekilleri Cumhurbaşkanı Şükrü el-Kuvvetli'ye taleplerini sundu. Bölge sakinlerinin şikâyetlerini⁶² oldukça ılımlı bir şekilde dile getirdiler ama hükümetin verdiği sözlere rağmen, manda dönemi Kürt talepleri karşılanmadan sona erdi.

NOTLAR

1. 3 Kasım 1839'da okunan Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden kaçınmak için gösterilen en büyük çabayı temsil etmekteydi. Tanzimat Fermanı olarak bilinen bu metin, ülkeyi kurumsal, iktisadi ve toplumsal olarak sarsan geniş bir reform programının başlangıç noktasını oluşturur.

2. Vahyedilmiş kitaplardan birini kabul eden bir insan topluluğuna atıfta bulunan Arapça kökenli "millet" terimi, Osmanlı İmparatorluğu'nda "dini temelde örgütlenmiş" ve imparatorluk yönetimi tarafından bu şekilde tanınmış cemaat anlamını kazandı. Tanzimat reformlarıyla da sözcük siyasi bir yananlam edildi. 1839 tarihli Hatt-ı Hümayun görünürde çelişkili biçimde imparatorluğun tüm yurttaşlarını dinlerini ayırt etmeksizin bir kümede toplayarak "Osmanlı milleti"nden söz ediyor, ancak İslam'ı hâlâ diğer "millet"lerin karşısına koyuyordu (Planhol 1993: 22-4; Karpas 1982: 141-69).

3. Tanım olarak, tüm Ezidiler etnik olarak Kürttür. Dinleri İslam öncesi inanışlarla (Zerdüştlük, Manicilik, Yahudilik, Hıristiyanlık) İslami öğelerin bir sentezidir.

4. Suikasta uğramış olabileceği söylentilerine rağmen, Kumandan Victor Müller'e göre, İbrahim Paşa önlem almadan su içtikten sonra konjestiyondan (kan birikmesinden) ölmüştür (Müller 1931: 138).

5. Örneğin Said Şemdin Paşa *emir el-hac* (hac komutanı) olarak biriktirdiği sermayeyi Ğuta'da birtakım çiftlikler ve köyler satın alarak değerli bir aile vakfı kurmak, Havrân ve Kuneytra'da da geniş topraklar almak için kullandı. 1890'larda Şam vilayetindeki başka herkesten fazla toprağa sahip olmakla ün kazanmıştı.

6. Manda döneminin başlangıcında, Fransızlar Arap karşıtı bir direnç merkezi oluşturmayı, daha doğrusu manda yönetimi adına çalışanların yalnızca Suriye'nin kuzeyinde değil, aynı zamanda Musul vilayetinde Fransa yanlısı propagandaları için çıkış kaynağı olacak bağımsız bir siyasi ve idari birim kurmayı düşünüyordu. Ne var ki manda yönetimini azınlıklara ilişkin politikalarını gözden geçirmek zorunda bırakan Dürzi ayaklanmasından (1925-27) sonra bu projeden vazgeçilmişti (Fuccaro 2003: 218).

7. Efsanevi İbrahim Hananu çevresinde harekete geçen isyancıların heterojen doğasını vurgulamak gerekir. İlk saha komutanları arasında

Kürt kökenli Hananu'nun yanı sıra Ahmed bin Ömer (gene Kürt), Necib Uveyd (diğer bir Kürt), Ömer Bihar (Arap) ve Şaban Ağa (Türk) yer almaktadır (Lawson 2004: 261).

8. Şeyh İbrahim Halil önderliğindeki Murud hareketi (1933-40) ilkin bölgenin Kürt ağalarına karşı başlatılmış, daha sonra Fransız karşıtı bir harekete dönüşmüştü. Farklı yollarla Türkiye ve aynı ölçüde olmasa da Ulusal Blok tarafından desteklenen hareketin aynı zamanda sosyal ve dini çağrışımları vardı. Murud liderleri hiçbir zaman Kürt hareketiyle bağlantı kurmadı.

9. *SHAT, 4H 319, Dossier no. 3.* Ordu Genel Güvenlik Direktörü, Polis Genel Müfettişi, Doğu Akdeniz Basın Hizmetleri ve Fransız Güçleri Propaganda Başkanı'na, no. 465/C. E/R. Beyrut, 19 Ocak 1943.

10. Osmanlı İmparatorluğu'nun Büyük Savaş'a girmesiyle, Britanya, İstanbul hükümetine karşı herhangi bir doğrudan askeri faaliyet gerçekleşecek olursa Arabistan, Filistin, Suriye ve Irak'a girmeyi garanti altına almak için Arap temsilcilerle bağlantı kurdu. Karşılığında, Britanya temsilcileri savaştan sonra Şerif Hüseyin yönetiminde Arap Yarımadası, Irak ve Suriye'yi kapsayan büyük bir Arap devletinin kurulmasını desteklemeye hazırdı.

11. 16 Mayıs 1916 tarihli antlaşma, Büyük Britanya ve Fransa'nın birbirlerinin doğrudan denetim kurma haklarını tanıdıkları iki bölge oluşturdu. Fransa kendine Suriye'nin sahil bölgesini ve Irak'ın kuzeyini ayırırken, Büyük Britanya Basra bölgesini ve Bağdat'ı kontrol etme hevesindeydi. Son olarak, bir uluslararası bölge Filistin'i kapsayacaktı.

12. Manda yönetimi yapısının ayrıntılı bir analizi için bkz. Mizrahi 2003a: 76-88.

13. "Lyautey sistemi", Fransız koruması altındaki nüfusu asimile etmeyi değil, yerel dinlere, geleneklere, göreneklere saygı gösterirken yerel nüfus kümelerini "ortak" kılmayı, yani ülke yönetimine katılmaya teşvik etmeyi amaçlıyordu. Fakat himayeci güç, yerel dilleri ve ülkenin sosyal yapılarını bilip saygıyla karşılamaktan yarar sağlıyordu.

14. Ne var ki manda aygıtının belli kesimleri bu bakışı paylaşmıyor, çağdaş Suriye toplumunun özellikle sosyolojik araştırmalarla daha iyi anlaşılmasını savunuyordu. Bu anlamda, 1930-1938 yıllarında Şam'daki Fransız Enstitüsü'nün (IFEAD) başkanı olan Robert Montagne, bilimsel yordamı sömürgeciliğin yordamından başka yerlerde arıyordu (Métral 2004; Trégan 2004).

15. Ancak bazı Kürt aydınlar kendilerini diğer milliyetçiliklerle özdeşleştirdi. Nitekim Ziya Gökalp ya da Abdullah Cevdet, Kürt komiteleriyle flört ettikten sonra Türk milliyetçiliğini benimsediler. Benzer bir şekilde, Şamya da Halep'teki Kürtler de uyanan Arap kültürel milliyetçiliğine katılıyordu: Halep kökenli Abdurrahman el-Kevakibi ve Şamlı Muhammed Kurd Ali.

16. İstanbul'daki Kürt derneklerinin en önemlisi 17 Aralık 1918'de kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti'ydi. Cemiyetin liderleri yazılarında, özellikle de Büyük Devletlerin temsilcilerine gönderdikleri mesajlarda Kürtler için özerk bir oluşumun gerekliliğine ve haklılığına gerekçe oluşturmak üzere Kürt ulusunun özgünlüğünü ortaya koyma ve ona bir tarihsellik kazandırma çabası gösteriyordu. Cemiyet, 1919'da Kürt milliyetçiliğinin formülasyonunda baskın bir rol oynayan *Jîn* (Yaşam) dergisini çıkararak bir yayın organına da sahip oldu.

17. Şeyh Said isyanı, geleneksel Kürt toplum kesimleri (şeyhler ve aşiret reisleri) ile milliyetçi Azadî (Özgürlük) örgütü arasındaki ittifağın ürünüydü. Azadî'nin başlatıcı rolüne rağmen isyancıların silahlı kolu Sünni aşiretlerden ve Diyarbakır'ın kuzeyindeki Zazaca konuşulan bölgelerde Şeyh Said'e sadık olan diğer aşiretlerden oluşmaktaydı. İsyancılar, Türk yetkilileri ayaklanmayı bastırmak için binlerce askeri seferber etmeye mecbur bıraktı.

18. Kürt mültecilere karşı manda yönetiminin tavrı, 1925'teki red-den, Cezire'ye ve aynı derecede olmasa da Kürt Dağı'na yerleşmelerini teşvik eden bir tavra evrildi. 1927'den önce bölgede en fazla 45 Kürt köyü var idiyse, 1939'a gelindiğinde Kürt çoğunluklu 700 ila 800 karma nüfuslu yerleşim vardı. Resmi bir sayıma göre 1939'da Cezire'nin toplam nüfusu, 81.450'si Kürt Müslüman, 2.150'si Ezidi Kürt olmak üzere 158.550'ydi. CADN, *Fonds Beyrouth, Cabinet Politique*, no. 1367. Yukarı Cezire'de nüfus dağılımı. Beyrut, Nisan 1939.

19. İstihbarat Servisi tarafından hazırlanmış çeşitli listelere göre o dönemde Xoybûn çekirdek kadrosu şöyleydi: Celadet Bedirxan (1893–1951), Kamuran Bedirxan (1895–1978), Sureyya Bedirxan (1883–1938), Memduh Selim (1897–1976), Mehmed Şükrü Sekban (1881–1960), İhsan Nuri (1893–1976), Emînê Perîxanê (Ramanlı Emin, ?–1928), Bozan (1895–1968) ve Mustafa Şahin (?–1953), Şeyh Abdurrahman Garisi (1869–1932) ve Rıfat Mevlanzade (?–1930). 1929'da yeni Kürt mültecilerin gelmesi, milliyetçi örgüte yeni bir enerji vermişti.

Bunların arasında Ekrem Cemil Paşa (1891–1974), Kadri Cemil Paşa (1892–1973), Osman Sebrî (1905–93), Ehmed Nafiz Zaza (1902– 68), Arif Abbas (1900–84) ve Şevket Zulfi (1899–?) vardı.

20. *AIR 23/416*. Musul Özel Hizmet Subayından Hava Kuvvetleri İstihbaratına. "Yemin metni. Xoybûn Cemiyeti". Bağdat, 26 Şubat 1930.

21. *AIR 23/414*. Bağdat Hava Kuvvetleri Karargâhı'ndan Polis Genel Müfettiş Yardımcısına bilgi notu. "Kürt-Ermeni milliyetçilerinin listesi". Bağdat, 4 Aralık 1928.

22. *FO 371/13827/E2122* Britanya Detroit Konsolosluğu'ndan bilgi notu, 18 Nisan 1928.

23. 1927'de, Doğu Akdeniz'deki mülteci Kürt entelijansiyası Xoybûn'un ortaya çıkması için hazırlanırken, eski Osmanlı subayı İhsan Nuri, Türkiye'nin kuzeydoğu sınırında boyun eğmeyen bir bölge olan Ağrı'yı ziyaret etti. İhsan Nuri, Xoybûn merkez komitesi tarafından Celali aşiretinin erkeklerine belirli bir askeri disiplin kazandırmak için "Kürt kuvvetlerinin Genel Komutanı" olarak görevlendirildi. Ne var ki 1930 Türk saldırısı Sovyetler Birliği ve İran'ın takındığı düşmanca tavırla birleşince, İhsan Nuri teslim olmak zorunda kaldı. Durumun ciddiyeti karşısında Xoybûn liderleri, Türk birliklerini başka yöne çevirmek için Türkiye-Suriye sınır çizgisinde askeri bir eyleme girişmeye karar verdiler. Ancak bu eylem başarısızlığa mahkûmdu.

24. Manda otoritelerine karşı Kürt milliyetçi hareketini temsil tekelini için Milî aşireti ile Bedirxan kardeşler arasındaki mücadele hareketi daha da zayıflattı. Halil ve Mahmud bin İbrahim Paşa 1930 ile 1940 arasında ikisi de Celadet ve Kamuran Bedirxan'ın damgasını taşıyan Xoybûn milliyetçi komitesine de Kürt kültürel hareketine de fiilen çok sınırlı destek verdi. Kürt hareketindeki etkilerini kaybetmekle karşı karşıya kalınca Milîler gitgide Suriye içlerindeki geleneksel konumlarını yeniden elde etmeye odaklandı. Milî aşiretinin büyük bir bölümü sonunda Serê Kaniyê'de (Resulayn) sınırın Suriye tarafına yerleşirken, cumhuriyetçi Suriye toplumunda Milîlerin rolünü gerçekten sağlamlaştırılan, tuhaf bir şekilde, Rakka şehrinin Fransız yetkililer tarafından yeniden kurulması oldu. Uzun süredir bölgede bulunmaları ve özellikle en önemli yerel Bedevi gruplarından bazılarıyla yakın ilişkileri sayesinde Milîler şehrin önde gelen tanınmış ailelerinden biri olarak ortaya çıktılar. Milîler ve Rakka kentine yerleştirilmeleri hakkında verdiği ek bilgi için Stefan Winter'a teşekkür ederim.

25. *FONDS RONDOT, Dossier Kurdes de Syrie*. Doğu Akdeniz Özel Servisler Müfettişi Yüzbaşı Aziz. Cezire muhafaza'sı, no. 254/HA/28. Haseke, 5 Şubat 1941.

26. *SHAT, 4H 387, Dossier* no. 3. Doğu Akdeniz Özgür Fransa Genel Delegasyonu. Halep Özel Servisler Teftişi no. 406/S.P. Halep, 1 Ağustos 1942.

27. Şam'da D. Solod tarafından kabul edilen heyet Celadet Bedirxan ile Kürt vekillerden (muhtemelen Hasan Haco ve Şahin Bey kardeşlerden) oluşuyordu. Beyrut'ta kabul edilen ikinci Kürt heyetiye Cigerxwîn, Nureddin Zaza ve Memduh Selim'den oluşmaktaydı. Hemen arkasından Beyrut'taki Sovyet temsilciliği bir kere daha, Dr. Nafiz, Ekrem Cemil Paşa ve Cigerxwîn tarafından ziyaret edildi. Bu son heyet de D. Solod'a San Francisco konferansına sunulacak bir dilekçe ve Kürt sorununun içeriğiyle ilgili bazı belgeler verdi. *CADN, Fonds Beyrouth, Cabinet Politique*, no. 802. Délégation Général de France au Levant, no. 853/D.B. Beyrut, 8 Mayıs 1945.

28. *CADN, Fonds Beyrouth, Cabinet Politique*, no. 802. Délégation Général de France au Levant, no. 1766/D.B. Beyrut, 5 Eylül 1945.

29. *Hawar*'ın her şeyden önce Fransa ve müttefiklerden yana bir Fransız propaganda aracı olan *Ronahî* adlı resimli bir eki vardı.

30. *Roja Nû*'nun *Stêr* (Yıldız) adında resimli bir eki vardı. Dört sayfalık ek Kürtçe olarak ve birçok resimle çıkıyordu.

31. 1904'te doğan Pierre Rondot 1922'de St-Cyr'deki askeri okula girdi ve 1926'da Yabancılar Lejyonu'na katıldı. 1928 yılında *Service de Renseignements*'a (İstihbarat Servisi) alınan Rondot, patriklerle ilişkilerle görevli olduğu Beyrut'taki *La Section d'études du Levant*'a transfer oldu. Kendisini Şam'daki Fransız Enstitüsü (IFEAD) çatısı altında Kürtleri araştırmaya yönlendiren Robert Montagne ile tanıştı. Kısa zamanda "sadık dostlar" olan Celadet ve Kamuran Bedirxan'ı tanıdı (Rondot 1993: 98-9). Kürtçe öğrendi ve Suriye'deki Kürtlerin toplumsal hayatıyla ilgili araştırmalar yürüttü; resmi olmasa da Bedirxan kardeşlerle beraber *Hawar*'ın özellikle Fransızca bölümünün düzelti ve redaksiyonunda çalıştı.

32. 1914'te doğan Roger Lescot 1935 yılında Arap ve Doğu edebiyatı sertifikasıyla lisans derecesi, daha sonra da Türkçe ve Farsça sertifikaları aldı. Lescot, Rondot'nun izinden giderek 1935'te Kürtçe öğrenmeye başladı ve Kürtler hakkındaki bir tezin redaksiyonunu üstlendi. 1936'da,

Suriye'nin kuzeyindeki Ezidileri iki kez ziyaret etti. Lescot aynı zamanda Şam'daki *L'Ecole Supérieure d'Arabe* koleksiyonunda bulunan bir Kürtçe gramer kitabının yazarıdır (Lescot 1991). Kamuran Bedirxan ile beraber bir Kürtçe-Fransızca sözlük taslağı hazırlamış, sözlük şu ana kadar yayımlanmamıştır. II. Dünya Savaşı sırasında aktif olarak Kürt kültürel hareketine katıldı ve *Hawar*, *Ronahî* ve *Roja Nû*'da sayısız Fransızca makale yazdı ve atasözleri, öyküler, destanlar çevirdi. Ehmedê Xanî'nin yazdığı *Mem û Zîn*'in kaynağı olan *Memê Alan* destanı da bunlar arasındaydı.

33. Pierre Rondot'nun 1940 yılında güncesinde itiraf ettiği gibi, "Onların oyununu oynadım, sırlarını tuttum, onların suç ortağıydım. Bugün onların tanıklığı benim ödülümdür" (Blau 2000: 101).

34. 1900'de doğan Peder Thomas Bois iki dünya savaşı arası Fransa'sının yeni Kürt uzmanları kuşağına katılmaya gelmişti. 1936'da Cezire'deki yeni Dominiken misyonunu kurmak için seçilmişti. Görevi Nasturiler ve Kürtler hakkında, bu cemaatlere yönelik bir kilise kurmak üzere araştırma yapmaktı. Pierre Rondot ve Roger Lescot ile iletişime geçti ve 1940'ta Xoybûn Cemiyeti'nin seçkin bir üyesi olan Memduh Selim ile kısa bir süre birlikte çalıştığı Cezire'den ayrıldı. 1947'den itibaren tüm Kürdoloji bilim dallarında yazdı: dil, din, halkbilim, tarih ve sosyoloji.

35. Genişletme, dilin işlevlerinin genişlemesini imler. Diğer bir deyişle, önerilen normun, yeni sözcükler türeterek, uydurarak ya da örneğin yeni tekniklere atıfta bulunabilmek için yabancı sözcükler ödünç alarak tüm iletişim kesitlerine ve tüm modern ihtiyaçlara uyarlanması gerekiyordu. Uygulama ise normun hükümet organları, kurumlar, yazarlar ve gazeteciler tarafından kabulünü gerektirir. Dergiler, kitaplar, ders kitapları yayımlanması gibi faaliyetler ve normun kitle iletişim araçları tarafından kullanılması hep uygulama sürecinin parçasıdır.

36. *CADN, Fonds Beyrouth, Cabinet Politique*, no. 1055. CADN, tam yetkili elçi, Beyrut, 25 Temmuz 1933.

37. Kamuran Bedirxan Beyrut'taki akşam okullarından sorumluydu. 1938 yılında Şam'da Osman Sebrî yönetiminde bir okulun ve Amûdê'de başka bir okulun kurulmasıyla akşam dersleri sunumu yaygınlaştırıldı. Ne var ki, tüm bu özel girişimler uzun vadede başarısız oldu.

38. Suriye'nin kuzeyindeki bazı Kuran okulları sonunda Kürt klasiklerinin (destanlar ve tasavvufi eserler) yer bulduğu "Kürtçe Okulları"

oldu. 1932'de, Cezire'deki birçok molla okulunda Kürtçe tercih edilen dil oldu. *FONDS RONDOT, Dossier Kurdes de Syrie*. Pierre Rondot'un Fransız Dışişleri Bakanı'nın dikkatine sunduğu Kürt okul hakları raporu, s. 1, 1932.

39. Okuryazar olan her Kürdün (ağa, şeyh, aydın) başka Kürtlere öğretmenlik yapması gerekiyordu.

40. Nureddin Zaza (Usif 1941: 851-2), bu krizin Cezire'deki Kürt köylülerin hayatları üzerindeki ekonomik sonuçlarına ilişkin nadir anlatımlardan birini bırakmıştır: "Muson mevsimi [...] Kadınlar bebeklerini, çocuklarını yere, tozun toprağın içine bırakmışlar [...] 10-12 yaşlarındaki çocuklar onlara yardım ediyor. Yarı çıplak, yalın ayak, başıkabak [...]. Aç ve çıplak, belki aynı zamanda borç içinde olduklarından, para etmeyen evlerini çoğu satmış bile. Ellerinde ne kalmışsa onu da sonbaharda vicdansız tüccarlar alacak. Askerlerin, polislerin zulmünden de nasipleniyorlar. Şeyhler hâlâ var; musondan ve onca zulümden sonra ellerinde kalan, şeyhlere inançları."

41. *CADN, Fonds Beyrouth, Cabinet Politique*, no. 1054. Suriye'de Yüksek Komiserlik Delegatesi General Billotte'a dilekçe. Halep, 9 Mayıs 1924; *CADN, Fonds Beyrouth, Cabinet Politique*, no. 1054. Suriye'de Yüksek Komiserlik Delegatesi General Billotte'a dilekçe. Halep, 1 Nisan 1924; *CADN, Fonds Beyrouth, Cabinet Politique*, no. 569. Cezire'deki Kürt aşiret reislerinin Yüksek Komiser'e dilekçesi. Beyrut, 17 Mayıs 1924.

42. *MAE, Quai d'Orsay, série Levant 1918-40, sous série Syrie-Liban*, no. 181. Sureyya Bedirxan tarafından Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Philippe Berthelot'a sunulan dilekçe. Paris, 7 Ağustos 1928.

43. *CADN, Fonds Beyrouth, Cabinet Politique*, no. 1055. Fransız Dışişleri Bakanı'ndan Fransız Yüksek Komiserliği'nden M Gaston Maugras'ya. Paris, 3 Kasım 1928.

44. *SHAT, 4H 319, Dossier* no. 3. Kara Kuvvetleri Genel Güvenlik Direktörü'nden Doğu Akdeniz Basın Hizmetleri ve Fransız Güçleri Propaganda Başkanı'na, no. 465/C.E/R. Beyrut, 19 Ocak 1943.

45. Agy.

46. Cezire'de küçük kasabaların gelişmesi, yerleşimler kurulması, ekonomik kalkınma ve Suriye'nin kuzeydoğu sınır bölgesinin kontrol altına alınması manda yönetiminin siyasi iradesinin sonucunda olmuştur. Küçük kasaba ve köylerin gelişmesiyle Fransa, mera mülkiyetine bağ-

lı sayısız çatışmadan kurtulmak için göçebe aşiretleri yerleşik düzene sokmayı umuyordu. Fransa, Osmanlı yönetimince zaten başlatılmış olan politikaya dayanarak doğrudan aşiret reislerini muhatap aldı. Güvenliği sağlamak ve bozkırlarda göçebe olarak dolaşmalarını kısıtlamak için onları ayrıcalıklı görüşme tarafları konumuna getirdi. Mülkiyet haklarının resmi karakteri dışında büyük aşiret reisleri "yerleşik"leşti ve hem tazminat alarak hem de çıkarlarına en çok hizmet edecek mevzuat ve mülkiyet önlemleri yoluyla avantajlar sağladılar. Bunun karşılığında, manda yönetimi aşiret reislerini ekilebilir toprakları, ellerinde kalmasının olmazsa olmaz koşulu olarak işlemeye teşvik ediyordu. Ziraatla pek ilgisi olmayan aşiret reisleri, topraklarının işlenmesi için Kürt ve Hıristiyan köylülerin yardımını istediler.

47. Suriye milliyetçileri yanlısı olan Kürt aşiretleri arasında Hacı Ali'nin Çiti aşiretini, Hüseyin Ali'nin Pınar Ali aşiretini ve Said Ağa ile Şükrü Bey'in Daqorî aşiretini sayabiliriz.

48. Diğer "özerklik yanlısı" reisler şunlardır: Nayef Bey Mustafa Paşa (Mîran), Abdulmeri (Alian), Abdulağa Halo (Mersini), Nayef Hasan (Milî), Hemîdê Hecî Derwêş (Kiki), Ahmed Ağa Ayo (Ezidi), Abdulaziz Huseyn (Çiti). Cerablus kazasında özerklik istemini Şahin Bey kardeşler temsil etmekteydi.

49. Şeyh Deham el-Hadi 1936 ve 1939 yılları arasında Cezire'de meydana gelen olayların merkezindeydi. Özerklik yanlılarının adayı tarafından 1936 seçimlerinde yenilgiye uğratılmış olmasına rağmen orta vadede kazançlı çıktı. Aslında, bazı Arap ve Kürt aşiretler taraf değiştirerek Şam yanlılarına katıldı. Şeyh Deham el-Hadi'ye göre başarısının sırrı Hıristiyanlara karşı dini propagandanın kullanılmasıydı.

50. *CADN, Fonds Beyrouth, Cabinet Politique*, no. 494. Fransız Büyükelçisi Damien de Martel'den ekselansları Dışişleri Bakanı'na, Beyrut, 3 Mayıs 1938.

51. *SAULCHOIR, Haute Djézireh, Dossier 45, Vol. II*. "Cezire Manifestosu", Nisan 1938.

52. *FONDS RONDOT, Dossier Presse Orientale*. *El-Eyyam* gazetesinden alıntı, 11 Temmuz 1938.

53. *SAULCHOIR, Haute Djézireh, Dossier 45, Vol. II*. Qamişlo Belediye Başkanı Mişel Dom'un Ekselansları Yüksek Komiser Martel Kontu'na beyanı, 23 Temmuz 1937.

54. Goffman'a göre "çerçeve" kavramıyla, eylemi düzenlemek ve

yönlendirmek üzere olayları ve durumları "konumlama, algılama, tanımlama ve sınıflandırma"ya yönelik yorum şemalarına atıfta bulunulur. Burada "manda çerçevesi" terimi, manda yetkililerinin Dürziler ve Aleviler için yerel özerk bölgeler kurulmasını meşrulaştıran Suriye "mozaiği" söylemine ilişkindir (Goffman 1974).

55. Britanya'nın Halep Konsolosu'na göre özerklik yanlılarının bayrağı, iki küçük *tricolore* (mavi, beyaz, kırmızı renkli üç şeritten oluşan Fransız bayrağı – ç.n.), bir haç, bir hilal ve beyaz zemin üzerine iki buğday demetinden oluşmaktadır. *PRO, FO 371/23276/E1894*. Britanya Halep Konsolosu Sir Davis'in Dışişleri Bakanlığı'na mektubu. Halep, 6 Mart 1939.

56. *SAULCHOIR, Haute Djézireh, Dossier 45, Vol. II*. "Günlüğüm", Peder Thomas Bois, Temmuz 1937.

57. 1936 milletvekili seçim hazırlıklarının başlamasından itibaren Amûdê ve çevre köylerde Suriye milliyetçisi bir militanlar grubu oluşmuştu. Daqorî aşiretinin Kürt reisi Said Ağa ile aşiretin Milan ve Kiki kollarının reisleri Şam'ın yanında yer alarak Ulusal Blok adayı Deham el-Hadi'yi desteklediler. Haseke ve Qamişlo'da patlak veren 1937 ayaklanması, Şam yanlılarının intikamına ortam hazırladı. 9 Ağustos 1937'de, Daqorî, Milan ve Kiki aşiretlerinden toplam 500 kişi Amûdê'deki Hıristiyan mahallesine saldırdı.

58. *El-Beşir* gazetesinden bir haber, 18 Ağustos 1938.

59. *SAULCHOIR, Haute Djézireh, Dossier 45, Vol. II*. Thomas Bois'nın 4 Ağustos 1937 tarihli mektubu; *PRO, FO 371/20849/E6059*. Britanya Konsolosu Sir Davis'ten Dışişleri Bakanlığı'na mektup. Halep, 17 Mart 1937.

60. Monsenyör Hebbe'den alıntı: "Sorun şimdi Özel Servisler'deki Fransız subaylarla Contrôle Bedouin arasında fikir ayrılıkları olmasıdır. Deham el-Hadi herhalde kendisini o yöne [özerklik karşıtı propaganda] yöneltenin Contrôle Bedouin'deki Fransız subayı olduğunu söylerdi. *SAULCHOIR, Haute Djézireh, Dossier 45, Vol. I*. Süryani Katolik Piskoposu Monsenyör Hebbe'nin Kardinal Tappouni'ye mektubu. Haseke, 2 Mayıs 1936.

61. *CADN, Fonds Beyrouth, Services Spéciaux*, no. 2202. Ayn Divar Sınır Karakolu. 3/AN/29. Ayn Divar, 25 Ocak 1945.

62. Kürt temsilcilerin metinlerinde Arap memurlar arasındaki yolsuzluk, Cezire'deki okul, hastane ve yol yoksunluğunu ve son olarak

mahkemeler önünde Bedevi aşiretlerin Kürt aşiretlerle ihtilafı oldukları davalarda kayırılması sorunları vurgulanıyor. *CADN, Fonds Beyrouth, Services Spéciaux*, no. 2202. Kara Kuvvetleri Güvenlik Bürosu. Şam, 15 Şubat 1945.

2. BÖLÜM

GEÇİŞ SÜRECİNDEKİ SURİYE: 1946-1963

1946 yılında Fransız askerlerinin Suriye'den çekilmesi, yaklaşık yirmi yıl dizginsiz sürececek sosyal, iktisadi ve siyasi alt üst oluş döneminin önünü açtı. Bu büyük değişimlerden bazıları (örneğin siyasi radikalleşme, eğitim sisteminin yaygınlaştırılması, Cezire'deki tarımsal kalkınma, vb.) manda dönemi sırasında ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun sonlarına doğru (örneğin göçebe nüfusun yerleşik hayata geçişi ve kentli "orta sınıfın" ortaya çıkışı) başlamıştı. Askeri diktatörlük ve Arap-İsrail çatışması gibi diğerleri ise bölgesel ve yeni iç dinamiklerin ürünüydü. Ülkede var olan diğer nüfus kümeleri gibi Kürtler de bu değişimlerde bir rol oynadı.

Sosyoekonomik düzeyde Kürtler, özellikle 1950'lerde Cezire'deki tarımsal "mucize"den etkilendi. Bu ekonomik başarı kısmen II. Dünya Savaşı'nın yarattığı benzersiz şartlara dayanmaktaydı. Savaşın başlangıcından beri ithalatın durması, Fransız ve müttefik güçleri ile Suriye, Lübnan ve komşu nüfusların erzakının sağlanması, bir toplama ve dağıtım mekanizmasının oluşturulmasını gerekli kılmıştı. Bundan dolayı, 1939 yılında daha sonra *Mira* adını alacak olan Tahıl Ofisi kuruldu. Bu sistemi kullanan küçük çiftçiler, ürünlerinin satışı neredeyse garanti altına alındığından avantaj sağlamış oldu. Fiyatlar sü-

rekli arttı; elde edilen kârlar da daha sonra ilave malzemeler ve ekilebilir toprak edinmek için kullanılabiliyordu. 1949'daki ekonomik krize rağmen, belirli bir ekonomik ivme bu sistem tarafından sürdürüldü.

Halep, Hama ve Şam'ın sermaye sahibi olan kentlileri, sapsiz toprakları ele geçirdi ya da yıkıma uğramış toprak sahiplerinin topraklarını düşük fiyata satın aldı. Sadece 1951 yılında, yarısı Fırat Nehri çevresi ve Suriye'nin kuzeydoğusunda bulunan binlerce hektar alanı sulamayı mümkün kılan ülkedeki su pompalarının sayısı ikiye katlanarak 5.068'e yükseldi. Böylece Cezire, daha sonra pamuk üretiminin egemen olacağı büyük ölçekli makineleşmiş tahıl tarımı dönemine girdi. 1940'ların sonlarındaki ekonomik gerileme döneminden sonra Serê Kanîyê (Resulayn), büyük tarım şirketleri Asfar ve Neccar'ın gelişimi sayesinde, canlılığın yeniden başlamasına tanıklık etti. Qamişlo ticari tren istasyonu sayesinde birçok yeni yerleşiminin ilgisini çekti ve 1950'lerde otuz bine ulaşan nüfusuyla Yukarı Cezire'nin iktisadi başkenti statüsünü pekiştirdi.

Bununla birlikte, artan tarımsal üretimle birlikte gelen iktisadi kalkınma, "pamuk şeyhleri" olarak bilinen rakip aşiret reisleri arasında gerilimi tetikledi. Yeni ortaya çıkan bu sosyal sınıfın üyeleri hızla kendi sosyal statülerini kabul ettirdi; önemli siyasi ve iktisadi konumları ele geçirerek ve yerel topluluklar ile ulusal sistem arasında aracı olarak kendi yerel güçlerini garanti altına aldılar.

Cezire'nin bu hızlı kalkınması, aynı zamanda belirli grupların marjinalleşmesine sebep oldu. Giderek makineleşmiş tarıma geçen büyük toprak sahipleri,² farkında olmadan, çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu kendi çiftlik ve tarım işçilerinin büyük bir bölümünün şehirlere taşınmasına sebep oldu. Bu insanlardan bir kısmı kapıcı oldu; diğerleri inşaat işçisi ya da tamirci oldu veya iş kurmaya ve kazançlı faaliyetlere girmeye

çalıştı (Zaza 1982: 137-8). Kırsal göç ve büyük toprak sahiplerinin suiistimalleri, Kürt nüfus kümeleri arasında komünizmin gelişmesine uygun bir zemin hazırladı. Yeni kentsel ortamda Kürtler o dönemin bir başka önemli sosyolojik dönüşümünü keşfedecekti: Alt sınıfın, özellikle işçilerin sendikal hareket yoluyla eyleme geçmesi.

Bu sosyoekonomik dönüşüm bizi manda dönemi sonrası Suriye'sinin ikinci büyük değişikliğine, "eşraf siyasetinin" zayıflamasına³ ve manda ya da sömürge devletinden sömürgecilik sonrası bağımsız bir devlete geçişe götürüyor. Örgütlenme ve egemenlik anlayışını dışsal bir güçten (Fransa) alan bir devlet olarak 1946'dan sonra Irak örneğine uygun şekilde (Owen 1991: 157) Suriye'nin birliğini ve mümkünse ortak bir Suriye yurtseverliğinin gelişmesi gibi iç kaynaklara dayalı bir meşruiyeti sağlayacak yeni temeller bulunması elzem oldu. Fransa'ya karşı mücadeleye harcanan enerji, 1946 yılından başlayarak ortaya çıkan iktisadi, sosyal ve siyasi sorunların çözümüne kanalize edildi.

Hiçbir sosyal sınıf, iktidarı tekeline almak ve kendi çıkarları ve taleplerini genelleştirerek egemen bir rol oynamak için gerekli güce sahip değildi. Sonuç, manda düzeninin mirasçısı Ulusal Blok ile iktidara gelen eşrafın otoritesine sürekli meydan okunması oldu. Sonunda bunların yerini, bağımsızlık, antiemperyalizm ve sosyal adalet bayrağı altında, güçlü ve birleşmiş bir devlet aygıtı yaratmak için geçici olarak birlikte çalışan askeri ve sivil aktörlerin koalisyonu aldı.

Aslında, farklı toplumsal kökenleri (alt ve orta sınıf) ve eğitimleri olan, yeni siyasi mesajlar taşıyan ve yeni partilerde (SKP⁴, SSMP⁵, Baas⁶, Müslüman Kardeşler⁷) örgütlenen yeni kuşak aktörler, Suriye Cumhuriyeti'nin mirasçılarının iktidarına meydan okudu. Bu mirasçılar, *haute bourgeoisie* (yüksek burjuvazi) ve köklü toprak sahipleriydi. Üstelik ulusal çıkar-

larla pek ilişiği olmayan ittifaklarla ve kişisel ekkişmelerle ilgili grlyordularđ. 1947 yılında, Suriye bağımsızlık mücadelesinde asıl aktör olan Ulusal Blok dağıldı. Sonuç, eşrafın (şükrü el-Kuvvetli, Cemil Merdem, vb.) ya da Halep, Hama ve Hums yerlileri olan “*zaim*”lerin (liderler) yörüngesinde hareket eden daha kkk örgütlerin (Ulusal Parti, Halk Partisi, Arap Cumhuriyetçi Partisi) kurulması oldu. Bu partiler azınlıkların bağlılığını kazanamıyordu, nkn kısa zaman önce siyasi arenanın kıyısına itilmelerine kadar Sünni İslam’a sıkı sıkıya bağlı oldukları algısı vardı. Marjinal konumlarından kurtulmak için azınlıklar (Dürziler, Aleviler, İsmaililer, vb.) zaten daha manda döneminde alternatif örgütleri ve daha radikal ideolojileri, örneğin (belirgin biçimde Baas Partisi tarafından temsil edilen) pan-Arapçılık ve tam tersine, azınlık grupları tarafından pan-Arapçılık emellerine karşı koruyucu kalkan olarak algılanan Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi’ni (SSMP) tercih etmişlerdi (Watenpaugh 2003: 257-86). “Azınlıklar” tarafından modern alternatif partilere yapılan bu yatırım, kimlik dayanışması mantığını takip ederek siyasetin etnikleşmesine katkıda bulundu (van Dam 1996).

Bununla beraber, 1950’lerde şehir eşrafı kendilerini karar alma konumundan uzaklaştırmaya çalışan mütevazı toplumsal vrelerden militanların meydan okumasıyla karşı karşıya kaldı. Bu süreç, yönetim ve ordu saflarına büyük sayılarda katılmış Alevilerden ya da diğer kırsal azınlıklardan oluşan g ağlarındaki artışı teyit etti. Yeni seçkinler ilk olarak siyasi kaynakların denetimini ele geçirerek (Arap milliyetçiliğinde olduğu gibi) ya da askeri darbe gibi başka araçlarla iktidar konumlarına yükseliyordu. Bu nc büyük değişim, Suriye’de süregiden otoritarizmin yolunu hazırlamıştı.

Diğer Arap lkelerinde olduğu gibi manda sonrası Suriye’de ordu, ülkenin siyasi hayatında gitgide daha merkezi bir rol oynadı. Bağımsızlığını yeni kazanan Arap lkeleri birkaç yıl

içinde monarşiden ya da parlamenter cumhuriyetten askeri diktatörlüğe dönmüştü. İlk Suriye diktatörleri (1949-54), Husni Zaim (Kürt), Sami el-Hinnavi (Dürzi) ve Edib eş-Şişekli (Kürt), müdahalelerini bunalım içindeki geleneksel siyasi sisteme “düzen getirme” arzusuyla gerekçelendirdi. Kemalist modelden etkilenen üç subay, mutlak bir liderin merkezi kişiliği çevresinde toplumda hızlı bir dönüşüm başlatmak istiyordu.

Bu üç subay aynı zamanda, Arap ordularınının 1948’de Filistin’de İsrail güçlerine karşı uğradığı bozgunundan sonra orduda reform yapmaya çalıştı. Bu dönemde Suriye ordusu 18 bin askerden oluşmasına rağmen, art arda gelen darbelerin etkisiyle asker sayısı 1949’da 31.700’e ve 1951’de 43 bine yükseldi; büyüyen ulusal savunma bütçesi de bunu yansıtıyordu. Ordu ayrıca giderek profesyonelleşti ve sonunda, İsrail ile bir silahlı çatışma olasılığı gözetilerek işlevsel bir askeri donanımına kavuştu (Picard 1993: 553-6).

ZAN ALTINDAKİ AZINLIKLAR

Bağımsız Suriye’de gerçekleşen dördüncü büyük değişim, Siyonizm ve emperyalizme karşı mücadele bağlamında iç ve dış siyasetin birbirine karışması neden oldu. Fransız mandasından miras kalmış sistemin kırılğanlığı ve müşterek bir stratejinin var olmaması, ülkeyi dış güçlerin baskısına ve müdahalesine açık hale getirdi. Bundan dolayı politikacılar dış aktörler ile kimi zaman dengesiz ittifaklarını şekillendirmek için bölgesel olaylara (Arap-İsrail çatışması, pan-Arap hareketi, Kürt ve Irak ayaklanmaları, vb.) ve küresel olaylara (iki kutuplu Soğuk Savaş) bel bağlamak zorundaydı (Seale 1965, 1988). Muhafazakârlar ile ilericiler arasında yoğunlaşan ideolojik tartışma, selefenden daha radikal ve Batı karşıtı olan yeni kuşak tarafından savunulan Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin

(BAC, 1958-61)⁸ ve ilk Baas kabinesinin (1963) kuruluşunun da açıkça gösterdiği gibi pan-Arapçılığın ve Arap sosyalizminin başarısını mümkün kıldı.

Suriye milliyetçileri ile pan-Arapçılar arasında şiddetlenen eski çekişme, etnik ve/veya dini azınlıklara güven duyulmasıyla sonuçlandı. Milliyetçiler ve pan-Arapçıların farklı siyasi özelemleri var idiyse de bu iki kamp, birleşik bir Suriye devletinin güçlenmesi ya da tüm Arap ülkelerini kapsayan daha büyük bir siyasi yapı doğrultusunda kendi özgül farklılıklarını gidermeye istekliydi. Fransızların, Osmanlı politikasının devamı olan, Doğu Akdeniz’de “yapısal çoğulculuğu” pekiştirme politikası (Chabry ve Chabry 1984: 57) Suriye toplumunu derinden etkilemiş ve ulusal bir projeye kanalize edilmesi zor yerel bölünme ve ittifakların damgasını vurduğu ağır siyasi bir miras bırakmıştı.

1949’da art arda yönetime gelen üç subay arasında, azınlıkları zorla Suriye ulusal toplum yapısına entegre edecek zamanı (1949-54) ve iradesi olan isim eş-Şişekli’ydi. Bu işin zor olduğu ortaya çıktı, çünkü Aleviler ve Dürziler kendi yerel özerkliklerini kaybetmek istemiyorlardı; öyle ki Alevi ve Dürzi bölgelerinin “Suriyelileştirilmesi” kısmen şiddet kullanılmadan mümkün olmayacaktı. Edib eş-Şişekli, muhaliflerin içinde Dürzilerin potansiyel olarak en tehlikelileri olduğuna inanmıştı ve onları ezmeye kararlıydı. Sık sık şunu söylemekteydi: “Benim düşmanlarım yılan gibidir. Bu yılanın başı Cebel Durûz, midesi Hums, kuyruğu ise Halep’tir. Başını ezersem yılan ölür.” (Seale 1965: 132).

Bu amaçla eş-Şişekli, yaşanan siyasi tartışmada azınlıkların damgalanmasını teşvik etti. Azınlıkların özel ayrıcalık taleplerini vatana ihanetle bir tutarak, gitgide şovenleşen Arap milliyetçisi görüşlerini, Suriye’de “azınlıkların” varlığının inkârı üzerine kurdu. Dürzileri dinleri ve siyasetlerinden ötürü ka-

ralamak için acımasız bir kampanya başlattı. Tüm topluluğu vatan hainliği ile suçluyor, hatta daha da ileri giderek Britanya ve Haşimi ajanları olduklarını ve İsrail için Araplara karşı savaşıklarını iddia ediyordu (Landis 1998: 369-96).

Fakat komşu ülkeler gibi, Suriye seçkinleri sadece devletin güçlü bölgesel kontrolü aracılığıyla boyun eğmeye zorlanmamışlardı. Nüfusun geneli, devletin ve ulusun bölünmez olduğunu iddia eden milliyetçi siyasi projelerin hedefi oldu. Nitekim 1953'te Ermeni dernekleri, mezhep ya da ırk dayanaşmasını temel alan tüm faaliyetleri engellemeyi amaçlayan ilk kısıtlama dalgasına maruz kaldı (Migliorino 2006: 105-6). Birleşik Arap Cumhuriyeti döneminde devletin pan-Arap söylemine önem veriliyordu ve kültürel olarak farklı grupların özerklik alanları da kısıtlandı.

Kürtler, Arap milliyetçiliğinin başlıca günah keçilerinden bir diğeri haline geldi ve “*şuubiyun*”un, bir başka deyişle “Araplaştırılmayan” kişilerin bir parçası oldu. Arapçılığın güçlü yabancı düşmanlarının hizmetindeki kiralık ajanlar olarak görüyorlardı. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ve daha sonra manda döneminde görülen, devlet ile azınlık gruplar arasındaki gerginliklere kesin bir dönüştü. Azınlık grupların yabancı güçler tarafından kullanılması korkusu, bağımsızlığını yeni kazanmış Ortadoğu ülkelerinin nakaratı haline geldi ve bu çatışma dinamiği, Soğuk Savaş tarafından bir süreliğine örtülmüş olsa da bölgenin modern tarihinin değişmez ve inkâr edilemez özelliklerinden birini oluşturuyordu.

YENİ SİYASİ UFUKLAR ARAYIŞI

Suriye'deki Fransız mandasının sonlarına doğru, Kürtlerin siyasi faaliyeti üç kampta sınıflandırılabilir: Arap milliyetçiliği, komünizm ve Kürt milliyetçiliği. Sonuncusu özellikle de II.

Dünya Savaşı sırasında etkin olduğunu gösterdi. Müttefikler tarafından çeşitli konferanslarda beyan edilen ilkeler ve 1945'ten sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı izlediği saldırgan politikalar, Kürtlerin savaştan sonra özerk bir Kürt devleti kurma umutlarını kamçılıdı. Özellikle Atlantik Bildirisi, Kürtler için, I. Dünya Savaşı'ndan sonra ilan edilen Wilson İlkeleri'ne benzer bir şekilde gelecekte bir özerklik vaadi teşkil ediyordu.⁹

Kürt yöneticileri beyhude bir şekilde, San Francisco Konferansı'ndan henüz bağımsızlıklarını kazanmamış halklara uluslararası meclislerde kendi taleplerini ifade etme hakkı veren bir kararı kabul etmesini istedi. Bu bağlamda, Hamit Bozarslan'ın belirttiği gibi, Kürt milliyetçiliği insanların "bir imparatorluğa ya da sömürgeci bir güce karşı değil, sömürgeleştirme ya da bağımsızlık savaşı sonucunda kurulmuş devletlere karşı bağımsızlık hakkı talep ettikleri" yeni bir tür milliyetçiliği temsil etmekteydi (Bozarslan 1997: 16). Birleşmiş Milletler üyeleri arasında siyasi bir destekçileri bulunmayan ve uluslararası yapılar tarafından yaratılan gündemi etkileyecek güce sahip olmayan Kürtler, Birleşmiş Milletler görüşmelerine kırk yıl boyunca dahil edilmedi.

Kürt cemiyetlerinin diplomatik girişimlerinin boşa çıkması, Suriye'deki Kürt milliyetçi hareketinde yeni bir krize sebep oldu. Batılılaşmış seçkinlerin yabancı bir gücün desteğiyle bir Kürt devleti kurma gündeminin imkânsız olduğu ortaya çıktı. Bu gerçeğe yüzleşen eski Xoybûn üyeleri yavaş yavaş Kürt siyasi sahnesinden çekildi. Memduh Selim ve Ekrem Cemil Paşa bir çeşit iç sürgünde yaşadı. Kadri Cemil Paşa, Kürt milliyetçi hareketi üzerinde herhangi bir etkisi olmadan Şam'ın Kürt çevrelerinde yaşamına devam etti. Celadet Bedirxan, Şam'da bulunan yabancı elçiliklerle temas içinde kaldı fakat Kürt hareketinde daha merkezi bir rol oynamaktan alıkondu.¹⁰ Bunun yerine Kürtçe üzerine araştırmalarına devam etti.

Kamuran Bedirxan, Kürtlerin özerkliği için siyasi faaliyetlerini sürdürmeyi düşündüğü Paris'e taşındı. Doğu Dilleri ve Uygarlıkları Ulusal Enstitüsü'nde Kürtçe dil kursu sorumlusu olarak Paris'te Kürt Araştırmaları Merkezi'ni kurdu ve Fransa'da bir nevi Kürt elçisi oldu. Diplomatik girişimlere ve farklı Kürt hareketleri ile sürdürülen dayanışma kampanyalarına öncülük etti.¹¹ Aynı zamanda, Avrupa'da kendi himayesinde siyasi faaliyetler organize edebilecek genç Suriyeli Kürtler¹² için Fransa'dan eğitim bursları sağladı.¹³

Suriye parlamentosundaki Kürt vekiller, statükoyu korumak için yeni bir çabayla kendi bölgeleri için tüm özerklik taleplerinden vazgeçti. Bazıları bunu gönüllü olarak yapsa da diğerleri baskıyla kabul etti. Örneğin, Cerabluslu Şahin kardeşler hâlâ Türkiye'ye dönebileceklerini düşünüyordu. Mustafa Kemal'in ölümü ve aslen Diyarbakırlı olan İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı oluşu, Suriye ve Irak'taki Kürt halkı tarafından Türkiye'deki Kürtlerin şartlarının iyileştirilmesi için bir şans olarak görüldü. Bu niyetle, Şahin kardeşler İngiliz temsilcilerden kendi adlarına Türk hükümeti ile arabuluculuk yapmalarını ve ülkeye dönebilmek için, Türkiye'nin egemenliği altındaki Kürtlerin belirli haklarının güvence altına alınmasını talep etti.¹⁴

Ne var ki Xoybûn cemiyetinin Kürt önderlerinin geçmişteki faaliyetleri o anki durumlarına yük oldu. Bunun sonucunda, 1948'de, Suriye Aşiret İşleri Genel Müdürü Fuad Bey el-Halebi başlıca Kürt liderlerinin istinasız hepsinin Türkiye'de ölüm cezasına çarptırılmış olduğunu açıkladı. Eğer çok fazla bağımsızlık isterlerse ya da herhangi önemli bir konuda Suriye hükümetinin isteklerine riayet etmezlerse "Türklerin eline düşmeleri sağlanarak rahatlıkla bertaraf edileceklerdi" (Landis 1998: 373).

1940'ların sonlarında Kürt hareketi genelindeki bu dinamiklerin sonucu, içindeki çeşitli siyasi grupları bir araya ge-

tirecek bir liderleri de planları da olmamasıydı. Siyasi faaliyet içindeki bazı Kürtler bu eksiklik karşısında, Kürt milliyetçi cemiyetlerinin şair Cigerxwîn (Cigerxwîn 1995: 283-91) ve Qedri Can (Zengi 2000: 19) gibi eski üyelerini örnek alarak Suriye Komünist Partisi'ni destekledi.

Siyasi faaliyet içindeki genç Kürtler, Kürt milliyetçi seçkinlerini (Batılılaşmış aydınlar, şeyhler ve ağalar) halkın düşmanı ve geçmiş dönemin kalıntıları olarak görmekteydi. Kürtlerin katılımı o kadar fazlaydı ki SKP Suriye'nin kuzeyinde "Kürt Partisi" olarak biliniyordu. 1933'ten itibaren Suriye Komünist Partisi *Hay el-Ekrad*'dan bir Kürt olan Halid Bekdaş'ın¹⁵ yönetimi altına girdi. Genel sekreter, partinin propagandasını yaymak için bu "Kürt" kaynağını kullandı ve büyük ölçüde bu seçmen kalesinin seferberliği sayesinde 1954'te milletvekili koltuğu kazandı.

Bu olgu, bir yandan Ali Ağa Zilfu¹⁶ gibi bölgenin bazı ileri gelen Kürtleri ile Bekdaş arasındaki ayrıcalıklı ilişkiler, diğer yandan da Ortadoğu azınlıkları arasında komünizmin, güçlenmekte olan pan-Arapçı projeden korunmanın tek yolu olduğu algısının yaygınlığıyla (Ter Minassian 1997) açıklanabilir. SKP yalnızca Suriyeli bir ulusal projenin garantisi olarak görülmekteydi.¹⁷ Dahası, İngiliz raporlarına göre SKP, Yerevan radyosunda yayımlanan Kürt bağımsızlığından yana Sovyet propagandasından fazlasıyla yararlandı. Sonuç olarak, liderlerinin asıl amacı, partiye üye kazanmaktan ziyade bölgede geniş bir Sovyet sempatzanı kitle oluşturmaktı. Bu politikayı sürdürerek, genç Kürtlerin çoğunluğunu, milliyetçi özlemleri gerçekleştirme umudunu en çok besleyecek yolun "komünist hareket ve SSCB ile yakın işbirliği kurmaktan geçtiğine ikna etmeyi başarmışlardı".¹⁸

Aynı kaynaklara göre, Emniyet'in ve İçişleri Bakanlığı'nın yüksek mevkilerinde Kürtlerin güçlü varlığından dolayı ye-

rel makamlar, Kürtler arasında yayılan bu komünist faaliyeti kontrol etmek için fazla bir gayret sarf etmemiştir.¹⁹ Fakat SKP, Cezire’de angarya ve adaletsiz vergilere karşı çıkmak isteyen sıradan Kürt köylüleri arasında da taraftar kazandı. Böylece, 1952’de, esas olarak Cezire’deki Kürt köylüler tarafından desteklenen bir köylü örgütü “aşiret ve feodal despotluğun karşısına dikilmeye başladı ve köylüler adına propaganda yapmak üzere bir gazete çıkardı” (Hanna 2007: 329).

1946 yılında Suriye ordusu saflarındaki Kürtler orduda kalmayı tercih etti, çünkü işçi sınıfı ve küçük burjuvazi için askeri kariyer, sosyal statülerini yükseltmek yolunda ender bulunan fırsatlardan biri olarak görülmekteydi. Şu da anımsanmalıdır ki Suriye Cumhuriyeti’nin eli kulağındaki Arap karakterine rağmen, Şam hükümeti bu dönemde sistematik bir Kürt karşıtı politikayı kendiliğinden getirmemiştir. Fransız mandasından miras kalan seçim sistemi sayesinde Kürt adaylar 1947’de, 1949’da ve 1954-1958 yılları arasında Suriye parlamentosuna seçildi ve Abdülbaki Nizameddin²⁰ 1949-1957 yılları arasında birçok bakanlık görevinde bulundu. Bununla birlikte, alışılmış siyaset “özel çıkar” konularının siyasi gündeme dahil edilmesine izin vermedi ve bundan dolayı Kürtlerin talepleri tartışma konusu bile olmadı.

Kürt Diktatörler

1949 yılında birbirinin yerine geçen üç diktatörden ikisinin Kürt kökenli olması, Kürtlerin manda yönetimi sonrası Suriye’sine “mükemmel” entegrasyonunun bir işareti olarak gösterilmektedir. Bu nispeten şaşırtıcı olgu bazı bağıntılı etmenlerle açıklanabilir.

Bu üç diktatör de -Husni Zaim (1894-1949), Edib eş-Şişekli (1909-64) ve Sami el-Hinnavi (1898-1950)- Kürtlerin iyi bir şekilde temsil edildiği Fransız manda birliklerinde görev yaptı.

N.E. Bou-Nacklie'nin belirttiği üzere, Fransızlar yönetimin bir kurumsal organındaki temsiliyeti diğerleriyle dengelemişti:

Siyasette bir grup egemense, askeriyede diğer gruplar egemen konuma yerleştirilmeliydi. Örneğin 1944'te, Sünni Araplar Suriye siyasetinde, subaylar arasında, emniyet teşkilatında ve poliste egemen konumdaydı fakat ordu saflarında yeterli olarak temsil edilmiyordu. (Bou-Nacklie 1993: 656)

Kürtler ise tersine orduda ve emniyet teşkilatında nispeten fazla temsil edilmekteydi, fakat parlamentodaki temsil yetersizdi.

“Cumhuriyetçi” modelden etkilenen Zaim ve Şişekli, okuryazar kadınlara seçme hakkı tanıyan, peçe giymeyi yasaklayan, İslamcı muhalefeti tasfiye eden, orduya yeniden itibar kazandıran, idari reformlar getiren otoriter ve yenilikçi bir projeyi desteklemekteydi. Ayrıca her ikisi de Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi'ne (SSMP) yakınlık duyuyordu ve Şişekli, Şam'da bu partinin üyesiydi.²¹ Gördüğümüz gibi, Antun Saade'nin SSMP'sine azınlıklar yöneliyordu, etnisite veya din yerine ülkeyi esas alan “büyük Suriye devleti” kavramına ortak inancın savunuculuğunda birleşiyorlardı. Bunun sonucunda Zaim ve Şişekli, bölgedeki birlikçi projeler etrafındaki tartışmalarla ilgili olarak, önceleri Irak'la bir flörtleri olduysa da, tarafsız bir strateji geliştirdiler.

Bu iki ismin bir diğer ortak noktası ise kurdukları kabinelerin Hama'dan üyelere dayanmasıydı. Edib eş-Şişekli'nin partisi Arap Kurtuluş Hareketi (1953 yılında kurulmuştur) Hamalı Sünni subaylar tarafından desteklenmekteydi ve bu bölgede güçlü toplumsal desteğe sahipti. Mulki, Sabbağ ve Barudi gibi tanınmış orta sınıf Arap ailelerinin gençlerini de kendine çekiyordu. Ayrıca Zaim ve Şişekli'nin sağ kolu Muhsin Berazî (1904-49) ve Fevzi Selo²² (1905-72) da Kürt kökenli olsalar da Hamalıydılar. Bu gerçeklerin ışığında bile, bunun Suriye'de

“Kürt iktidarı” kurmaya yönelik gizli bir plan teşkil edip etmediği sorusu hâlâ yanıtlanmamıştır.

Bu diktatörlerin ve ikinci adamlarının Kürt kökenli olması, ortak ideoloji, ordu gibi kurumlarda silah arkadaşlığı ve kişisel yakınlıklar veya sosyal bağlardan dolayı belki basit bir tesadüf olarak da yorumlanabilir. Durum ne olursa olsun, Edib eş-Şişekli Kürt kökenini hiç kabullenmedi ve Kürt kültürel faaliyetlerine karşı oldukça uzlaşmaz bir tavır sergiledi.

Husni Zaim pek belirgin olmayan bir strateji izliyordu. Suriye'nin bağımsızlığını takiben genelkurmay başkanı oldu ve 1948'deki İsrail-Arap Savaşı'nda Suriye ordusunu yönetti. Filistin cephesinden döndükten sonra 11 Nisan 1949'da Suriye tarihindeki ilk darbeyi yaptı. Kendini kabul ettirmek için şiddete başvurmadı. Belki de anlamlı bir biçimde, Suriye'nin ilk diktatörü birlikte çalıştığı kişileri seçmede çok seçici olduğunu gösterdi. Kişisel korumaları çoğunlukla Kürt askerlerden ve Çerkeslerden oluşmaktaydı.

Husni Zaim, Muhsin el-Berazî'yi²³ kabinesinin başbakanı yaptı. Kürt çevrelerle yakın ilişkiler içinde olan Nuri İbiş'in²⁴ de dahil olduğu diğer Kürt kökenli siyasi şahsiyetler, onun yönettiği hükümette ya da zamanın Suriye yönetiminde yüksek mevkilerde yer aldı;²⁵ öyle ki Zaim-Berazî ikilisi, bunu “Kürt askeri rejimi” kurulması olarak gören Arap milliyetçileri arasında tepkiye yol açtı. Müslüman Kardeşler, başlattığı laik reformlara karşılık Zaim'i bir çeşit “Kürt Cumhuriyeti” kurmak istemekle ve ordudaki Arap birliklerine karşı Çerkes ve Kürt birliklerini kayırmakla suçlamaya devam etti (Teitelbaum 2004: 140). ABD ile dostane ilişkiler ve İsrail ile bir barış anlaşmasına varma kararlılığı, yalnızca Zaim'in “Araplığına” dair şüpheleri artırdı. Sami el-Hinnavi ikinci darbeyi yapıp Zaim ve Berazî'yi idam ettirdiğinde, Suriye basını “Kürt hükümetinin” sonlandığını söylemiştir (Cigerxwîn 1995: 280).

Bu görüş aynı zamanda, Zaim'in Suriye Kürtleri için "bir şeyler yapacağı" söylentisinin yayıldığı Kürt milliyetçi çevrelerinde de hâkim oldu. Bu iyimserlik ortamında Celadet Bedirxan, Suriye siyasetinde kendisine görev verilmesi isteğini bildirmek için Zaim'le bir araya geldi. Görünüşe bakılırsa aldığı cevap sertti: "Suriye'de iki lider (*zaim*) istemiyorum."²⁶ Açıkça Kürt milliyetçisi olarak bilinen Celadet Bedirxan bir Arap ulusunun lideri olmayı bekleyemeyeceğine göre Husni Zaim'in Suriye ulusal lideri rolünü Kürt dayanışma ağına dayanarak oynama isteğini ifade ettiği sonucuna varılabilir. Diğer bir deyişle, Zaim hem Kürt toplumunun kanallarını yani grup dayanışmasını *-asabiye-* hem de bir ideoloji yani davayı, bu durumda Suriye milliyetçiliğini kullanarak iktidarını sürdürmeyi düşünüyordu.

Zaim-Berazî kabinesi, Suriye'deki Kürtleri ilgilendiren bir başka kuşkulu siyasi hamleden de sorumluydu. Muhsin el-Berazî, Kürt hareketinin temsilcileri ve Xoybûn'un yaşlı üyeleriyle Halep'teki Türk Konsolosluğu'na gidip af dilemeleri ve Ankara hükümetinden genel af istemeleri için ikna etmek amacıyla temasa geçti. Osman Sebrî (Mela Ehmed 2003: 28) ve Cigerxwîn'e (Cigerxwîn 1995: 278-9) göre, bazı Kürt liderler²⁷ eski siyasi faaliyetlerinden dolayı Ankara hükümetine teslim edilme korkusu olmadan Suriye'de kalabilmek için 1949 yılında Türk hükümetine başvuracaktı.²⁸ Kendisine teklif edilen affı reddeden Sebrî, bunun Suriye kabinesi tarafından ABD'nin müttefiki Türkiye ile diplomatik ilişkilerini düzeltmek için yapılmış bir hareket olduğunu düşünüyordu. Bu girişimin ardından Zaim'in Kürt liderleri ve onların patronaj ağını, hazır elleri serbest kalmışken siyasi olarak kendi yararına kullanma arzusunun olup olmadığı da henüz belli değildi.

Bu göstergelere rağmen, Husni Zaim rejimi, etnik ve coğrafi bağların kullanılmasına dair planlarının tam olarak neler olduğunun ortaya çıkamayacağı kadar kısa ömürlüydü. Zaim'in

niyeti darbenin hemen ardından, ileri gelen Arap ailelerinin desteğiyle Faidi el-Atasi'nin başbakan, kendisinin de savunma bakanı olduğu Halk Partisi ağırlıklı bir hükümet kurmak gibi görünüyordu. Bunu yapamayınca farklı gruplardan destek aramaya başladı. Etnik-mezhepsel bölünmelere dayalı kişisel rekabetlerin Suriye ordusunun belirgin özelliği olduğu göz önüne alınırsa, Zaim Kürt unsurunu kendi çıkarları için kullanmaya çalışacaktı. Husni Zaim rejimine belirli bir bağlılık yaratmak için, örneğin, Muhammed Said el-Yusuf ile Şam'da bulunan Kürt askerler arasındaki patronaj ilişkisine başvuruldu. Teorik olarak 1949 yılında bir Kürt *asabiye*'sini harekete geçirme girişimi olduysa da kâğıt üzerinde kaldığı için bu çabanın başarısızlıkla sonuçlandığı görülüyor.²⁹ Öyle de olsa, 1950'lerin sonundan itibaren Suriye ordusunda Kürt subayların ihraç edildiği birkaç tasfiye gerçekleşecek, askeri akademiler de emniyet de kapılarını genç Kürtlere kapayacaktı.

BAC deneyiminden ve Suriye-Mısır ilişkilerinin bozulduğu güvensizlik döneminden (1961-63) sonra, Baas Partisi'ni temsil ettiğini iddia eden askeri bir koalisyonun Mart 1963'te iktidara gelmesi, Suriye'deki Sünni kent seçkinlerinin egemenliğine son verildiğini gösteriyordu. İlk olarak Dürzi subaylar ve daha sonra Aleviler, pan-Arapçılık adına ordudaki ve sivil kuruluşlardaki önemli mevkileri ele geçirdi. Husni Zaim başarısız kalmışken, yıkıcı komplolar, suikastlar, ordunun Arap temelleri ve dayatmacı bir ideoloji adına *asabiye*'nin güçlü biçimde harekete geçirilmesi 1960'lar ve 1970'ler boyunca birbirini izledi.

ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNİN VE BİRLEŞİK ARAP CUMHURİYETİ'NİN ZAFERİ

Suriye siyasi topluluğu, 1946 ile 1958 yılları arasında ortaya çıkan iktisadi, siyasi ve ideolojik dönüşümlerin getirdiği zor-

luklara karşı kurumsal bir müdahale arayışına girdi. Bu arayış sadece ulusal kimlik, ulus ve anayurt tanımlarıyla ilgili değil, aynı zamanda toplumsal ve dini yönelimle ilgili sorunların etrafında canlı bir tartışmayı da beraberinde getirdi. Söz konusu tartışmalar güncel olaylardan bağımsız değildi. Suriye sahnesindeki aktif katılımcılar Arap-İsrail çatışması gibi bölgesel ve Soğuk Savaş gibi küresel olaylardan etkileniyordu.

1954 parlamento seçimleri, Suriyelilerin katılımı ve siyasi faaliyet bakımından dikkat çekici oldu. Siyasi sistemde yenilikçi bir tasavvuru temsil eden dört yapı (SKP, SSMP, Baas ve Müslüman Kardeşler), Suriye siyasetinde güçlü bir yer tutmayı sürdüren muhafazakâr partilerin güçlü seçim çarklarına karşı koydu ve siyasi sağ (Batı yanlısı ve dindar) ve siyasi sol (Sovyet yanlısı ve laik) arasındaki çetin tartışmaları tetikledi. İlk kez ideoloji, siyasi dalaverelere üstün geliyordu. Bu görece konuşma ve seçme “özgürlüğü”, seçim sonuçlarından sonra parlamentoda temsil edilen pek çok farklı çizgide yansımaları buldu.

Bu tartışmaların ordu içinde de yankıları oldu. Aslında, askeri okullardan mezun olanların yüzde 70'inden fazlası akademiye girmeden önce ya bir partiye üyeydi ya da bir partiyle yakın ilişki içindeydi. 1956'dan itibaren, ordudaki anlaşmazlıklar rakip subaylar etrafında dönmekteydi. Böylece ordu, Suriye siyasi sisteminin yaşamakta olduğu parçalanmayı ve radikalleşmeyi büyük oranda yansıtmaktaydı (Picard 1980: 156).

1954 seçimlerinden sonra Suriye parlamentosu, siyasi partiler arasındaki ve siyasi topluluk ile ordu arasındaki mücadelenin bir aynası oldu. Irak ve Mısır ile ittifak ve karşı ittifaklar 1954'ten 1957'ye kadar arttı. Baas'ın orduyu kullanarak Şubat 1958'de Suriye'yi Cemal Nâsır tarafından yönetilen Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne (BAC) entegre olmaya yöneltmesi bu çıkmanın bir sonucuydu.³⁰ Bu şekilde Baas, uzun süredir devam

eden iki özlemi gerçekleştirdi: Arap birliği ve egemen bir güç olarak Suriye'deki konumunun güçlenmesi (Hopwood 1988: 39; Kaylani 1972: 21).

BAC hayli üniter bir devletti, çünkü her eyaletin valisinin ve meclisinin genel olarak yerel konularla sınırlı bir yetki alanı vardı. Bu aynı zamanda, iktidarın Nâsır ve iki Suriyeli başkan yardımcısının elinde toplandığı, bakanları ve ulusal meclisi Kahire'de olan merkezi bir devletti. Rejimin otoriter mahiyeti zamanla eyalet meclisleri bastırıldıkça daha belirgin hale geldi ve yönetimdeki Suriyeli temsiliyeti azalırken Meclis Kahire'ye taşındı.

Nâsır, iki ülkeyi birleştirmek için Baas'ın da dahil olduğu Suriye'deki tüm siyasi partileri feshederek ve Suriye ordusunu Mısır'ın emri altına alarak ağır koşullar dayattı. 1958 tarım reformu, özellikle Şam'ın Ğuta vahasındaki eşraf ve toprak sahiplerinin tepkilerine neden oldu.³¹ Baasçı Nâsır karşıtları, bu deneye son vermek amacıyla gizli komiteler halinde örgütlenmeye başladı (Le Gac 1991: 93-4). Ayrıca, Komünist Partisi militanlarına BAC otoriteleri tarafından ağır bir baskı uygulandı ve Suriye'deki etnik ve dini azınlıkların siyasi, kültürel ve dini faaliyetleri sıkı sıkıya izlendi.

Bu azınlıklar içinde Kürtlerin, otoritelerin gözünde iki "kusuru" vardı. Birincisi, Kürtler Arap olmayan bir "azınlık"tı ve dolayısıyla Arap birliği projelerine bir tehdit oluşturmaktaydılar. İkinci olarak, otoritelerin yok etmeye çalıştığı "feodal aşiret reisleri"yle ve "eşraf" dünyasıyla ilişkilendirilmekteydiler. Abdalbaki Nizameddin'in erkek kardeşi Tefvik Nizameddin'in aralarında olduğu son ılımlı temsilciler de hükümetteki mevkilerinden alındı. Kürt "seçkinlerinin" kaderi bu şekilde, tanınmış ailelerden gelen eşrafın Osmanlı ve manda döneminden beri genel düşüşüne bağlıydı.

BAC yönetimi altında, Kürtçe müzik plakları kahvehaneler-

de imha edildi. Kürtçe kitap yayımlamak, hatta Kürtçe kitap bulundurmak hapis cezası gerektiren suçlardı. Kürt bölgelerine Mısırlı öğretmenler gönderildi (Nemir 1992: 151). Yerel trajediler, Suriye'nin kuzeyinde huzursuzluğu artırdı. Örneğin, gerçekler hiçbir zaman ortaya çıkarılmasa da otoriteler, Amûdê halkı tarafından, Kasım 1960'da bir sinemada çıkan ve 283 Kürt çocuğunun öldüğü yangını çıkartmakla suçlandı.³² Bu olayın sorumlularını harekete geçiren, muhtemelen Siyonizm ve Amerikan emperyalizmi ile ilişkilendirilen Kürt milliyetçiliğine karşı resmi propagandanın ürünü olan Kürt karşıtı hassasiyetlerdi.

Suriye Kürt Demokrat Partisi'nin (PKKS) Kurulması

Parlamentoda bağımsız adaylar tarafından temsil edilmelelerine ve ülke nüfusunun yüzde 10'unu oluşturmalarına rağmen, Suriye Kürtlerinin 1946-1957 yılları arasında kendi haklarını (örneğin kültürel haklar) savunacak hiçbir siyasi örgütü yoktu. Bununla birlikte 1950'lerde kitlesel bir sosyal hareketi uandırmak amacıyla, PKKS'nin resmi olarak kurulmasına yol açan çeşitli etmenler bir araya geldi. İlk olarak, giderek saldırgan ve şoven bir Arap milliyetçiliğinin yükselişi, Suriye'deki Kürtler arasında tedirginlik yarattı. Bundan başka, SKP'ye yakın olan Cigerxwîn ve Osman Sebrî gibi Kürt şahsiyetler (Mela Ehmed 2003: 31-2) ve Kürt kökenli komünist militanlar (Reşîd Hemo, Mihemed Elî Xoce, Xelîl Mihemed ve Şewket Henan) Halid Bekdaş'ın partisinin Kürt haklarını savunmayacağı sonucuna vardı. Sonuç itibarıyla, hem solcu hem de milliyetçi bir örgüt kurmak gerekiyordu.

Suriye'deki tüm siyasi gruplar gibi, Kürt çevreler de bölgesel olaylardan etkileniyordu. Suriye Kürtleri Irak'taki Kürt meselesinin evrimini büyük bir ilgiyle izlemekteydi. Bu bağlamda, daha sonra Suriye'ye sığınan KDP (Irak Kürdistan De-

mokrat Partisi) politbüro üyesi Celal Talabani, PDKS programını oluşturmada belirleyici bir rol oynadı. Sonuç olarak PDKS, daha sonra PDKS ve "Iraklı" Parti arasında bir bağlantı görevi yapan KDP için bir propaganda platformu olarak hizmet etti.

BAC yönetimi sırasında tüm siyasi örgütler gibi bu parti de, Kürtleri ve genel olarak dünyayı Suriye'nin özgül sorunlarına duyarlı kılmak için, yeni üye kazanma ve hem Kürtçe hem Arapça yazılı eserlerin yayımlanması gibi yeraltı faaliyetlerinde bulundu. Partinin kurucu üyeleri sonunda amaçlarını, önemli ölçüde Suriye Kürtlerinin yalnızca kültürel haklara sahip bir etnik grup olarak tanınmasına indirgedi. Kürt bölgelerindeki ekonomik büyümenin önündeki sayısız engel hakkında Suriye kamuoyunu bilinçlendirmeye çalıştılar ve hükümetten Kürt bölgelerindeki idari makamlara Arap olmayanları atamasını rica ettiler.

Parti örgütünün kuruluşunun koşulları tam olarak aydınlatılamıyor. Osman Sebrî'ye göre, parti 1956 yılında kendisi, o sırada hukuk öğrencisi olan Hemîdê Hecî Derwêş, öğretmen Reşîd Hemo ve Şêx Mihemed İsa Mehmûd tarafından Suriye Kürt Demokrat Partisi adıyla kuruldu. Bir yıl sonra kurucu üyeler, 1956 yılında Avrupa'dan dönen Nureddin Zaza'yı başkan seçti. 1960 yılının başında partinin ismi Celal Talabani'nin ısrarı üzerine, Suriye Kürdistan Demokrat Partisi olarak değiştirildi (Jemo 1990: 33-4).

Parti üyeleri için tehlikeli olabileceğinden dolayı Osman Sebrî'nin karşı çıktığı bu isim değişikliği çok önemliydi, çünkü bu, Suriye'nin kuzeyindeki Kürt yerleşim bölgelerinin de Kürdistan'ın bir parçası olduğu anlamına geliyordu. Kürtlerin özlemleri, bu Suriye topraklarının potansiyel olarak özerk ya da bağımsız bir Kürdistan'ın topraklarına katılmasını içeriyordu. Anılarında yer verdiği üzere Nureddin Zaza, 1957 yılında partinin kuruluşunda merkezi bir rol oynadığını iddia etmesine

rağmen örgütün isim değişikliği sorununa değinmiyor (Zaza 1982: 139-40). Bu atlamanın en olası sebebi, partinin temellerinin 1956 yılında atılmış, fakat bir plan ve kesin doğrultuyla birlikte resmi kuruluşunun 1957'de tamamlanmış olmasıdır.³³ 1960 yılında partinin isim değişikliğinin ve General Abdülkerim Kasım kabinesi ile ittifak kurmuş olan Irak KDP'si ile süren ilişkilerin,³⁴ Nureddin Zaza ve PDKS'nin diğer yöneticileri aleyhindeki yaygın kampanyayı tetiklemiş olması da muhtemeldir. Bundan dolayı, birkaç aylık takip sürecinden sonra, 5 Ağustos 1960'ta Halep yürütme komitesinin liderleri tutuklandı ve işkence gördü. Parti örgütü açığa çıkarıldı, birkaç gün içinde 5 binden fazla kişi tutuklanarak sorgulandı. PDKS'nin liderleri ayrılıkçılıkla suçlandı ve sonunda hapse mahkûm edildiler.³⁵

“Vatandaş Olmayan” Kürtler

Suriye toplumunun farklı kesimlerinde Kahire'nin dayattığı tedbirlerin sebep olduğu memnuniyetsizlik, insanların ortak hoşnutsuzluğunun Eylül 1961 “ayrılıkçı” hareketiyle patlak vermesine kadar giderek büyüdü. Suriye 28 Eylül'de şiddet içermeyen yöntemlerle bağımsızlığını bir çırpıda yeniden ilan etti. İki ay sonra, geleneksel partiler ordunun yardımıyla ülkenin kurumlarını tekrar eski haline getirdi. Nâzım el-Kudsi devlet başkanı oldu ve Maruf ed-Devalibi yeni sivil hükümetin başına geçti. Aralık 1961'de serbest seçimlerin yapılması, 1950'lerin atmosferini yeniden canlandırdı. Ancak Suriye sahnesinde siyasi istikrarsızlık tamamen bertaraf edilmemişti. 28 Mart 1962'de Albay Abdülkerim en-Nehlâvi'nin başını çektiği bir darbe girişimi oldu, fakat ordu bölünmüş olduğu ve doğrudan müdahale etmekten çekindiği için girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Bu adım en sonunda Baas Partisi'nin işbirliğiyle 8 Mart 1963'te atıldı ve Suriye tarihinde yeni bir sayfa açıldı.

On sekiz aylık “ayrılıkçı dönem” sırasında Suriye siyasi

topluluğunun Halk Partisi çevresinde yeniden bir araya gelen geleneksel kesimlerinin temsilcileri, BAC döneminde alınan kamulaştırma önlemlerini kaldırmak ve tarım reformunun tüm izlerini silmek için aceleci davrandı. Muhafazakâr parti liderleri, ülkeyi sanki 1950'lerde hiçbir sosyopolitik değişim gerçekleşmemiş gibi yönetme yoluna gittiler. Ancak eşrafın ve büyük toprak sahiplerinin “eski güzel günlerine” dönmek imkânsızdı. Hinnebusch’a göre, manda sonrası rejim çöktü, çünkü Osmanlı modeli alt üst olmuştu. Bu durumda, açıkça baskın bir devlet yerini son derece kırılgan bir devlete devretmişti. Suriye devleti güvenilmez bir miras bırakmıştı: Sivil toplumun liberal devlet altında, özellikle yeni orta sınıfta gelişme şansı vardı ama rejimin egemen sınıflar üzerinde denetiminin olmaması, orta ve alt sınıfların demokratik olarak içerilmesini önlüyordu. Denetimin olmamasının sonucunda rejim, güç kazanmak için otoriter yöntemleri benimseyen yeni ortaya çıkmış popülist hareketler karşısında son derece savunmasız kaldı (Hinnebusch 1995: 218-19).

BAC'nin sona ermesine ve neticesinde Suriye Kürtleri için kısa bir umut dönemi oluşmasına rağmen,³⁶ Kürtlerin siyasi, iktisadi ve kültürel talepleri yeni hükümet tarafından dikkate alınmadı. İlk kez Suriye'nin bir Arap cumhuriyeti olduğu ilan edildi. Kürtlere özellikle de Cezire'de çok yoğun baskılar uygulandı. 23 Ağustos 1962'de, Şam yönetimi Cezire'de özel bir nüfus sayımına yetki veren bir kararname (93 sayılı) çıkardı ve bu sayım aynı yılın kasım ayında yapıldı. Sayım sonuçlarını takiben, çok sayıda -bazı tahminlere göre 120 bini aşkın- Kürt, Suriye vatandaşlığından çıkartıldı.

Bölgesel bağlam bu özel konuda büyük önem taşıyor. 1962, Zaho'dan İran sınırına kadar Irak Kürdistan'ının kuzeyinin bütünü elinden tutan Irak Kürtlerinin büyük bir ilerleme sağladığı bir yıldır. Bu yılın sonunda, Irak ordusu kuzeyin merkezini, özellikle Kerkük'ün petrol bölgelerini savunmak için yalnızca

ovalarda faaliyet gösteriyor ve ağırlıklı olarak hava kuvvetlerine bel bağlıyordu. Ordunun büyük birlikleri, Kuveyt krizi sonucunda ülkenin güneyine mevzilenmişti.³⁷ Kasım rejiminin Barzani isyanını bastıramayışı, ordu ve Arap milliyetçileri arasında derin hoşnutsuzluklara sebep oldu. Rejime karşı olanlar 1962 yılının Nisan ayında KDP ile ilişkiye geçti ve sözlü olarak Kürdistan'a özerklik vaat ettiler (Chaliand 1992: 116). O andan itibaren Kürtler için her şey mümkün görünüyordu.

Manda döneminden beri Suriye, Şam yönetiminde, ülkenin toprak bütünlüğünün bir kez daha tehlikede olduğu korkusunu yaratan art arda toprak kayıplarına uğruyordu. Bu ihtimalle karşı karşıya kalan hükümet, Kürt milliyetçiliği duygularının Kürtlerin yaşadığı ve Irak'ın Kürt bölgeleriyle bağlantılı tek bölge olan Cezire üzerinden Suriye'yi etkilememesi için sert önlemler almayı tercih etti.

1962 nüfus sayımı, vatandaşlıklarını kaybeden 120 bin Kürt (yani Suriye Kürtlerinin yüzde 20'si) için ciddi sonuçlar doğurdu. Şam hükümetinin bu hareket için ileri sürdüğü gerekçe, Suriye'de bulunan Kürtlerin sadece yüzde 60'ının "gerçek" Suriyeli olduğuydu. İddia ettiklerine göre diğerleri, Cezire'nin Arap karakterini yok etmek ve bir Kürt devleti kurmak için Amerikan emperyalizminin desteğiyle Suriye'ye Türkiye ve Irak'tan³⁸ illegal yollardan girmişti. Yönetim, Suriyeli olduğu düşünülen kişilerin listesini hazırladı ve Arap olmayan kişiler, eskileri artık "geçerliliğini yitirdiği" için yeni nüfus cüzdanlarını almaya çağırıldı. Sadece listede ismi olanlar ("gerçek" Suriyeli olan yüzde 60) yeni kimliklerini alabilecekti. Kürtler vatandaşlıklarını korumak için, Suriye'de 1945 ya da daha öncesinden beri ikamet ettiklerini ispat etmek zorundaydı. Ne var ki bu kararnamenin uygulanması beklendiği gibi olmadı, ikametlerini kanıtlamış olan Kürtler bile vatandaşlıklarını kaybederken diğerleri de vatandaşlıklarını korumak için yüklü miktarlarda rüşvet vermek zorunda kaldı (Lynch ve Perveen 2006: 1). Bazı

durumlarda, aileler bazı üyelerinin vatandaşı olduğunu, bazılarının ise olmadığını öğrendi. Örneğin bazı babalar vatandaşlığa sahipken çocukları değildi; çocuklardan biri vatandaşken kardeşi değildi.

Suriye vatandaşlığı iptal edilen Kürtler, Suriye otoriteleri tarafından “yabancı” (*ecnebi*, çoğul: *ecanib*) olarak kaydedildi. 1962 yılında vatandaşlıklarını kaybedenlere, sadece üzerinde “Bu kişinin ismi Haseke’ye özgü Suriye Arapları kayıt listesinde bulunamamıştır” yazan basit bir kâğıt parçası verildi (HRW 1996: 15). Nüfus sayımına katılmayanlar ise *maktumin*, yani “kaydedilmemiş” ya da “gizlenmiş/saklanmış” oldu. Vatandaşlık ve kimlik belgelerinin olmaması, devletsiz Kürtlerin nereden bakılırsa bakılsın yok kılındıkları anlamına geliyordu. Eğitim, istihdam, mülk edinme, siyasal katılım ve yasal evlilik gibi temel hakları, onları Suriye sivil toplumundan dışlayacak biçimde sertçe kısıtlandı. Tamamıyla kayıt dışı olan *maktumin* Kürtler, *ecanib*’e göre daha da düşük statüye sahipti ve Suriye’de hiçbir imkânları yoktu.

Vatandaşlığını kaybeden çoğu kişi daha sonra mülkleri üzerindeki haklarını da kaybetti; hükümet tarafından el koyulan bu mülkler, yerinden edilmiş Arapların yerleştirilmesi için kullanıldı. Topraklarına el konmuş Kürtlerin kayıpları tazmin edilmedi. Suriye Kürtleri başka bir ülkede vatandaşlığa sahip olmadıkları için uluslararası hukuka göre devletsiz olarak tanımlanıyordu.

Bu tedbirler sadece köylüleri değil, eşraftan ailelerin üyelerini ve vatandaşlıkları elinden alınan General Tefvik Nizamedin gibi Kürt subayları da etkiledi. Harriet Montgomery’nin belirttiği üzere 1962 Haseke sayımı Suriye’deki Kürt tarihinde bir dönüm noktasıydı, etkilenenler için süregelen ve daha da kötüye giden sonuçları oldu (Montgomery 2005: 77). Bu hukuki işleme ek olarak, Kürtlere karşı uygulanan simgesel şiddet

kaygı verici boyutlara ulaştı. Arap medyası tarafından başlatılan bir kampanya, “Arapçılığı Cezire’den Kurtarın” ya da “Kürt Tehdidine Karşı Savaşın” gibi sloganlara yer vermekteydi. *Hay el-Ekrad*’ın bazı evleri Kürt karşıtı duvar yazılarıyla kaplandı (Vanly 1992: 151). “Yabancı bir grup” olarak Kürtlere karşı daha baskıcı bir politikanın temelleri atılmış oldu.

NOTLAR

1. Serê Kanîyê (Resulayn) bölgesi ilk olarak Milî aşiretinin reisi Halil bin İbrahim Paşa'ya aitti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu bölge Halil Bey ile Diyarbakırlı Hıristiyan Asfar ve Neccar kardeşler arasında ikiye bölündü, masrafları iki kardeş üstlendi. Benzer bir anlaşma, iki kardeşi Qamişlo'nun güneydoğusundaki Amri'de toprağı işlemek için ortaklık kurdukları Arap Tay aşiretinin reisi Şeyh Abdurrahman ile bir araya getirdi (Gibert ve Fevret 1953: 94).

2. Osmanlı döneminde Suriye'nin büyük bölümü gibi Cezire bölgesi de "emiriye" denen toprak kanunları ile yönetilmekteydi. Bu kanunlara göre işlenmeyen topraklar devlete aitti ve bunların değerini artırabilecek olanlara bırakılabilmekteydi. Manda yönetimi de bu sistemi korudu. İstenen ruhsatları vermek için incelemeyi kısa tutmaya dünden razıydılar; başvuru yapanlara çoğu kez etkin olarak kullanılabileceklerinden çok daha büyük toprak parçaları veriliyordu. Genellikle, manda yönetimi çiftçiyi ya da *fellah*'ı önceki yönetimden daha iyi tanımıyordu. Sadece büyük toprak sahipleri, yerleşik ya da göçebe, haklarını savunabiliyor ve ayrıcalık isteyebiliyordu. Cezire'de ilk tarım reformları ancak 1958'de gerçekleşti (Rabo 1984: 217-22).

3. Albert Hourani'ye göre "eşraf siyaseti" üç etmene bağlıydı: müvekkilliği hamilere bağlayan hiyerarşik ilişkileri teşvik eden bir kültürel bağlam, hem ekonomik kaynaklara hem de yüksek siyasi yetkeye erişim sağlayabilen önemli ailelerin kent toplumu üzerindeki egemenliği ve yerel konularda yerel eşrafa değişen ölçülerde otorite kullanma olanağı sağlayan bir özerklik derecesi (Hourani 1968: 41-68). Diğer bir deyişle, Suriye siyasi toplumu, bu modele göre, dikey ve mahalli bağımlılık bağlarıyla niteleniyordu.

4. Suriye Komünist Partisi (SKP) 1931'de kuruldu. 1930'larda kadrosunda azınlıkların (özellikle Ermeniler) hâkim olduğu bir yapıya sahipti ve temel hücrelerinde bir "Araplaştırma" süreci yaşadı. Yine de her zaman azınlıkların hâkimiyetinde kaldı.

5. Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi (SSMP), Rum Ortodoks bir Lübnanlı'nın oğlu olan Antun Saade tarafından 1932 yılında kuruldu ve çok sayıda azınlığı Suriye milliyetçi projesi altında bir araya toplamayı başardı. Arap milliyetçiliğiyle rekabet halindeki Suriye milliyetçiliği ve

SSMP'nin programının laik yönleri özellikle Arap olmayan Hıristiyanları, Dürzileri ve Alevileri ve bunlarla beraber Kürtleri de kendine çekti.

6. Baas Partisi (Arap Yeniden Doğuş Partisi) resmi olarak 1946 yılında, Hıristiyan büyük burjuvazisinden bir ailenin oğlu olan Mişel Eflak ve Sünni Müslüman Salah Bitar tarafından kuruldu. Baas ilk önceleri Fransızlara karşı ulusal kurtuluş hareketi olarak gelişti. Daha sonra kendini, kurucularının Suriye milliyetçilerinin eski kuşağının ideolojik yetersizlikleri olarak söz ettikleri şeye örgütlü bir tepki olarak niteledi.

7. Fransız mandası döneminde bazı Şamlı İslamcı popülist gruplar özerk bir biçimde gelişmesine rağmen Suriye Müslüman Kardeşler merkez teşkilatı, Hums'ta önde gelen ulema ailelerinden birinde doğan Mustafa Sibai tarafından 1945'te kuruldu. Sibai'nin liderliğinde Suriye Müslüman Kardeşler'i, 1928 yılında kurulan Mısırlı muadilinden farklı bir şekilde gelişti. Mısır'dakinin tersine bir yeraltı devrimci hareketi olmaktan ziyade büyük ölçüde Suriye anaakım siyaseti çerçevesinde kamusal alanda ve parlamenter hayatta faaliyet gösteriyordu.

8. Arap milliyetçiliği 1950'lerin ortalarında, özellikle de 1956'daki Süveyş Savaşı ve 1958'deki Irak Devrimi'nden sonra Ortadoğu'da yayılmaya başladı. 1952'de, Cemal Nâsır'ın Özgür Subaylar'ı darbe düzenleyip Mısır'ın kontrolünü ele geçirdi ve 22 Şubat 1958'de o dönem iktidardaki Ulusal Cephe'nin Suriye'si ile Nâsır'ın Mısır'ı, Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurdu.

9. 1941'de, Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri, tüm insanların istedikleri yönetim şekli altında yaşamayı seçme hakkını desteklemeyi üstleniyor, egemenlik hakları ve özyönetimden zorla yoksun bırakılanların bu haklarının yeniden sağlanmasını arzu ediyordu. Bildiride ilan edilen ilke ve düşünceler teorik olarak bütün dünya için geçerliydi.

10. Celadet Bedirxan'ın kızı Sinemxan Bedirxan'a göre babasının hareketleri polis tarafından takip edilmekteydi. Aksi takdirde, 1949 Suriye seçimlerinde bağımsız aday olacağından korkuluyordu. Halep'te Suriye makamları tarafından tutuklanan Celadet Bedirxan, Şam'a geri yollandı ve ev hapsine alındı (yazar ile görüşme, Erbil, Eylül 2006).

11. 1948 yılında, Suriye ilk Arap-İsrail savaşına dahil olduğunda, Kamuran Bedirxan İsrail istihbaratı için çalışmaktaydı. Bazı kaynaklara göre, Arap devletlerinin savaş çabalarının nasıl engelleneceğini araş-

tırmak için Maverai-i Ürdün, Suriye ve Lübnan'a gönderildi. Gönderdiği raporda İsrail'in, aralarında Kürtlerin de olduğu hoşnutsuz azınlıkların ayaklanmak için örgütlenmelerine yardımcı olması gerektiğini ileri sürdü (Randal 1997: 188; McDowall 1998: 15).

12. Nureddin Zaza, Haco ailesinin üyeleri ve İsmet Şerif Vanlı'nın da aralarında olduğu diğer genç Kürt milliyetçileri Beyrut'taki yabancı üniversite ve kolejlerde okumayı tercih etmişlerdi. Bağımsız Kürdistan'ı kurmak için yapılan tüm diplomatik ve askeri çabalar boşa çıktıktan sonra, ilk olarak ülkeye daha iyi hizmet verecek olan yeni "seçkinlerin" öğretim seviyelerini yükseltmeyi amaç ediniyorlardı. Vanlı, "şartları Kürtlerin aleyhine olan Lozan Antlaşması'nı geçersiz kılmak amacıyla hukuk okumuş" olduğunu ileri sürüyor. Beyrut'tan ayrıldıktan sonra eğitimini sürdürmek ve "misyonuna" başlamak için Lozan'a gitmiştir (Yazar ile söyleşi, Lozan, Aralık 2006).

13. *CADN, Fonds Ankara, Ambassade*, no. 104. İçişleri Bakanlığı, Genel Enformasyon Müdürlüğü, Paris, 22 Aralık 1949.

14. *CADN, Fonds Beyrouth, Cabinet Politique*, no. 802. Fransız Levant Genel Delegasyonu. Kara Kuvvetleri Güvenlik Teşkilatı. Beyrut, 6 Mayıs 1946.

15. Halid Bekdaş genellikle "Araplaşmış Kürt" örneği olarak gösterilmesine rağmen, Kürt etnisitesine yönelik tutumu karmaşık görünüyor. Şüphesiz Kürt milliyetçiliğine karşı savaştı. Fakat Maxime Rodinson, Bekdaş'ın bir Arap lideri olarak rolünü unutmaya başlamış olmasına hayıflanıyor. "[...] Doğuştan gelen gururu ve iktidar arzusu, alkölün etkisiyle özdenetimi elden kaçınca 'Kürtçülük'ü öne çıkarmasına yol açıyordu. Böyle zamanlarda kendini etrafındaki Sami Araplarla karşılaştırarak Ariliğiyle böbürleniyordu" (Rodinson 1972: 420). Dahası, Bekdaş Kürt milliyetçi temsilcilerle ilişkilerini sürdürdü. Mesela, Celadet Bedirxan'ın eşi Rewşen Bedirxan gibi Kürt hareketine dahil olan belirli kişileri ziyaret etmiştir. Sinemxan Bedirxan şunu hatırlıyor: "Bizimleyken kendisi (Halid Bekdaş) Kürtçe konuşuyordu, eşi de" (yazarla görüşme, Erbil, Eylül 2006).

16. Geleneksel Kürt eşrafı, Fransız mandası döneminde müzakerelele pragmatik bağlılıklar geliştirmiş, bağımsızlığın ilk yıllarında da gene aynı bağları korumuştur. Dolayısıyla, Şam'da yaşayan eşraftan

Kürtler (örneğin zengin bir toprak sahibi olan Ali Ağa Zilfu) hem Kürt milliyetçileriyle hem de komünistlerle (özellikle de kanat gerdiği Halid Bekdaş ile) ilişkilerini sürdürmüştür.

17. Irak'ta Kürtlerin, Yahudilerin ve Şiiilerin Irak Komünist Partisi'nde kitlesel bir şekilde yer almalarını da aynı mantık açıklamaktadır.

18. FO 195/2650/1827/6/509. Bilgi no. 7885. Şam, 25 Eylül 1950.

19. İçişleri Bakanı Raşid Barmada, Emniyet Genel Müdürü Binbaşı Şevket ve Halep Emniyet Müdürü Yüzbaşı Bekri Kotraş da Kürttü; *age*.

20. Abdalbaki Nizameddin 1943 milletvekili seçimlerinden itibaren özerklik yanlısı aday Hasan Haco'ya karşı Ulusal Blok'la ittifak içindeydi. O sıralarda, kendisinin Cezire'deki adaylığı Arap Tay aşiretine bağlı bazı Arap kabileler ve Çitîler, Milîler ve Daqorîler gibi bazı Kürt aşiretlerinin desteğinden faydalanmıştır.

21. Antun Saade'ye duymuş olabileceği sempati, Husni Zaim'i ihanetten alıkoymadı. Aslında, SSMP liderinin Lübnan'dan kaçışından sonra Zaim kendisine Suriye'de sığınma teklif etmiş ve kendisini koruyacağına söz vermişti. Saade Suriye'ye gelince Zaim onu Lübnan makamlarına teslim etti ve kısa bir yargılamadan sonra Saade 8 Temmuz 1949'da idam edildi. SSMP üyesi Albay Sami el-Hinnavi, Saade'nin intikamını almak istedi ve bir darbe yaptı. Husni Zaim'i tutuklatarak idam ettirdi.

22. Fevzi Selo, Hums şehrindeki askeri okuldan Özel Kuvvetler mensubu olarak mezun oldu. 1948 Arap-İsrail savaşına katıldı. Bu sırada Zaim'e çok yakındı. Zaim 1949 yılında iktidara geldiğinde, Suriye-İsrail barış görüşmelerinde askeri ateşe oldu. Edib eş-Şişekli'nin darbesinden sonra ona yaklaştı ve sırdaşı oldu. 1953 yılında Selo cumhurbaşkanı oldu. Buna rağmen eş-Şişekli'nin Suriye siyaseti üzerinde fiili bir denetimi vardı.

23. Berazî ailesinin, Hama şehrinin Arap çevrelerine kültürel, toplumsal ve siyasi entegrasyonuna rağmen Muhsin Berazî 1930'larda Kürtçenin Latin alfabesiyle yazımı projesinde Celadet Bedirxan ile birlikte çalıştı (İsmet Şerif Vanlı ile görüşme, Aralık 2006).

24. CADN, Ankara, Ambassade, no. 104. M. Jacques-Emile, Fransa'nın Şam temsilcisinden Ekselansları Dışişleri Bakanı'na (Afrika-

Levant). Şam, 5 Aralık 1951.

25. Galip Mirzo, Havran *muhafız*'ıydı, Muhammed Said el-Yusuf (Suriye başkentinin Kürt eşrafından) Şam *muhafız* vekilliğine getirilirken, genç bir subay olan Abdulhamid Sarrac, Husni Zaim tarafından Askeri İstihbarat Bürosu'na atandı.

26. Sinemxan Bedirxan ile görüşme, Erbil, Eylül 2006.

27. Ne Sebrî ne de Cigerxwîn gerçek isimleri vermiştir.

28. 2 Haziran 1929 tarihinde Ankara'da yapılan Türkiye-Suriye sınır protokolünün imzalanması sırasında Türkiye ve manda Suriye'si güvenlik sorununu ele almak üzere daimi bir sınır komisyonu oluşturdular. Bu toplantılar sırasında Türkiye birçok kez manda yetkililerinden Xoybûn'un Kürt liderlerini Ankara hükümetine teslim etmesini istedi. "Kürt kartı"nın gerektiğinde Türkiye'ye karşı kullanılabileceğinin farkında olan Fransız temsilciler bu taleplere boyun eğmedi.

29. Sinemxan Bedirxan bu hipotezle ilgili soruya cevaben şu kanısını kuvvetle açıkladı: Esad ailesinin 1970'ten itibaren Alevilerle yaptığı gibi Zaim de yönetimde kalabilmek için Kürt *asabiye*'sini seferber etme girişiminde bulunmuştur (yazarla görüşme, Berlin, Nisan 2007).

30. 5 Şubat 1958'de birleşmenin ilanı Mısır ve Suriye parlamento-ları tarafından onaylandı, tek muhalif oy komünist lider Halid Bekdaş'a aitti.

31. Politikalar gerek teknik sorunlar gerek sulama yapılan ve yapılmayan arazi tanımlarını, yasanın sabit hükümlerine uymakla birlikte kendi çıkarlarına göre eğip büken toprak sahiplerinin pompaları sökerek ya da arazilerini kendi aileleri arasında bölüştürerek başvurduğu hileli yöntemler yüzünden ancak yavaş yavaş uygulanabiliyordu. Oysa Şam'ın siyasi sınıfına bir ceza olarak Şam'ın Ğuta bölgesinde ve aynı zamanda Cezire'nin bazı bölgelerinde hayata geçirildi.

32. Olayların yerel anlatımına göre, makinisti ve yöneticileri yangın çıkmadan önce sinemayı terk etmiş ve tüm çıkışlar dışarıdan kapatılmıştı. Amûdê sakinleri çocukları kurtarmaya çalışırken polis "çok tehlikeli" olduğunu söyleyerek yangın yeriyle aralarına girmişti.

33. PDKS'nin kuruluşu Şam'da Celadet Bedirxan'ın dul eşi Rewşen Bedirxan'ın evinde gerçekleşti. Bu tercih, yöneticilerin "ilerici" prog-

ramlı yeni bir hareket oluşturma isteğine rağmen “eski” ve “yeni” kuşaklar arasındaki bağların sürdürüldüğünü gösteriyordu (Sinemxan Bedirxan ile görüşme, Erbil, Eylül 2006).

34. General Abdulkerim Kasım'ın 14 Temmuz 1958'de iktidarı ele geçirmesi Irak'ta monarşiye son verdi. 7 Temmuz tarihli geçici anayasada ilk kez Araplar ve Kürtlerin birbirine bağlı olduğunun tanınması bakımından Kürtler arasında da bir umut uyandı. KDP'nin efsanevi lideri Barzani uzun bir sürgün döneminden sonra Irak'a geri döndü. Bu sırada, General Barzani Sovyet yanlısı bir duruş sergilemekteydi ve Irak Komünist Partisi'yle yakın ilişkilerinin sonucunda Kasım ile müttefik oldu. Bu koalisyon hem Baas hem de Nâsırcılar açısından istenmeyen iki müttefike dayandığı için Şam tarafından onaylanmadı. Ne var ki 1960 sonları ve 1961 başlarında Kasım'la ilişkiler zayıfladı. Kürtçe gazeteler yasaklandı ve General Barzani kendi derebeyliği olan Barzan'a sığındı. Kısa bir süre sonra Kasım KDP'ye karşı dokuz yıl sürecek bir savaş açtı.

35. Savcı, Nureddin Zaza, Osman Sebrî ve Reşîd Hemo için idam cezası, diğer tutuklular içinse iki ila altı yıl hapis isteminde bulundu. Uluslararası bir kampanya sayesinde idam cezaları bir buçuk yıla, hapis cezaları ise bir yıl ve yedi aya indirildi.

36. 1961 seçimleri sırasında Nureddin Zaza, çoğunluğu Kürtlerden oluşan bir grupla birlikte Qamişlo'dan aday oldu. Zaza'ya göre, Kürt milliyetçi grup için ilk lehte seçim sonuçlarından önce yerel makamlar seçim kurullarında seçmenlere ve PDKS temsilcilerine karşı çeşitli yıldırma yöntemlerine başvurdu. Aynı zamanda, seçim sandıklarını hükümet yanlısı adayların isimleriyle doldurdular (Zaza 1982: 181-2).

37. 1961 yılında KDP'nin uzlaşma çabalarına rağmen Kasım kendini aşırı milliyetçi politikalara kaptırdı. Kuveyt topraklarını Britanyalılar tarafından “çalınmış” “Irak toprakları” ilan ederek Kuveyt sorununu gündeme getirdi. 1 Temmuz 1961 tarihinde Irak'ın bu yeni bağımsız ülkeye müdahale etmesini engellemek için Kuveyt Emiri'nin isteği üzerine İngiliz birlikleri gönderildi.

38. Suriye makamları 1962 nüfus sayımını haklı çıkarmak üzere bu olgunun boyutlarını abartmış gibi görünüyor. FO 371/164413/E41821/1. “El-Haseke bölgesinde yapılan nüfus sayımı hakkında rapor”. T.E Bromley'den (Şam) G.F. Hiller'e (Londra), 8 Kasım 1962.

3. BÖLÜM

BAAS SİSTEMİ VE KÜRTLER

Subaylardan oluşan bir koalisyon, 8 Mart 1963'te pan-Arapçılık adına bir darbeyle muhafazakâr rejime son verdi. Irak Baasçıları da bir ay önce Bağdat'ta aynı şeyi yapmıştı. Salah Bitar yönetimindeki yeni hükümet, Baasçıları, Arap Ulusal Hareketi temsilcilerini, Birlikçi Hareket mensuplarını ve ayrılıkçı rejime muhalif diğer Nâsırcı örgütleri de kapsayan birlikçi güçleri tekrar birleştirdi. Bu esnada Baasçı subaylar, azınlıkta kalmış olsalar da, Ulusal Devrimci Komuta Konseyi'nde' mevcudiyetlerini genişletmeye ve böylece partinin askeri kanadına tek başlarına egemen olmaya çalışıyorlardı.

23 Şubat 1966 askeri darbesine kadar, fraksiyonlar ve Baasçılara yakın insanlar arasındaki çatışmalar karar mekanizmasını, bilhassa Şam tarafından 1965'te kararlaştırılan büyük çaplı devletleştirmeleri felce uğratacak kadar şiddetliydi.¹ Sonuç olarak Havrân, Alevi diyarı ve Fırat Vadisi gibi periferideki ordu mensuplarının ve Marksist Baasçıların aralarında olduğu "bölgeciler" in (*kutriyun* – y.n.) yükselişi ve sosyalist hareketin yeniden canlanması, ekonomik kaynakların hızlı ve göz alıcı biçimde büyümesine yeni bir ivme kazandırarak maden ocak-

* 8 Mart 1963 darbesini gerçekleştiren cuntanın yönetimi devrettiği Ulusal Devrimci Komuta Konseyi, on ikisi Baasçı, sekizi Nâsırcı ve bağımsız üyeden oluşan yirmi kişilik sivil-askeri konseydir. (y.n.)

ları ve büyük sanayilerle özellikle petrol kaynaklarının devletleştirilmesinin yolunu açtı.

Bunun bir sonucu olarak Baas, Suriye'nin siyasi ve iktisadi hayatında şehirli eşraftan ailelerin öncü rolüne kesin bir son verdi. Ayrıca, 1950'lerde başlayan devletin denetimi mücadelesi 1963 darbesinden sonra temel siyasi mesele haline geldi. Devletin inşası, idari işlevlere erişimini sağladığı bir iktidar çekirdeğinin, kaynakların toplumun daha geniş kesimlerine yeniden dağıtılması aracılığıyla klientalist ilişkiler kurarak yerleşikliğine imkân verdi. Suriye'de ve Ortadoğu'nun tüm ülkelerinde modern devletin inşası, yönetici grupların elleri altındaki kaynakları biriktirme fırsatlarında dikkate değer bir artışa işaret ediyordu.

1966-1970 yılları arasında Suriye, sanayileşme evresine girmesine ve (özellikle rejimi maliyeti ağır bir yenilgiye maruz bırakan Arap-İsrail çatışmasını ilgilendiren konularda) dış politikasını radikalleştirmesine zemin hazırlayan önemli bir iktisadi yatırım dönemi yaşadı. Baasçı kademelerdeki gerilimler, 13 Kasım 1970'te General Hafız el-Esad önderliğindeki atılgan bir askeri darbeye ve bir yıl sonra Düzeltme Hareketi'nin (*el-hareket et-tashibiye* – y.n.) kurulmasıyla sonuçlandı. Baasçıların yeni lideri, açık bir iktisadi politika ve resmi olmayan Şam-Riyad-Kahire ekseninin oluşturulmasına katkıda bulunan pratik bir dış politika aracılığıyla rejimin temelini değiştirmeyi ve genişletmeyi amaçladı. Ülke içinde el-Esad, 1972'de siyasi özgürlükler ve temel haklar adına hiçbir şey vermeden, "ilerici" güçleri² yönetime entegre edip İlerici Ulusal Cephe'yi (İUC) kurarak demokratik bir diyalog görünümü yarattı.

Halen yürürlükte olan 1973 tarihli Suriye Anayasası, ülkenin Baas Partisi tarafından, İUC'nin diğer üye örgütlerinin yardımıyla yönetilen bir halk demokrasisi olduğunu ifade eder, fakat vatandaşlara herhangi bir denetim aracı tanımaz.

Anayasa bu çelişkiyi, üst üste bindirilmiş iki kurumsal sisteme dayanak oluşturarak çözmeye çalıştı. Hem 1963 askeri darbesinden miras kalan kurumlar (örnek olarak, sıkıyönetim, Genel Güvenlik Müdürlüğü) hem de yeni oluşturulan kurumlar (Anayasa, Halk Konseyi, İUC, vb.) kalıcı hale getirildi. Devlet başkanına sağlanan yetkiyle bu iki sistem arasında bağlantı kurulması ve sonuç olarak bütün rejimin uyumlu işleyişinin temini amaçlanıyordu.

Hafız el-Esad'ın otuz yıllık Baas yönetimi sırasında Suriye'nin açmazları ve çelişkileri iyice derinleşti. Bunlar içinde Baas'ın sosyalist ideolojisi ile Suriye'nin aynı zamanda kapitalist dünyada itibar görmeye bağımlı olması, teorik olarak demokratik parlamentonun işlemesi ile askeri rejim gerçeği, Arap birliği özlemi ile pragmatik Suriye çıkarları anlayışı ve gerçek bir ulusal bilincin geliştirilmesi ile cemaatlara ısrarlı bağlılıklar arasındaki çelişkiler yer alıyordu (Picard 1980: 183).

Baasçıların Kürtlere yönelik politikası, iç anlaşmazlıklarıyla, değişen yönelimiyle ve çelişkileriyle rejimin yörüngesini takip etti. Bununla birlikte Baasçıların ilkeleri ilgi alanımıza giriyor, çünkü çelişkilere ve ideolojinin gidişat boyunca uğradığı ihanetlere rağmen günümüz Suriye'sinin resmi milliyetçiliğini ve sonuç olarak da devletin, kendilerine meydan okuyan tek milliyetçi doktrin olan Kürt milliyetçiliği ile ilişkilerini bu ilkeler belirleyecekti.

BAASÇILIK ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNDE BİR İSTİSNA MI?

Baas Partisi'nin Suriye'de iktidara gelmesi ne tesadüfi bir olgu, ne de ülkenin çağdaş tarihinde kaçınılmaz bir aşamadır. Eğer Baasçılar otoritelerini kabul ettirmemiş olsalardı, Nâsırcılık ve Antun Saade halkçılığı gibi diğer modern siyasi görüşler kendini kabul ettirecek, bunlar da farklı rejimlere yol

açacaktı. Ancak azınlıklar bağlamında Baas tarafından benimsenen Arap milliyetçiliği görüşü, eski bir organizmacı düşüncenin geçirdiği belirli bir mantıksal evrimden doğmuştur.

Geleneksel olarak, Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ya reformcu İslam aydını Cemaleddin el-Afgani (1839-97) örneğinde olduğu gibi Avrupa emperyalizmine karşı mücadele bağlamında ya da Arap kültürel rönesans hareketinde (*Nahda* – y.n.) yer almış aydınlar ve eşraf tarafından dile getirilen bir fikir olarak incelenmiştir (Hourani 1962; Dawn 1973; Tibi 1991). Bu açıdan bakıldığında, milliyetçilik, ilgili grupları ancak ulus-devlet oluşumuyla mümkün olacak bir medeniyet durumuna (Batılı) yöneltmek için, “işbölümü” gibi Batılı fikirleri benimsemeye hazır olan Doğulu seçkinlerin³ doktrinidir (Gellner 1999: 35-61). Bununla tutarlı olarak, Arap milliyetçiliğinin siyasi bir doktrin olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra ortaya çıkması rastlantı değildi. İnsanın kendi kaderini tayin etmesine dair Batılı ilkeler, milliyetçiliğe tasarı ve eylemleri için gerekçeler sağlamıştır.⁴

1990’larda, yeni araştırmalar sosyolojik araştırmanın birbirini tamamlayan ama farklı iki konusu olan milliyetçiliğin ve milliyetçi hareketlerin, milliyetçiliğin toplumsal ve psikolojik temelleri, seçkin olmayan boyutları ya da toplumdaki yeni kimliklerin yayılımı gibi diğer yönlerini de vurgulamıştır (Chatterjee 1986; Gelvin 1994, 1998; Jankowski ve Gershoni 1997; Provence 2005).

Bu bağlamda, L. Gelvin ve Michael Provence’ın çalışmaları, Batılılaşmış seçkin Araplar tarafından benimsenen milliyetçilik perspektifinden bakıldığında manda Suriye’sinin, Arap milliyetçiliğinin halkçı tabiatlı radikal bir çeşidinin doğrulanmasına şahitlik ettiğini çok iyi göstermiştir. Arap halkçı örgütler⁵, silahlı grupların (*eysâbât*) ve aşiretlerin eylemlerini överken, sadece “Arap Krallığı”nın (1918-20) medenileşme modelini

reddetmekle kalmıyor, aynı zamanda toplumsal ayaklanmayı savunarak milliyetçilerin de dahil olduğu yerel seçkinlerin iktidarını tehdit ediyordu.

Gelvin'e göre, halkçı milliyetçiler ve Batılılaşmış milliyetçiler arasındaki farklılık yalnızca iktidar ilişkilerine, Batı "medeniyeti"nin kabulüne ya da ülkenin dünya ekonomisiyle entegrasyon derecesine (halkçı komiteler iktisadi kapitalizme karşıydı) odaklanmış değildi, Suriye siyasi topluluğu da en önemli farklılık konularındandı. Halkçı komitelere göre, bireyler arasındaki bağlar siyasi ya da sözleşmeye bağlı değildi. Suriyeliler, soyları ve çağdaş ilişkileri ile bir "aile", bağlarının birleştirdiği farklı ama karşılıklı olarak bağımlı üyelerden oluşan bir organik hünyeydi. Suriye de bu şekilde "karşılıklı yükümlülük bağlarının birleştirdiği", birbirine bağımlı tabakalardan oluşuyordu (Gelvin 1994: 653).

Manda dönemi süresince Arap milliyetçiliğinin güçlenmiş olması milliyetçi komitelerin tüm üyelerinin, ulusal kimlikleri konusunda aynı düşünceleri taşıdıkları anlamına gelmiyordu. "Hayali cemaat"ten (Anderson 1983) tam olarak ne anlaşıldığı bireyden bireye farklılık gösteriyordu ama "önemli olan, üyelik dendiğinde ne anlaşılacağı değil üyelikte ortak olma düşüncesiydi" (Provence 2005: 152). Aslında, bu iki farklı anlayışın temsilcileri arasındaki sert rekabet, manda döneminde Suriye ulusal idealinin nüfusun daha geniş kesimlerine yayılmasını mümkün kılmıştır (Khoury 1997: 287).

Bununla birlikte bu durum daha incelikli bir çözümleme istiyor. Örtük olarak iki ulus kavramı arasında derin bir ayrılma vardı: Batılılaşmış seçkinlerin temsil ettiği birincisi, yurttaşlar arasında kurulacak özgür ilişkilerin, akılcı ve iradi bir inşanın sonucuydu; halkçı komitelerin temsil ettiği ikincisiyse tarihsel bir topluluğun pekişmesi ve bir kimlik duygusunun dışavurumu, organik ve tevarüs edilmiş kültürel ulustu.

Fakat Alain Dieckhoff'ın ileri sürdüğü gibi, bu ayrışmanın sorunlu olduğu ortaya çıkmıştır, çünkü siyaset ile kültür, her birinin zaman içindeki olay dizileri ve dışavurum tarzları farklı da olsa hiçbir zaman ayrılamaz. Dieckhoff'a göre, kendini kültürel ilan eden ulus kavramı siyasetten gösterildiği kadar ayrı değildir (Dieckhoff 1996: 43-55). Siyaset ve kültürün etkileşimi aslında her çağdaş milliyetçilik için zaruridir. Dahası, bu kaynaşma “kitlelerin uluslaşması” sürecinin başarısı için olmazsa olmazdır.

Kürt ve Türk aydınları gibi Arap aydınlarının da büyük kısmının “aydınlanma”ya değil, 19. yüzyılın sonlarında Avrupa’da revaçta olan pozitivist ve organizmacı teorilere inanmış olduklarını hatırlamak önemlidir.⁶ Dolayısıyla ulusun özgürleşmesi modernist seçkinler tarafından, medeniyetle bütünleşmek ve uluslar “cangıl”ında hayatta kalmak için olmazsa olmaz (*sine qua non*) koşul sayılıyordu. Bu Darwinci toplum düşüncesinden, ulusun, yani organik bünyenin her zaman diğer organik bünyelerle (uluslarla) savaş içinde olduğu inancı geriye kaldı. Sonuç olarak ulusun varlığını sürdürmesi, çift amaçlı (grubu dışarıya karşı savunmaya ve iç tutarlığı zorla bile olsa garanti altına almaya yönelik) askeri yapılarla donatılmış modern devlet biçimi altında yeniden organizasyonu gerektirebilirdi.

Baas'a Göre Ulus

Suriye siyasi söylemi içinde organizmacı fikirlerin 1920’lerdeki, fakat en çok da 1950’lerdeki başarısı, “aydınlanmacı” seçkinler karşısında popülist bir “zafer”e indirgenemez. Biri “geleneksel” eşraftan oluşan, diğerine orta ve alt sınıfların ege-men olduğu iki kuşak arasındaki basit bir geçişe de indirgenemez. Bu durumu hepsinden çok, mutabakat konusu sayı-lacak bir doktrinin sağlamlştırılması olarak anlamak gerekir. Organizmacı ulus kavramı, Avrupa ve Ortadoğu’daki başka ülkelerde olduğu gibi Suriye’deki atmosferin de parçası olan,

daha radikal ve saldırgan bir milliyetçiliğin ortaya çıkması için zemin hazırlamaktaydı.

“İçerdeki düşman” çehresinin yaratılması, 20. yüzyılın ilk yarısındaki o ünanimist siyasi kültürün bir parçası gibi görünüyor. Organizmacı düşüncenin mantığına göre ulus, hasta mensupları olarak düşünülen iç tehditler tarafından da tehlikeye sokulabilir. Dolayısıyla iç düşmanları, yani ulusun ünanimist tanımına meydan okuyan (etnisite, siyaset vb. açısından) “ötekilik”i tanımlamak çok önemli olmuştur (Schmitt 1972). Saygı gösterilmeyen ve zaman zaman canavarlaştırılan bu düşman ve algıya göre hain, ulusu “kurtarmak” uğruna her an devlet baskısının hedefi haline gelebilir.

Baasçılık, hiçbir zaman kanıtlanmamış olmakla birlikte sorgulanamaz bir tarihi gerçek olduğu ilan edilen “Arap ulusu”nun varlığına ilişkin merkezi düşünceyi paylaştığı pan-Arap milliyetçiliğin bir çeşitlemesidir. Baas tüzüğü, iktisadi alana ayrılmış bazı maddeleri olsa da, büyük kısmıyla Arap milliyetçiliğini vurgular. Baas, Arap birliğini gerçekleştirecek “öncü” kabul ediliyordu. Ana sloganı “ebedi misyonu olan Arap ulusu” idi ve öyle de kalmıştır. Mişel Eflak’a göre, uluslar tarih sahnesinde ancak soydan gelen olumlu ve olumsuz misyonlarına başvurarak boy gösterir (Bozarıslan 2005: 323).

Sorun aynı zamanda dışlayıcı milliyetçilikle ilgiliydi. Partinin tüzüğü -10, 11, 15 ve 20. maddeler- bu bakımdan açıktı: Arap anayurdunda Arap ulusal ülküsünü aktif olarak paylaşmayan tüm siyasi ve toplumsal gruplar yasadışıydı. Dille ilgili politikaya gelince, genel ilkeler geleceğin birleşik devletinin resmi dilini Arapça olarak belirliyordu.

Baasçıların herhangi bir etnik veya dini grubun “bölücü” eğilimlerine karşı takındığı sert tutuma rağmen, Mişel Eflak “Arap ulusu” içinde etnik azınlıkların varlığını kabul etmiştir. Eflak’a göre, Kürtler ırksal değil, kültürel ve tarihi bağlamda

düşünüldüklerinde, Arap ulusuna kolayca asimile edilebilecek bir gruptu. Eflak aslında Arap olmayan diğer etnik grupların mensuplarıyla beraber Kürtlerin de, haysiyetli bir hayattan başka bir şey istemediklerine göre “doğal olarak” Arap ocağında kalmayı tercih edeceklerini, çünkü o zaman küçük bir grup olmak yerine, güç ve “mutluluk”larını garantileyecek büyük bir ulusun parçası olacaklarını ileri sürüyordu. O noktadan itibaren bütün direniş, Kürt toplumunun -aşiret reisleri gibi- belirli muhafazakâr kesimlerinin bencil çıkarlarına ya da dış kaynaklı düşman komplolarına atfediliyordu.

Eflak'ın azınlıklara ilişkin düşünceleri çelişkilerle doluydu. Baas ideolojisi enternasyonal komünizmi, ulusların ulusal karakterini gizlediği için yapay sayarken Kürtler için ulusal bir ufuk olarak Arapçılığı öneriyordu. Bunun da ötesinde, Eflak ırkçı şovenizmi kınasa da, partisinin *şuubiyun*'a karşı çıkışını tasvip etmiştir. En nihayet Kürtlüğün tanınması, Kürtlerin Arap milliyetçi ülküsünü kabulüne bağlıydı (Aflaq 1977).⁷

1963'teki altıncı ulusal parti kongresinde, “Teorik Başlangıç Noktaları”nda Suriye'deki azınlıkların varlığından herhangi bir biçimde bahsetmekten kaçınılarak ülkeden, Basra Körfezi'nden Atlantik Okyanusu'na kadar, Arap kitleler tarafından iskân edilen “Arap anayurdu” olarak söz edildi (Carré 1996: 58-9).⁸ 1963'ten sonra, Baas yöneticileri Kürtleri ulusa tehdit oluşturan “yabancı” bir grup olarak tanımladı. Baas partisinin tüzüğü, Suriye'deki Arap ulusunun bütünlüğü kavramına karşı gelen tüm etnik ve dini grupları tehdide devam ediyordu.

Baas: Gerilimli Bir Rejim

Baasçı Şam rejimi de Iraklı muadili gibi, zorba bir iktidara yani *sulta*'ya dönüşmek üzere, zaman içinde pan-Arapçılık ve sosyalizmle ilgili tüm ideolojik bağlılıklarından –ünanımist bir Arap milliyetçiliği kavramı hariç– uzaklaştı. Bu iktidar Hafız

el-Esad'ın ve ailesinin kişisel mülkiyeti olarak tanımlanabilir. “Arap milliyetçiliği” bu bağlamda, devletin bir aşiret ya da “*asabiye*” tarafından gasp edilmesini meşrulaştırıcı bir görüntü hizmeti gören bir ideoloji ya da *dava* haline geldi.⁹

Bu *dava*, “Arap milliyetçiliği ile övünen Baasçı iktidarın Arap olmayıp, iç tutunumla devamına imkân veren grup aidiyeti ve dayanışmasına yaslanması” anlamında, *asabiye* ile aynı zemindeydi (Bozarıslan 2003: 37).

El-Esad klanının zaferi uzun yıllara yayılan sürecin bir sonucuydu. Manda yönetiminin sonlarına doğru, bazı etnik azınlıklar ve dini kesimlerin yanı sıra Şam tarafından “unutulan” bölgeler yeni Suriye’de yerlerini almak için mücadeleye girişmişti. Örneğin, Alevi liderlerinin, Suriye devleti içindeki varlıklarını ve yine devlet üzerindeki denetimlerini garanti altına almak için ulusal Arap ve Müslüman sorunlarını ilgilendiren tüm bölgesel ve uluslararası konularda maksimalist duruşlar benimseyerek kendi dini “tikelciliklerini” ortadan kaldırmayı amaçlayan bir strateji izlemeleri bu şekilde oldu (Chouet 1995: 98). 1963’ten 1966’ya kadar, Alevi, Dürzi ve İsmaili azınlıklarının mensupları orduda, Baas partisinin bölgesel ve ulusal örgütlerinde, hükümette ve yönetimde üst düzey mevkilerin çoğunu ele geçirdi.¹⁰ 1966’dan itibaren, “yeni Baas” diktatörü Salah Cedid ile Aleviler yavaş yavaş Dürzileri (1966) ve İsmailileri (1968-69) kilit noktalardan tasfiye etti. Sonunda mücadele, General Salah el-Cedid ve General Hafız el-Esad arasında el-Esad’ın Kasım 1970’teki zaferine kadar süren çekişmenin simgelediği gibi, Alevi cemaati içindeki rakip klanlar arasında tutuldu.

1970 ile 1972 arasında birçok Alevi Baasçı, el-Esad’ın destekçileri tarafından fiziksel olarak tasfiye edildi. Nikolaos van Dam’ın belirttiği gibi, rejime yönelik tehditler esas olarak Alevi cemaatinden geldiğinden, el-Esad kendi dini cemaatinden insanlara karşı bile konumunu güvence altına almak için, aile-

sine, kendi aşireti veya köyü ile o çevreden gelen, yakın ilişki içinde olduğu kişilere giderek daha fazla güven duydu (van Dam 1996: 70). Bunun sonucu olarak, Baas'a Alevi kökenli subaylar ve siyasetçiler egemen olsa da, rejime aktif katılım pratikte Alevi cemaatinin küçük bir bölümü olan Kalbiye aşiretiyle kısıtlı kalmıştı.

Ancak Hafız el-Esad'ın mutlak iktidarı hiyerarşinin önemini göz ardı etmiyordu. Birçok "ikincil *asabiye*" oluşturularak her birinin başına bir lider getirildi. Bu yeni oluşturulan birimler arasında Savunma Bakanlığı, Özel Birimler ve İstihbarat Servisleri yani *muhaberat* vardı (Seurat 1989: 85). Güçlü ve birleşik bir hiyerarşinin yokluğunda Suriye sistemi, iktidarın (topluca *muessese* ya da "kurum" olarak anılan) askeri şefler arasında parçalanmasına dayalıydı. İktidar kan bağlarına (*nesb*) ve yerel himaye ilişkilerine dayanıyordu. Zaman zaman rekabet gibi -bir kararla ilgili karşıt tarafların şiddetli rekabeti¹¹ de dahil- zararlı bir yan etki de ortaya çıkıyor, Charles Tilly'nin "parçalanmış tiranlık" dediği duruma varılıyordu.¹²

Bununla birlikte Suriye rejimi nasıl belli bir istikrar yaratacağını biliyordu ve temellerini genişletmeyi başardı. *Asabiye*, iktidarı denetim altına almayı tasarlarken, kendini rejimin devamına elverişli olmayan yalıtık ve kapalı bir var oluşa mahkûm etmişti. O yüzden Suriye rejimi toplumun diğer kesimlerine açılma yollarını aramak, diğer bir deyişle, toplumdaki hegemonyasına süreklilik kazandırma yolunda, diğer grupların kurucu *asabiye* ile müttefik olması için girişimlerde bulunmak zorunda kaldı (Droz-Vincent 2004: 185). El-Esad, Alevi cemaati ve ordudan oluşan *asabiye*, günümüz Suriye'sini yöneten en büyük ağın üç eşmerkezli çemberini oluşturuyordu ama her ikisi de belirli bir ekonomik güç sahibi olan Sünni ve Hıristiyan büyük burjuvazi gibi başka Suriyeli gruplarla olduğu kadar, rejimin varlığını sürdürmesi için işbirliği yapmanın hayati önem taşıdığı, borç alınabilecek petrol monarşileri gibi, Suriye dışındaki ağlarla da

ilişkilerini sürdürüyordu (Balanche 2006: 147-8).

Üstelik Suriye toplumunun daha geniş kesimleri, özel çıkarlarının desteklenmesi için Baas'ın kurduğu sistemi kullanmaktadır. Aileler, aşiretler ve hatta etnik ve dini cemaatler için parti, ayrıcalıklı bir sosyal yükseliş ve iktidar mevkilerine erişim kanalına dönüşmüştür (Kienle 1990). Bürokrasinin sınırsız genişlemesi, yeni hiyerarşinin taraftarlarına yarar sağlamıştı.¹³ Rejimin asıl dürtüsü kendine bir "himaye altında kitle" ve böylelikle bir bağımlılık yaratma arzusuuydu (Droz-Vincent 2004: 124).

Aynı zamanda, mali ve iktisadi uygulamalarını, yani ekonominin önce "toplumsallaştırılmasını", sonra da "liberalleştirilmesini" meşrulaştırarak iktidar kliğine ulusal mirası tekeline alma olanağını sağlamıştı. Elizabeth Picard bunun açıklamasının, Baas'ın uzun ömürlülüğü kısmen işlevselliğine dayanan bir siyasi partiden ziyade, bir tahakküm ve yozlaşma "sistem"i olarak düşünüldüğünde bulunabileceği sonucuna varır (Picard 1996: 218).

Dava ile asabiye, kendi orijinal doktrininin saflığı ile pragmatizm arasındaki gerilimi göz önüne alınınca, Baas'ın Kürtlere yönelik politikasının iki farklı evresi vardır. 1963'le 1970 arasındaki "ideolojik saflık" yılları olarak tanımlanabilecek ilk evreye damgasını vuran, Kürt sorununu yönetme yöntemi olarak baskının ağır basmasıydı. 1970'ten 2000'e kadar süren ikinci dönem çok daha pragmatikti; Kürt sorununu yönetme yöntemi olarak baskıyı ve yeniden üleşimi birleştiriyordu.

İDEOLOJİK SAFLIK YILLARI (1963–70)

1963 devriminden sonra Suriye'de "muhafazakâr" partiler, ya Baas'ın tarım reformlarını, ticaretin ve tarımın devletleştirilmesini dayatarak iktisadi olarak sistematik biçimde çökert-

meye çabaladığı “sömürücü” sınıfları yani burjuvaziyi temsil ettikleri ya da Müslüman Kardeşler örneğinde olduğu gibi dini bir ideolojinin peşinde oldukları için yasaklandı. Suriye Kürt Demokrat Partisi (PDKS) ilk kategorideydi, çünkü rejime göre Kürt milliyetçiliği, “sömürücü” sınıfları temsil eden bir kısım eşraf ve ağadan başkasının işi değildi. Buradan hareketle, yetkililer Suriye’nin kuzeyinde tarım reformunun uygulanmasını sadece bir “sosyal adalet” hamlesi olarak değil, aynı zamanda büyük toprak sahibi Kürtlerin gücünü zayıflatma aracı olarak öngördüler.

Yarıcılar düzenli olarak, iki yakalarını bir araya getirebilmek ya da kötü hasadın sonuçlarını hafifletebilmek için mülk sahiplerinden ya da köy araçlarından gelecek hasatlarından avans talep ediyordu. Faiz oranları aşırı yüksekti. Yarıcıların sürekli borçlu olması, genelde büyük toprak sahipleri olan sermaye sahiplerine, hasadı düşük fiyatlara alma ve borcunu ödeyemeyenlerin toprağına el koyma imkânı sağlıyordu. Üstelik borçlular, yükümlülük altına girmiş bir himaye görenler kitlesi oluşturarak hem sosyal statüden yoksun oldukları hem de “hamilerinin” lehine oy kullandıkları için siyasi tahakkümü pekiştiriyordu. Gerçek şu ki, Fransız mandası döneminden 1963 askeri darbesine kadar, Suriye milletvekillerinin çoğunluğu büyük toprak sahipleriydi.

Köylülerin toprağına bu kadar kolay el koyulabilen bu mekanizmanın parçalanması, Baas rejimi açısından bakıldığında büyük toprak sahiplerini güçlendiren araçları ortadan kaldırıyor ve en önemlisi, ırgatlar ile kentli burjuvazi ve benzerleri arasındaki patrimonyal bağları koparıyordu. Ancak Baas, emekçilerin kurtuluşundan ziyade büyük toprak sahipleri ile devlet arasındaki himayeci ağın yerinin doldurulmasıyla ilgilieniyordu. 1958, 1963 ve 1966 tarım reformları dönemlerinde tarımsal üretimin yeniden yapılandırılmasına rağmen, devlet çiftlikleri ve üretim kooperatiflerinden oluşan kamu sektörü,

kırsal nüfusun toplumsal dönüşümü alanındaki iktisadi ve ideolojik hedeflerini asla gerçekleştiremedi (Ababsa 2006: 212).

Reformların uygulanması, hem siyasi etmenlere hem de arazi etüdü ve tapu kaydı olmaması ve mirasçılar arasında toprak bölüşümü gibi teknik etmenlere bağlıydı. Dolayısıyla Baas, Cezire’de, *şavi* denen, partiye sadık bir orta büyüklükte toprak sahipleri sınıfının doğuşuna uygun koşullar yarattı. Tarım reformu yasasında 1966’da, sulamaya yeni açılmış arazilerin istimlakini yasaklayan bir değişiklik yapıldı. Bu yasa değişikliği, kendileri de orta ölçekli toprak sahibi olup büyük kentlerdeki burjuvaya karşı gelmekten korkan, emekçi kitlelere değil, kendileri gibi başka orta ölçekli toprak sahiplerine bel bağlayan Deyrizorlu yeni-Baasçı militanlar tarafından teşvik edilmişti. Diğer taraftan, geniş devlet çiftliklerinin kurulması, özellikle Suriye’nin kuzeydoğusundaki ve Rakka havalisindeki Kürt bölgelerini etkiledi. Örneğin, devlet çiftlikleri kurulurken bütün Suriye’de tahsis edilen 140 bin hektarın, tahıl ve pamuk üretimi için ayrılan 36 bin hektarı Qamişlo çevresindeki bölgeden kamulaştırıldı (Ababsa 2006: 215).

“Kürt Tehlikesi” ile Baş Etmek

Haseke’deki eski Gizli Servis şefi Yüzbaşı Muhammed Talib el-Hilal 12 Kasım 1963’te bir Cezire araştırması yayımladı. Bu, kendisinden yetkililere sunması istenmiş bir tür güvenlik raporu ve Kürt sorununun ele alınışında bir eylem kılavuzu ve fikir kaynağı olarak kabul gördü.¹⁴ Muhammed Talib el-Hilal bu raporda, Kürtlerin varlığını inkâr etmek için “tarih” referanslarına dayanıyor ve Kürtlerin taleplerini Arap bölgelerine öteliyordu. Raporun yazarına göre Kürt halkı yoktu, çünkü “ne tarihleri, ne medeniyetleri, ne dilleri, ne de etnik kökenleri” vardı.

El-Hilal önceki tespitiyle pervasızca çelişerek Kürt kimliği-

nin bütün izlerini Cezire'den silmek için baskıcı politikaların artırılmasını istemişti; Kürtler için “bizim düşmanımız” diyor ve Kürtler ile Araplar arasında İslam aracılığıyla var olan birliğe rağmen “onlar ve İsraililer arasında hiçbir fark yoktur. Yahudistan ve Kürdistan, tabiri caizse, aynı soydur” yorumunu yapıyordu. Muhammed Talib, Ortadoğu’da ilk olarak 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan organizmacı düşünceye sadık kalıyor, Kürt sorununu “Arap ulusunun gövdesinin bir parçasında gelişen habis bir tümör” sayıyordu. “Oraya uygulayabileceğimiz” tek tedavi, “bunları vücuttan kesip atmaktır” diyordu (Vanly 1992: 153-4). Kürt sorusunun sınıraşırı boyutunun farkında olarak, herkes için tehdit oluşturduğunu iddia ettiği “Kürt tehlikesine” karşı mücadelede ortak adım atmak üzere diğer ilgili devletlerle koordinasyonun gerekliliğini açıklıyordu.¹⁵

Rapor “Kürt tehlikesini” yok etmek için Suriye içinde bir dizi önlem öneriyordu: (1) Kürtlerin kendi topraklarından iç kesimlere sürülmesi; (2) eğitimden mahrum bırakılmaları; (3) “aranan” Kürtlerin Türkiye’ye teslim edilmesi; (4) istihdam olanaklarının tanınmaması; (5) Kürt karşıtı propaganda kampanyası; (6) Kürt ulehasını sürgüne yollayarak yerlerine Arap din görevlilerinin getirilmesi; (7) Kürtlere karşı bir “böl ve yönet” politikası uygulanması; (8) Kürt arazilerine Arapların yerleştirilmesi; (9) “kuzey Arap kuşağı”nın askerileştirilmesi ve Kürtlerin bu bölgeden çıkartılması; (10) yeni Arap yerleşimciler için “kolektif çiftlikler” kurulması; (11) Arapça bilmeyenlere seçme ve seçilme haklarının tanınmaması; (12) bu bölgede yaşamak isteyenlerden Arap olmayan hiç kimseye vatandaşlık hakkı tanınmaması (Vanly 1992: 156).

1968’de rapor ortaya çıktığında, yetkililer bunun hükümet görüşü olmadığı, yalnızca kişisel fikirleri yansıttığı konusunda halka güvence verdi. Öyle de olsa, bu tip bir belgeyi daha bütünsel bir “ünanivist irade” milliyetçiliği perspektifine yerleştirmemek elde değil.¹⁶ Gördüğümüz gibi “Kürt grubu”

1950'lerden itibaren iç düşman olarak niteleniyordu. Birleşik Arap Cumhuriyeti döneminde faaliyetleri takip edilmiş, 1962'de de Suriye yetkilileri Haseke eyaletinde olağanüstü hal ilan ederek nüfus sayımı yapmış ve 120 bin Kürdü vatandaşlıktan çıkarmıştı. Bu olaylar göz önünde bulundurulduğunda, 1965'te hükümetin ve Baas Suriye bölge liderliğinin Hilal planını benimsemesi, Baas'ın Kürt sorununu algılayışındaki evrimin mantıksal sonucuydu.

Muhammed Talib el-Hilal'in önerdiği tüm hususlar içinde, Şam yönetimi, batıda Serê Kaniyê'den doğuda Irak sınırına, Türkiye sınırında 280 km boyunca uzanan, yaklaşık olarak 10-15 km genişliğinde işlenebilir ve ekilebilir arazide bir "Arap Kuşağı"nın¹⁷ oluşturulmasına odaklandı. Bu plan, çoğunluğu 1962'de Suriye vatandaşlığından çıkartılmış ve bu şerit üzerindeki 332 köyde yaşayan 140 bin Kürdün topluca sürgüne gönderilmesini öngörüyordu. Yerlerine Araplar getirilecekti. Amaç, Arap basınına göre "Cezire'de Araplığı korumak"tı (Vanly 1968: 11).

Bu plan 1973'e kadar uygulanmadı. "Arap Kuşağı" oluşturulmasının ertelenmesi bazı teknik kısıtlamalarla ilgili görünüyordu. Cezire'nin "iskânî", Fırat Nehri havzasında Tabka Barajı'nın inşası gibi bazı uygun koşullara bağlıydı. Dolayısıyla, 1975'te barajın su tutmasından sonra, kendi toprakları sular altında kalan Valda aşiretinden dört bin Arap aile, Kürt bölgesinin can evinde yer alan Cezire'deki "model" çiftliklerden¹⁸ kırk birine, ayrıca Rakka'nın kuzeyindeki on beş "model" çiftliğe (silahlandırılarak) yerleştirildi. Arap aileler Cezire'ye geldikleri andan itibaren toprak mülkiyeti hakkını aldı; bu toprakların eski sahipleriye hiçbir şekilde maddi ya da manevi tazminat alamadı. Hükümetin bu "cömert" politikası karşılığında, Arap yerleşimcilerin rejimin sadık vatandaşları haline gelmeleri bekleniyordu.¹⁹ Sulama projeleri Halep, Menbic ve el-Bab'ın Arap nüfusunu yerinden ederek, Suriye Kürtlerinin Türkiye Kürtleriyle

fiziksel bağlarını kesmek için seçilmiş olarak algıladığı Türkiye sınırındaki yerlere yerleşmeye zorladı. Cezire'yi Araplaştırma harekâtı 1976 yılında Hafız el-Esad tarafından durduruldu, fakat mevcut durum değişmeden kaldı (Meyer 1990: 245-78).

Kürtler bu dönemde Suriye'de Kürt kimliğini görünmez hale getirmeyi amaçlayan diğer politikaların kurbanı oldu. 1967'de ülkedeki Kürt varlığıyla ilgili her şey okul kitaplarından çıkartıldı, Kürt ebeveynler nüfusa kaydettirecekleri çocuklarına Kürtçe isimler vermek istediklerinde çok güçlü engellemelerle karşılaşmaya başladı. Son olarak, ev baskınlarını ve tutuklamaları da kapsayan polis şiddeti, köylerde bile, Kürtler karşısında yerel makamların olağan uygulamasına dönüştü (Resho 1968: 14-16).

DAVAYI ARAÇSALLAŞTIRMA YILLARI (1970-2000)

Arap milliyetçiliği kendini Suriye siyasi kültürünün merkezi bir unsuru olarak kabul ettirmekle kalmadı, aynı zamanda 1973 anayasasına girdi ve dolayısıyla Suriye'nin yurttaşların siyasi toplulukla ilişkisinin zorunlu bir yönü haline geldi.²⁰ Aynı şekilde, Kürtlüğün dışlanması devletin resmi doktrininin bir parçasına dönüştü. Ancak Suriye rejimi, başka alanlarda olduğu gibi Kürt sorununun yönetiminde de resmi ideolojisini toplumsal olarak yaşatabilmek için yumuşatmak zorunda kaldı. Aslında, Alevilerin Suriye toplumunun diğer kesimleriyle iktidar ilişkilerindeki dalgalanmalar döneminin ardından, Kürtlerle işlevsel ittifaklar geldi.²¹ Dolayısıyla, rejim ile Müslüman Kardeşler arasındaki çatışma yılları el-Esad'ın kendi Alevi ve Kürt gruplarına çekilmesine sebep oldu. El-Esad daha sonra, iktidarını sağlamlaştırdığında ve bölgedeki konumunu güvence altına aldığı anda, en başta 1985'te Sünni Arap gruplara yönelik yeni açılımlar başlattı.

Hafız el-Esad'ın Suriye'deki ve gelecek bölümde göreceği gibi, ülke dışında, önce Irak ve daha sonra da Türkiye'deki Kürtler konusunda daha pragmatik bir strateji seçmesi bu çerçevedeydi. Ancak, rejimin Kürt topluluğunun bazı kesimlerine yönelik bu açılımları, Kürt yanlısı bir politika geliştirildiğini göstermez. Mesele her şeyden önce Kürt sorununu yönetebilmek için “yeniden üleşim ile baskı” arasında bir denge aramak ve böylece, devrimci bir duruma dönüşebilecek olan bütün bir Kürt topluluğunun denetimden kurtulması olasılığından kaçınmaktı.

Suriye Kürtlerine rejim tarafından uygulanan baskı kesintisiz değildi, ancak 1963'ten itibaren hukuki teçhizatıyla birlikte yürürlükte olan “olağanüstü hal”, Kürtlere sınırlarını hatırlatmak amacıyla baskı dalgalarını ya da daha şiddetli baskı dalgalarını hayata geçirmek üzere kullanılıyordu. Bu baskının şiddeti kısmen ülkedeki Kürt hareketinin gücü gibi etmenlerle belirleniyordu. Dolayısıyla Türkiye, Irak ve onlar kadar olmasa da İran'da devletler ordularını Kürt hareketine karşı seferber etme zorunluluğunu hissederken, Suriye Kürt partilerinin harekete geçme kapasitesi zayıf olduğundan Şam yönetiminin öncelikli olarak sıkı baskıcı yöntemlere başvurması gerekmiyordu.

Yine de Hafız el-Esad Kürtlere karşı sert önlemler almaktan çekinmedi. 1973 yazında güvenlik güçleri, aralarında PDKS başkanı Deham Miro ve başka parti liderleri de bulunan on iki Kürdü el-Esad'a vatandaşlıktan çıkartılan Kürtlerin hayat şartlarını protesto eden bir dilekçe vermelerinden hemen sonra tutukladı (HRW 1991: 98). Bununla beraber, 21 Mart 1986'daki Newroz kutlamaları sırasında Şam'da polisle göstericiler arasında olaylar çıktı. Şam'da yaşayan yüzlerce Kürt, başkent Kürt bölgesinin merkezi olan Rukneddin'de Newroz'u kutlamak istedi; ancak yetkililer katılımcıları taşıyan otobüslerin bölgeye girmesine izin vermedi. Halk bunun üzerine duru-

mu protesto etmek için başkanlık sarayına yürüyüş düzenledi. Qamişlo'lu genç bir Kürt öldürüldü. Genç adamın cenazesi köyüne gönderildiğinde, bir ayaklanma çıktı.²² Aynı gece güvenlik güçleri Efrîn'de üç Kürdü daha öldürdü (Vanly 1992: 164). Mart 1990'da, 1962 yılında vatandaşlıkları ellerinden alınmış Kürtler devlet başkanına bir talep listesi sunmak istediklerinde gösterileri polis tarafından şiddetle bastırıldı.

Hafız el-Esad dönemi de Kürt diline soluk aldırmadı. Ermeniler ve Süryanilerin dillerinin öğretildiği özel okulları, kulüpleri, kültür dernekleri varken, Kürtçenin öğretilmesi yasak kaldı. 1970'lerde devlet okulları Kürtler için yalnızca diğer Suriyeliler gibi Baasçı beyin yıkamaya değil, Araplaştırmaya da maruz kaldıkları bir yer haline geldi. Kürt bölgelerindeki okuryazar çocukların sayısı arttıkça, Türklerden örnek alınarak, "casuslar" aracılığıyla çocukların kendi aralarında Kürtçe konuşmalarını engelleyen sıkı bir gözetleme sistemi kuruldu. Buna "karşı gelme"ye yeltenen çocuklar fiziksel olarak cezalandırılıyordu.²³

Kürtçe yayınların yasaklanması daha Edib eş-Şişekli'nin başkanlığı zamanında (1951-54) başlamışsa da, Baas rejimi döneminde hukuki baskı tedbirleri pekiştirildi. Kürt yazar ve yayıncılar yayınlarını Lübnan'da basmak zorunda kalıyor, bu yayınlar Suriye'ye daha sonra illegal yollarla geri getirilebiliyordu. 1980'lerde çıkarılan iki kararnameyle, işyerlerinde ve düğün ve şenliklerde Kürtçe kullanılması yasaklandı.²⁴ Bu kararnameleri uygulamanın zorluğu karşısında, 1996'da işyerlerini hedefleyen yeni bir genelge yayımlandı (McDowall 1998: 147).

Mayıs 2000'de, Hafız el-Esad'ın ölümünden az bir süre önce, 768 sayılı kararla Kürtçe kaset, video ve CD satan tüm dükkânların kapatılacağı bildirildi ve Kürtçenin toplantı ve şenliklerde yasaklanmış olduğu yeniden vurgulandı.²⁵ 1992'de Haseke eyaletinde, nüfus memurları 122 sayılı yasayla çocuk-

ların Kürtçe isimlerle nüfusa kaydedilmesine getirilen yasağı daha sıkı tutmaya başladı. Gerçi görevli memura kaçınılmaz rüşvet verildikten sonra Kürtçe isimler gene kaydediliyordu.²⁶ Bu kararnamelerin gücü uygulanmalarından çok olmalarında, “her an uygulanabilecek olmalarında” idi. Bu anlamda “devlet için hukuki varlığı uygulanmasından daha önemli olan”, teorideki baskı söz konusuydu (Bozarıslan 1997: 164).

“Öteki”ni İçermek

Etnik olarak homojen bir coğrafya ve tarih tahayyülü için en etkili ve sonuç alıcı olan, söylemsel stratejilerdir. Bunlar merkezi devlet dairelerinde geliştirilir ve egemen etnik gruba mensup olanların milliyetçi egemenliğe razı gelmesini sağlamak için yerel seviyede kültürel kurumlar aracılığıyla yaygınlaştırılır.

Arap ülkelerinin İsrail karşısındaki askeri yenilgileri ve Hafız el-Esad rejiminin katıksız pan-Arap doktrininden uzaklaşması, Baas’ı hangisi olursa olsun tikelci eğilimlere her tür referanstan uzak durma gerekliliğini vurgulamaya sevk etti. Dolayısıyla, Suriye Baas Partisi 1975’te “Arap tarihinin yeniden yazılmasını” tavsiye etmeye karar verdi. Bu girişimin sonucunda, hazırlık komitesi, Arap tarihini yazarken ana ilkenin her zaman birliği vurgulamak olması gerektiğini açıkladı. Bundan dolayı, tarihçi siyasi ve kültürel olarak birleştirici eğilimlere özel bir ilgi göstermeli, “ırkçılığın, fanatizmin ve mezhepçiliğin her türlüşünden ise kaçınmalıydı” (Freitag 1994: 33).

Salaheddin Eyyubi gibi bazı Kürt “kahramanlar” etnik kimliklerine dair herhangi bir iddiada bulunulmaksızın ulusal simge düzeyine yükseltilmişti. Fakat yeni tarihin imge düzeyinde kuruluşunun temel unsurlarından olan “Araplık” açısından, Kürt topluluğunun simgesel olarak Suriyeli kimliğine entegre edilmesi hassas bir durumdu. Bu engel, Kürtlerin çoğunluğu-

nun Araplarda da yaygın olan bariz Müslüman kimliği ışığında kısmen aşılmıştı. Suriyelilerin (Araplar) özgüllüğünü göstermek için, Suriye'nin kuzeyinde Hurriler²⁷ gibi Sami ırkından olmayan diğer halkların varlığına dair bulunmuş kanıtları yok sayarak belirli kadim halkların -Kenanlılar, Aramiler, Nebatiler- tarihinin sahiplenilmesi de ülke topraklarının bütünlüğünü doğrulamaya hizmet ediyordu. "Öteki"nin entegrasyonu, resmi ideoloji için sorun olan simgeleri yeniden yorumlayarak ya da sahiplenerek de gerçekleştirilebilirdi. Kürt simgelerini sahiplenmenin en dikkat çekici örneği Kürtlerin 21 Mart'ta kutladığı yılbaşı ya da Newroz vakasıydı. Osmanlı topraklarında Newroz neredeyse hiç bilinmezken, İstanbul'da bir araya gelen Kürt aydınlar, 1910'ların sonunda bu günü bir ulusal Kürt bayramı statüsüne yükselttiler. Daha önce gördüğümüz gibi, bu aydınların Suriye'ye ve Lübnan'a sürülmesinin bu bölgelerde Kürt kimliğinin siyasallaşması üzerinde önemli etkileri olmuştu. Bu şekilde, Celadet Bedirxan, *Hawar* dergisini kullanarak Suriye Kürtleri arasında kurucu Newroz mitini²⁸ yaygınlaştırdı (Badirkhan 1942: 976-8).

Newroz başlangıçta aydınlardan ve milliyetçi militanlardan oluşan bir azınlığın meselesi olsa da 1960'lardan sonra, halaylar ve şarkılar aracılığıyla Kürt milliyetçiliğinin bir ritüeli haline geldi. Bu aynı zamanda, Hafız el-Esad'ın başkanlığı altında, Suriye'nin kuzeyi ve ayrıca Halep ve Şam'ın Kürt mahallelerinde Kürtlüğün kamusal konumu için en önemli onaylanma anlarından biriydi. Şam ve Efrîn'de 1986'da meydana gelen Newroz olaylarından sonra, rejim bu kutlamaları resmen yasakladı ve anneleri onurlandıran bir bayramla çakışmasını sağlayarak Newroz kutlamalarını gölgede bırakmaya çalıştı.²⁹ Bu karara rağmen, Newroz'u saran gerginlik tamamen ortadan kalkmadı ve birden fazla olayda (1995 ve 1997) bu Kürt şenlikleri kitle-sel tutuklamalarla sonuçlandı.

Yörelere tarihselliğini tekrar düzenlemeye yönelik toponi-

mik stratejiler, hegemonik tarihyazımında “öteki”ni (Kürtleri) içerme stratejisinin mantıksal sonucudur. Bundan dolayı, 1997 yılında yayımlanan yer adlarının Arapçalaştırılması kararnamesi, rejimin Suriye’de Arap olmayan tüm kültürel ve tarihi varlıkları silme arzusunun açık bir dışavurumudur. Örneğin, Cezire’de Tirbe Spî, Til Koçer, Amûdê ve Dirbêsiyê yöreleri veya kentlerinin isimleri sırasıyla Kahtaniye, Yarubiye, Adnaniye ve Derbasiye olarak değiştirildi; Dêrik ise Malikiye oldu. Kürt Dağı’ndaki Kürt köylerindeki yer adları Kürtçeden Arapçaya çevrildi (HRW 1996: 44–6).

Zamanın (tarih, zamansallık) içerilmesine, özellikle etnik temizliğin ve “gayri milli” toprak sahibi sınıflara (Kürtler) yönelik mülksüzleştirilmenin hayata geçirilmesini ve toprağın “milli” unsurlara (Araplar) devredilmesini amaçlayan “Arap kuşağı” aracılığıyla mekânın içerilmesi eşlik etmiştir.

Bir kere bu yapıldıktan sonra, Kürt nüfusun devletten ve devletin yerel temsilcilerinden şikâyetleri artmaya ve iktisadi bir görünüme bürünmeye başladı. Aslına bakılırsa, Baas rejimi Kürtlere kentli de köylü de olsalar iktisadi kaynak ayırmaktan aciz olmakla kalmıyor, Kürtler de Suriye devletine bağlı olmanın maliyet getirdiğini fark ediyordu (Wimmer 1997: 643–5). Araplar rejim tarafından açıkça kayırılırken binlerce Kürt, 1962 sayımının sonuçları yayımlandıktan sonra topraklarını ve vatandaşlıklarını kaybetmişti. Kürtlerin Baas’ın iktidara gelmesinden itibaren biriken kültürel ve iktisadi mağduriyeti, uygun şartlarda Suriye’deki Kürt hareketine ivme kazandırabilirdi.

Bazı Kürtlerin Sistemin Parçası Haline Getirilmesi

Kürtlerin iktidarın üst halkalarından dışlanması, kültürel haklarının tanınmaması, “Arap Kuşağı” politikası ve binlerce Kürdün vatandaşlığının tanınmaması, yıllar geçtikçe bir dizi seçici önlemlerle “telafi edilmişti”. Gerçekten de 1970-1990 yıl-

ları arasında Kürtler, tarikat kökenli seçkinlerinden bazıları ve cumhuriyetin başmüftüsü Ahmed Kıftaro (1964-2004) gibi resmi görevli şeyhler aracılığıyla Baas sistemine katıldılar.

Babasının ölümü üzerine Ahmed Kıftaro (1921-2004) Nakşibendi tarikatının Şam'ın Kürt mahallesindeki bir kolu olan Kuftariye'nin başına geçti. 1950'lerden itibaren Şeyh Kıftaro Şam'da saygın bir kariyere başladı. 1964'te Suriye Cumhuriyeti'nin başmüftüsü oldu, fakat hareketinin merkezindeki kariyeri, Hafız el-Esad'ın 1970'te iktidara gelişine kadar başlamadı.

Rejimin koruması altında Ahmed Kıftaro, kendi Kuftariye tarikatını geliştirmeyi ve hem Kürtler hem de Sünni Araplar arasında tanınmış bir ruhani lider haline gelmeyi başardı. Bunun karşılığında, artık cumhuriyetin bir görevlisi olarak din ile devletin birbirinden ayrılmasını savundu ve böylece siyasi İslam düşüncesini reddetti. Alevi egemenliğindeki rejimin düşmanları olan muhafazakâr İslamcı çevrelerin okumalarıyla arasına mesafe koyarak basit ve modern bir İslam yorumu sundu.³⁰ Üstelik tarikat, rejimle Şam'daki ve Suriye'nin kuzey bölgesindeki Kürt cemaati arasında bir çeşit bağlantı haline geldi, çünkü Arapların tarikatta aktif olmasına rağmen tarikat çekirdeğinin Kürt kökenli olması kural olarak kaldı (Böttcher 1998: 125-38).

Ahmed Kıftaro örneği tek değildi. Dini alandaki bir diğer "nevzuhur" Kürt, Şeyh Muhammed Said Ramadan el-Buti de rejimin kanat gerdikleri arasına girdi. El-Buti 1929'da Cizre'de doğmuş ve ailesi 1934'te Mustafa Kemal'in laik önlemlerinden dolayı Suriye'ye yerleşmek için Türkiye'yi terk etmişti. Müslüman Kardeşler ile ilişkisini sürdürdüğünden şüphe edilmesine rağmen, el-Buti rejimle temasını kesmedi ve bu arada İslamcı söylemine bağlı kalarak sonunda resmi ve arabulucu bir şeyh oldu. Etnik kökenini inkâr etmeden³¹ Kürt-Arap kardeşliğinin

barışçıl ve tedrici biçimde bir İslam devletine doğru gelişmesini destekledi (Christmann 1998: 57-81). Gene bir Kürt olan, fikirlerinin kaynağı ve Türkiye'deki güçlü Nurculuk hareketinin kurucusu Said-i Nursi'nin yolundan giden el-Buti, mevcut siyasi rejimin savunucusuydu ve Müslüman Kardeşler'i Suriye'yi iç savaşa sürüklemeye çabaladıkları için açıkça eleştirmekten hiç çekinmedi.

Görünüşe bakılırsa, Suriye'de bu iki din adamının resmi İslam temsilcisi olarak tercih edilmesi, sonuç olarak siyasi bir stratejydi. Kürt cemaatini "Araplık" üzerinden resmi bir söylem içinde temsil etmek zordu. Kürtlerin çoğunluğunun Sünni oluşu dikkate değer bir kozdu, çünkü rejim bu kesim üzerinden İslamiyet ile sıcak bir ilişkisi olduğu izlenimi yaratmakla, meşruluğuna Sünni muhalefetten gelen itirazları yumuşatmayı başarıyordu. Kürt kökenli birey ve gruplara rejim içinde görev verilmesi dini alana özgü değildi. Hafız el-Esad'ın 1970 yılında iktidarı ele geçirmesinden sonra parti üyeliği (Araplaşmış) Kürtler, Çerkesler ve Ermeniler gibi Arap olmayanlar da dahil olmak üzere tüm Suriyelilere açıldı (van Dam 1996: 18). Gerçekten, birkaç Kürt bazı yerel yönetimlerde görev aldı. Eski Başbakan Mahmud Eyyubi, Askeri İstihbarat şefi (1970-74) ve Genel Kurmay Başkanı (1974-98) Hikmet Şihaki ve eski Askeri Yapılandırma Girişimi Genel Müdürü ve daha sonra Tarım Bakanı olan General Mahmud el-Kurdi gibi kimileri en üst mevkilere de yükseldi. Ancak bu hiçbir özel Kürtlük bilinci göstermemeleri koşuluyla oldu.

1976'da, Suriye Arapları arasındaki muhalif hareket büyürken, el-Esad, Cezire'den zorla göç ettirmelere bir son verildiğini açıklayarak Kürtleri yatıştırmaya çalıştı. Bir sonraki hamle, orduda, Suriye ordusunun sıradan kademelerinde değil seçkin birliklerde, özellikle Savunma Bakanlığı'na bağlı Özel Kuvvetler'de ve doğrudan başkanlığa bağlı ve başkanın erkek kardeşi Rifat el-Esad komutasında olan Savunma Tugayları'nda

görevler vermek yoluyla Kürtleri ortak sisteme yeniden entegre etmekte. İlginçtir, rejimin yönetici seçkinlerinin farklı askeri birlikler arasında bölünmesi, farklı milis kuvvetlerine dağıtılmış ve bundan dolayı farklı bağlılıkları olan Kürt askerleri arasındaki bölünmeyi derinleştiriyordu.

Alevi, Kürt ve diğer “azınlık” Savunma Tugayları ve Özel Kuvvetler 1980 yılında Halep’te çıkan sorunları bastırmak için, daha sonra da Şubat 1982’de, Alevi subayların komutasında Hama’da Müslüman Kardeşler ayaklanmasını ezmek için kullanıldı. Önemli ölçüde sivil can kaybıyla şehrin yıkıldığı bu harekâtın sonucu olarak, Arap Sünni çoğunluk Kürtlere rejimin baskıcılığının ortakları gözüyle bakıyor ve zaman zaman “Kürtleri doğrudan intikamla tehdit eden” (Vanly 1992: 159) duvar yazıları görülüyordu.

Mayıs 1990’da, hükümet büyük ölçüde istikrar sağlanmış olduğunu düşünürken, parlamento seçimlerinde bağımsızlara ayrılan sandalye oranı yüzde 18’den yüzde 40’a çıkarıldı, geri kalanıysa Baas’ın egemen olduğu İlerici Ulusal Cephe’ye ayrıldı. Bu konjonktürde Kürt seçmenler on beş kadar Kürt kökenli adayı seçebiliyordu. Hatta bunlardan üçü, Cezire’de Kürt örgütler tarafından desteklenen ortak listede aday gösterilmişti: Suriye Kürt Demokrat Partisi başkanı Kemal Ahmed, Kürt Halk Partisi temsilcisi Fûad Elîko ve Suriye Kürt İlerici Demokrat Partisi’nden Hemîdê Hecî Derwêş (Chaliand 1992: 172). Bu sırada, Kürt Dağı’nda kendilerini açıkça PKK destekçisi olarak tanıtan altı Kürt parlamentoya seçildi.³² Ancak Ağustos 1994’te, hükümet “bağımsız” oyları yeniden denetimi altına aldı. O aşamadan itibaren Kürtler ancak rejimin rıza göstermesiyle seçilebilecekti.

Başka yerlerde, Kürt azınlığın belirli kesimlerini içermeye çabaları Suriye devletinin iktidarından kısmen feragat etmesine neden oldu. Buna örnek olarak Cezire’de, Suriye’nin Türkiye

ve Irak sınırlarında yerel güvenlik servislerinin birtakım faal Kürt kaçakçı aileleriyle işbirliği anılabilir. Suriye'nin Kürt bölgesi büyük ölçüde siyasi kararların doğrudan sonucu olarak geri kalmış bir bölgeydi ve ekonomik kaynakların yeniden bölüşümü büyük önem kazanıyordu. Suriye devletinin kronik mali sıkıntıları tüm Kürt nüfus kümelerini desteklemesine imkân tanımıyordu. Bu gerçek ışığında, kaçakçılık gibi illegal ekonomik faaliyetlere bir ölçüde göz yumulması, hükümetin ihmal ettiği Kürt bölgelerinde ortaya çıkan olumsuz iktisadi sonuçları hafifletmeye yardımcı oluyordu.³³

Tabii ki kaçakçılık Baas Partisi'nin gelmesiyle ortaya çıkmış bir faaliyet değildi. Aksine, daha Fransız mandası zamanında zaten Qamişlo'nun "ekonomik motoru" durumundaydı. Fransız yetkililer tarafından hoş görülen, hatta teşvik edilen ve Türkiye'nin yüksek gümrük ücretleriyle pekiştirilen kaçakçılık, Nusaybin gibi Türkiye tarafındaki yerleşimlerin geleneksel ticaret yollarından kaçınılarak onların yerini Suriye Cezire'sinin yeni sınır kentlerinin almasına olanak tanıyordu. Bu olgu öyle büyük oranlara ulaştı ki Türkiye hükümeti sınırlarındaki kontrolü sağlamlaştırmak için geniş çaplı önlemler hayata geçirmeye karar verdi. 1950'lerde, Türkiye-Suriye sınırına, özellikle de Yukarı Cezire'ye kaçakçılığı önlemek için mayın döşendi. Dahası, Türkiye'nin sınır muhafızlarının kaçakçıları yakalamak için Suriye sınırından içeri girmeye kalkışması iki ülke arasında diplomatik krizlere neden oluyordu.

Yıllar içinde, Türkiye ve Irak sınırlarından illegal olarak geçen mallar değişti. Geleneksel koyun kaçakçılığına sigara ve silah da dahil oldu. Silah kaçakçılığını 1984'ten itibaren Türkiye ve Irak'taki Kürt ayaklanmaları cesaretlendiriyordu. 1990'lardan itibaren, büyük ölçüde, bu kazançlı işin büyümesi sayesinde Suriye'nin kuzeyinde yerel yetkililerin suç ortaklığıyla "kaçakçılık baronları"³⁴ ortaya çıktı. Qamişlo çok çeşitli mallar için önemli bir kaçakçılık merkezi olarak kalırken, diğer

köyler ve küçük sınır ticaret noktaları da belli mallar konusunda uzmanlaşmış gibi görünüyordu. Böylelikle, Cerablus'ta eroin trafiği özellikle önemliyken, Dêrik silah ticaretinin merkezi olmuştu. Aynı şekilde sigara ve arkeolojik eserler de 2003 yılından beri "Ayn Divar" yoluyla Irak'tan kaçırılmaktadır.³⁵

Rejime sadık kaçakçılık baronları sınır kentlerinin lüks mahallelerinde gösterişli villalar yaptırmayı ve mali kaynakların yokluğundan en mustarip olan nüfus kümeleri arasında himaye ağları oluşturmayı başardı. Bunların arasında medyanın ilgisini en fazla çekense Alman dergisi *Der Spiegel* ve Kürt internet sitesi amude.com tarafından teşhir edilen Macid Birkî'dir. Macid Birkî'nin ekonomik imparatorluğu 1998 yılında, çoğunlukla mülteci adayı Kürtlerin Avrupa'ya götürüldüğü küçük çaplı insan kaçakçılığıyla başlamıştı. *Mubaberat*'ın farklı kollarıyla kurduğu iyi ilişkiler sayesinde, mafya ağını devletsiz Kürtlerin de aralarında bulunduğu yüzlerce Kürdün Avrupa'ya kaçırıldığı Lübnan'a doğru genişletti. 2001-2002 yıllarında bu mülteciler yetişkin başına 3-4 bin dolar, çocuklar içinse 1.700-2.000 dolar ödüyordu. Birkî talep ettiği tutarı karşılayan aynı ödemeleri de kabul ediyordu. Bu yolla Qamişlo ve Haseke'de yaptırdığı evlerin sayısı iki binden az değildi. 2003'te Lübnan'da tutuklanan Birkî, Alman istihbaratına göre Şam'ın müdahalesi sayesinde yalnızca altı ay sonra serbest bırakıldı.

NOTLAR

1. Mücadele, Ulusal Devrimci Komuta Konseyi (Eflak ve Bitar kontrolündeki UDKK) ve Baas Partisi'nin Ulusal Komutası ile Askeri Komite ve Bölgesel Komuta (ikincisi ordunun ve genç Marksistlerin egemenliği altındaydı) arasında gelişti. Bu dört grup birbiriyle rekabet içindeydi.

2. Bu cephenin Baas dışındaki diğer üyeleri Komünist Parti, Arap Sosyalist Birliği (Nâsırcı), Arap Sosyalist Hareketi (Ekrem Hurani çizgisinin savunucuları) ve Sosyalist Birlikçiler Örgütü (eski Baasçı Nâsırcılar) idi.

3. Arap kültürünü savunan Şukri el-Kuvvetli, Şukri el-Asali, Ali Rıza er-Rikabi, Lutfi el-Haffar, Ahmed ve Muhammed Kurd Ali gibi aydınlar (gazeteciler ve profesörler) ilk kuşak Arap milliyetçileri arasında yer alıyordu.

4. Ancak Arap milliyetçiliği ideolojilerinin Batı tarzında bir ulus kuruluşunun önündeki engellerin farkında olduğunu belirtmek gerekir. Kendi toplumsal gerçekliklerinin iki dinamik bileşeni olduğunu düşünüyorlardı: *asabiye* (grup dayanışması) ve din. *Asabiye*'nin bölücü yönlerini ortadan kaldırmak için Batılılaşmış seçkinler grup dayanışmasını korumak fakat nesnesini değiştirmek istiyordu: Onun yerini topluluk ya da ulusal topluluk almalıydı. Başka bir deyişle, milliyetçi bir *asabiye* yaratılmalıydı (Méouchy 1995: 121).

5. Halkçı örgütlerdeki katılımcılar zengin tahıl tüccarlarından yerel "küçük burjuvazi"ye, toprak sahibi eşraftan tüccar ulemaya, Bedevi şeyhlerinden kabadayılara dek çok farklı sosyal çevrelerden geliyordu.

6. Belirli Arap milliyetçisi ideolojiler bazı açık ilham kaynaklarını belirtiyor. Örneğin, ulus anlayışında, özellikle ulusun *Stamme* (aşiret ya da kabile) olarak anlaşılması konusunda Alman filozofları Herder ve en çok da Fichte'den etkilenmiş olan Sati el-Husri'nin (1882-1963) durumu böyledir. Ne var ki fikirler ile yaratıcıları ve Ortadoğu siyaset sahnesine somut uygulamaları arasında bu fikirlerin yerel bir ortama uyarlanmasının etkilerini hesaba katmadan dolaysız bağlantılar kurmak düşünsel olarak sorunludur.

7. Eflak, Kürtleri "Arap anayurdu"na entegre etme "açılımlarına" rağmen Ekrem Hurani'nin başını çektiği Arap Sosyalist Partisi'nin Kürt

üyelerini yeni Arap Baas Sosyalist Partisi'ne, bu iki partinin birleşmesi olduğu halde kabul etmeyecekti (Seida 2005: 181).

8. Aslında, Baas'ın istekleri ölçülüydü. Dolayısıyla 1966'dan 1975'e kadar Suriye Baas Partisi Suriye'yle kısıtlanmış bölgeci bir görüntü sergiliyordu. Daha sonra, Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi tarafından daha 1930'da formüle edilmiş Büyük Suriye görüşünü benimsedi. "Büyük Suriye" kavramı Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin'i kapsıyordu.

9. Oliver Roy'nın *asabiye* tanımı Suriye rejimine uymaktadır. Roy'ya göre *asabiye*, ilişkilerin aile, aşiret ya da cemaat üyeliğiyle baştan belirlendiği belli bir toplumsal ağ olarak tanımlanıyordu. Diğer toplumsal ağların –siyasi partiler ve sendikalar gibi– aksine, üyelerinin dayanışması grubun oluşturulmasına gerekçe oluşturan amacın varlığından daha önce gelir.

10. Suriye ordusunda manda sonrası dönemde azınlıkların (Dürziler, Aleviler ve İsmaililer) fazlaca temsil edilmesi basitçe Fransız mirasıyla açıklanamaz. Hanna Batatu'ya göre daha önemli iki nedensel etmen vardı. Alevilerin kötü ekonomik koşullarına ordudaki sayılarının çokluğunu açıklamak için başvurulabilir. Ordu güvenceli bir iş kapısı olarak görülmüyordu. Ayrıca, 1964'ten önce Suriyeliler 500 pound ödeyerek askerlik hizmetinden muaf tutulabiliyordu (*bedel*). Sonraki yıllarda bu uygulama teşvik edilmedi ve *bedel* önemli ölçüde arttı. Köylüler için *bedel* çok pahalıydı ve askerlikten kaçınamıyorlardı. Ne var ki sonunda Alevilerin silahlı kuvvetler üzerinde kesin bir denetimi olmasını sağlayan, subaylar arasındaki egemenliklerinin artmasıydı (Batatu 1999: 158).

11. İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne göre 1990'ların başlarında Suriye'de güvenlik ve istihbarata ayrılmış büroların sayısı on beşi buluyordu. Bunların hepsi nispeten bağımsızdı ve doğrudan Başkan'a bilgi veren ayrı yönetim bölümleri ve müdürleri vardı. Güvenlik büroları, darbe girişimlerinde ya da nüfuz ve iktidar uğruna devlet içinde, hatta el-Esad ailesiyle bile rekabet eğilimleri yaratarak, birbirlerinin üstesinden gelmeye çalışıyordu (HRW 1991: 40-3).

12. Charles Tilly'ye göre böyle bir rejimde, savaş baronları, çeteler ve diğer siyasi avcılar, yöneticilerle anlaşarak ya da onlara meydan okuyarak kendi yollarını açmaya çalışırlar (Tilly 2003).

13. 1960 yılında kamu sektöründe 34 bin kişi çalışıyordu, 1974'e

gelindiğindeyse bu sayı 331 bin kişiye ulaşmıştı.

14. 1964 yılında kendisine Hama'da bir hükümet görevi için söz verilen bu 160 sayfalık araştırmanın yazarı 1964-1970 yılları arasında işe bakanı olarak görev yaptı.

15. 1963 Şubat'ında Baas Bağdat'ta iktidarı ele geçirinca ilk işi komünistlere saldırmak oldu. Fakat bu yapıldıktan sonra komünistlerin Kürt lider Molla Mustafa Barzani'nin 1961'den beri ayaklanma halinde olduğu Kürdistan bölgesine kaçmış olmalarından korkuluyordu. Sonuç olarak, kurulan yeni kabine Haziran 1963'te Barzani'ye savaş açtı. Bir "Arap Birliği" gösterisi uğruna Suriye, Irak Kürdistanı'na bir tugay (altı bin asker) gönderdi, "fakat aşına olunmayan bu bölgede çok kayıp verildi" (Seale 1988: 91). Askerler fazla bir başarı sağlayamadan 1964 yılında geri çekildi. Ama Şam'da düzenlenen, "Suriye Arap halkının yaşamındaki en şanlı gün" olarak tanımlanan bir askeri geçit töreninde Albay eş-Şair, devlet başkanı General Emin el-Hafız tarafından savaş kahramanı ilan edildi (Vanly 1992: 152).

16. Muhammed Talib el-Hilal, Türkiye'de Kürtlerle ilgili olarak alınan bazı önlemlerden, özellikle kitlesel göç ettirme uygulamalarından çok etkilendiğini itiraf etmişti.

17. Siyasi düzeyde "Kürt tehlikesi"ni engelleme amacının ötesinde, Karaçok ve Remilan'da petrol bulunmasından beri hükümet, Kürt nüfusu bu bölgeden çıkartmayı planlamıştı.

18. Model çiftlikler, tarım işçilerinin modern üretim teknikleriyle tanışmasına olanak sağlayan öncü yaklaşımlar olarak düşünülüyordu, bir yandan da Baas ilkelerinin Cezire'de gelişebileceği zemin işlevi göreceklerdi.

19. Çeşitli kaynaklara göre bu Arap ailelerin yerleşmesinden otuz yıl sonra, bu yerleşimlerle Kürtler arasındaki ilişkiler istikrarsızlığını koruyordu. Yerleşimlerin bir bölümü Kürtçe öğrenip kendi kültürel ve fiziksel çevrelerine bütünüyle entegre olmuşken, diğerlerinin Kürtlerle ilişkileri hâlâ zayıftı veya hiç yoktu. Amûdê ve Qamişlo'da yapılan görüşmeler, Nisan 2001.

20. Suriye anayasasında, Suriye Arap Cumhuriyeti'nde Arap olmayan kimsenin yaşadığı kabul edilmez. Anayasanın birinci maddesine

göre "Suriye Arap bölgesinin insanları, Arap ulusunun herkesi kapsayan birliğe ulaşmak için çalışan ve mücadele eden bir parçasıdır." Bundan dolayı Ermeniler, Süryaniler, Çerkesler, Kürtler ve Türkmenler kültürel özümseme dışında hesaba katılmazlar.

21. Hafız el-Esad, Suriye'deki diğer önemli azınlık olan Ermeniler için de yazılı olmayan bir anlaşma getirdi: Ermeni topluluğunun etkinlikleri üzerinde uygulanan devlet denetimi, Ermenilerin desteği veya rızası karşılığında gevşetilecekti. Ermenilere getirilen çeşitli kısıtlamalar arasında en önemlisi açık eylemliliğin yasaklanmasıydı (Migliorino 2006: 108).

22. Qamişlo'da yapılan söyleşi, Nisan 2001.

23. İsviçre'de sürgünde olan 1964 Qamişlo doğumlu Kürt sinemacı Mano Xelîl ile görüşme. Bern, Mart 2007.

24. Sırasıyla 1865/S/25 ve /24 sayılı kararnameler, Aralık 1989.

25. Qamişlo.com (son erişim tarihi: 8 Ocak 2004).

26. Uygulamada, yazarın görüşüklerinin birçoğu –hem Kürt Dağı hem de Cezire'de– rüşvet verdikten sonra Kürtçe isimleri nüfusa kaydet-tirebilmişti.

27. Hükümet Serê Kanîyê bölgesindeki Tel Lilan, Şagar, Bazaar, Tel Birak, Tel Halef'te, Cerablus bölgesindeki Şiran'da ve Efrîn bölgesi gibi Kürt bölgelerindeki başka alanlarda kazılar yapmış birçok yabancı arkeoloji ekibinin gerçekleştirdiği araştırmaların sonuçlarını alıkoymuştur. Sadece resmi ideolojiyi destekleyen bulgular yayımlanmıştır.

28. Kürtler arasında Newroz, demirci ustası Kawa'nın, kendi yaralarının acısını dindirmek için gençleri kurban etmeyi âdet edinmiş zalim hükümdar Dehak'ı öldürerek ulusu kurtardığı efsanevi başkaldırığı anmaktadır.

29. Türk hükümeti Newroz zamanında güçlü bir Kürt eylemliliği ile karşı karşıya kaldığında da benzer bir strateji benimsemiştir (Massicard 2005a: 143-4).

30. Şeyh Kıftaro, resmi müftülük görevinin yanında imam, hatip ve cami hocası yetiştiren özel bir kursun yöneticisiydi. Ebu en-Nur adlı bu merkezde başka ülkelerden öğrencilere de dersler veriliyordu.

31. Buti kendi Kürt kökenini hiçbir zaman inkâr etmedi ve Kürt dili ve edebiyatına ilgisini korudu. 1982 yılında Şam'da, Ehmedê Xanî'nin yazdığı *Mem û Zîn* destanının bir Kürtçe baskısını yayımladı.

32. Bu yeni gelişme sonucunda, devletsiz Kürtler konusunu ele alan bir mektup, aralarında Kürtler de Araplar da bulunan kırk yedi parlamento üyesinin imzasıyla 8 Haziran 1991'de parlamento başkanına gönderildi. Ancak başbakan ve Baas Partisi temsilcisi Abdullah el-Ahmer bu konu üzerine bir tartışma başlatmayı reddetti. Daha sonraki girişimler de aynı tepkiyle karşılaştı.

33. Örneğin, 1956 Temmuz'unda Nusaybin ile Qamişlo arasında Türk görevlilerce yakalanan otuz sekiz kaçakçı, iki ülke arasındaki diplomatik gerginliği tırmandırmıştı. FO 371/121868 Sir J. Bowker'dan (Ankara) Dışişleri Bakanlığı'na (Londra), 13 Temmuz 1956.

34. Misilleme korkusuyla, yazarın görüştüklerinden hiçbiri bu "baronların" adlarını vermeyi kabul etmemiştir.

35. Qamişlo ve Halep'te yapılan görüşmeler, Mart 2007.

4. BÖLÜM

KÜRT SORUNU VE ULUSAŞIRI BOYUTU

“Kürdistan”ın yani “Kürtlerin ülkesi”nin Türk-İran dünyasına entegrasyonu, Selçuklu hanedanının (1040-1118) günümüzde Batı İran, Anadolu, Irak ve Suriye’yle çevrelenen bölgeye doğru genişlemesiyle oldu. Bu entegrasyon, Türk-İran toplumu ve kültürünün karma karakterinin güçlenmesine hizmet etmiştir (Canfield 1991: 6-13). Söz konusu geniş alandaki başka bölgeler gibi Kürdistan da hem İslam öncesi inançlarla yüklü çeşitli dini grupları (Ezidiler, Aleviler, Ehl-i Hak, Şabaklar) ağırlamış hem de ortodoks Sünniliğin merkezi olmuştur.

Osmanlı ve Safevi imparatorlukları arasında artan siyasi gerilim, Kürt beylerini, çeşitli mallar ve belirli bir düzeyde özerklik karşılığında bunlardan biri ya da diğeriyle stratejik ittifaklar kurmaya özendiriyordu. Aslına bakılırsa, Kürt aşiretleri ile imparatorluk yönetimleri arasındaki ilişkiler, hükümdarlarla aşiret reisleri arasında silahlı birliklerle toprağın değiş tokuşuna dayanması bakımından feodal sistemi anımsatıyordu. Bu ilişkiler çoğunlukla Kürdistan’ın iki imparatorluğun sınırına denk gelen stratejik konumu sonucunda gelişmiştir. Bu “çokyüzlü” Kürt bölgesi (Badie 1995: 94) bir sınır bölgesinden daha fazlasıydı, iki rakip imparatorluk arasında bir tampon bölgeydi.

1514’te Osmanlı Devleti, Safevi İmparatorluğu’nun belirli

politikalarından (yönetimi merkezileştirme ve çoğunluğu Sünni olan Kürtleri “Şiileştirme” eğilimlerinden) memnun olmayan Kürt emirleriyle siyasi ve askeri ittifak kurarak Kürt bölgelerinin büyük bir kısmını topraklarına katmayı başardı. İki imparatorluk da düşman topraklarında sınıra yakın konumlanan Kürt aşiretlerini kendi çıkarları için kullanmaya çalışıyordu. Kürtlerin her iki hanedan tarafından kullanılması sorununun, iki imparatorluk arasındaki sınırlar belirginleştirilmeden çözülmesi mümkün değildi. Bu amaç doğrultusunda, Osmanlılar ve Safeviler çatışmalarına son verme, çeşitli antlaşmalarla ihtilaf konularının üstesinden gelme girişimlerinde bulundu (Kashani-Sabet 1999: 24-5). Ne var ki, bu anlaşmalara rağmen iki imparatorluk arasındaki sınırlar ihtilafa açık kalmış ve sınır bölgesindeki Kürt nüfus kümeleri tarafından hiçe sayılmaya devam etmiştir.

Yüzyıllar boyunca Kürtler kendilerini belirli bir “sınır kültürüne” uyarlamışlardı, ancak yeni devlet sınırlarının oluşması statükoyu tamamıyla değiştirdi. Yeni kurulan Türkiye, Suriye ve Irak devletleri, kendi toprakları konusunda keskin bir mülkiyetçilik sergiliyorlardı. Üstelik yalnızca toprakları üzerinde değil, o topraklardaki nüfus kümeleri üzerinde de denetim sahibi olmayı istiyorlardı. Yeni vatandaşların devlete ve onun kurumlarına, resmi diline ve ulusal ekonomisine sadık olmaları bekleniyordu. Diğer Ortadoğu nüfusları gibi, Kürtler için de siyasi sınır, aşiretlerin, tarikatların, köylerin ve hatta ailelerin bölünmesi ve var olan grup bağlarının koparılması tehlikesi demektir. Bu şekilde, bu yeni siyasi sınırlar, her birimin kendi en yakın çevresinin tanımlanması olarak deneyimlediği grubun fiili sınırlarıyla doğrudan karşıtlık içindeydi. Fakat etnik ya da bu durumda Kürtler gibi “makroetnik gruplar”, tarikat ve aşiret konfederasyonları gibi sınır ötesi dayanışma ağlarının sürdürülmesiyle devlete karşı koyabilir. Kültürel düzeyde, Kürdistan’da devletin kültürel olarak homojen bir nüfus oluş-

turma isteği, Kürtlerin devlet sınırının ötesinde yer alan benzer dilsel gruplarla ilişkilerini korumak isteğiyle çatışıyordu. Benzer bir şekilde, bu “makroetnik gruplar”ın belirli kesimleri kaçakçılığı doğal ve hatta meşru bir faaliyet olarak görüyordu, çünkü kendi toplumlarının üyeleri arasındaki ticari alışverişin devamlılığı, devlet öncesi sosyal gruplarına “ihamet”ten uzak durmalarına yardımcı oluyordu.

Adaletsiz bir biçimde dört ülke arasında bölünmüş Kürt ulusunun varlığına sahip çıkan bir doktrin olarak Kürt milliyetçiliği, kısıtlayıcı sınır mevzuatını kabule yatkın değildi. Hamit Bozarslan’ın belirttiği üzere, Kürt milliyetçiliği büyümek hatta hayatta kalmak için siyasi sınırların oluşturulmasına karşı çıkmak zorundadır (Bozarslan 1997: 293). Bunun ışığında, Kürt toplumunun çeşitli kesimleri (aşiretler, tarikatlar ve aydınlar) tarafından paylaşılan tehdit altında olma hissi, Kürtlerin kendilerini bölünmüş halde buldukları devletlerin içinde silahlı isyan hareketlerinin ortaya çıkışını açıklamaya yardımcı olmaktadır.

Milletler Cemiyeti’nin 1925’teki eski “Osmanlı Kürdistan”ını -Anadolu’nun doğusu ve Musul vilayeti- Türkiye ile Irak arasında bölme kararı, sadece bu konumları sağlamlaştırmaya yaradı. Kürt aşiretleri yeni devletlerin merkezîyetçi politikalarına karşı 1920 ile 1945 yılları arasında her yerde, bazen milliyetçi cemiyetlerin liderlerinin yönetiminde ayaklandı. Azadî (Özgürlük) ve Xoybûn’u (Kendin Ol) da kapsayan bazı örgütler bir süre sonra, kendilerini rakip devletlerle bir ittifak sistemine dahil ederek sınır çatışmalarından sağlayabilecekleri bazı avantajları keşfetti. Aynı sebeple, Kürt etmeni, Fransa ile Türkiye arasındaki Türkiye-Suriye sınırını oluşturmak üzere yürütülen diplomatik görüşmelerde önemli bir rol oynadı. Sınırlar üzerine çekişmeler, hem bölgesel düzeydeki silahlı mücadelenin sürekli kaynağı hem de Kürt sorununun sınıraşırı tabiatını belirleyen etmen olmuştur.

Kürdistan'daki barış yılları (1946–61) Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle doğan yeni ülkeler için bir konsolidasyon dönemi oluşturuyordu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu devletlerinin çoğu, ilgisini ulus inşasına yöneltti; genel tavır da İsrail-Filistin çatışması dışında bölgesel statükonun kabulü yönündeydi. Buna karşılık 1960'ların başında Kürt milliyetçiliğinin canlanması, bazı ülke aktörleri açısından statükoya ilk meydan okumalarla aynı zamana denk geliyordu. Kürt sorununun bölgesel tabiatı, bazı ülkeleri farklı düzeylerde, ya Suriye-Irak, Suriye-Türkiye, Türkiye-İran vakalarında olduğu gibi rekabet edilen bir başka ülkeye karşı ya da İran-Irak çatışmasındaki gibi açık bir savaşla "Kürt kartı"ni kullanmaya yöneltti.

Suriye bu yeni bölgesel oyunda siyasi çıkar sağlamak için Kürtleri kullanmanın ustası oldu. Zayıf mali kaynaklara karşın kendini bölgede Lübnan'ın ve Kürtlerin durumlarının gelişiminde belirleyici rol oynayacak kadar önemli bir güç olarak kabul ettirmeyi başardı. Özellikle 1946 ile 1970 yılları arasında nispeten zayıf bir ülke olarak, diğer ülkelerin (Mısır, Irak, vb.) nüfuz hedefi haline geldi. Bu evredeki en çarpıcı fasıl, Suriye'nin 1958'de Nâsır Mısır'ının egemenliği altındaki Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılmasıydı. 1963'te Baas Partisi yönetime geldiğinde rejim, İsrail'e karşı militan politik söylem yoluyla meşruiyet aradı, oysaki gerçekte Suriye'nin dış politikası, kendi farklı siyasi grupları arasındaki iç çatışmada bir başka silah oldu.

1970'lerde Suriye devleti çeşitli etmenlerden dolayı güç kazandı. Bu etmenler arasında önceki dönemlerle karşılaştırıldığında rejimin artan istikrarı, bağımsızlığın ilan edilmesinden beri geçen süre, petrol fiyatındaki ani artış ve Suriye'nin Suudi Arabistan'la ilişkileri¹ ve Hafız el-Esad'ın liderliği yer alıyordu. Esad'ın pragmatizmi, Suriye'yi "orta büyüklükte bölgesel güç" olarak geliştirme çabası içinde komşu ülkelerin zayıflık-

larından yararlanarak bölgesel alana yatırım yapmasına neden oldu.² Hafız el-Esad, nüfuz alanını genişletmek için dış politika-
kada farklı yaklaşımlara başvuruyordu. Lübnan'da, "ilerici" mi-
lislere karşı Hıristiyan milisleri desteklemesinin gösterdiği gibi,
realpolitik'in yönlendirdiği bir vekâlet savaşı yürütebiliyordu.
Aynı zamanda, Arap dayanışmasıyla ilgili söylemi Suriye'nin
bu ülkeye müdahalesini meşrulaştırmasına yardımcı oluyordu.
Irak'a ideolojik müdahalesi durumunda ise Mısır'da Sedat'ın
saf değiştirmesinin ardından esas olarak jeopolitik nitelikteki
bir bölgesel nüfuz mücadelesi ideolojik bir karaktere büründü.

Kürt sorunuyla ilgili olarak Hafız el-Esad, Kürt topluluğu-
nun hem Suriye sınırları içindeki hem dışarıdaki belli kesim-
lerini sistemin parçasına dönüştürme politikasını yürürlüğe
koydu. Bu politika içeride etkili olduğu kadar seçici bir bas-
kı politikası eşliğinde uygulandı. Ülke dışında ise bu sistemin
parçasına dönüştürme politikası hem kendi bölgesel hevesle-
rinin gerçekleşmesini kolaylaştırmaya hem de Kürt "tehlike-
sini" başkentten uzağa dağıtmaya yaradı. 1970 ile 1990 yılları
arasında Hafız el-Esad rejimi, "kendi" Kürt sorununu Irak ve
Türkiye'ye taşımakta ve böylece Suriye Kürtlerinin Irak ve Tür-
kiye'deki Kürt hareketlerinin taraftarları olarak kutuplaşmasını
teşvik etmekte başarılı oldu.

HAFIZ EL-ESAD'IN OYUNUNUN DOĞUŞU

1968'de Bağdat'ta Baas rejiminin kurulması, paylaşılan
Baas ideolojisi ve ortak ekonomik çıkarlarla (özellikle Kerkük-
Akdeniz petrol boru hattı ve Fırat sularının kullanımı) Suri-
ye–Irak işbirliğini teşvik etmek şöyle dursun, uzunca bir süre
iki ülke arasında anlaşmazlık kaynağı olarak kaldı. 1968'den
itibaren, Suriye ile Irak arasındaki gerginlik en başta Baasçı-
lığın ideolojik mirası için mücadelede kendini gösterdi. Iraklı

liderler, 1966'dan beri Lübnan'da sürgünde bulunan Suriyeli Baasçılar ile ilişkilerini saklama çabası içinde olmadı. Esad darbesini ve 1970'ten sonra Düzeltme Hareketi'nin oluşmasını takiben, Baas mirasına ilişkin mücadele çözümsüz kaldı. Aralarında Mişel Eflak'ın da bulunduğu, Bağdat'a iltica etmiş olan Suriye Baas Partisi'nin kurucu üyeleri ve liderleri, Düzeltme Hareketi'nin mimarlarını "Tikrit kliği" diye atıfta buldukları Saddam Hüseyin'in klanını sağcı eğilimler taşımakla suçladıkları için kınadı.

Eberhard Kienle'nin anımsattığı gibi, 1972 ile 1975 yılları, iki fırtına arasındaki görece dinginlik dönemi idi (Kienle 1990: 61). Görünürdeki dinginliğe rağmen, bölgesel düzeyde bu oyuna yeni güçler dahil oluyordu. Ekim 1973 savaşı, Arap ortakları ve Batı dünyasına karşı açık diplomasi sürecini hızlandırmasıyla, Suriye'nin dış politikasında belirgin bir dönüm noktası oldu. Petrol üreticisi ülkelerden bazılarının desteği sayesinde, Suriye bölgesel statükoya karşı gelmek üzere güçlendirildi, Irak ise Mustafa Barzani komutasındaki İran destekli silahlı Kürt hareketi karşısında kendini zayıflamış buldu. Irak petrolünün³ Suriye üzerinden ihracıyla ilgili iki kriz deneyimi ve Fırat su kaynaklarının paylaşımıyla ilgili bir diğeri⁴ iki Baas rejimi arasındaki diplomatik ilişkileri zorlaştırdı ve tarafları çıkarları için Irak Kürtlerini hesaplı olarak kuşatmaya ve kullanmaya daha da özendirdi.

Esad'ın "Kürt politikasının" ilk işareti, Baas Partisi'nin 1971 yılında yapılan 11. Ulusal Kongresi'nde gün yüzüne çıktı. Buradaki tartışmaların bir bölümü Kürt sorununa ayrıldı ve sonuçta Irak Kürtlerine özerklik öneren bir karar üzerinde anlaşmaya varıldı. Dört yıl sonraki 14. Kongre, "sağcı" Irak rejiminin Kürt sorunu ile ilgili "faşist yaklaşımını" kınarken kendi tutumunu da teyit etti.

Şam yönetimi Bağdat rejimine karşı siyasi muhalefet yapan-

ları çekinmeden destekledi. Fakat Irak'taki Kürt siyasi ortamı, KDP'nin çöküşüne neden olan Cezayir Anlaşması'ndan⁵ sonra hatırı sayılır alt üst oluşlar yaşamaktaydı. Celal Talabani⁶ gibi örgütün eski muhalifleri ve Komala gibi Marksist ya da Mao-cu diğer küçük partiler, Talabani'nin Kürdistan Yurtseverler Birliği'nin (YNK) egemenliğinde 1975 yılında yeni bir hareket oluşturdu. Talabani aynı zamanda, 1972'den beri bulunduğu Şam'da kalıcı bir büro açmayı başardı. YNK'ye ek olarak, Suriye rejimi Ali Sincagi tarafından 1976 yılında kurulan küçük bir örgüt olan Kürdistan Demokratik Birliği'ni de desteklemekteydi. Ne var ki 1975'teki yenilgisine rağmen KDP'nin Irak'taki esas askeri güç olarak kaldığı düşünülüyorsa, Şam'ın bu jestlerinin önemi abartılmamalıdır. YNK ile KDP arasındaki fiili çatışma, Suriye'nin Irak'a karşı Kürt kartını oynamak için ciddi bir girişimde bulunmasını imkânsız hale getirmiştir.

Mısır devlet başkanı Sedat'ın İsrail'le tek başına müzakereye oturmasından sonra, 1977 ile 1979 yılları arasında Suriye ile Irak arasındaki uzlaşma girişimleri, yeni Irak başkanı Saddam Hüseyin'e düzenlenmiş bir komplonun ortaya çıkarılması ve Hüseyin'in Suriye'yi komploda parmağı olmakla suçlamasından sonra Temmuz 1979 yılında başarısız bir şekilde sona erdi. Saddam Hüseyin, daha önce Camp David Anlaşması'na karşı kurulan Suriye-İrak ittifakını zayıflatan yeni bir dış politika başlattı. Kürt lider Mustafa Barzani'nin oğlu İdris, 1979'da Şam'a geldi ve Suriye ile KDP arasındaki ilişkileri resmileştirdi. Bu da Suriye rejiminin sonraki yıllarda YNK ile ilişkilerini koruyup geliştirmesine engel oldu.⁷ Gerçi YNK'nin siyasi kalesi Irak-Suriye sınırının uzağında Sorani lehçesi konuşulan bir bölge olan Süleymaniye olduğundan, maddi yardımın sonuçları, genel olarak sınırlıydı.

Suriye ile Irak arasındaki ilişkiler 1980'lerde, İran-İrak savaşı sırasında (1980-88) Suriye, Irak'ın İran'ı işgalini, Arap ülkelerinin İsrail'e karşı mücadelesini zayıflattığı için suçlaya-

rak İran'ın tarafını tutunca kötüleşti. Bu desteğin karşılığında İran da İsrail 1982'de Lübnan'a girdiği zaman Suriye'yle ittifak kurdu. İran-İrak savaşının bitmek bilmemesi üzerine Şam, Bağdat'ı zayıflatmak için YNK ile KDP'yi uzlaştırmaya çalıştı. 1987 yılında bu çaba sonuca ulaştı ve Birleşik Cephe'nin oluşturulmasıyla pekiştirildi.

Suriye rejimi *peşmerge* saflarına, esas olarak Barzani'nin KDP'sine, yüzlerce Suriyeli Kürdün alınmasını görmezden geldi. Bu sınır ötesi seferberlikte Barzani'yi ve ailesini saran siyasal mit kesinlikle belli bir role sahipse de, sınır ötesi sosyal, iktisadi ve ailesel bağlar gibi diğer etmenler daha önemli bir rol oynamış gibi görünüyordu. Suriye-İrak sınırının çizildiği 1920'lerden itibaren, Hesenan ve Mîran (Koçer diye de bilinir) gibi aşiretler, Barzani'nin KDP'sinin egemenliğindeki bir bölge olan Irak'taki Behdinan'la Suriye'deki Yukarı Cezire'yi ayıran sınırlarla bölünmüşlerdi. Bölünen aşiretlerin üyeleri, 1970'lere kadar aile ve kardeşlik bağlarını ve iktisadi bağları yaşatarak bu sınırlara meydan okumuştular. Bugün bile Barzanilerle yakın ilişkiler içinde olan Bavalia kabilesi (Hesenan) vakası buna mükemmel bir örnek teşkil etmektedir. Malların ve insanların dolaşımının fikirlerin dolaşımıyla ve en az bunun kadar önemli olarak, Irak Kürdistan'ındaki olaylarla ilgili bilgi ve söylentilerin dolaşımıyla el ele gittiğini söylemeye gerek bile yok.

Ancak sınırların her iki tarafındaki Kürtler arasında kökleşmiş dayanışma, Kürt gençlerinin *peşmerge* saflarında savaşmasını açıklamaya tek başına yetmiyor. Suriye hükümeti 1970'lerin ortasında Haseke bölgesinde 1962 nüfus sayımının sonuçlarını açıklarken, Dêrik ve Karaçok arasında bulunan, Hesenan ve Mîran aşiretleriyle bağlantılı kabilelerin yaşadığı bölgenin sakinlerinin, Suriye vatandaşlığının ellerinden alınmasından özellikle kötü etkilendiklerini saptıyordu. Benzer bir şekilde, bu bölge "Arap Kuşağı"nın örgütlü yerleşiminden de etkilenmişti. Kürt gençlerinin Irak'a gitmesi, Kürt sorunu-

nun siyasi olarak dışsallaştırması bağlamında Şam tarafından bir zafer olarak görülebilirdi ama bu aşiretlerin radikalleşmesi, rejime karşı büyüyen bir tehdidin güçlü bir işaretiydi. Bu gerçeklerin ışığında, Hafız el-Esad, “doğru tavır” almaya devam ettiklerinden emin olmak için aşiret liderleriyle istikrarlı iletişim kanalları yaratmak zorunda olduğunu hissediyordu.

Suriye, 2. Körfez Savaşı'nda (1991) müttefik kuvvetlerin Saddam Hüseyin Irak'ına müdahalesine karşı çıkmadı. Ayrıca Irak ordusunu Kuveyt'ten çıkmaya zorlayan çokuluslu gücün bir üyesi oldu. Bunun başlıca nedeni, Irak rejiminin General [Mişel] Aun'un Lübnan'daki Suriye karşıtı milislerini desteklemesiydi. Irak'ın Kuveyt'i topraklarına katmasıyla Bağdat'ın Arap-İsrail çatışmasında Suriye'nin konumuna zarar verecek şekilde merkezi bir konuma geçmesi riski de artmıştı (Eh-teshami ve Hinnebusch 1997: 80). Son olarak, Şam'ın kararı Suriye'nin özellikle de İran ile ilişkilerinin neden olduğu bir uluslararası tecritten çıkmasına izin verdi.

Bundan dolayı, Irak'ın kuzeyine kısmen egemen olan Kürt partilerinin Şam yönetimiyle bağlarını sıkılaştırması, 1990'lar da Suriye ile Irak arasındaki yeni bölgesel rekabet bağlamına oturuyordu. Aslında, 1991'de Saddam Hüseyin rejimine karşı başarısız olan Kürt halk ayaklanmasının ardından, Türkiye-İran ve Irak-İran sınırında toplanan binlerce Kürt mültecinin yaşadığı insanlık dramı karşısında, Batılı güçler insani müdahaleyle ilgili 699 sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı'na dayanarak, mültecilerin evlerine dönebilmelerini sağlamak için bir “güvenli bölge” oluşturma kararı aldı. Bu andan itibaren, 3,5 milyon Kürdün yaşadığı 40 bin kilometrekare (yaklaşık olarak İsviçre'nin yüzölçümü kadar) alanda uluslararası koruma yürürlüğe kondu. Geri kalan Kürt bölgeleri (Kerkük, Sincar, Xaneqîn), burada zorla Araplaştırma politikası uygulayan Saddam Hüseyin'in kontrolünde kaldı. Batılı güçlerin ilk hedefi, her şeyden önce müttefikleri olan Türkiye'yi Kürt mültecilerin

Türkiye Kürdistan'ı bölgesine yönelik istikrar bozucu akınından kurtarmaktı.

Fakat bu karar, Bağdat'tan *de facto* bağımsız bir Kürt bölgesinin oluşmasına kapıyı açmış oldu. Irak hükümetinin sonraki adımı, koruma altında olan bölgedeki üç siyasi merkezden – Dohuk, Erbil, Süleymaniye– mülki idareyi geri çekmek oldu, buralarda kalmak isteyen memurların da maaşları ve emeklilik ödemeleri kesildi. Türkiye'nin baskısıyla ABD bu bölgeyi koruma sorumluluğunu kabul etti. Kürtler ise harap olmuş bir bölgeyi yönetmenin zorluklarıyla karşı karşıya kaldı. Ekonomik kaynakları yoktu, çalışma çağındaki nüfus arasında işsizlik oranı yaklaşık yüzde 80'di. Uluslararası topluluk Saddam Hüseyin rejimine ekonomik ambargo koymuştu, ama Bağdat yönetimi özerk Kürt bölgesinin yıkımı pahasına misliyle karşılık vermişti.

İlk dönemlerdeki bu zorluklara rağmen, Kürdistan Birleşik Cephesi üyeleri yönetimi yerel olarak üstlendi ve bölgesel bir parlamento oluşturmak için seçime gitti. Seçimler 18 Mayıs 1992'de yapıldı. KDP 51, YNK 49 sandalye kazandı, Hıristiyan azınlık ise beş sandalyeyle yetinecekti. Geri kalan Kürt siyasi grupları (komünistler, İslamcılar, sosyalistler, vb.) yüzde 5 barajını geçemedikleri için milletvekili çıkaramadı, fakat sonunda Temmuz 1992'de kurulan ulusal birlik hükümetine katıldılar. Ancak Kürdistan "hükümeti" uluslararası alanda tanınmadı. Çifte ambargonun getirdiği ekonomik sıkıntı ve Irak Kürtlerinin uğradığı siyasi tecrit, Şam ile ilişkileri daha da önemli hale getirdi.¹⁰

KDP ve YNK, dış temaslarını güvence altına alan ve Yukarı Cezire'nin kuzeydoğusundan Kürdistan'a çok sayıda gazeteci ve siyasi temsilcinin nispeten rahat bir şekilde geçebildiği ikinci bir giriş kapısı sağlayan, Suriye'nin başkenti ve Qamişlo'daki bürolarını 2003'e kadar ellerinde tutmayı başardılar.¹¹ Şam'ın

bu desteğinin olmazsa olmaz koşulu ise tabii ki Iraklı Kürt partilerinin Suriye Kürtlerini Hafız el-Esad rejimine karşı harekete geçirmeye yönelik her tür çabadan kaçınmalarıydı.

Şam-PKK Ekseni

1980'lerde dış baskılar, Hafız el-Esad'ı Türkiye'deki Kürt ulusal hareketine ilgi duymaya zorladı. Türkiye ve Suriye arasındaki ihtilafın kaynağında, 1939'da Fransız mandası döneminde İskenderun Sancağı üzerindeki egemenliğin Türkiye yararına devredilmesi yatıyordu. Bu toprak anlaşmazlığının yanı sıra, Türkiye'nin Fırat Nehri üzerindeki barajları Suriye'nin su kaynaklarını tehdit ediyordu. Türkiye'nin Keban'da bir baraj yapma planını açıklaması, iki ülke arasında var olan gerilimleri sınır çatışmalarına da vardırarak alevlendirmekten başka şeye yaramadı.

Bu iki konu arasındaki bağlantı, Türkiye'nin kendi sınırlarının tanınması karşılığında Fırat sularının paylaşılması için Suriye'ye bir anlaşma teklifinde bulunmasıyla ortaya çıktı. Ancak Suriye sınır sorununun müzakerelere dahil edilmesini reddetti. Kendi toprakları üzerinde Kürdistan İşçi Partisi'ne (PKK), Kürt savaşçıların Türk ordusuna askeri operasyon düzenledikleri üsler kurma izni vererek Türkiye'ye baskı uygulamayı tercih etti.

Suriye'nin PKK'ye verdiği bu açık destek en iyi şekilde Türkiye hükümetinin 1977'de Fırat ve Dicle'nin su kaynaklarından istifade etmeyi amaçlayan devasa bir program olan Güneydoğu Anadolu Projesi'ni (GAP) başlatması ışığında anlaşılabilir. Toplam 74 bin kilometrekare yüzölçümünde dokuz ili kapsayan bu 32 milyar dolarlık proje, Türkiye'nin gelmiş geçmiş en büyük kalkınma projesi ve dünya üzerindeki benzerleri arasında da en büyüklerinden biri oldu. Tamamlandığında, iki nehrin havzasına toplamda 22 baraj ve 19 elektrik santrali

inşa edilmiş olacaktı. Sulamaya açılacak yeni topraklar, ülkede sulanan toprak oranını yüzde 40 artıracaktı. Resmi olarak, GAP projesi büyük bir Kürt çoğunluğun yaşadığı Güneydoğu Anadolu'nun ekonomik ve toplumsal kalkınmasını hızlandıracak toprak ve su kaynaklarını geliştirmeyi amaçlıyordu.

Ancak Suriye ve Irak, GAP projesiyle Fırat suyunun akışının Suriye'de yüzde 40, Irak'ta yüzde 90 oranında azalacağını iddia ediyordu. Ayrıca, Türkiye suyun büyük bölümünün ırmak yatağına geri döneceği güvencesini verse de, Şam ve Bağdat, Türkiye'deki toprakların sulanmasından sonra kendi ülkelerine varacak olan suyun çok daha fazla tuz içereceğinden korkuyordu. Her iki ülkeyi asıl endişelendiren ise, inşa edilmesi düşünülen barajların Türkiye'ye ırmakların akış yönündeki komşuları üzerinde denetim kurma olanağı kazandıracak olmasıydı.

Hafız el-Esad çok sayıda gerilla fraksiyonunu, kurtuluş hareketini ve muhalifi karargâhlarını Şam'da kurmaya davet ederek karşılık verdi. Daveti kabul edenler arasında devrimci solun çeşitli örgütlerinin genç üyeleri vardı. Bunlardan birçoğu gerilla savaşında ilk eğitimleri aldıktan sonra geri dönerek Türkiye şehirlerinin tedricen savaş alanına dönüşmesinde pay sahibi oldu (Bullock ve Darwish 1993: 60). 1978'de içlerinde Abdullah Öcalan adlı genç bir adamın da olduğu, Ankara Üniversitesi'nden bir grup genç öğrenci, bağımsız ve birleşik Kürdistan'ı kurmayı amaçlayan Marksist–Leninist örgüt PKK'yi (*Partiya Karkerên Kurdistan*) kurdu.

Türkiye kendini 1980'deki üçüncü askeri darbeye hazırlamaktayken Abdullah Öcalan Şam'a kaçtı, örgütün diğer üyeleri de onu takip etti ve Şam'ın kuzeyinde bir eğitim kampı kurdular. Hafız el-Esad daha sonra, PKK'nin gerilla toplama kampanyasını teşvik ederek Kürt kartını oynamaya ve böylece işi büyütmeye karar verdi. Yeni eğitimler sağlanarak, banka

hesapları açılarak ve daha fazla silah ve daha iyi yerleşkeler bulunarak örgütün kullanımına sunuldu. PKK, Şam'ın kuzeyinde diğer sol gruplarla paylaştığı kamptan ayrılarak, Suriye ordusunun kontrolünde bir bölge olan, Lübnan'ın Bekaa vadisindeki Mahsum Korkmaz eğitim kampına taşındı. Özellikle Nayef Havatme'nin Demokratik Cephe'si gibi Filistinli gruplarla ilişkilerin geliştirilmesi, PKK'ye eğitim imkânları sağladı (Bruinessen 1988: 44). Bunun yanında, Suriye ve Lübnan Kürtleri hem bireysel hem de toplu olarak Lübnan Savaşı'na katılıyordu. Lübnan'daki çatışmalar sırasında PKK ilk olarak Filistin davası ile dayanışma adına silah kullanmaya başladı ve böylece profesyonel bir ordunun nüvelerini yarattı. Ağustos 1984'te de Türkiye devletine karşı silahlı mücadelesini resmen başlattı.

Esad rejiminin işbirliği sayesinde, Suriye'nin kuzeyi 1980'ler ve 1990'larda PKK militanları için bir eğitim alanı haline geldi. Örgütün aktif üyesi olan gençlerin kesin sayısına ilişkin veri yoksa da, belirli kaynaklara göre Türk ordusu ile olan çatışmalarda 7 ila 10 bin Suriyeli Kürdün öldüğü ya da "kaybolduğu" tahmin edilmektedir (Montgomery 2005: 134). PKK'yi eleştirenlerden bazılarının göre, kaybolan gençlerin evlerine hiç askerlik celbi gelmemiştir. Öyleyse, belli ki Suriye hükümeti ya PKK'ye katılımı "zorunlu askerlik yerine" sessizce kabul etmekte ya da "çatışmalarda ölen Suriyeli Kürtler hakkında PKK'den bilgi almaktaydı" (McDowall 1998: 65).¹²

Yerel aşiretlerin Irak'taki PKK gerillalarının saflarına militan bir şekilde katılmasını açıklayan sınır ötesi dinamiklere uygun olarak, Türkiye, Suriye ve Irak arasında parçalanmış olan Hesenan ve Mîran aşiretlerinin bazı kabileleri onlarca mensubunu PKK'nin silahlı kolu olan ARGK'ye (Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu) yolladı. Mîran aşiretinin bazı kabileleri Barzani'nin KDP'sinden ayrılıp PKK'ye geçti. Başka kabilelerse hem KDP hem de PKK'ye savaşçı sağlıyordu. Bu aşiretler geleneksel olarak Türkiye ve Irak'a yönelmişken, Türkiye Kürdistan'ındaki

savaş, onlara devlet sınırlarını aşan dayanışma ağlarını güçlendirerek uluslararası sınırlara meydan okuma şansı veriyordu.¹³

Başka söylentilere göre, bu yüksek gerilimli yıllar süresince, PKK ile bağlantılı gruplar Suriye'deki başka Kürt siyasi partilerinin -özellikle PDKS'nin- üyelerine saldırılar düzenlemiştir.¹⁴ PKK için bu saldırgan strateji tipikti ve Türkiye'de Kürt siyasi arenasını tekeline almak için mücadele ettiği yıllardaki yaklaşımıyla uyum içindeydi. 1987'de Suriye, Türkiye'yle, örtülü olarak Fırat'ın suyuna erişim garantisi karşılığında PKK'ye desteğine son vermesini de içeren bir anlaşmaya vardı. Ancak biraz görüntüyü kurtarmaya çalışmakla birlikte, Esad Kürt lideri Abdullah Öcalan'ın iadesini reddetti ve Suriye'deki Kürt anklavlarında PKK'nin gelişmeye devam etmesine izin verdi. David McDowall'a göre 1987 itibarıyla PKK'nin Şam'da ve şu kuzey şehirlerinde büroları vardı: Qamişlo, Dirbêsiyê, Dêrik, Serê Kaniyê, Efrîn, Halep ve Haseke (McDowall 1998: 65).

Dahası, Mayıs 1990'da Kürt Dağı'ndan PKK temsilcisi olduklarını açıkça belirten altı aday Suriye seçimlerine katıldı. İsmet Şerif Vanlı'nın ifade ettiği gibi, PKK ile Suriye hükümeti arasındaki ilişkiler karşılıklı yarara dayanıyordu. PKK, Suriye'de Türkiye'ye karşı askeri faaliyetler yürütebileceği bir üsse sahipti, buna karşılık Suriye Kürtleri, Hafız el-Esad'a iç ve dış muhaliflere karşı koruma sağlıyordu (Vanly 1992: 169).

1990 yılında Suriye'nin PKK faaliyetlerine kayıtsız kalmasına karşılık olarak, Türkiye Ocak ortasından Şubat ortasına kadar Atatürk Barajı'nın su tutmasını hızlandırmak için Fırat'ın suyunu kesti. Suriye, Türkiye'yi yatıştırmak için PKK'yi terörist olarak tanımladı ve Öcalan'ın partisinin üyelerini yakalayabilmek için birlikte hareket etmeye hazır olduğunu açıkladı; ancak su rezerviyle ilgili müzakerelerde, topraklarında PKK'nin varlığının sağladığı kozu kaybetmek de istemiyordu. Bunun yanında, İsrail ile Türkiye arasında ABD himayesi altında

1990'ların başlarında başlayan ve 1996'da iki güvenlik anlaşmasıyla onaylanan askeri uzlaşma, Suriye rejiminin PKK'nin konuşlanmasıyla ilgili tutumunu pekiştirdi. PKK ile stratejik ilişkilerini sürdürmekte o denli çıkarları vardı ki el-Esad sonunda, Kürt liderlerden, bir kısmı 1993-94 yıllarında eski İskenderun Sancağı'nda aktif olan tüm askeri hücrelerini önce Lübnan'a, sonra da Suriye'nin müttefiki İran'a taşımalarını istemekle yetindi.

1996'nın Mayıs ve Haziran aylarında iki taraf arasındaki husumetin büyümesiyle orantılı olarak sınırın iki tarafına yığılan asker sayısı artarken, gerginlik doruk noktasına çıktı. Aynı zamanda, Suriye'nin bazı şehirlerinde, özellikle Şam'da bir dizi bombalama oldu. PKK'ye desteğinin ancak ağır bedeller karşılığında mümkün olacağını sinyali Suriye'ye vermek için planlanmış bu bombalamaların arkasında Türkiye ajanlarının olduğu açıkta (Zisser 2001: 93).

PKK'nin Suriye'ye Yapısal Bağımlılığının Sınırları

“Paralel diplomasiye” başvurulması, baskının artmasına ve sürece dahil olan tüm tarafların zarara uğramasına sebep oldu. Dolayısıyla, 1946'dan beri Suriye'de sınırları güçlendirmek ve çeşitli etnik ve dini gruplar arasında birlik idealini yaymak için çalışılmasına rağmen Hafız el-Esad rejimi, Irak'a ve Türkiye'ye karşı Kürt hareketini kullanmakla birlikte, Suriye Kürtleriyle komşu ülkelerdeki Kürtler arasındaki sınıraşırı ilişkilerin güçlendiğini kabul etmek zorunda kaldı.

Aynı şekilde, özellikle PKK ile ilişkilerinde, Suriye hükümranlılığından kısmen feragat etmek zorunda kaldı. Bundan dolayı, PKK militanları özellikle Kürt Dağ'ında Suriye topraklarının küçük parçaları üzerinde denetimi *de facto* ele geçirdi ve bazı Kürt gençlerinin kafasında, örneğin ideolojik (askeri) bir çerçevede devletin yerine geçmeyi ve birkaç sınır noktası

üzerinden kaçakçılığı denetimi altına almayı başardı. Buna ek olarak, dükkânlar ve işyerleri gibi halka açık yerlerdeki Hafız el-Esad posterlerinin yerini, Abdullah Öcalan ve Mustafa Barzani'nin posterleri aldı. Sonuç olarak, Kürt hareketine verilen devlet desteği resmi Suriye ideolojisine, Arap milliyetçiliğine ve özellikle Irak ile çatışma göz önünde bulundurulduğunda pan-Arap dayanışmasına ihanet olarak yorumlanabilirdi.

Bu diplomasinin bedeli Kürt hareketi için de ağır oldu, çünkü “düşmanla”, bu vakada Suriye devletiyle, muhtemelen sınırın ötesindeki “kardeşlerine” karşı işbirliği yapmak zorunda bırakıldı. Kürt hareketi için, “paralel diplomasi”ye bu şekilde dahil olmuş olmak pan-Kürtçü doktrine bir ihanet anlamına gelmekteydi. Üstüne üstlük, Şam yönetiminin PKK, KDP ve YNK ile stratejik ittifakı, üç rakip parti, sırasıyla PKK, PDKS ve Hemîdê Hecî Derwêş'in PDPKS'si (Suriye Kürt İlerici Demokrat Partisi) ve yerel tabanları arasında gerginliğe sebep oldu. Bu, Suriye Kürtleri, özellikle de PKK ile PDPKS arasında kutuplaşmayla sonuçlandı ve Kürt ulusal birliği idealine ciddi bir darbe oldu.

Daha önce gösterildiği üzere, Kürt “müvekkillerin” -KDP, YNK, PKK- suç ortaklığıyla, Suriye kendi Kürt milliyetçilerini “asıl Kürdistan”lara, diğer bir deyişle Irak ve Türkiye'deki Kürt bölgelerine yönlendirdi. Bundan dolayı, David McDowall'ın belirttiği gibi, Kürt liderler Celal Talabani (YNK), Abdullah Öcalan (PKK) ve büyük ihtimalle Mesud Barzani (KDP) bir Suriye Kürt hareketini ya meşru kabul etmemiş ya da Kürdistan için “gerçek mücadeleden” uzaklaştıran küçük ölçekli bir hareket sayarak kaale almamışlardır (McDowall 1998: 69–70).

Bu yönde başka bir adım, 1996'da Suriye'nin kendi Kürtleri olmadığı, burada yaşayanların Türkiye'den kaçmış mülteciler olduğu çizgisini benimsediğinde, Öcalan tarafından atıldı. Üstelik Öcalan daha da ileri giderek Suriye Kürtlerinin kar-

şilaştığı sorunların önemsiz olduğunu ima ediyor ve onları, rejimin asıl memleketleri olarak gördüğü Türkiye’de PKK saf-larına katılmaya çağırıyordu. Bu tür bir akıl yürütme Suriyeli “hami”den gelen baskı düşünülduğünde kolayca anlaşılabilirse de Suriye’de bazı PKK sempatanlarının Öcalan’ın beyanla-rından sonra partiden soğumasıyla sonuçlanan bir rahatsızlık yarattı.

Diğer azınlık grupların gözündeki güvenilirliğini kaybet-mek gibi yüksek bir bedeli olmasının yanı sıra, “azınlık mü-vekkeller” ile “hami devletler” arasındaki ilişkilerin, ilgili azınlık gruplar için de oldukça riskli olduğu ortaya çıktı. Jeostratejik bir mantık, devletleri Kürt partileriyle ittifak kurmaya yönelte-biliyordu, ama aynı şekilde bu ittifakların, azınlık grubu için dramatik sonuçlar doğurarak devlet tarafından bozulmasına da yol açabiliyordu. 1996 tarihli Türkiye–İsrail ittifakının tehdidi altında, uluslararası alanda tecrit edilmiş ve Fırat Nehri’nin su-yuna bağımlı olan Suriye, sonunda Türkiye’nin baskısına da-yanamayıp PKK’ye verdiği tüm desteğini çekmeyi ve örgütün liderini Türkiye makamlarına teslim etmeyi kabul etti. Mısır ve İran’ın arabuluculuğunu takiben, Şam yönetimi 9 Ekim 1998’de Abdullah Öcalan’ı sınır dışı etti. Kürt lider eski Sovyet-ler Birliği’ne kaçtıktan sonra 12 Kasım 1998’de İtalya’ya gitti. İtalya’da derhal ev hapsine alındı, fakat hiçbir Avrupa ülkesi Türkiye’nin bir numaralı düşmanını yargılama sorumluluğu-nu almak istemiyordu. Ocak 1999’da Öcalan, Kenya’ya doğ-ru uzun yolculuğuna başladı. Orada yakalanarak Türkiye’ye teslim edildi.¹⁵ Ardından, iki yanında Türk bayrağı ve gözleri bağlanmış olarak kameraların önüne çıktı. Kürt direnişinin ce-sur simgesi, düşmanın insafına bırakılmış sıradan bir ölümlü, başka herhangi biri gibi bir insan konumuna indirgenmişti.

Başlangıçta Türkiye, Irak, İran, Suriye ve Avrupa’da binler-ce Kürt (PKK’liler, PKK sempatanları ya da başkaları) PKK liderine uygulanan bu aşağılayıcı davranıştan dolayı öfkele-

rini gösterilerle dile getirdiyse de, sonunda PKK o ana kadar Abdullah Öcalan imgesine odaklanmış bir yapının yönelimini korumak gibi çetin bir sınavla baş başa kaldı. Öcalan'ın daha sonraki açıklamaları Türkiye'deki Kürt milliyetçileri kampında olsa olsa kafa karışıklığını daha da artırmaya yaradı. Besbelli ilaç verilmiş olan Öcalan, ilk olarak Türkiye'yi ve Türk halkını ne kadar sevdiğini söyledi, daha sonra da PKK mücadelesinin büyük bir hata olduğunu ilan etti. 2 Ağustos 1999'da da, PKK tarafından üç gün sonra onaylanan bir ateşkes çağrısı yaptı. Kürt devletinin kurulması yönündeki taleplerinin yerini, Türkiye'nin demokratikleşmesi ve Kürtçe konuşma hakkı gibi talepler aldı.

Olayların hızlı gelişimi karşısında örgüt, birbirine zıt görünen iki talebe karşılık vermek durumunda kaldı: Bunlardan ilki, yurtdışında -esas olarak Avrupa ve ABD'de- güven kazanmak için kendi yapılarını demokratikleştirmek, ikincisi de iç bütünlüğü korumak için muhalif söylemleri kısıtlamaktı (Grojean ve Küçük 2006: 70).

PKK krizinin yankıları Suriye'de de hissedildi. 1998'den beri çeşitli PKK yöneticileri Suriye makamları tarafından Türkiye'ye iade edilmekteydi. Suriye'ye geri dönen militanlara da bir yıldan on yıla kadar değişen hapis cezaları verildi.¹⁶ PKK militanları hem devlet baskısından kurtulmak hem de binlerce örgüt üyesi ve sempatizanın desteğini almak hedefiyle yeni partiler kurmaya girişti. Bu şekilde, 2003'te kurulan PYD (Demokratik Birlik Partisi) PKK'nin halefi olarak konumunu güçlendirdi. Tek olası rakibi, 2004 yılında PYD'de bir bölünmeyi takiben kurulan RDKS (Suriye Kürt Demokratik İttifak Partisi) ya da *Vifak*'tı.¹⁷ Uzlaşma çabalarına rağmen ve hâlâ Suriye'de gerçekten halk desteği olan tek Kürt partisi olarak kabul edilse de, PKK-PYD Suriye'deki Kürt siyasi arenasında nüfuzunu koruyamamıştır.

SADDAM HÜSEYİN'İN DEVRİLMESİ VE SURİYE STRATEJİSİNİN ÇÖKMESİ

Irak'a 20 Mart 2003'teki Amerikan müdahalesinin Ortadoğu'daki etkisini ölçmek zorluğunu koruyor. ABD'nin Iraklı isyancıları ve Lübnan'daki Şii militanları desteklemekle suçladığı Şam yönetimi, 1559 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararını kabul etmesi için Washington'ın uyguladığı baskıya boyun eğdi. Lübnan eski başbakanı Refik Hariri'nin öldürülmesinin ardından Suriye askerlerinin Nisan 2005'te Lübnan'dan tek taraflı olarak hızla çekilmesi bölgesel düzeyde değişen güç ilişkilerinin bir örneğini oluşturuyor.

Üstüne üstlük, daha önce ele alındığı üzere, Öcalan'ın Türk makamlarına teslim edilmesiyle Suriye bölgesel alanda Kürt kartını kullanma oyununda önemli bir avantajı kaybetti. Suriye'nin Irak Kürt partileriyle ilişkileri de Saddam Hüseyin'in devrilmesinden sonra büyük bir darbe aldı. Irak Kürtleri 2003 Körfez Savaşı'nda Amerika'nın en yakın müttefikleri arasındaydı. İttifak, Irak Kürdistan'ının petrol zengini tarihi başkenti Kerkük'ü kuşatmalarına olanak sağladı.¹⁸ Kürt milliyetçiliğinin 1991'de başlayan ve 2003'te güçlenen "ülkeleşmesi" -ulus inşası sürecinde önemli bir adım- komşu devletlerde Ortadoğu'daki diğer Kürt bölgelerini içine alabilecek bir Kürt devletinin doğuşuna dair ciddi endişelere sebep oldu (Olson 2005: 233-4).

Çeşitli Kürt liderler Suriye makamlarıyla güven tazelemek için Şam'a geldiğinde, Kürt partilerinin Şam ve Qamişlo'daki büroları geçici olarak kapalıydı. Şam'da yeniden açılmalarına rağmen, bu gibi "diplomatik" temsilcilikler, Suriye ile Irak Kürdistan'ı arasındaki sınırın her iki taraftan kapatılmasıyla pekiştirilen yüksek gerilimli bir ortamda önemini kaybetmişti (Montgomery 2005: 204). Daha sonra ele alınacak olan 2004 Mart'ındaki "Qamişlo ayaklanması" ve Suriye'deki Kürt gös-

tericilere yönelik polis baskısı, özellikle Irak Kürdistan'ının ilk başkanı Mesud Barzani'nin Beşar el-Esad'ı Kürtlere yönelik baskı önlemlerini yumuşatmaya ve reformlar uygulamaya açıkça çağırmasının ardından, Şam ile Iraklı Kürt partileri arasında yeni bir gerilim kaynağı oldu.¹⁹

30 Ocak 2005 seçimlerinde birleşik Kürt listesi (Kürdistan İttifakı) 1991'den beri Kürtlerin kontrolünde olan üç kuzey vilayetinde oyların yüzde 92'sini kazandı. Aynı zamanda, başlıca iki Kürt partisi tarafından örtük olarak teşvik edilen, resmi olmayan bir referandum Kürtlerin yüzde 90'ının bağımsızlık istediğini gösteriyordu. 2005 anayasasında federalizmin yeni Irak devlet sistemi olarak kabulü, yalnızca Irak Kürtlerinin merkezi konumunu hem Irak'ta hem de Ortadoğu'daki Kürt arenasında güçlendirmeye yarıyordu (Bozarıslan 2005: 26-7). Neredeyse hemen ardından, Irak modeline uygun idari özerklik talepleri, farklı yoğunluklarda olmakla birlikte Türkiye'de, İran'da ve hatta Suriye'de, Kürt sorununun sınıraşırı karakterini teyit ederek güncleme geldi.

Bu arada Irak Kürtleri "düşman" ülkelerle makul olmayan ittifaklar kurmaya yeltenmeden, ABD ile ittifak sayesinde manevra alanlarını genişletmeyi başardı. Bu ilişkinin sonucunda Türkiye, Suriye ve İran, Amerika'nın Irak'a ikinci müdahalesinden sonra, özellikle 2003-2005 yılları arasında Irak Kürdistan'ında nüfuz alanlarının küçüldüğünü gördüler.

Yeni Bir Bölgesel Güç Dengesine Doğru

Ancak Amerika'nın 2003 yılında Irak'a müdahalesi Kürt sahasının genişlemesini başlattıysa da, Amerikan askerleri ve Bağdat Hükümeti'nin otoritelerini Irak topraklarının bütününde hayata geçirmekte karşılaştıkları zorluklar, Amerika devine karşı ittifak içindeki Suriye ve İran'ın bölgesel ölçekte askeri güç dengesinde kaybettikleri hangi zemin varsa geri alma-

larına yardımcı oldu. Beyaz Saray, Irak'taki durumu istikrara kavuşturmak için sadece Tahran'la ve Tahran'ın ülkenin güneyindeki yerel Şii aracılılarıyla değil, Suriye başkentiyle de işbirliğine ihtiyacı olduğunun tamamen farkındaydı. Ayrıca, ABD'nin Irak'ta karşılaştığı zorluklar, Amerikan yönetiminin bazı kesimlerini ve aynı zamanda Demokrat muhalefeti, Arap-İsrail çauşmasında bir çözüme doğru ilerlemek ve biraz da "cihatçılık"ın Irak'a doğru yayılmasını önlemek için Suriye ile "eleştirel diyalog" kurulması gerektiğine ikna etti.

Bu arada, 1999'dan beri sadece Şam ile Ankara arasındaki değil, aynı zamanda Ankara ile Tahran ve Şam ile Tahran arasındaki iktisadi ve siyasi ilişkilerin gelişmesi, bu üç ülkeye, gözlerini kendi özerk hükümetlerinin geleceği konusunda belirsizlik içinde yaşayan Iraklı Kürt partileri üstünde tutma olanağı sağlıyor. Türkiye'nin Irak Kürdistan'ına sürekli askeri müdahale tehditlerinin yanı sıra, Kerkük bölgesindeki çıkarları "tehlikede" görüldüğünde (diğer bir deyişle Kerkük ve petrol Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin -KBY- kontrolüne geçerse) Ankara, Bağdat ile doğrudan ekonomik ilişkiler kurmak için Kürt özerk bölgesini atlama yolları aramaktadır. 2007 yılının başlarında, petrol ürünlerinin Kürdistan Bölgesi üzerinden Irak'a ihracı için protokol imzalanmasının reddinden sonra Bağdat ve Ankara her iki tarafın imzaladığı daha önceki bir anlaşmaya uygun olarak sözleşmeyi uzatma kararı aldı. Daha da önemlisi, Türkiye, Irak ile arasındaki tek resmi sınır noktası olan ve bütün ticaretin yapıldığı KBY'nin kontrolündeki İbrahim Halil [Habur] kapısını kapatmak istediğini ve Nusaybin yolunun Irak ile Türkiye arasındaki ticaret rotası olmak üzere yenilenmesi için Suriye makamlarıyla görüşmelere başladığını açıkladı.²⁰

Amerikan birliklerinin Irak'tan çekilmesi sadece Irak Kürdistan'ındaki acemi iktidar tarafından hissedilen kırılma gücünü güçlendirmeye yarayacaktı. Ne kadar paradoksal görünse de,

Irak'taki Kürt partiler bu belirsizliği, insanların "ulusal birlik" anlayışını güçlendirmelerine ve halihazırda sürdürülmekte olan iktidar inşasını meşrulaştırmalarına imkân veren simgesel ve siyasi kaynaklara dönüştürmektedir. Diğer bir deyişle, Ortadoğu'nun diğer devlet aktörleri gibi KDP ve YNK de kapasitelerini uzun vadede kalıcılışmak için politik kaynak olarak kullanmaktadır. Tepkisel ya da planlı, devreye soktukları stratejiler birbirini tamamlayan, kısa vadede günlük işleri (kurumlar, ülkenin kalkınması, komşu ülkelerle ilişkiler, vb.) yönetmeyi, uzun vadede Kürt milliyetçiliğinin ileride muhtemelen bağımsızlığa ulaşacak olan devamlılığını amaçlayan iki zamansallığa bağlıdır (Bozarıslan 2005: 34-5).

Şu an için KBY, komşuları Suriye, Türkiye ve İran ile uzlaşmak zorundadır. Bu şekilde KBY'nin Şam ile ilişkileri tekrar normalleşecektir. Irak devlet başkanı Celal Talabani'nin Ocak 2007'de iki ülkeyi tekrar yakınlaştırma umuduyla Suriye'ye yaptığı resmi ziyaret, kendisine Beşar el-Esad desteğiyle Suriye'nin KDP ve YNK'ye yakın olan Kürt partilerinin liderleriyle buluşma olanağı verdi. Şam yönetimiyle olan bu gizli anlaşmanın KDP ve YNK'nin Suriye'nin iç işlerine karışmama yönünde taviz vermesi yoluyla ödenecek bir bedelinin olacağı kolayca tasavvur edilebilir. Diğer bir deyişle, Suriye'nin Irak Kürdistan'ına yönelik "yapıcı" tutumu karşılığında Iraklı Kürt partileri, 2003'ten önceki senaryodan çok farklı olmayan biçimde Suriye'deki Kürt milliyetçi hareketini teşvik etmeme taahhüdünde bulunmuş olabilir.

NOTLAR

1. Başta Suudi Arabistan olmak üzere petrol üreticisi ülkeler 1970'lerden itibaren kredi ve özel yatırımlarla Suriye ekonomisine sübvansiyon sağlamıştı. Karşılığındaysa Riyad, Şam'ın Lübnan ve Arap-İsraail çatışmasındaki girişimleri üzerinde yaptırım gücüne sahip olmuştu.

2. Ehtershami ve Hinnebusch, "orta büyüklükte bölgesel güç" terimiyle küresel sistemde orta büyüklükte bir gücün üzerine çıkamayan, fakat bölgesel sistemlerinde kilit etmenler olan ülkeleri kastediyor. Bu devletler daha genel bölgesel çıkarlar adına bölge liderliği iddiaları, bölgesel güç dengesindeki merkezilikleri, bölgesel nüfuz alanları ve karşılıklarında yer alan başka bölge devletlerinin oluşturduğu koalisyonlara direnme yetenekleriyle daha küçük bölgesel güçlerden ayırt edilebilirler. Son olarak, bu güçlerin liderleri yerel düzeyin ötesinde saygınlığa ve bazıları bölge ölçeğini aşan bir nüfuza sahiptir. Hafız el-Esad yönetimindeki Suriye tüm bu açılardan orta büyüklükte bölgesel güç tanımına uyuyordu (Ehteshami ve Hinnebusch 1997: 6-7).

3. Boru hattı anlaşmazlığı (1972) Irak'ın Suriye üzerinden gerçekleştirdiği petrol ihracı için ödemesi gereken rödovans tutarıyla ilgiliydi, ikinci anlaşmazlıkta (1976) Irak buna tepki olarak petrolü Suriye üzerinden ihraç etmeyi durdurmasını sağlayacak alternatif boru hatları inşa etmeye karar verdiğinde ortaya çıktı.

4. 1975 yılı başlarında Suriye ve Irak, Fırat sularının paylaşımı konusunda anlaşmazlığa düştü. Şam Irak'ı o zamana kadar almakta olduğu sudan geçici olarak yoksun bırakarak Tabka Barajı'nı tam kapasiteye çıkarmaya karar verdi. 7 Nisan'da Irak, Arap Birliği Konseyi'nin konuyu ele almasını istedi. Irak'ın şikâyetine göre, Suriye sulama ve elektrik kullanımı için gerekenden de fazla suyu barajda toplayacaktı.

5. İran hükümeti, Irak hükümetine 1937 Şattülarap anlaşmasının gözden geçirilmesi için baskı yapmak amacıyla Mustafa Barzani'yi desteklemişti ve üstelik Irak'ın gücünü zayıflatmayı umuyordu. Ne var ki 1975 yılının başında İran Şahı tutumunu değiştirdi ve Mart 1975'te Cezayir'deki OPEC Zirvesi'nde Saddam Hüseyin ile anlaşma yoluna gitti. Şah, Irak ile İran arasındaki toprak ve nehir sınırlarının İran'ın lehine yeniden çizilmesi karşılığında iki ülke arasındaki sınırın sıkı ve etkin kontrolünü planlıyordu. Anlaşmaya varıldığı gün, İran topçuları, Kürt

direnişinin ağır Irak bombardımanı karşısında çöküşünün yolunu açarak Irak Kürdistan'ından çekildi.

6. 1963'ten itibaren Barzani ile Irak hükümeti arasındaki ateşkes müzakereleri sırasında Celal Talabani ve İbrahim Ahmed ile Barzani arasındaki gerilimler açık bir krize dönüştü. Sol eğilimli bir aydın kesimini temsil eden Talabani ve Ahmed sürgüne giderek 1965'e kadar İran'da kaldılar. 1966 yılının başında Celal Talabani, Kürdistan Demokrat Partisi'nin başka eski liderleriyle birlikte Bağdat hükümetiyle ittifak kurarak Barzani'nin adamlarına karşı koymak için milis kuvvetleri oluşturdu. 1975 yılında Barzani'nin yenilmesi ve daha sonra sürgünü -ilk başta İran ve daha sonra ABD- Talabani'nin Kürt siyasi sahnesine bütün gücüyle dönmesi için açık kapı bıraktı.

7. Kasım 1980'de YNK Suriye'de Irak'a yayın yapan Devrimci Kürdistan'ın Sesi isimli bir radyo istasyonu kurdu.

8. Dêrikli bir Kürt ile Halep'te yapılan görüşme. Mart 2007.

9. Bir Kürt gazeteci ile görüşme. Qamişlo, Şubat 2007.

10. Ne var ki demokratik Kürt deneyimi yenilgiye uğradı, çünkü iki ana parti, kaynaklarını değil ama Kürt kurumlarını aralarında bölüşme politikasını ilke olarak gözetmek bakımından birbirinin aynasıydı. Çifte ambargonun boğuculuğu, eskiden gelen farklılıkların parçalayıcılığı altında, gümrük gelirlerinin paylaşılmasına ilişkin bir anlaşmazlık, çığırından çıkararak Mayıs 1994'te KDP ile YNK arasında silahlı çatışmalara döküldü. Anlaşmazlıklarına çözüm getirmekten aciz, birleşmiş bir Kürt devleti görmeye gönlü olmayan komşu ülkelerce yönlendirilen iki parti, bölgeyi 1997 yılına kadar süren ve yaklaşık üç bin kişinin canına, on binlerce kişinin yerinden edilmesine mal olan bir iç savaşa sürükledi.

11. Irak Kürdistan'ına diğer giriş kapısı, Türkiye-Irak sınırında Zaho şehrinin yakınında bulunuyordu, bugün de kullanılmaktadır.

12. Bu suçlamalar, Halep ve Berlin'de yazarın konuştuğu farklı kaynaklar tarafından teyit edilmiştir, Mart-Nisan 2007.

13. Azadi Diwanî, Yekîî (Kürt) partisinin Irak Kürdistanı temsilcisi. Erbil, Eylül 2006.

14. Suriye'de görüşülen kişiler bu uygulamalara başvurulduğunu doğrulamış, ancak örnek vermeyi kabul etmemiştir.

15. Yunanistan'a sığınma girişiminde bulunduktan sonra, Öcalan Kenya'ya götürüldü ve orada Yunanistan elçiliğine sığındı. Abdullah Öcalan, kendi dikkatsizliği ve Türk ve Amerikan istihbarat servislerinin işbirliği sayesinde birkaç gün içinde bulundu. Uluslararası baskı sonucunda yetkililere teslim edildi ve bir Türk uçağıyla İstanbul'a gönderildi. Daha sonra İmralı Adası'ndaki hapishaneye götürüldü.

16. Şu anda Suriye hapishanelerinde 170 PKK üyesi bulunmaktadır. Bir Kürt gazeteci ile görüşme. Qamişlo, Mart 2007.

17. PKK liderlerinin partinin demokratikleşmesinin önemi konusunda benimsediği söyleme rağmen *Vifak*'ın kurucusu ve eski PYD lideri Kemal Şahin 17 Şubat 2005'te Irak Kürdistan'ında Süleymaniye'de, PKK militanları tarafından düzenlenen suikastta öldürüldü. Suikastçılar daha sonra tutuklanıp hüküm giydi. *Vifak*'ın diğer üyeleri de ardı ardına suikasta kurban gitti -Ağustos 2005'te Kamuran Muhammed- ya da Nedim Yusuf vakasında olduğu gibi suikast girişimine hedef oldu. PYD, *Vifak* üyelerini davaları aleyhine Suriye rejimi için çalışmakla suçluyordu.

18. Peşmergeler Türkiye'nin protestoları sonucunda şehirden resmen çekildiyse de, Kerkük'te güvenlikten sorumlu bulunan Amerikan askerleri ile birlikte Kürt savaşçılar da geldi. Bu Kürt askeri varlığı, KDP ve YNK'ye, Irak rejiminin 1970'lerde uyguladığı bölgeyi Araplaştırma çabaları sırasında sürgün edilen binlerce Kürdün Kerkük'e geri dönüşünü örgütleme olanağı sağladı.

19. AFP, 8 Haziran 2005.

20. Kurdistanobserver.com (son erişim 8 Şubat 2007).

5. BÖLÜM

KÜRTLERİN TEPKİSİ VE SINIRLARI

Gizli Bir Çatışmanın “Takiye”si

Kürtlerin belli bir “dilsel Araplaştırma”ya maruz kaldığı ve Suriye yurttaşları olarak -eğitim, televizyon ve erkekler için ordu aracılığıyla- kültür ve siyasette Arap-Suriyeli atıf noktalarına boğuldukları söylenebilirse de, Kürt kültürünün muhtelif dışavurumları canlılığını korumuştur.¹

Suriye’deki Kürt etnik kimlikleri, üretilip dışavuruldukları toplumsal bağlama bağlı olarak aşiret, yöre ya da sınıf gibi çeşitli grup bağlılığı biçimleriyle dile getirilmektedir. Kürt cep-lerinin coğrafi dağınıklığı dile geliş biçimlerinin bu çeşitliliğini artırıyor. Buna rağmen, ortak bir tarihe sahip bir kültürel topluluk olarak Kürt topluluğuna ait olma duygusu paylaşılıyor. Bu duygu, Suriye’deki Kürtlerin çeşitli sosyal ve kültürel gerçekle-lerini dile getirmektedir. Bu topluluğun sınırları, Kürtlerin kültür bakımından Suriye’deki diğer etnik gruplardan ayrımlarını im-lemek üzere kullanılan ayırt edici kültürel özelliklerin nesnel-leştirilmesiyle tanımlanır. Kürtçe kullanımı ya da halk şenlikleri gibi belirli özelliklerin korunması ve kamusal dışavurumu üze-riindeki kolektif vurgu, yerelötesi Kürt kimliklerini tanımlayan etnik sınırı belirtme amacına yöneliktir (Pinto 2007: 259).

Etnik farkındalık Suriye’deki Kürtler arasında önemli bir

özellik olsa da, yerelötesi kimlikler geleneksel olarak milliyetçi bir seferberliğe elverişli olmamıştır. Bu paradoksu açıklamaya çalışan birçok yaklaşım vardır. Bu olguyu Kürtlerin toplam nüfus içindeki payının görece az olmasıyla açıklayan demografik savlar, gene sayıca az olan Alevilerin 1960'lardan itibaren devletin denetimini ele geçirebildiği dikkate alınınca yetersiz görünüyor. Tek başına alındığında, coğrafi olarak birçok anklava dağılmış olmaları da, 2004'e kadar Suriye siyasetinde Kürtlerin yokluğunu açıklayamıyor. Aleviler ve Dürziler gibi Kürtler de Suriye şehirlerine doğru kitleler halinde göç etmiştir ve şu anda hem kırsal hem de kentsel yerleşimlerde Kürt nüfusu vardır.²

Suriye devletinin ve Kürt topluluklarının evrimine dayanan diyalektik bir yaklaşım, Kürtlerin bu çıkmazına bazı açıklamalar getirebilir. Daha önce anlatıldığı gibi, Fransız mandası yıllarında farklı kökenleri, yerel tarihleri ve her birinin kendi Arap çevreleriyle farklı bir entegrasyon süreci yaşamış olması sonucunda, belirgin tanımlı bir Kürt grubundan söz edilemezdi. Dahası, 1920'lerden beri Türkiye'den ve Irak'tan Cezire'ye gelen Kürtlerin birinci kaygısı, aydınlardan oluşan bir azınlık dışında, bir kere Suriye'ye yerleştikten sonra ekonomik olarak hayatta kalabilmektir. Suriye devleti Cezire'de neredeyse hiç var olmadığından, Kürt köylüler ve aşiret üyeleri, Xoybûn'un onları Kürt milliyetçisi bir proje çevresinde seferber etme çabalarına rağmen, aşiret reisleri ve dini liderler tarafından çizilen sınırlar içinde hareket ediyordu. Diğer taraftan, o dönemde Kürtler etnik kimlikleriyle olağan hayatlarını sürdürebiliyordu. Kürtçe, Kürt toplulukları ve hatta Cezire'deki Hıristiyanlar ve Kürtler arasındaki iletişim diliydi.

Fransız mandasının sona ermesine rağmen, Suriye devletinin ve 1963'e kadar birbirinin yerini alan seçkinlerin, Kürt kimliği için ciddi bir tehdit oluşturmaya yetecek bir ünanimist ideolojisi de baskıcı bir iktidarı dayandıracak zemini de yoktu. Devlet otoritesi, hele asıl egemenliği "herhangi bir ulusal

kimlik duygusunu teşvik etmek için pek az şey yapan” rekabet içindeki eşraf ve toprak sahiplerinin ellerinde tuttuğu kırsal bölgelerde, gerçek olmaktan çok yanılısamaydı (Perthes 2002: 91-2). Bu bağlamda ve Şam’daki Fransız temsilciliğinin raporlarına göre:

Çoğunluğu Cezire’de bulunan eski Kürt yerleşimciler Suriyelilerle uyum içinde yaşamaktadır. Kendi ulusal dillerini konuşmaya ve tipik Kürt kıyafetlerini giymeye devam etmektedirler, fakat hükümet vergi konusunda zorlamadığı ve sınır bölgelerindeki Kürtlerin o denli gururla sürdürdüğü kazançlı kaçak mal ticaretine göz yumduğu sürece, çok sayıda kamu görevlisinin ve yüksek rütbeli subayın bu topluluğa mensup olduğu Suriye’de sözü edilecek bir Kürt sorunu yoktur.³

Baas’ın iktidara gelmesi Suriye halkına ünanimist bir ideolojinin dayatılmasına yol açıyorsa da, yeni rejim de ayakta kalabilecek resmi kurumlar ve hatta kendisine bir nebze meşruluk kazandıracak bir ulusal bütünleşme miti oluşturmasına asla el vermeyen iç bölünmelere maruz kaldı. İç uyumu olan ve baskın bir iktidar yapısının nihayet oturtulması, ta Hafız el-Esad’ın yönetime geldiği 1970 yılını buldu. Hafız el-Esad yönetimi altında Baas’ın en ideolojik yönlerine ihanet edilmesi, tuhaf bir şekilde, ilk kez parti ilkeleri adına Suriye toplumunun bütününi şekillendirme ve örgütlü şiddet araçlarını tekeline alma yeteneğine kavuşan bir otoriter rejimin güçlenmesiyle el ele gitti. Bu durumda özgürlüğün olmayışı, ekonomik kalkınmanın, ilerlemenin ve geleneksel bağlılıklardan kurtularak “yeni insan”ın ortaya çıkması vadinin bedeliydi. Nihayet, Suriye toplumunun “birleşmiş ve kendi etnik, mezhepsel, sosyal ve kabilesel lekelerinden arınmış olarak doğması” zamanı gelmişti (Chiffolleau 2006: 10).

Gerçekte, resmi ünanimizmin gerisinde, rejimin siyasi kültürünün temel yapısının derinleştirdiği önemli yarılmalar Suriye’nin yasal siyasi sisteminin çeperlerinde var olmaya

devam ediyordu. Örneğin Arap milliyetçiliği, Kürtleri ve Arap olmayan başka grupları, farklılıklarının ve simgesel kaynaklarının meşruluğunu inkâr ederek dışlamıştır. Şam hükümeti Kürt “müvekkil”lerinin sadakatini kazanmaya çalışırken, Kürtlerin çoğunluğu “takiye” politikasını seçti. Dini terim olarak kullanılan *takiye* ile ilişkili olan bu sosyolojik kavram, bazı olumsuz sosyopolitik koşullarda aktörlerin resmi ünanimist ideolojiye temelinden karşı çıkmak için farklılıklarını ya da ayırt edici özelliklerini gizlemeleri demektir. Koşullar elverdiğinde, önceden gizli olan grup, bu uymacılık oyununu oynamayı bırakarak görünür olmakta ve farklılıklarını açığa vurmakta ısrar eder.

“Çölden geçme” dönemi boyunca “bekleme halindeki yapılar”a dönüşmüş olan bazı grup, hareket ya da örgütlerin (laik ve dinci) iğreti de olsa varlığı, koşullar daha elverişli olduğunda yeniden ortaya çıkma olasılığı açısından çok önemlidir (Taylor 1989: 761). Militanlık, eylemci ağlarının korunması ve ortak bir kimliğin teşviki, hepsi birlikte, fırsat doğduğunda yeniden harekete geçirilmek üzere böyle gruplar için elleri altında bulunan önemli bir birikimdir.

Bu göz önüne alındığında, “takiye” uzlaşma ile eş anlamlı olarak düşünülmemelidir. Takiye, pasif kabulleniş ile devrim arasındaki temel ikili karşıtlıkta orta yol olarak var olur ve sürekli bir meydan okumayı ve hangi iktidar olursa olsun boyun eğmenin reddini açığa vuran tavırlar, uygulamalar ve söylemler bu zeminde yer alır. Demokratik olmayan bir ortamda otoriteye gösterilen “gündelik direncin” bürünebileceği biçimler aslında çok çeşitlidir. Bu direnç, örneğin, söylem pratikleri (seçkinlere yağ çekme, şifreli dil, espriler), görevleri tamamlama konusunda isteksizlik (işyerinde yardımlaşmacı ve üretken olmamak), seçkinler tarafından onaylanmayan tavırlar sergileme (jüt kullanma, kadınların peçe takması), yasadışı mal ticareti (kaçakçılık), üretim araçlarına sabotaj ya da seçimlere katılmama biçimlerine bürünebilir (Fillieule ve Bennani-

Chraibi 2003: 46-57).⁵

Suriye’de toplumun her kesiminde var olan çeşitli bölünmeler dolayısıyla takiyeye başvurulmasını destekleyen, Baas rejiminin kendisidir. Hafız el-Esad’ın başkanlığı sırasında Baas iktidarıyla Suriye halkı arasında belirsiz bir ilişki kurulmuştu. Çeşitli resmi kurumlar (okullar, ordu, hükümet, devlet televizyonu vb.) aynı zamanda asla aşılmaması gereken sınırları, dolayısıyla rejimden olası kaçış araçlarını vurgulayarak Esad’ın ve Baas ilkelerinin çevresindeki kişi kültürünü özendiriyordu. Bu anlamda, vatandaşların bu kültürün gerçeğe uymayan beyanına inanmaları değil, inanıyormuş gibi davranmaları gerekiyordu (Wedeen 1998: 506).⁶

Kürtler, Suriye toplumunun diğer bileşenleriyle beraber, Baas tarafından yaratılan ünanimist mite katılarak rejimin ilkelerine ya bağlı olmaya ya da edilgen bir itaati sürdürmeye davet ediliyordu. Bütün Suriye vatandaşları gibi, ifade ve örgütlenmeye ilişkin normları ve kısıtlamalarıyla 1963’ten beri yürürlükte olan olağanüstü hale tabiydiler. Rejimin bazı temel ilkeleri, özellikle Arap milliyetçiliği ile Kürtçe ve Kürt folkloru üzerindeki kısıtlamaları da içeren belirli yasalar, Kürt gruplarının varlığını sürdürmesine bir tehdit oluşturan, Kürt kimliğinin özüne yapılan doğrudan saldırılardı. Bu saldırıların özel doğası dikkate alındığında, Kürtlerin direniş yöntemlerinin de belli bir kendine özgülüğü vardı.

Bu bölüm siyasi, kültürel ve dini alanlara ait “bekleme halindeki yapılar” ile ilgili olarak, Kürtler tarafından kullanılan gündelik direnme yöntemlerine odaklanıyor.⁷ Bunu yaparken amaçlanan, bir taraftan takiyeye stratejisinden doğan dinamikleri, diğer taraftan da Suriye Kürtlerini rejimle çatışmalarının kılık değiştirmiş görünümünden uzaklaşarak yeni yüzyılın şafağında evrimleşen “Kürt sorunu”na yönelmeye teşvik eden dinamikleri açıklamaktır.

HUKUK SİSTEMİNİN ÇEPERİNDEKİ KÜRT PARTİLERİ

Kürtler dört farklı devlete dağılmıştır ve bundan dolayı dört farklı siyasi, ekonomik ve askeri otoritenin egemenliği altındadırlar. Bu otoritelerin doğası, her bir ülkede Kürt milliyetçi hareketinin hangi eylem biçimini benimseyeceğini büyük ölçüde belirlemektedir. Bu durumda, Kürt siyasi hareketinin İran, Irak, Türkiye ve Suriye’de farklı yollar izlemesi kaçınılmazdı. Hamit Bozarslan’a göre, bu dört ülkedeki Kürt muhalif siyasi hareketini birleştiren üç ortak özellik vardır. İlk olarak, bunlar kısıtlı sayıda eylem biçimini kullanmalarıyla ayırt edilebilir: siyasi faaliyet, silahlı çatışma ya da müzakere. İkincisi, Kürt hareketi, Kürt dünyasıyla başka muhalif gruplar arasında bağ kurmak, Kürt toplumu üzerinde denetim sahibi olmak ve toplumu dönüştürmek amacıyla Batıcılık, Marksizm ve İslamcılık gibi evrenselci doktrinleri ödünç almıştır. Son olarak, ilgili devletlerde gözlemlenen siyasi farklılıklar, bu eylem biçimlerinin başarılı ya da başarısız olmasında belirleyici bir rol oynayabilir, ama bir eylem biçiminin tamamen terk edilmesi için bu farklılıklar çoğunlukla yeterli olmamıştır (Bozarslan 1997: 191-2).

Suriye’deki Kürt hareketinin çözümlenmesi, muhalif Kürt milliyetçi hareketleri çerçevesinde Suriye Kürt partilerinin bir “istisna” oluşturduğunu büyük ölçüde doğruluyor. Siyasi tercihler yapılması söz konusu olduğunda, silahlı mücadele başka yerlerde Kürt hareketi için muhalefetin başlıca biçimiydi, oysa Suriye Kürt partileri Şam yönetimine karşı hiçbir zaman silaha başvurmamıştı. Sonuç olarak, bu partiler kendilerini meşru aktörler olarak dayatmayı ve merkezi hükümetle, normal olarak ancak bir silahlı çatışma döneminden sonra gelen aşama olan müzakereleri başlatmayı başaramadı.

Siyasi katılım yıllar boyunca Kürt partilerinin siyasi arenada daha ziyade dışlanmış, marjinal aktörler olarak kalacağı ka-

dar kısıtlanmıştır. Bu olgu, geleneksel olarak kültürel ve yurttaşlığa ilişkin taleplerle (örneğin, Kürtçe üzerindeki yasağın kaldırılması ve 1962 nüfus sayımından etkilenen “devletsiz” Kürtlerin vatandaşlıklarının geri verilmesi) yetinmiş olan Kürt hareketinin doğasından ziyade, siyasi sistemin tekelciliğinin sonucuydu.

Suriye’deki Kürt hareketi 1980’e kadar, Ortadoğu’daki diğer Kürt bölgeleriyle aynı ideolojik evrimi geçirmiş, yani Batıcı (1919-50) ve Marksist (1950-80) öğretilerden yararlanmıştı; ancak tekilliği, Türkiye ve Irak’taki gibi İslamcı bir öğretiyi benimseyen bir Kürt partisinin Suriye’de olmayışıyla kendini göstermektedir.⁸ Son olarak ve önceki bölümde belirtilmiş olduğu üzere, Kürt hareketi ilgisini Türkiye ve Irak’a odaklamaya teşvik edilmiş, bu da Şam yönetimini ülkenin içeriden istikrarsızlaşması yönündeki olası bir tehditten kurtarmıştır.

Suriye’deki Kürt hareketinin kökenine kısa bir dönüş, ülkedeki Kürt siyasi hareketinin kendine özgü evrimini açıklamamıza yardımcı olacaktır. Suriye’de ilk Kürt milliyetçi cemiyeti olan Xoybûn (1927-44) iki hareket hattını takip ediyordu. İlk olarak, diplomatik ve şiddet içeren faaliyetlerinin hedefi, üyelerinin çoğunluğunun kökeninin dayandığı ülke olduğu için Türkiye’ydi. Kürt milliyetçileri Xoybûn liderlerinin Doğu Akdeniz bölgesinde Fransız mandasına borçlu oldukları hareket özgürlüğünün farkında olduklarından, ilgilerini Fransa’ya ve Suriye milliyetçilerine odakladılar. Bu hareket hattı, Xoybûn’un ardılı Yekbûn û Azadî (1945-46) ve bu cemiyetlerle doğrudan ya da dolaylı ilişkisi olan Kürt aktörler tarafından sürdürüldü. Ayrıca, Kürtlerin bağımsız hareket eden bir “temsilcisi” olarak davranan Kamuran Bedirxan da, Yekbûn û Azadî de, Şam’daki yetkilileri kendilerine düşman etmekten kaçınmak için, II. Dünya Savaşı’ndan sonra dünya güçlerine sundukları taleplerde Suriye Kürtlerine yer vermeyecekti.⁹ Doğrusu, Türkiye’de özerk bir Kürt yapısı karşılığında Suriye’nin kuzeyindeki Kürt

anklavları feda edilebilecek gibi geliyordu.

İkinci olarak, Xoybûn liderleri mandanın başlangıcından itibaren, Kürt temsilcilerin siyasi katılımını içeren bir strateji tercih etti. Buradan hareketle, milliyetçi cemiyetin tanınmış üyeleri sonunda Suriye parlamentosunda milletvekili oldu, içlerinden İbrahim Paşa'nın ve Hasan Haco'nun oğullarının da bulunduğu bazıları 1950'ler boyunca sandalyelerini korudu. Ne var ki parlamentonun Kürt üyeleri kendilerini hiçbir zaman açık milliyetçi bir parti bayrağı altında sunmadı. Kökenleri ve saygınlıklarıyla tanınan, fakat bu yönleri etrafında gerçek bir siyasi aygıt kurma çabası içinde olmayan "bağımsızlar" olarak kabul ediliyorlardı. Bundan dolayı, 1950'lerin yarısından uzun bir süre boyunca, siyasallaşmış Kürtlerin militanlığı Suriye Komünist Partisi (SKP) ile bağlantılı olacaktı.

1957'de çok geçmeden Suriye Kürt Demokrat Partisi adını alacak olan Suriye Kürdistan Demokrat Partisi kuruluncaya kadar, halk desteğine sahip olan bir Kürt ulusal partisi Suriye siyasi sahnesine çıkmamıştı. Bu noktada bile, parti "Suriye-lileşmiş" bir gündemi koruyordu. Hedefleri arasında Suriye Kürtlerinin hayat şartlarının iyileştirilmesine yer veriyor, ancak Suriye Kürdistan'ının kurtuluşundan söz etmiyordu. Nureddin Zaza ve Osman Sebrî gibi eski Xoybûn üye ve sempatizanlarını ve Reşîd Hemo gibi eski SKP militanlarını tekrar bir araya getirmeyi başaran PDKS bu iki grubun mücadele deneyiminden gelen bilgisini kullanabildi ve Cezire, Cerablus ve Kürt Dağı'ndaki tüm küçük yerleşim bölgelerinde hızla kendine yer edindi. Eylemlerini -özellikle Suriye'deki Kürt sorunlarıyla ilgili broşür ve bültenler yayımlamak gibi farkındalık yaratma faaliyetlerini- gizlilik koşullarında sürdürmesine rağmen, 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin ilanından sonra parti 30 bin üye ve daha binlerce sempatizanı içeren bir ağ oluşturmayı başardı.¹⁰

PDKS, Eylül 1962'de partinin önde gelen otuz iki üyesinin tutuklanmasıyla ilk ciddi darbeyi aldı, ancak popülerliği pratik olarak ilk kez Aralık 1961'deki milletvekili seçimlerinde ölçüldü. Kurucu üyelerden Nureddin Zaza ve Şêx Mihemed İsa Mehmûd, Cezire'den bağımsız aday olarak seçildi. Bu olumlu sonuçlara rağmen PDKS daha sonra yasal bir siyasi yapı olarak gelişmeyi başaramadı. Zaza'nın milletvekilliği düşürüldü. 28 Mart 1962'de de [Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden] ayrılıkçılık karşıtı bir darbe gerçekleşti. Sivil yönetime geçilmesi de parti açısından önemli bir değişiklik getirmedi, Mart 1963'te ise ordu yönetime yeniden el koyarak olağanüstü hal ilan etti. Osman Sebrî ve Nureddin Zaza gibi karizmatik liderleri 1960 ile 1965 arasında defalarca hapse atılınca, PDKS'nin yönetimi genç bir hukuk öğrencisi olan Hemîdê Hecî Derwêş'e kaldı.

Bu yeni oluşumun kırılma eğilimi bir ölçüde de iç dinamiklerden ileri geliyordu. PDKS kuşak ve ideoloji farklılıklarından dolayı başlangıcından itibaren çeşitli bölünmelere maruz kalmıştı. Eski Xoybûn ve SKP üyelerini bir araya getirebilmesine rağmen, bu birleşme sol (eski SKP üyeleri, genç öğrenciler, öğretmenler ve kol işçileri) ve sağ (eşraf, dini liderler ve toprak sahipleri) kanatları arasındaki gerilimleri gidermeye yetmiyordu. Bu farklılıklara, Irak Kürdistan Demokrat Partisi'ndeki Celal Talabani merkezli "ilerici" yaklaşımla Mustafa Barzani liderliğindeki "muhafazakâr" yaklaşımın savunucularını ayıran bölünme ekleniyordu. KDP'deki bu bölünmenin PDKS'yi ilgilendiren etkileri de vardı. PDKS biri Barzani yanlısı, ikisi de sol (Osman Sebrî ve Mihemed Neyo) ile sağ (Hemîdê Hecî Derwêş) arasında bölünmüş iki rakip taraf olmak üzere üç kampa ayrıldı. Ancak Hemîdê Hecî Derwêş, solcu olmamasına rağmen, daha sonra 1965'te okul arkadaşı Celal Talabani'nin Marksist kampına katıldı.

1970'te Mustafa Barzani, tüm fraksiyonları Irak Kürdistanı'na

davet ederek, PDKS'yi tekrar birleştirme girişiminde bulundu. Bu çabaya rağmen rakip fraksiyonları kendi partisinin bayrağı altında yeniden birleştirmeyi başaramadı ve eşraftan Deham Mîro tarafından yeni bir parti kuruldu. Bu yeni oluşum muhafazakâr parti üyelerini birleştirmeyi başardıysa da, Mela Mihemed Neyo ve Hemîdê Hecî Derwêş liderliğindeki “genç kurtlar” artık “el-Parti” olarak bilinen PDKS'yle birleşmedi.

Sol kanadın başına Kürt Sol Demokrat Partisi'nden Salah Bedreddin geçti. Kürt hareketinin Irak'ta yenilgiye uğradığı ve Mustafa Barzani'nin KDP'sinin parçalandığı 1975'te Celal Talabani, Suriye Kürtlerini birleştirmek için kendi adına girişimde bulundu; Suriye'deki Kürt hareketinin lideri konumuna yerleşmeye çalışarak “sol”la ve PDKS liderleriyle iletişime geçti. Bir kongre düzenlendi fakat Barzani'ye sadık olanlar katılmayı reddetti. Üstelik Kürt Sol Demokrat Partisi, 1980'e kadar aynı adı korumasına rağmen ikiye bölündü.¹¹ Gerçekte, Suriye'deki çeşitli Kürt partilerinin gündemleri arasındaki farklar çok azdı. Kürt partilerinin çoğunluğu, Kürt olmayan bölgelerdeki siyasi partileri izleyerek Marksist ve antiemperyalist ideolojileri benimsiyor ve Arap çoğunluk karşısında yasal haklar ve bir ölçüde özerklik talep ediyordu.¹² İçlerinden pek çoğunda üyeler arasındaki kişisel farklılıklardan kaynaklanan anlamsız ideolojik çekişmeler yaşanınca, birçok Kürt partilerden ayrıldı ve sonuç olarak siyasi bezginlik içinde yaşamaya mahkûm oldular (More 1984: 205).

2007 itibariyle, 1,5 milyon nüfus için, üç blokta örgütlenmiş on üç Kürt partisi vardı: Suriye Kürt Demokratik Cephesi (*Eniya* ya da *el-Cebbe* ya da Cephe), Suriye Kürt Demokratik İttifakı (*Hevbendiya* ya da *et-Tebaluf* ya da İttifak) ve üç bağımsız partiden oluşan bir ittifak (bkz. Ek). Son olarak, Demokratik Birlik Partisi (PYD), bu ittifakla çoğu kez işbirliği yapmasına rağmen tek başına kalmaktadır.

Kürt Siyasi Partileri: Bir Teorik Çerçeve

1960'lardan itibaren Kürt hareketindeki birbirini izleyen bölünmelerin detaylı tarihini anlatmaktan ziyade, Kürt partilerinin Suriye'deki Kürt siyasi hareketinin kronik bölünmesiyle sonuçlanan bu kalıptan kurtulmaya isteksiz oluşunun ya da kurtulamayışının arkasındaki sebeplere odaklanmak önemlidir. 1970 ile 2000 arasındaki dönem, gözlemler için ilginç bir çerçeve sunmaktadır, çünkü bu otuz yıl, hem rejimin kendisinin ve Kürtlere karşı politikasının hem de Suriye muhalefetinin (Arap ve Kürt) istikrar kazanmasına tanıklık etmiştir.

Buradaki çözümleme, Kürt hareketini ilkin çeşitli kısıtlamalar ve fırsatları (fırsat yapıları) olan bir sosyopolitik bağlamda yer alan, ikincisi iyi donatımlı olan ve belirli bir eylem repertuarına¹³ başvurabilen (kaynak seferberliği) bir toplumsal hareket olarak ve üçüncüsü, fırsat ile eylem arasında bir dolayımılayıcı rolü oynayan, belli bir kültürel çerçevedeki bir hareket olarak araştırarak, konuya üç farklı bakış açısından yaklaşmaktadır (Lichbach ve Zuckerman 1997: 142-73). Son olarak, bu teorik çerçevenin bir sentezi, burada toplumsal hareketler (Lichbach ve Zuckerman 1997; McAdam vd. 1996; Bennani-Chraïbi ve Fillieulle 2003) ve özellikle Kürt hareketleri üzerine bazı güncel araştırmalar (Romano 2006) ışığında sunulmaktadır.

Tüm diğer toplumsal hareketler gibi Kürt hareketi de mekân ve zamandaki kolektif eylemi sürdürmek zorundadır. İnsanları siyasi eylemde bulunmaya teşvik edebilen ya da eylemden vazgeçirebilen siyasi ortamın birbiriyle tutarlı bir dizi boyutu olarak tanımlanan siyasi fırsat yapıları (Tarrow 1994: 17), bu bağlamda çok büyük önem kazanıyor. Genel anlamda, seçkinlerin ve siyasi gruplarının muhalefet karşısında kırılğanlaştığı anlarda toplumsal hareketlerin başlaması ve kolektif eylemi tetikleme-leri daha muhtemeldir. Aynı zamanda, bu çeşit siyasi fırsatlar örgütlü bir toplumsal hareket olmaması nedeniyle kaçırılabilir.

Ayrıca, ortaya çıkan fırsat tipleri, toplumsal hareketler tarafından kullanılan kolektif eylem tiplerine bağlıdır. Bu şekilde, azınlık gruplarının katılımına ve kendi topluluklarının işlerini yönetmelerine izin veren siyasi sistemler, yasal milliyetçi siyasi örgütlerin, iç bütünleşmenin ve uzlaşmanın gelişmesine olanak sağlayarak, yapıcı merkez-çevre ilişkilerini teşvik eder. Buna karşılık, kısıtlayıcı ortamlar siyasi büyüme ve milliyetçilerle devlet seçkinleri arasındaki müzakere fırsatlarını engeller. Nihayet belirsiz alanlar, merkezle çevre arasında hem uzlaşmayı hem de düşmanlığı teşvik eder (Natali 2005: xxviii-xxix).

Suriye siyasi arenası bu sonuncu belirsiz alanlar kategorisinde yer almaktadır. Bu, mesela, Kürt partilerinin sistemin yabancıları olabildikleri, yasa dışı ilan edilebildikleri ve zulme uğrayabildikleri halde nasıl aynı zamanda açıkça müsamahayla karşılanabildiklerini ve hatta sivil ve dini seçkinleri aracılığıyla rejimin ortağı olabildiklerini açıklamaya yardımcı oluyor. Oysaki Fas'ta olduğu gibi, işin püf noktası, içirme ve dışlama arasındaki hareketli ayırım çizgisini yaratanın Suriye rejimi olmasıdır (Roussillon ve Ferrié 2006: 170).

Suriye rejimi Kürt partilerini Baas sistemine dahil etmekten⁴ ve bu şekilde onlara belirli bir meşruiyet kazandırmaktansa, bir dizi "örtülü işlem"e girişmeyi yani, çift amaçlı olarak Suriye toplumunun farklı grupları ile rejim arasında belirli etkileşimlerin yayılması ve "tanıtım"ını seçti. Bu taktikler vasıtasıyla, çoğu Arap rejimi gibi Suriye devleti de bir taraftan istikrar arayıp buldu, diğer taraftan da Kürtleri -ve tüm diğer etnik ve dini grupları- bir araya gelmekten, etkileşim içinde olmaktan, gruba ait bir etnik bilinç oluşturmaktan, bu sürecin yayılmasını hızlandıracak hareketler örgütlemekten ve sonunda kendi hedeflerinin peşinden koşmak için rejime meydan okumaktan alıkoymayı başardı. Sonuçta Kürt hareketinin etkisizleştirilmesi, Suriye rejiminin bu çabalarının bir sonucuydu. Dahası, par-

tizan pazarının “serbestleşmesi” siyasi arza ve toplumsal taleplere sadece karışıklık getirdi.

Suriye rejiminin 1970’lerde başlayan Kürt milliyetçileriyle ittifak politikası, harekete yeni bir ayrıştırıcı unsur getirdi. Her bir parti lideri kendini Suriye Kürtlerinin “temsilcisi” ve Şam hükümetinin meşru muhatabı olarak kabul ettirmeye çalışıyordu. Sonuç olarak el-Parti, Kürt milliyetçi grupları arasında hızla kötü bir şöhret kazanmaya başladı. Parti liderleri, özellikle de Deham Mîro, herkesi üyeliğe kabul ederek muhaberat üyelerine teşkilata sızma imkânı vermekle suçlanıyordu. Deham Mîro, Şam’la işbirliği yapmakla da suçlandı. PDKS kökenli partiler de Suriye muhaberatı ile işbirliği yapmakla suçlanmaktan kurtulamadı. En çok dikkat çeken, Hemîdê Hecî Derwêş¹⁵ ve Salah Bedreddin¹⁶ olaylarıydı. Hafız el-Esad 1980’lerden itibaren Suriye’deki İslamcı tehdidi sınırlama düşüncesiyle Irak ve Türkiye’deki Kürt partileriyle ve Suriye’deki çeşitli Kürt gruplarıyla işbirliği yapıyordu. Bu işbirliği ilişkileri, rejim ve rejimin güvenlik güçleri ile Kürt grupları arasında dostluk bağları geliştirmeye yaradı.¹⁷ Bu işbirlikleri vasıtasıyla el-Esad, rejimin Arap muhalefet partileriyle ve Halep’teki Ermeniler (Migliorino 2006: 108-9) ve Cezire’deki Süryaniler gibi azınlık gruplarıyla bile bağlantılarını güçlendirmeyi başardı.¹⁸

Bu, Haseke eyaletinde 1980-2002 yılları arasında güvenlik şefi olan ve daha sonra Şam’daki Gizli Polis’in *Filistin* şubesinin şefliğine atanan Muhammed el-Mansure’nin Cezire’deki Kürt hareketini kontrol eder konuma nasıl geldiğini açıklamaktadır. Muhammed el-Mansure Kürt parti liderleriyle hamî/müvekkil ilişkileri kurduğu Qamişlo’da oturuyordu ve harekete aşılması gereken belirli sınırlar çizmeyi kendine görev edinmişti. Kürt hareketini derinden tanıması, Mart 2004 Qamişlo ayaklanmasından sonra, Suriye rejimi ile Kürt partileri arasında oynadığı arabuluculuk rolünü açıklamaya da yardımcı oluyor.¹⁹

Ne var ki Suriye rejiminin Kürt partileriyle ilişkisinin özel bir tabiatı vardı. İlk olarak, dini şahsiyetler bir yana, hiçbir Kürt, Suriye yönetim sisteminde hiçbir zaman önemli bir konum edinmemiştir. Ayrıca, parlamentodaki Kürt temsilcilerinin kısıtlı rolleri, yasama ile ilgili olmaktan çok istişari mahiyette kalmıştır; çoğu zaman hukuk sisteminin çeperlerinde kalmışlardır. Bunun temel nedeni düzen karşıtı azınlığın taleplerinin, yeni bir etnik topluluğun devlet tarafından tanınmasını istediği için, diğer toplumsal hareketlere ya da siyasi İslam'a benzememesidir. Bu talepleri karşılamak için devletin, "ulusal düzen" in de paylaşılabilir bir kaynak türü olduğunu kabul etmesi gerekecekti. Bu fikrin kabulü, grup temsili ve simgesel sermayesi üzerindeki devlet tekeli zayıflatılmakla sonuçlanabilir ve idari ve siyasi gücün paylaşımına doğru bir adımı im ederdi (Bozarıslan 1997: 150).

Devletin müdahalesi, Kürt siyasi arenasının bölünmesini ve Kürt sorununun yaklaşık otuz yıl görmezden gelinmesini açıklamaya yetmiyor. Kaynak seferberliği teorileri bu sorulara bazı cevaplar sağlıyor. Burada "seferberlik", memnuniyetsiz bir grubun "grup amaçları doğrultusunda kaynak toplaması ve kullanması" süreçlerine atıfta bulunmaktadır (Obershall 1973: 28). "Kaynak seferberliği" insanlar, para, silah, iletişim araçları veya meşruiyet ve bağlılık gibi gerek maddi gerek maddi olmayan kaynaklara atıfla kullanılabilir. Kaynak seferberliği teorileri, grupları rasyonel stratejik aktörler olarak görür. Buradan hareketle bu yaklaşım, hareketin hem iç hem dış kaynakları, harekete katılımın maliyetleri ve kazançları, sosyal ağların destek bulmaya ve eyleme geçirmeye elverişliliği ve devletin olanakları ve zayıflıkları gibi farklı kilit değişkenleri göz önünde bulundurur.

Kürt hareketinin, Suriye yönetiminin karşısına çıkarken hangi kaynakların kullanımına hazır bulunduğunu tasavvur etmek zordur. 1963'ten itibaren devlet, partizan örgütlere si-

yasi avantaj oluşturma potansiyeli taşıyan liberal siyasi sistemin kurumsallaşmasını engelleyerek, diğer siyasi örgütler karşısında adil olmayan bir avantajı korumaya çabalamaktadır. Suriye siyaset sahnesi bundan dolayı, bu tür ortamların tipik iktidar oyununun olmadığı bir siyasi arena olmuştur. Adaylar Suriye otoriteleri tarafından onaylanmak, dolayısıyla Baas Partisi'nin siyasi gündemine bağlı kalmak, parti kongrelerinde alınan kararları kabul etmek ya da en azından başka bir siyasi gündemi desteklemekten uzak durmak zorundadır. Bunun ilk sonucu Kürt partilerinin kendi halklarına onları ilgilendiren amaçlar sunamamasıdır. O kadar ki, bu, "siyasi faaliyetin apolitikleştirilmesi"nin bir örneği sayılabilir (Roussillon ve Ferrié 2006: 168).

Aynı sebeple, Kürt partileri halkın güvenini kazanmalarını sağlayacak inandırıcı bir imaj, vizyon ya da herhangi bir başarılı eylem sunamıyor. Herhangi bir kimlik açıklaması söz konusu olduğunda tipik olarak çok ılımlıyken kendilerini aynı zamanda Marksist ve sosyalist söyleme eğilimli olma özelliği taşıyan ulusal kurtuluş hareketleriyle bağlantılı, laik partiler olarak tanımlamışlar, bu da Arap partilerinden açık seçik ayırt edilmelerine engel olmuştur. Aynı çevrede evrimleşen Kürt partileri, kısmen, bölgenin siyasi akımlarından ve 1980'lere kadar devam eden Soğuk Savaş ruh halinden etkilenmiş olan aynı ideolojik çerçeveyi paylaşıyordu.

PDKS'den sonra ortaya çıkan Kürt partileri, genelde merkezi bir kişilik etrafında örgütlenen ve Irak'taki ya da Türkiye'deki Kürt oluşumlarından biriyle bağlantılı küçük gizli gruplardı. İlk konuyu ele alırsak, bazen 10 ila 25 üyeden ibaret belli partilerin²⁰ "başları" genelde, zaman içinde devamlılık göstermeksizin, kendilerine "ağsı eylemler"le²¹ ilgilenme olanağı sağlayacak şekilde, cılız kesimleri harekete geçirmekle yetiniyordu. Liderlerine ve onların kişisel ilişki ağlarına bağımlılıkları, bu partilerin neden örgütün yönetimini değiştire-

bileceği bir sistem oluşturamadıkları konusunda bir açıklama getirebilir. 1970'lerden beri Kürt İlerici Demokrat Partisi'nin liderliğini yapan Hemîdê Hecî Derwêş bunun örneklerinden biridir.²²

Irak ve Türkiye'deki partilerle bağlantılı olan Kürt örgütlerinin durumunda ise daha fazla sayıda militanı, daha büyük mali araçları, daha yüksek bir propaganda malzemesi üretme ve yayma kapasitesi ve daha geniş bir meşruiyeti olan örgütlerin bunlar olması dikkate değer. Örneğin Irak Kürt hareketinin büyük kahramanı Mustafa Barzani'yi saran haleye bakılabilir. Partisinin Suriye'deki karşılığı olan PDKS'nin, sayısız kopuşla parçalanmasına ve siyasi bir örgüt olarak gitgide eylemsizleşmesine rağmen Suriye'nin başta gelen partilerinden biri olarak yerini nasıl koruyabildiğinin açıklanmasında Barzani'nin ününün gücü yardımcı olabilir.²³ PDKS'yi farklı derecelerde destekleyenlerin ve Kürt milliyetçilerinin evlerinde Barzani'nin posterlerini görmek mümkündür. Mustafa'nın oğlu ve Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin (KBY) şu andaki başkanı olan Mesud Barzani'nin Cezire ziyaretleri, parti üyesi olan ve sadece partiye ve gündemine değil aynı zamanda Barzani ailesine bağlı kalan genç Kürtlerin sayısını koruyup artırmaya hizmet etmektedir.²⁴

Bu avantajlara rağmen, tüm Kürt partileri, belirsiz ve istikrarsız bir siyasi ortamda ayakta kalmaya çalışmaktadır ve kendi içlerinde yükselme fırsatlarının yetersizliğinden mustarıptirler. Üyelerine çekici gelecek pek az özellikleri vardır (McAdam vd. 1996: 3). Kürt partileri, özellikle de küçük olanlar, mensubiyet karşılığında ekonomik teşvikler ya da parti içinde olsun devlet yönetiminde olsun yükselme olanakları sunamamaktadır. Suriye Kürt İlerici Demokrat Partisi Berlin temsilcisi Said Abdulmeccid bu sorundan etkileyici bir şekilde söz ediyor:

Kürt partileri insanları hayal kırıklığına uğratmıştır. Sorunlarını partilerin çözmesini bekliyorlar, fakat bu gerçekçi değil.

Tutuklanma riski olduğundan bir Kürt partisine üye olmak tehlikelidir. Paramız da yok. İnsanlar bunu öğrendiklerinde partiden ayrılıp başka partiye geçiyorlar. Bana gelince, babam da politikayla uğraşmış olduğundan, bağlılığım belli bir aile geleneğinden kaynaklanıyor.²⁵

Kürt partileri önemli siyasi etkinlikler ve propaganda başlatmakta yetersiz kalmıştır. Suriye’de muhalefet partilerinde olduğu gibi, en büyük kaynaklara sahip partiler dergi ve broşür basabilirken, sürgündeki bireyler ve partiler internet sitelerini sürdürebiliyor.²⁶ Gelgelelim partilerin ekonomik kırılma, devletle karşı karşıya gelmekten kaçınmalarına yol açıyor, çünkü bu olduğunda varlıkları tehlikeye girecektir. Örneğin, bir parti üyesi hapsedildiğinde, o hapiste olduğu sürece ailesinin ekonomik sorumluluğunu parti üstlenmek zorundadır. Bundan dolayı, militanlarına yönelik kitlesel tutuklamalar partide gerçek bir krize neden olabilir.²⁷ Bu ekonomik kırılma aynı zamanda bazı partilerin neden er geç devletle ya da muhaberatla bağ kurmaya ikna olduklarını da açıklıyor.

Suriye’deki Kürt partileri eğer siyasi bir başarı da büyük ölçekli siyasi faaliyet de vaat edemiyorlarsa, gerçekten neye yarıyorlar? Belirli siyasi partilerin üyelerinin dışında, bu konu hakkında görüşülen Kürtlerin çoğunluğunun yargıları çok ağırdu. Tanıklıklarında Kürt partilerinin “Kürt sorunu” ve insanlar için hiçbir şey yapmadıkları suçlamasına eşlik eden genel bir güvensizlik fazlasıyla mevcuttu. Ancak daha uzun görüşmeler, bu konuda genellikle daha karmaşık ve çelişkili duyguları ortaya çıkarıyordu.

Kürt sorununun ünanimist kurgusuyla ilgili oyunun kurallarını rejim koyduysa da, Kürt topluluklarının istikrarlı kılınması Kürt aktörlerin (siyasi aktörler, aşiret aktörleri, dini aktörler ya da aydınlar) sürekli iletişim içinde olduğu bir süreçten doğdu. Bu şekilde, Kürt partileri farklı grupların eylemlerine, belirli sınırlar içinde kalsınlar diye yol gösterme sorumluluğunu aldı.

Ne var ki bu sınırları böyle bir yol göstericilik rolünün gerektirdiği gibi yorumlamak risklidir. Kürtçe kitapların el altından satılması ya da halka açık bir konferans düzenlenmesi gibi uygulamalar bir seferinde müsamahayla, bir başka sefer baskıyla karşılanabilir. Kürt siyasi partileri Kürt sorunuyla ilgili olarak rejimin koyduğu sınırların yoklanmasında farkında olmadan Kobay gibi davrandı.

Dahası, kırsal bölgelerde işlevsel aile ve aşiret yapılarını kullanarak yer edinmeleri, partilerin bazı toplumsal sorunların çözümünde yerel otoritelerin yerine geçmesine izin veriyordu. Bu işlevsellikle Kürt partileri genelde arabulucu olarak (arazi anlaşmazlıklarında ya da “namus cinayetleri”²⁸) gibi toplumsal pratiklere karşı halkı bilinçlendirme kampanyalarındaki gibi) hareket ediyor. Yerel devlet ve din görevlilerinin yerine geçmelerine, bu aktörlerin böylesi anlaşmazlıklara karışma eğiliminde olmamaları da yardımcı olmuştur.

Siyasi partilerin topluluk için en önemli işlevi “kültürel çerçeveleme”dir. “Çerçeveleme”, “insan grupları tarafından dünya ve kendileri hakkında, kolektif eylemi meşrulaştıran ve güdüleyen ortak anlayışlar oluşturmak için gösterilen bilinçli stratejik çabalar” olarak tanımlanabilir (Snow vd. 1986: 464). 1957’den itibaren PDKS, Bedirxan kardeşlerin ve Xoybûn’un stratejik yaklaşımını sürdürerek, kültürel çerçeveleme işlevini üstlenmiştir. PDKS Latin harfleriyle Kürtçe öğretimini ve Suriye Kürtlerinin milliyetçi doktrinini geliştirmeye, Kürt mitlelerini (Kawa ve “Büyük Kürdistan”), şehitleri ve kahramanları (Şeyh Said, Mustafa Barzani), edebiyat ve düşünce insanlarını (Ehmedê Xanî, Bedirxan kardeşler, Osman Sebrî, Cigerxwîn) kullanarak devam etmiştir.

Bu şekilde Kürt toplulukları için kültürel çerçeveleme 1960’lar ve 1970’lerdeki büyük engellere rağmen başarılmışsa da, 1980’den sonra bu partiler ile Suriye yönetimi arasındaki

ilişkilerin gelişmesi, kültürel etkinliklerin canlanmasına olanak verdi. Bu büyük bir oranda, en önemlisi Newroz şenliği olan sosyal etkinlikler düzenlemekle yükümlü okullar, tiyatrolar, halk oyunları ekipleri, spor kulüpleri ya da Lübnan'da bulunan yayınevleri gibi kurumlar üzerinden Şam ve Halep'teki varlıklı öğrencilerin seferber olması yoluyla gerçekleşti (Gauthier 2006: 222).

Teorik Bir Senteze Doğru

Kürt hareketinin tarihi, Fransız mandasıyla başlayıp Hafız el-Esad'ın başkanlığına kadar süren dönem boyunca belirli bir süreklilik gösterir. Süreklilik gösteren özellikler arasında hareketin ılımlı siyasi platformu, Suriye siyasi arenasında katılımcı bir rol araması ve genel olarak diğer Kürt bölgelerine dönük olması yer alıyordu. Determinist bir duruşu benimsemeksizin bu öğelerin bir "kültürel alet çantası" ya da başka bir deyişle Suriye'deki Kürt hareketindeki "düşünsel temalar" ve yaygın tavırları oluşturmaya başladığı söylenebilir (Romano 2006: 21).

Suriye arenasının belirsizliği herhangi bir gerçek siyasi fırsat sunmamışsa da, Kürt örgütlerinin ayakta kalabileceği bir zemin işlevi görmüştür. Suriye'deki Kürt çatışmasının Kürtlerin teşvikiyle takiyeye yönelmesi, Suriye rejiminin dayattığı kısıtlamalara verilen bir tepki olmakla beraber, hareket içindeki belirli kısıtlamaların bir sonucuydu. Kişisel ve ideolojik tartışmalarla bölünmüş, insani, maddi ve simgesel kaynak yetersizliği içinde ve yönetim ile (en iyi ihtimalle) belirsiz ilişkilerin cenderesinde olan Suriye Kürt partilerinin, Kürtleri çekecek, Kürt kimliklerini ve milliyetçi bir ideale bağlılıklarını açıkça dile getirmeye teşvik edecek güçte, açık seçik bir siyasi projeleri yoktu. Bu düşünce, daha önce bu bölümde ele alınan üç çözümlenme düzeyi -fırsat yapıları, kaynak seferberliği ve kültürel çerçeveleme- temelinde PKK'nin Suriye'de Esad'ın

başkanlığı sırasında geçirdiği evrimle karşılaştırılarak daha ayrıntılı biçimde incelenebilir.

1980'ler ve 1990'larda PKK, Suriye'de gerçekten popüler olma kabiliyetine sahip tek partiydi ve böyle olması için rejim tarafından izin verilen tek örgüttü. Diğer Kürt partilerinden farklı olarak, Suriye'de gelişmesini sağlayan bazı fırsat yapılarının kazandırdığı avantaja sahipti. PKK'nin başarısı büyük ölçüde üye kazanma ve propaganda faaliyetlerinde Şam yönetiminin işbirliğiyle açıklanabilir. Binlerce gencin bu gerilla hareketine katılımının gerisinde kuşkusuz bunun dışında nedenler de vardır.

İlk olarak, 1980'lerde birleşik ve bağımsız Kürdistan sloganı, Suriye'deki Kürt topluluğundaki tüm sosyal sınıflar arasında büyük bir sempati yarattı.²⁹ Türkiye'de olduğu gibi, PKK ile müttefik ya da ona muhalif birçok Suriyeli Kürt, PKK'nin "gerçek Kürt" olmak için eski kişiliğinden vazgeçmeyi ima eden "yeni insan" söyleminin Kürt kimliğini onarmaya, hatta yeniden yaratmaya ve Araplarla aynı düzeye getirmeye yardımcı olduğunun farkına vardı.

PKK'nin sürdürmüş olduğu silahlı mücadele de sempati topladı, çünkü Suriye Kürt partilerinin nadiren sonuç veren gizli faaliyetlerinin aksine, gerçek bir siyasi başarı olasılığını getirdi.³⁰ Türk ordusunun Türkiye Kürdistan'ındaki baskıcı uygulamaları da PKK'nin davasına duyulan sempatiyi artırdı. PKK tarafından sürdürülen gerilla savaşının çekiciliği başlı başına şaşırtıcı değildi. Diğer Kürt partileri Suriye'de eylem aracı olarak silaha başvurmayı reddetse de unutmamak gerekir ki Türkiye'de 1925'te gerçekleşen Şeyh Said ayaklanması ve 1927-31 yıllarındaki Ağrı İsyanı, Irak'ta da Mustafa Barzani'nin önderlik ettiği silahlı hareket, Suriye'deki Kürt milliyetçi mitinin önemli öğelerini oluşturmaktadır. Suriye Kürtleri özellikle 1960'lardan itibaren Irak'taki Kürt gerillala-

rıyla güçlerini birleştirmişti.

İkinci olarak, karizmatik lider Abdullah Öcalan'ın oynadığı rol azımsanmamalıdır (White 2000: 162-74). PKK'nin gerilla hareketine katılmak, gitgide -belli bir siyasi mitin somutlaşması olarak kendini dayattığı için- Öcalan'ın ordusuna katılmak demek oldu. Taraftarlarınca hem sevilen hem korkulan, iç tasfiyeler uygulayan ve katı bir hiyerarşi kuran Öcalan, Kürtçülüğün vücut bulması olarak algılanmaya başladı (Bozarlan 2003: 111).

Üçüncü olarak, Kürt Dağı ve Cerablus gibi belirli bölgelerde, esas olarak Cezire'yi merkez alan diğer Kürt örgütleri tarafından bırakılan boşluğu PKK doldurdu.³¹ İyi örgütlenen ve Suriye yönetimi tarafından desteklenen PKK yetkilileri, silahlı birliklerine savaşçı toplamalarına imkân veren ve aynı zamanda Kürtlere ait işyerlerinden önemli ölçüde mali kaynak toplamayı sağlayan çok etkili bir ağ kurdu.

Son olarak, Dirbêsiyê ve Kobanê gibi sınır kentlerinin yoksul bölgelerindeki gençler, PKK'nin silahlı mücadelesinde yer almayı potansiyel bir ekonomik ve sosyal yükseliş aracı olarak görmüş olabilir. Bir yandan, Suriye makamlarının işbirliği PKK'nin eğittiği örgütlü çetelerin uyuşturucu ve silah kaçakçılığını denetimleri altında tutmalarına olanak sağlıyordu. Diğer yandan, silaha erişebilmeleri ve başlı başına böyle bir çetenin mensubu olmaları, bazı genç Kürtlerin ailelerinin ve topluluklarının eski kuşaklarından farklılaşmış, güçlü yerel oyuncular olarak ortaya çıkmalarını mümkün kılıyordu.³² Diğer bir deyişle, silahlı mücadele Kürt gençlerine, Kürt sosyal düzenine karşı çıkma ve bu düzendeki yerlerini tekrar müzakere etme olanağı sağladı.³³

1980'ler ve 1990'larda Suriye'deki Kürt partilerinin gerçeği çok farklıydı; yani artık Hafız el-Esad kendi oyununu bütünüyle denetimi altında tutamıyordu. Onun yönetimi altında evrim-

leşen Suriye Kürt hareketi, PKK'nin faaliyetlerinin ve doktrin-in sebep olduğu kültürel ve siyasi kopuşun etkisinden kolay kolay uzak kalamazdı. Bu parti, Suriye'deki Kürtler arasında cinsiyet eşitliğini³⁴ desteklemeye ve geleneksel Kürt siyasi seçkinlerinin tabanını oluşturan aşiretsel ve dini bağılıkların temellerini sarsma yollarını aramaya başladı.

Dahası, propaganda ve eğitim konusunda PKK temsilcilerinin ve onlar kadar olmasa da KDP ve YNK üyelerinin yararlanabildiği görelî hareket serbestliği, Kürt kimliğinin bir ölçüde canlanmasının ve Suriye'deki pan-Kürtçü düşüncenin "vekâleten" güçlenmesinin yolunu açtı. Buna ek olarak, Suriye Kürt partilerinin geniş bir hitap alanı olan partiler olarak kendilerini kabul ettirmeyi de sözü edilecek önemde bir siyasi muhalefeti yükseltmeyi de başaramamalarına rağmen, Irak ve Türkiye'deki Kürt hareketleri, Suriye'deki Kürtlerin milliyetçi duygularının kabarmasına sebep oldu.

Bu dinamiğin en açık siyasi sonucu, birtakım Kürt partileri tarafından Suriye'nin kuzeyine atıfla geleneksel olarak kullanılan "Suriye'nin Kürt bölgeleri" deyimini yerine "Suriye Kürdistan'ı" deyiminin benimsenmesi oldu. Böylece, 1990'ların sonlarında, Suriye'deki Kürt çatışmasında takiyeye başvurulmasının temelleri çökmüş oldu.

RESMÎ İSLAM'IN SINIRLARINDA KÜRT KİMLİĞİ

Siyasi İslam'ın yükselişi 1970'lerde Suriye de dahil olmak üzere Ortadoğu'da gözleniyordu. Ancak, dini coşkunluğun bu modern yükselişi "sınırları belirsiz, dönüşlerini ve sapaklarını takip etmeye çalıştığımız, karmaşık hatlara sahip bir dini fenomendir" (Ghazzal, Dupret ve Courbage 2007: 33).

Suriye'de İslamcı Kürt muhalif girişimler olmasa bile çeşitli

Kürt toplulukları, Suriye kamu arenasındaki bu dini gelişmeye katılmıştır. Halep ve Şam'ın Kürt bölgelerinde olsun Amûdê ve Qamişlo gibi kentlerde olsun dindarlığın bireysel dışavurumları –kadınların peçe takması ya da erkeklerin sakal bırakması ve camiye gitmenin sıklığı– gözlenebilir. Kürt hareketi bütünüyle özerk ve kendine yeterli bir evrim izlemediğinden ve Araplarla Kürtlerin çeşitli dini tarikatlarda (örn. Kuftariye) iç içe geçmiş olmasından dolayı, Kürt arenasının İslamleşmesi kolayca açıklanabilir.

Ne var ki Kürt örneği belli bir tekilliği sürdürüyor. Kürt toplulukları içinde bu dini fenomenin belirginliği, Kürt kimliğinin canlanmasıyla birlikte artıyordu. İlk bakışta paradoksal olan, İslam ve Kürt kimliği denkleminin karmaşık bir denklem olduğu görülüyor. Bu da, İslam'ın topluluk kimliğinin güçlenmesine mi katkıda bulunduğu, yoksa tersine, milliyetçi bilincin yükselmesi önünde bir engel işlevi mi gördüğü sorusunu akla getiriyor. İslam Kürt topluluklarını birbirine mi bağlıyor, yoksa ek bir belirsizlik yaratarak onları daha da bölüyor mu? Bu sorulara genel bir karşılık vermeye kalkmaktansa, İslam'ın Kürtler arasındaki en etkili biçimlerinden biri olan tasavvufun³⁵ tarihi ve antropolojik bir çözümlemesini öneriyoruz.³⁶

Martin van Bruinessen'in belirttiği üzere, "Kürdistan'da tarikatlar öne çıkmaktadır ve tarikat şeyhleri Kürt İslam'ını, dinin resmi temsilcilerinden daha çok temsil etmektedir" (Bruinessen 1998: 26). Dahası, Kürt tarihinde ulemanın en tanınmış mensupları mutasavvıftır. Kürdistan'da çeşitli tarikatlar vardı, fakat birkaç yüzyıldır bu sahneye Kadiri ve Nakşibendi tarikatları egemen olmuştur. Bu iki tarikat, Kürdistan'da belirli anlarda önemli siyasi ve toplumsal roller oynamıştır, çünkü aşiretlerden de devletten de bağımsız bir toplumsal örgütlenme biçimini temsil ediyorlardı.

Kürt kimliği ile ilgili olarak, sufilik, Kürtler arasında etnik

ve ulusal kimliklerin ortaya çıkmasına ve onaylanmasına varan süreçlerde önemli rol üstlenmiştir. Medreseler ve tarikat zaviyeleri, Kürtçe lehçelerinin yazılı dil olarak ortaya çıktığı entelektüel merkezlerdi. Bilhassa Nakşibendi tarikatının, Kürt edebi kültürünün sistemleştirilip zaviyeler ve müritler ağı üzerinden yayılmasına katkısı olmuştur. Nitekim mesela Mela Ehmedê Cezirî (1570-1640), Kürt metafizik şiirinin ünlü bir divanının yazarıdır. Ehmedê Xanî (1651-1707) ise, popüler bir aşk hikâyesi olan *Mem û Zîn*'i aynı isimle kendi mesnevisine uyarlamıştır.³⁷ Aynı şekilde, tarikatların çoğunlukla yerel dilleri kullanması, zaviyelerin İslam'ın dini geleneğinin Kürt topluluklarının yerel kültürel ve sosyal şartlarına uyarlandığı ayrıcalıklı yerler olmasını sağlamıştır.

Osmanlı otoritelerinin 19. yüzyılın sonlarına doğru başlattığı yönetimin merkezileştirilmesi süreci, imparatorluğun periferisinde yer alan Kürdistan'daki aşiret ve tarikatlarda ademimerkeziyetçi bir gücü, ayaklanma dalgası şeklinde serbest bırakmış oldu. Bunun sonucunda, Kürt emirliklerinin yok olmasından sonra oluşan yerel iktidar boşluğunu aşiret reisleri ve dini liderler -bazen de ittifak halinde- doldurdu. Şeyhlerin radikalleşmesi, modern devletlerin kuruluşundan sonra şeyhlerin ve aşiretlerin merkezi yönetime düşmanlığı silahlı protestoya dönüştüğünde pekişti.

Oysa 1950'lerden itibaren, Ortadoğu'nun her yerinde hissedilen, Kürt milliyetçi partilerini de içine alan güçlü Marksist etki, İslam ile Kürt milliyetçileri arasında bir uçurum oluşturdu. İslam, ümmeti başka herhangi bir kimliğin üstünde tutmayı vaaz ettiği için, İslamcılar Kürtçüler tarafından ulusal kurtuluşa engel olarak görülüyordu. Kürt milliyetçilerine göre geçmişin folklorik bir kalıntısından başka bir şey olmayan tasavvuf, 20. yüzyılın modernizminde ortadan kalkmalıydı. Gerçeğin daha karmaşık olduğu görüldü.

Suriye'deki Kürt Tarikatlarının Dönüşümü

1925'te Türkiye devleti tekke ve zaviyeleri kapattı ve böylece diğerleriyle birlikte Kürt tarikatları da gizliliğe itildi. Birçok Kürt şeyh, "birim nüfusta çok yüksek bir şeyh yoğunluğu" yaratıp, Suriye'nin kuzeyine³⁸ ve Irak Kürdistan'ına mülteci olarak gitti (Bruinessen 1992: 30). İki tanınmış Kürt şeyhi olan Muhammed Said Ramadan el-Buti ve Ehmed Xeznewî (Ahmed el-Haznevi) de bu durumdaydı.

1927'den itibaren Xoybûn Cemiyeti liderleri, Kürt milliyetçiliği idealini, şeyhler ve medreselerden sorumlu olan mollalar dahil, Suriye'deki Kürt toplumunun tüm kesimlerine yaymaya çalışıyordu. Şeyhlerin ve mollaların tavırları Kürt etnik kimliğini ulusallaştırma çabaları bakımından farklılık gösteriyordu. Bazı dini liderler öğretilerinde Kürt kimliğini vurgularken, diğerleri tasavvuf merkezli olan faaliyetlerinde daha apolitik bir yaklaşımı destekliyordu.

İlk grupta Xoybûn'un aktif bir üyesi olan Şeyh Abdurrahman Garisi (Şêx Evdirehmanê Garisî) ve Molla Enver, Beşir el-Hasani ve Ubeydullah Cangir vardı. El-Hasani ve Cangir, Amûdê'deki bir medreseden sorumluydu ve daha sonra (1920'lerin sonları) Türkiye'nin Ağrı bölgesinde faaliyet gösteren isyancılara katılacak Kürt savaşçıların askeri eğitiminde görev aldılar (Ehmed Namî 2000: 193).

Suriye'nin kuzeyindeki bazı medreseler fiilen Kürt klasiklerinin (destanlar ve tasavvufi eserler) yer bulduğu "Kürtçe okulları"na dönüştü. Pierre Rondot'ya göre, 1932'de Kürtçe, Cezire'deki bir düzine dini okulda öncelikli iletişim dili işlevi görüyordu.³⁹ Bu dönemde kısıtlı eğitim materyalleri Arap harfleriyle yazılmış birkaç Kürtçe kitaptan ibaretti. 1930'larda Bedirxan kardeşler tarafından hazırlanan dergi ve ders kitaplarıyla, Latin harfli ders materyalleri dizisi tamamlandı.⁴⁰

Ne var ki Kürt alfabesinde Latin harflerine geçilmesinin

Kürt şeyhleri arasında ayrıştırıcı bir etkisi oldu. Xoybûn'a yakın dini çevreler bu reformu Kürtçenin tam gelişimine götürecektir ilercici bir adım olarak görürken (Badirkhan 1932: 224), muhafazakâr gruplar Arap harflerinin Latin harfleriyle değiştirilmesini Kuran'a, Müslümanlığa ve İslam ümmetinin birliğine yapılmış bir saldırı saydı.

Fransızların Doğu Akdeniz'den ayrılması ve Suriye'deki Kürt milliyetçi hareketinin bastırılmasıyla, birçok Kürt şeyh, İslamiyetle ortak bağlarına dayanarak, Kürt-Arap kardeşliği "kartını" kullandı. Bazı Kürt tarikatlarının büyümesi, hatta Ahmed Kiftaro liderliğindeki Kuftariye ve Xeznewî liderliğindeki zaviye gibi Kürt kökenli tarikatlara Arap müritlerin katılması, manda sonrası döneme damgasını vurdu. Devletin 1949'dan beri Sünni dini kurumların üzerinde denetim kurma çabalarına rağmen hükümetin Vakıflar Bakanlığı'nı⁴¹ kurduğu 1961'e kadar ulema ve şeyhlerin geniş bir manevra alanları vardı. Bu tarihten itibaren tüm camiler, medreseler ve diğer dini kurumlar bu bakanlığın denetimi altına girdi. Dahası, Vakıflar Bakanlığı dinadamlarının organizasyonu ve gözetiminden, özellikle bölge müftülerinin ve resmi hiyerarşinin en üstünde yer alan Suriye Müftülüğü'nün teolojik ve adli fetvalarının hazırlanmasından sorumlu oldu.

Kısmen Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan bu merkezî yapı, bunu kendi siyasi ve toplumsal projeleri için Sünni dini kurumlardan onay almanın ideal aracı olarak gören Baas rejiminin ilgisini çekti. Buradan hareketle, Cumhuriyet Müftülüğü'ne Şeyh Kiftaro'nun seçilmesinde rejim önemli bir rol oynadı. 1964 yılında Şeyh Kiftaro, Suriye devletinin dini politikasına uygun İslam yorumlarının öğretilip yayılmasında kilit figür oldu. Rejimle arasındaki imtiyazlı ilişkileri kullanarak, kendi tarikat ağının gerçek bir uluslarötesi cemaate dönüştürdü. Gene de Kuftariye ile Baas rejiminin ortak çıkarlarına rağmen, Kuftariye her zaman "tarikat olarak dini faaliyetlerinde devlet-

ten belli ölçüde özerk olduğunu göstermiş, Şeyh Kiftaro'nun 2004'teki ölümünden sonra bu daha da artmıştı" (Stenberg 2005).

Baas rejiminin dini kurumlar üzerinde doğrudan denetim uygulama çabaları, Sünni Müslüman nüfusun ittifakla onay vermesine dayalı tam meşruiyeti elde edemedi. Çok sayıda dini lider işbirliğini reddetti ve Baas politikalarının laik karakterini mahkûm edecek kadar ileri gitti. Özellikle Müslüman Kardeşler ve selefi eğilimli tarikat şeyhleri tarafından temsil edilen İslamcı muhalefet, 1970'lerde hem "resmi İslam"⁴² dışında kalan cemaatlerin hem de Baas rejiminin iktisadi reformlarından etkilenen geleneksel ticaret, sanayi ve tarım kesimlerinin hoşnutsuzluğundan yararlanmayı başardı. Partinin ve rejimin kilit noktalarında Alevilerin genel nüfusa oranlarının üstünde temsil edilmesi, Sünniler ile Aleviler arasındaki gözle görülür çatışmayı pekiştirmeye hizmet ediyordu (Batatu 1988: 112-19; Perthes 1995: 103-4). Akabinde, tarikat şeyhleri, silahlı bir muhalefet hareketinin gelişmesi amacıyla 1980'de kurulan "İslami Cephe"ye üye toplanmasında önemli bir rol oynadı. Rejim bu gelişmeyi görmezden gelmedi, özellikle 1982'de Hama şehrinde Müslüman Kardeşler tarafından çıkartılan ayaklanmadan sonra, öne çıkan tarikat şeyhlerini hedef aldı ve bazen cemaatlerini dağıttı (Seurat 1989: 72-83).

Kesin veriler mevcut olmasa da, Suriye'deki en büyük Kürt tarikatlarının, İslamcı politikanın radikalleşmesi sürecinin dışında kaldıklarını hatırlamak önemlidir. Kürt milisler 1980-1982 arasında Hama ve Halep'te İslamcı hareketin bastırılmasında kullanıldı. Dahası, Müslüman Kardeşler ideolojisinin Arap-Müslüman sentezi, çok sayıda Kürdü, 1975'ten itibaren Suriye'deki etnik ve dini azınlıklarla ilgili daha uzlaştırıcı bir politika benimseyen Baas rejimine karşı silahlı mücadeleye katılmaktan gözle görülür biçimde alıkoydu. Gene de Kürt şeyhlerinin ya da özellikle Halep'teki bazı karma (Arap-Kürt)

tarikatların müritlerinin İslamcı muhalefete katılmış olması mümkündür.

1982 Hama isyanı askeri bir müdahaleyle bastırıldı ve şehrin büyük bölümünün yıkımı ve çok sayıda şehir sakininin uğradığı kıyımla sonuçlandı (van Dam 1996: 183). Akabinde, rejim de İslamcı muhalefet de stratejilerini değiştirdi. Bir taraftan, Suriye üzerinde yönetimini sağlamlaştırmasına rağmen Esad, İslam'ın açık olarak ifade edilmesi konusunda, rejimin kademeli olarak liberalleşmesine ve tarikat şeyhlerinin klientalist devlet aygıtına dahil edilmesiyle paralel olarak daha uyumlu bir pozisyon benimsedi. Diğer taraftan, Sünniler arasında devleti ele geçirme odaklı, açıkça belirtilmiş bir toplumsal ve siyasi amaçtan, "dindarlık dışavurumlarının kamusal görünür-lüğünün yoğunlaşmasına ve bireysel pratik olarak dindarlığa doğru" bir kayma söz konusuydu (Pinto 2003: 6). Bu yeni sosyal hareketin, ümmetin içine düştüğü yozlaşma ve maddeciliğe karşı bir çözüm yolu olarak tasavvufi kişisel ahlak düşüncelerinin toplumsal gerekliliğini vurgulayan Halepli Şeyh Abdulkadir İsa gibi tarikat şeyhleriyle güçlü bağlantıları vardı.

Tasavvuf (Sufilik) Kürtçülükle Eş Anımlı Olduğunda

Dokularına halk kültürü derinlemesine işlemiş olan tarikatlar, Hafız el-Esad'la Irak ve Türkiye'deki Kürt partileri arasındaki ittifak sonucunda 1980'den itibaren ortaya çıkan Kürt topluluklarının yeniden etnikleştirilmesi sürecine duyarsız kalamazdı. Bu sürecin Kürt tarikatları üzerindeki etkileri, Suriye'deki çeşitli Kürt topluluklarında değişen derecelerde ve farklı zamanlarda hissedildi.

Suriye'deki yerel tarikat cemaatleri üç kurumsal kategoride sınıflandırılabilir: merkezileşmiş tarikatlar, merkezsiz tarikat ağları ve özerk zaviyeler (Pinto 2006: 161-2). Daha önce birçok kez bahsettiğimiz Kuftariye gibi tarikatlar ilk grupta yer

alır. Kuftariye tarikatında Kürtçe konuşulmaz; Kürtçe kullanımı birkaç ilahi ve deyimden ibarettir. Ancak Şeyh Ahmed Kiftaro kendi Kürt kökenini saklamaya çalışmamış, derslerinde buna sık sık değinmiştir (Böttcher 1998: 128). Ne var ki, devletle Suriye Kürtleri arasında arabulucu konumuna yerleşmeyi amaçlayan Kiftaro Kürtlükle belirsiz bir ilişki geliştirmiştir.⁴³

Son on yılda sufiliğin Kürtler arasında yayılması,⁴⁴ Halep şehrinin kuzey bölümünde yer alan mahallelerdeki yeni zaviyelerde görülebilir. Bu yeni zaviyeler, geniş coğrafi alanlardaki şeyhlerini birbirine bağlayan hiyerarşik (icazet verme) ve/ya yatay (evlilik, akrabalık ya da arkadaşlık gibi) kişisel bağlara dayanan, merkezsiz, daha büyük tarikat ağlarının birer parçasını oluşturur.

Son olarak, tarikat ağları, Kürt Dağı ve Cezire'nin köylerindeki zaviyelerle Halep'teki tarikat cemaatleri arasında bağlantı kuran Kürt tarikat ağlarında olduğu gibi, etnik sınırları takip ederek, kırsal ve kentsel zaviyeleri birbirine bağlayıp bütünlüştirebilir (Pinto 2005: 212). Bu yerel zaviyeler ileri derecede özerktir ve sufi kimliğinin asıl üretildiği mekân olarak kalırlar; yeniden etnikleştirme olgusunun en derin olduğu yerlerdir.

Kürt bölgelerindeki zaviyeler, özellikle Rıfaiîye bağlı olanlar ayin dili olarak Kurmancî kullanır ve kendi dini ritüellerine Kürt kültürünün unsurlarını (şarkılar, müzik ve dans) katmışlardır. Evliya kültü de Kürt tarikatlarında çok önemli bir pratiktir, çünkü İslam'ın kutsal tarihinin Kürt tarihi çerçevesine girmesine izin verir. Bundan dolayı, önemli kutsal yerler, örneğin şatafatlı inşa edilmiş Kürt Dağı'ndaki Roma kalıntısı Nebi Huri (Kyrros) türbesi, dağınık toplulukları birbirine bağlayan ve buldukları alanla kutsal alan olarak duygu bağı kurulmasını sağlayan ziyaret yerleri olmuştur.

Baas rejiminin tarım reformlarının uygulanmasından beri aşiretlerin ortadan kalktığı ve ağaların gücünün önemli ölçü-

de azaldığı Kürt Dağı'nda, tarikat şeyhlerinin dini otoritesi ve belli bir sosyal saygınlığı vardı. 1980'lerde PKK'nin yoğun bir şekilde gelişine kadar bu bölgede Kürt partilerinin neredeyse hiç var olmaması, sadece tarikat şeyhlerinin yerel otoritesini güçlendirmeye yaramıştır. PKK, Baas rejiminin yardımıyla Kürt Dağı'na yerleştiğinde, PKK kadroları ve şeyhler bölgenin maddi (üye kazanma ve para) ve simgesel (dini ve ulusal meşruiyet) kaynakları için verdikleri mücadelede birbirine rakip oldu. Türkiye'deki Kürt şeyhlerle PKK arasındaki mücadeleyi andıran başlangıçtaki bir çatışma evresinden sonra, iki grup birbirini karşılıklı olarak dikkate aldıkları, yazılı olmayan bir anlaşmaya vardı. Böylece PKK kendini ağaların ve şeyhlerin halk üzerindeki egemenliğine son vermeyi amaçlayan "devrimci" bir parti ilan ederken, PKK kadroları dini şartlarla ilgili olarak kendi konumlarını gözden geçirme ve dinin Kürtler için gerçekte çok önemli bir referans oluşturduğunu kabul etmek gereği duyuyordu.⁴⁵

Siyasi ve dini alanlar arasında varılan uzlaşma, Kürt Dağı'ndan, Halep'ten ve daha az da olsa Cezire'den birçok Kürde hem PKK hem de tarikat üyesi olma olanağı sağladı. Bu aynı zamanda Kürt karakterli bir sufiliği ve Sünni karakterli bir Kürt milliyetçiliğini tetikleyerek, Kürt Dağı ve Cezire'de bulunan başka etnik/mezhepsel grupları, örneğin Kürt Ezidileri az çok dışladı. Şeyhler ve PKK yetkilileri kendilerini bir "işbölümü"ne verdi; PKK'nin üye kazanma ve propaganda faaliyetleri Türkiye'ye yoğunlaşmışken, Kürt "dini milliyetçiliği"⁴⁶ Kürt şeyhlerinin kültürel ve siyasi aktörler olarak devreye girmesini ve müritleri ile Baas rejiminin de dahil olduğu Suriye toplumu arasında arabulucu olarak hareket etmelerini mümkün kıldı (Pinto 2007a: 264). Bu şekilde, şeyhler yerel halk tarafından Kürt kültürünün ve sosyal özerkliğin savunucuları ve sonuç olarak Kürt olmayan bir devlette liderler olarak algılanabiliyordu.

Kürt müritleri olan tarikatların bir Kürtlük niteliği edindiği, Paulo G. Pinto'nun Kürt Dağı'nda yaptığı alan çalışmasıyla destekleniyor. Yazara göre, örneğin Efrîn bölgesinde Şeyh Mahmud Hüseyin'in zaviyesinde ortaya çıkan sufi kimlikleri, tasavvufu "Kürt İslam'ı"nın bir biçimi olarak tanımlayan güçlü bir etnik çerçevenin izini taşır. Mayıs 2000'de ölen bu şeyhe göre, tasavvuf "Araplar arasında yoktu", oysa Kürtler "gerçek tasavvuf"a sahipti. Pinto'nun buradan vardığı sonuca göre, bu sufi cemaatinin öz-imesi, dini özgünlük iddialarının (bu durumda tasavvuf geleneklerinin saflığı) Müslüman Arapların dini pratikleri ve kimlikleri karşısında Kürt etnisitesinin sınırlarını tanımlamayı nasıl mümkün kıldığını göstermektedir (Pinto 2008). Ne var ki son zamanlarda yapılan alan çalışmaları, eşit ilişkilerle bağlanmış bir hayali Kürt cemaati yaratma isteğinin tüm şeyhlerde olduğunu ortaya çıkarmış değil. Tersine, Şeyh Mahmud Hüseyin gibi birçokları, Kürt toplumunu sosyal ve dini gücün eşit olmayan dağılımıyla oluşmuş bir hiyerarşik düzenle yapılandırılmış olarak görüyordu. Aslında, dini ve etnik söylemin eklemlenmesi, dini cemaatle Kürt olsun olmasın yerel toplumun geri kalan kesimi arasındaki hiyerarşik sosyal ilişkilerin kurulmasıyla birlikte yürür. Bundan dolayı Şeyh Mahmud, Kürtlerin dini ve kültürel farklılığını savunurken, Baas rejiminin yerel iktidar alanlarına yönelimini yapılandıran siyasi ve bürokratik himaye ağıyla iyi ilişkiler kurmayı amaçlıyordu.

Diğer şeyhler kendi zaviyelerinde daha az hiyerarşik ilişkileri tercih ediyordu. Halep'in Kürt mahallesi Eşrefiye'deki Şeyh Yasin böyleydi. Zaviyesinin tüm üyeleri Kürttü, fakat daha da önemlisi dil, müzik⁴⁷ ve Kürt dansları özel ve hatta kamusal ayinlere dahil edilmişti. Kürt kültürel geleneklerinden unsurların, zikir ritüeline katılması, sufi olmakla Kürt olmak arasında tam bir özdeşleşme yarattı. Bununla beraber, farklı yerel müzik ve dans geleneklerinin karışımı, çeşitli kültürel geleneklerden alınan unsurların birleşmesiyle geniş "ulusal" Kürt geleneğinin

kuruluşunu gösteriyordu (Pinto 2008). Daha somut terimlerle, Şeyh Yasin'in müritleri, zaviyede desteklense de desteklenmesede, siyasi partilerin desteğiyle Kurmancî lehçesinde Kürtçe okuyup yazmayı teşvik ediyordu. Tasavvuf ve somutlaştırılmış Kürt etnik kimliği arasındaki bu özdeşleşmenin önemli bir sonucu, Kürt "dini milliyetçiliğinin" daha kapsayıcı ve eşitlikçi karaktere sahip bir çeşidinin kuruluşuna izin vererek, yerel ve sosyal farklılıklar üzerindeki vurguyu azaltmasıdır.⁴⁸

Ancak zaviyenin yerel düzeydeki özerk açılımı, Suriye'nin kuzeyine PKK'nin nüfuz etmesiyle el ele yürümüş, bu da bir dereceye kadar "Kürt sufiliği" ile sonuçlanmışsa, Kürt "dini milliyetçiliğinin" "hayali cemaat" tanımları da dini kodifikasyon formları ve sonuç olarak her tarikatta var olan sofuluk tarzları tarafından etkilenmiş ve sınırlanmıştır. Öyle ki, Kürt sufiliğine, bazı durumlarda Kürt topluluklarının daha da parçalanması eşlik etmiştir. Dolayısıyla, Kurmancî lehçesindeki Kürt milliyetçiliğine göre Kürdistan'ın başkenti Diyarbakır'sa, Kürt tarikatlarının izleyicilerine göre Efrîn, Amûdê, hatta Qamişlo gibi farklı başkentler vardır.

Devletaşırı tarikatlarla karşı karşıya gelen rejim için siyasi risk tamamıyla farklı bir konuydu, çünkü Türkiye ve Irak'ta 1920'lerde gerçekleşen Kürt ayaklanmalarının gösterdiği gibi, tarikatlar fiilen siyasi protestonun "meşale taşıyıcıları" olabilir. Suriye'deki en büyük devletaşırı tarikat, hiç şüphesiz, ilk olarak Ehmed Xeznewî, sonra da oğulları ve torunları tarafından yönetilendir. Yukarı Cezire'deki Xezna (Hazne) köyünde doğan Ehmed Xeznewî (1886-1950) Nakşibendi koluna bağlı tarikatını 20. yüzyılın başlarında Anadolu'nun güneydoğusundaki Kürt bölgesinde kurdu. Kemalist baskıdan kaçarak Suriye'nin kuzeyindeki Tel Maruf'a yerleşti. Suriye'de yaşamasına rağmen, sınırın her iki tarafında yaşayan Kürtler üzerinde kayda değer bir etki yaratmaya devam etti. Bundan dolayı Xeznewî devlet mantığını hiçe sayıyordu, çünkü "karizmatik liderlerin

tabanı belli tek bir devlete bağlı değildir, kutsal yerleri ziyaret etmek ya da şeyhlerinden yardım almak için sınırı isteyerek geçerler” (Zarcone 1992: 101).

Ehmed Xeznewî'nin torunları içinde en tanınmış, doğal karizması ve babası İzedîn Xeznewî'den miras kalan dini otoritesi sayesinde, Mihemed Maşûq Xeznewî'dir. Üstelik Maşûq, Selefilikten etkilenen modern ve liberal Kuran yorumlarına güvence sağlayan yönetimin desteğine güvenebilirdi. Rejimin bu desteği, kendisine sunulan manevra alanından dolayı açıkça görülüyordu. Dolayısıyla, Maşûq Xeznewî 2002 yılında kurulmuş web sitesiyle Suriye'de web sitesi sahibi pek az şeyhten biridir. Mart 2004'teki “Qamişlo isyanı” ve onu takip eden baskı (diğer bölümde ele alınacak olan iki olay) sırasında Şeyh Xeznewî, rejim içindeki bağlantılarından, kendisine Kürt protestocularla yönetim arasında arabulucu konumu sağlamalarını istedi.

Ne var ki şeyhle hükümet arasındaki ilişkiler hızla bozuldu. O sırada 46 yaşında ve Şam'daki İslam Araştırmaları Merkezi'nin başkan yardımcısı olan dini lider, Kürtlere kültürel ve siyasi haklar tanınmasını talep etmeye başladı. Ayrıca, Avrupa seyahati sırasında Brüksel'de başka Kürt liderlerle ve Suriye Müslüman Kardeşler'inin başkanı Ali Sadreddin el-Beyanuni ile görüştü. *The Canadian Globe* adlı günlük gazeteye verdiği röportajda, kendisine göre “değişmesi ya da bitirilmesi” gereken Suriye rejimine son derece muhalif görünüyordu. Son olarak, Amerikalılar diktatörlüklere son verme ve ezilenlere yardım etme sürecinde olduğu için böyle açık konuşabildiğini itiraf ediyordu.⁴⁹

Açıklığa kavuşmayan koşullar altında, Şeyh Xeznewî 10 Mayıs 2005'te kaçırıldı. Cesedi üç hafta sonra Deyrizor eyaletinde gömülmüş olarak bulundu. Oğullarının internet üzerinden eleştirel düşüncelerini yayınladığı ve rejimi bu eylemlerin arka-

sında olmakla suçladığı Haziran 2005'te, web sitesi dondurulmuştu (Christmann 2007: 4-26). Suriye makamları Xeznewî'nin öldürülmesiyle alakaları olduğunu reddetti, fakat Kürt partileri ve Batılı diplomatlar, şeyhin ölümünün rejimin iç siyasi muhalefetin üstüne gittiği döneme denk geldiğini belirtti.

Xeznewî'yi kim öldürmüş olursa olsun, devlet yetkilileri ile yerel topluluklar arasında tarikat şeyhleri tarafından yürütülen arabuluculuğun, şeyhlere Kürt topluluğunda düzenin sağlayıcıları olarak merkezi bir rol kazandırdığı açıktır. Bundan dolayı, Suriye'deki Baas rejimi sonuçta liberalleşir hatta dağılırsa, şeyhler önemli siyasi ve sosyal aktörler olabilir. Maşûq Xeznewî, Mart 2004 olaylarından sonra rejim için ciddi bir potansiyel tehdit haline gelmişti. Bir Kürt temsilcisi olarak iki rol oynuyordu: Biri tarikat şeyhi kimliğiyle ilişkiliydi, diğeri ise Kürt (Sünni) topluluklar için kültürel ve sosyal arabulucu rolüydü.

Üstelik bir Kürt lider olarak etrafını saran hale devlet dışı boyutlara ulaşmıştı. Suikasta uğramasından iki ay önce, Diyarbakır'da 2005 Newroz kutlamalarında tarikatına bağlı olanıyla olmayanıyla binlerce Kürt tarafından bir ulusal kahraman olarak karşılanmıştı. Kürt bir lider olarak laik milliyetçilerin gözünde bile sahip olduğu rol, PKK'ye yakın Kürt televizyon kanalı Roj TV'nin bir röportajıyla da kutsandı. Maşûq Xeznewî'nin evrimi, Kürt dini şahsiyetlerinden hepsi de dini karizmasını milliyetçilik ve aşiret dayanışmasıyla birlikte kullanan Türkiye'deki Şeyh Said, Irak'taki Mahmud Berzenci ve Molla Mustafa Barzani gibi diğer aktörleri akla getiriyor.⁵⁰

Ancak Xeznewî ile rejim arasındaki kopuşun nedenleri hâlâ bilinmiyor. Bazı Kürt milliyetçilerine göre, Xeznewî, Mart 2004'te Qamişlo'daki olaylara karşı rejimin baskıcı tepkisine tanık olduktan sonra Kürt sorunu hakkında sessizliğini bozmuştu. Bazıları ise şeyhin her zaman bir "Kürt yurtseveri" olduğunu iddia edecek kadar ileri gidiyor.⁵¹ Başkalarına göre,

Maşûq Xeznewî'nin bir eyleme geçirme aracı olarak Kürt kimliğini "keşfetmesi", İzedîn'in ölümünden sonra tarikattaki hem maddi (toprak ve para) hem de simgesel kaynakların denetimi uğruna kardeş kırımına varan mücadeleye açıklanabilir. Gerçek ne olursa olsun, Xeznewî'nin hikâyesi, tarikatlarla devlet yetkilileri arasındaki işbirliğinin, sosyopolitik ve hatta iç (örneğin tarikat içi) koşullar gerektirdiğinde nasıl kolayca açık bir zıtlaşmaya dönüşebildiğini gösteriyor.

KÜRT KÜLTÜRÜNÜN SAVUNULMASI

Kürtçe, Suriye'de Kürtlerin yaşadığı bölgeye göre anlamı değişmekle birlikte, çeşitli Kürt etnik kimliklerinde başlıca ayırt edici kültürel özelliktir. Nitekim Kürt Dağı'nda, çok homojen bir Kürt-dilli çevrele "doğal olarak" konuşulur.⁵² Nüfusun daha heterojen bir karakterinin olduğu Cezire'de, özellikle de Qamişlo ya da Haseke gibi kentsel alanlardaysa, Kürtçenin kamusal kullanımı Kürtleri diğer etnik gruplardan ayıran sınırları belirtmektedir. Diğer taraftan Şam'da Kürtler, büyük bir oranda, hem kamusal hem de özel alanda Arapça konuşur. Bu durumda Kürt kimliği, ortak dil açısından değil, babadan yürüyen Kürt soy çizgisi ve Newroz bayramı gibi kültürel pratiklerle tanımlanır (Pinto 2007: 261). Halep'te Kürtçenin varlığı çok daha fazla görülür, çünkü Kürt Dağı'nın coğrafi yakınlığı, Kürtler için kentle kırsal kesim arasında "gelip gitme" sürekliliğine ve sonuç olarak kültürel *habitus*'ta bir sürekliliğe imkân sağlar. Bir iki kuşaktır kalıcı olarak Halep'e yerleşmiş olan, daha fazla kültürel Araplaşma eğilimi gösteren Kürtler için durum biraz farklıdır.⁵³

Aslında, Suriye Kürtleri farklı kültürel özelliklere sahiptir. Dil, folklor ya da Ezidilerde olduğu gibi etnik/dini bağlılık, geleneksel olarak ve çeşitli siyasi rejimler tarafından getirilen

yasal kısıtlamalar karşısında yazı ve konuşma dilinde kodlanır. Bu şekilde, Kürt kültürü hem folklor üzerinden hem de siyasi partiler ya da dergiler ve kültür dernekleri çevresinde oluşmuş entelektüel gruplar gibi manda döneminde ortaya çıkan çeşitli yapılar aracılığıyla aktarılmıştır.

Bu kolektifler koruma stratejilerinde, Kürt kimliğinin aktarılmasında, bireysel çabanın dilin yayılmasındaki öneminin bilinmesinde ve Araplığın egemen olduğu bir kültürel ortamda Kürt kimliğinin “korunmasında” şaşırtıcı bir şekilde kararlı çıktı. Bedirxan kardeşler, Kürtçenin resmen tanınması konusunda Fransız otoriteleri ve Ulusal Blok’un duyarsızlığıyla ilk karşılaştıklarında, bu engelleri aşmak için bireysel eylem gerekeceğini fark ettiler. Her bir eğitilmiş Kürt (ağa, şeyh, aydın), diğerleri için bir eğitici olarak hareket etmek zorundaydı.⁵⁴ Aile düzeyinde de, özellikle kadınların (“ulusun anneleri”) (Tejel 2007a: 213), Kürt kültürünün yeniden üretimi için sorumluluk alacağı bir çaba olmalıydı.⁵⁵

Bedirxanların 1930’lardan itibaren yaptığı bu çağrılarının sonucu, doğrudan ya da dolaylı olarak, Kürt kültürünün resmi olmayan kanallardan aktarımının, bir şekilde kültürel pratiklerin “özelleşmesini”⁵⁶ getirerek “Kürt anneleri” ve aydınların bireysel çabalarıyla güvence altına alınmasıydı.⁵⁷ Toplumsal organizasyonun temel ögesi ve dil ve kültür konularında alternatif normların koruyucusu olarak aile, bu resmi olmayan aktarımda gerçekten önemli bir rol oynadı. Kürtçe yer adlarının resmî adların yerini alması belki de Kürtçenin özel yaşamda kullanımı yoluyla olmuştur (Öktem 2004: 559-78).⁵⁸ Aynı zamanda “bellek”i (aile kökenleri, aşiret bağları) korumak amacıyla çocuklara Kürtçe adlar seçiliyordu. Burada, bireylerin devlet tarafından teşvik edilenden farklı değerleri, fikirleri ve amaçları dile getirme gücünü kendinde bulduğu bir çeşit “aile değerleri” kendini gösteriyor. Geniş aile aynı zamanda kişinin Kürtçe yayın yapan Yerevan Radyosu ve Bağdat Radyosu’nu

dinlediği bir sınır aşma alanıydı. Son olarak, Newroz kutlamaları 1980'lere kadar yasak olduğu için dini bayramlar, özellikle kurban bayramı ve düğünler Kürt kimliğinin müzik ve geleneksel danslarla dışa vurulduğu alanlara dönüştü.⁵⁹

Edebiyata gelince, 1960-80 arasında yalnızca üç Kürtçe kitap yayımlandı. Beyrut'ta basılan kitaplar daha sonra Suriye'de gizlice dağıtıldı (Malmîsanij 2007: 127). Kültür dergileri alanında, şair Cigerxwîn'in yönettiği *Gülîstan* (1968) ve *Gelawêj* (1979) çok zor şartlar altında çıkarıldı. Michel Seurat'nın sözleriyle, "Bu denli baskıcı bir ortamda, 1930'larda Suriye ve Lübnan'da Kürt topluluğunu seferber eden kültür hareketinden geriye pek az şey kaldığı görülüyor" (Seurat 1980: 105).

Burada Kürt kültürünün "takiye"siyle ilişkili olan özel yaşam stratejisinin 1980'lere kadarki sürekliliği büyük ölçüde hukuki kısıtlamalarla açıklanabilir, çünkü Kürt eylemciler gerek manda döneminde (1928, 1932, 1940, 1945) gerek manda sonrası dönemde her ne zaman mümkün görünmüşse, Şam hükümetine kültürel nitelikte talepler sunmuştur. 1930'ların kültür hareketine aktif olarak katılan Osman Sebrî ve Rewşen Bedirxan gibi Kürt aydınları, Edib eş-Şişekli'nin başkanlığının (1951-54) son bulmasından yararlandı. 1955'te, Şam'da, başlıca hedefi Kürtlere Latin alfabesini öğretmek olan Kürt Kültürünü Yaşatma Cemiyeti'ni kurdular. 1957'de PDKS, Latin harfli *Dengê Kurd* (Kürdün Sesi) gazetesini çıkarmaya başladı. 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti kurulduğunda, Suriye'deki Kürtlerin sözcüleri tarafından doğrudan Nâsır'a sunulan, Kürtçenin okullarda öğretilmesi ve Şam Radyosu'nun⁶⁰ Kürtçe yayın yapması önerileri kabul edilmedi.

Kürt Kültürünün Politikleşmesi

Harriet Montgomery'nin söylediği gibi, Kürtlerin kültürel etkinliğinin politik olarak tanımlanmasında Suriye devletinin

de, Kürt kimliğinin dışavurumlarına politik [eylem] muamelesi yaptığı için sorumluluğu vardı. Bu da Kürt siyasetini sadece siyasi bir olgu, Kürt kültürünü de sadece kültürel bir konu olarak incelemeyi zorlaştırıyor (Montgomery 2005: 116). 1980'de Suriye devleti ve PKK, Türkiye hükümetine karşı stratejik bir ittifak yaptığında, kültürel ve siyasi alanların iç içe geçmesi kültürel alanda büyük sarsıntıya neden oldu. Diğer siyasi partilerin örneklerini takip eden PKK, daha fazla manevra alanına sahip olmak için Suriye Kürtlerine kültürel çerçeve sunmayı üstlendi.

Taraftar toplamak için PKK, okuma yazma programlarını desteklemeye başladı ve Newroz'u açık bir şekilde kutlamak gibi araçlar kullanarak, Kürt kültürünü hızla özel alandan kamusal alana taşımaya başladı. Örneğin, 1960'lardan önce, Newroz bayramının bilinmediği, 1960-70 yılları arasındaysa gizlice kutlandığı Kobanê'de PKK'nin kuruluşundan sonra, binlerce insan Kürt yeni yılını kutlamak için bir araya gelmeye başladı.⁶¹ Ne var ki Suriye Kürtleri tarafından düzenlenen etkinliklerle PKK tarafından düzenlenenler arasında bir ayırım yapılması gerekiyordu. Kürtlerin çoğu Newroz bayramlarının kısıtlamalar altında geçtiğini ileri sürerken, "PKK Newroz'u" kutlamaları hiçbir zaman engellenmedi (McDowall 1998: 51).

PKK, Kürt kültürünün daha görülebilir olmasını sağlamak için hiç vazgeçmedi, fakat aynı zamanda bu kültürün yeniden icadı sürecinde de rol oynadı. PKK'ye yakın olan folklor grupları "geleneksel" kıyafetlerinde Kürt bayrağının renkleri olan yeşil, beyaz, sarı ve kırmızıyı kullandı. Müzik, halk oyunları, "ulusal" tarih ve hatta Kürt kimliğinde Ezidiliğe ayrılan yer,⁶² partinin çatısı altında yeni bir siyasi birlik duygusuyla yeniden canlandırıldı.

Bunun yanı sıra PKK diğer partileri ve kolektifleri kendi yeniden icat sürecine çekti ve onlarda kendi Kürt kültürlerini açıkça ortaya koyma isteği uyandırdı.⁶³ Siyasi partiler ve

aydınlar kendi faaliyetlerini geliştirmek için PKK'nin sağladığı açılımdan yararlandı. Bu kültürel uyanışın sonuçları, özellikle 1990'larda sayıları artan Kürtçe edebiyat dergileri ve çeşitli yayınlarla görüldü. 1970'lerin sonuna kadar yalnızca üç Kürtçe kitap basılmışken, 1990'larda çoğu Lübnan'da olmak üzere 111 kitap çıktı (Malmîsanij 2007: 127).⁶⁴

Kürt yazarlar Kürtçe kitapların okunduğu ve dağıtıldığı gizli kurslar düzenliyordu. Kürt aydınlar⁶⁵ *Gurzek Gul* (1989-92), *Zanîn* (1991-97), *Aso* (1992), *Pirs* (1993), *Hêvî* (1993), *Delaw* (1995) ve *Xwendevan* (1995) gibi dergiler yayımlamayı başardı. Ayrıca, 1980'den itibaren siyasi partiler çeşitli gazeteler çıkarmaya başladı: *Stêr* (1983-95), *Xunav* (1986-95), *Roj* (1991), *Deng* (1995) ve *Newroz* (1995). Son olarak, Kürt öğrenciler, özellikle de Halep Üniversitesi'nde, gizli okuma yazma kurslarını desteklemekte çok aktifti.

Ne var ki Kürt kültürünün politikleşmesinin kültürün kendisi üzerinde olumsuz sonuçları olmuştur. Bölünmüş Kürt siyasi sahnesi, bu sefer her biri aydınların oluşturduğu küçük bir çekirdek grubun öncülüğündeki çok sayıda girişimle bölünmüş bir kültürel arenaya yansıdı.⁶⁶ Yayınlar arasındaki rekabet genellikle sağlam bir "kültür pazarı"nın belirtisi olarak yorumlanabilirse de, Kürt örneğinde çoğu kez kişisel tartışmaların sonucu olan rekabet, sermaye yetersizliği, okuyucuların azlığı,⁶⁷ dağıtım ve satış sorunları ve yasal kısıtlamalar nedeniyle, sadece her bir girişimin hayatta kalma şansını zayıflatmaya yarıyor. Üstelik, kültür dergileri pazarı da Kürt siyasi arenasını bölen aynı ideolojik ayırım çizgileriyle bölünmüştür.⁶⁸

Bundan başka, tüm kültür dergileri bağımsız ilan edilse de ekonomik kırılğanlıkları ve dağıtımla ilgili sorunları, siyasi partilere bağımlı olmaları için elverişli şartlar yaratmıştır. Bundan dolayı, *Gelawêj* geleneksel olarak PDKS'ye, *Hevind* de Yekîti'ye (Kürt) bağlıyken, *Pirs* dergisi Yekîti (Demokrat) ta-

rafından çıkarılır. Siyasi örgütler kültür dergilerinin dağıtımını sağlar ve bazı durumlarda dilsel ölçütlere ve üsluba bile karar verir.

Son olarak, kültürel alanda ayrılık yaratan mücadele, Kürt kimliğinin ifadesi için önemli bir tarih olan Newroz bayramı sırasında açığa vurulur. Newroz'da daha fazla mali kaynağı olan partiler, kutlamanın destekçileri olarak öne çıkar. Bu şekilde, her partinin siyasi gücü ve sosyal saygınlığı, sanatçıların kalitesiyle ve izleyici sayısı ile ölçülür. Bunun yanı sıra, parti çizgilerini aşan müzik ve dans tarzlarıyla sanat gösterileri halk tarafından, "öngörülen Kürdistan" üzerine modern ve geleneksel çeşitlemeler olarak algılanır (Pinto 2007: 262-3).

Kürt Kültür Alanındaki Militanlar

Görünenin aksine, Hafız el-Esad'ın PKK, KDP, YNK ve diğer yerleşik partilerle bağlantılarına rağmen, Suriye'de Kürtlerin 1980-2000 arasındaki kültür faaliyetleri hiç de kolay yürütülmüyordu. Kürt kültür eylemcileri, siyasi eylemcilerin teşviğiyle, kültürel ve siyasi alanlar arasındaki sınırların belirsizliğinin damgasını vurduğu, belirsiz bir alanda çalışmayı sürdürüyordu. Kürt asıllı nadir sinemacılardan biri olan Mano Xelil (Qamişlo, 1964) bu belirsizliğin ceremesini çekti. Xelil 1992 yılında, siyasi açıdan hassas bir konu olan Türkiye-Suriye sınırı üzerine *The Place Where God Sleeps* isimli Kürtçe bir belgeseli gizlice çekti. Filmde sınırdaki Kürt köylerinin sefil hayat şartlarını ve buradaki halkın PKK'ye desteğini gösteriyordu. PKK ile hükümet arasındaki ittifak herkes tarafından bilinse bile, bu gerçek Suriye içinde gösterilmeye uygun bir konu sayılmıyordu. Çekim sırasında Gizli Servis ajanları tarafından fark edilen Xelil, negatifleri Suriye'den Avrupa'ya göndermek zorunda kaldı. Film orada tamamlandı ve 1993 yılında Almanya'da ödül kazandı. Üç yıl sonra Mano Xelil, Suriye'yi terk etti.⁶⁹

Mihemed Hemo'nun (Efrîn, 1961) militan kariyeri birçok Kürt kültür eylemcisinininkiyle benzerlik gösteriyordu. Şair, gazeteci ve Halep'teki Xanî Kitabevi'nin⁷⁰ ortağı olan Mihemed Hemo, kültürel alandaki uğraşlarından dolayı birçok kez hapse atıldı. "Sömürücü olmayan toprak sahibi" bir aileden geliyordu. Örgün eğitim aldı.⁷¹ Fakülteyi bitirdikten sonra Kürt diliyle ilgilenmeye başlayarak Kürt Dağı'ndaki ve daha sonra Halep'teki siyasi eylemci ve aydın çevreleriyle ilişki kurdu.

Suriye'deki Kürtler için uygun görünen koşulların cesaretlendirdiği Mihemed Hemo 1988'de Halep'te klasik Kürtçe yazarı Ehmedê Xanî'ye atıfla Xanî Kulübü (Koma Xanî) adlı sanat grubunu kurdu. Bu kulüp, şair Cigerxwîn'in ölümünün yıldönümü olan 22 Ekim 1993'te bir Kürtçe Şiir Festivali düzenledi. Daha sonra 22 Ekim Suriye Kürtçe Şiir Günü olarak adlandırıldı. Ertesi yıl, festival Efrîn, Qamişlo, Halep ve Dêrik'te gizlice kutlandı (Malmîsanij 2007: 109 ve 112). Aynı ağın parçası olan başka kültürel gruplar 1990'larda öykü yarışmaları ve Celadet ve Rewşen Bedirxan ve Osman Sebrî gibi hayatta olmayan Kürt yazarlar anısına toplantılar düzenledi.

Ne var ki, Mihemed Hemo ve diğer kültür eylemcilerinin girişimlerinin başarısı Şam'da bir teyakkuz hali yarattı. 1995 yılında Hemo, Kürtçe kitap bulundurduğu için tutuklanarak Suriye'nin başkentindeki askeri bir hapishanede işkence gördü ve bir "anlaşma"ya zorlandı: İstihbarat servislerine Kürt siyasi partileri hakkında muhbirlik yapması karşılığında özgürlük ve maaş. Bunu reddetmesinin sonucu daha fazla işkence oldu. 1996'da serbest bırakılan Hemo kitabevini tekrar açtı, fakat 1999 yılına kadar defalarca kısa sürelerle tutuklandı, 1999'da hükümetin izni olmadan kitap basmakla suçlanarak Halep'te altı ay hapis yattı.⁷² 2000 yılında, eserlerinden birinin Fransızcasının yayımlanmasından sonra üç günlüğüne, daha sonra, 2001'de de kitabevinde "Siyonist propaganda dağıtımı" yaptığı suçlamasıyla tutuklandı.

Defalarca tutuklanmasına rağmen Mihemed Hemo militan kariyerinin doğrultusunu değiştirmedii. Her serbest bırakıldığında, yasaklanmış Kürtçe kitapların satıldığı kitabevini yeniden açtı. Kürt siyasi partileriyle ilgili eleştirel düşünceleri bu eylemlerde gözle görülüyordu. Sonuçta Suriye'deki Kürt partilerinin "kültür adına hiçbir şey yapmadığını", artık direnişe yön vermenin aydınlara düştüğünü düşünüyordu. Diğer kültür eylemcileri gibi o da heshelli 1980'lerde PKK'nin ve Irak Kürdistanı'ndaki siyasi olayların yabancıısı olmadığı kimlik taleplerinin uyanışı sürecinden etkilenmişti. PKK ile şam hükümeti arasındaki stratejik ittifakın sona ermesine rağmen, 1999'da bu ittifakın yaratmış olduğu dinamikler, özellikle de "takiye" stratejisine meydan okunması, iki tarafın da denetiminden kaçıyordu.

1994 yılında, Kürt partileri aynı yılın Ocak ayında Basil el-Esad'ın bir otomobil kazasında ölmesi üzerine, halkın Esad ailesine sayęı ifadesi olarak Newroz'u kutlamamasını istedi. Buna rağmen, Suriye'nin kuzeyindeki Kürt köylerinde binlerce insan Newroz'u kutlamak ve Kürt "ulusal" kimliğine bağlılıklarını açıkça belirtmek için sokaklara çıktı.⁷³

Hemo, 1990'ların başlangıcındaki Kürt kültür "baharı" öncesine dönmeye hazır değildi. Hafız el-Esad'ın 2000 yılındaki ölümü ve "şam Baharı"nın yaratmış olduğu olumlu hava, kültür alanındaki yasakların azalacağı düşüncesine neden oldu. Gelgelelim güvenlik güçlerinin kararı aksi yöndeydi. 2001 yılında, Irak Kürdistan'ı Yazarlar Birliği Hemo'yu Dohuk'taki bir edebiyat festivaline davet etti. Hemo oraya giderken polislin kendisi aleyhinde malzeme aramak için evine baskın düzenlediğini öğrendi. Dahası, kitabevine zorla girilmiş ve tüm kitaplarına el koyulmuştu. Bu noktada Irak Kürdistan'ında kalmaya karar verdi. Halen orada, bir televizyon kanalında ve Süleymaniye'deki bir kütüphanede çalışmaktadır.

NOTLAR

1. Aslında birçok Kürt, Kürt ve Arap kültürleri arasında gezinme eğilimindeydi.

2. Kürt nüfusu ile ilgili resmi bir istatistik olmamasına rağmen, yaklaşık olarak toplam 1,5 milyon Kürtten 600 bininin Şam'da ya da Halep'te yaşadığını tahmin ediyoruz.

3. *CADN, Fonds Ankara, Ambassade, 2ème série*, no. 104. Fransa'nın Şam'daki Temsilcisi M. Jacques Emile'den Ekselansları Dışişleri Bakanı'na (Afrika-Levant), no. 1434 AL, Şam, 5 Aralık 1951.

4. Yalnızca Şii fıkıhçılar tarafından değil, azınlıktaki diğer mezhepler tarafından da savunulan "takiye", baskıdan kaçmak için kullanılan bir grupsal var kalma stratejisidir.

5. Açık direniş araçları olarak da farklı kasıtlılık derecelerinde hayatta kalma stratejileri olarak da kullanılabilir olmaları bakımından bu farklı eylem biçimlerinin birbirinden ayırt edilmesi önemlidir.

6. Bu ünanimist kurgunun yine de bazı çok gerçek sonuçları olmuştur. Suriyelilerin çoğunluğu liderlerinin kültürüne ya da Baas Partisi'nin ilkelerine inanmadıklarını iddia etse de, hikâyeye katılmaları bu hikâyenin meşrulaştırılmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, bu kültürün kurallarını pratik olarak anlamakla, mümkün merteye başlarını belaya sokmadan aidiyet duyuyormuş gibi yapma olanağı bulurken, muhalefet oluşturmaya çalışanlar bu bağlamda sınırları zorlamalarının ancak bir yere kadar yararı olduğunu görecektiklerdi (Wedeen 1999: 152-60).

7. Kuşkusuz, birçok değişik gündelik direnme biçimi vardır. Örneğin, Türkiye-Suriye ve Suriye-İrak sınırlarında yapılan kaçakçılık, Kürt bölgelerini ulusal pazara entegre etmeye yönelik hükümet baskılarına direnerek devletaşırı sosyal grupları korumanın bir yolu olarak yorumlanabilir.

8. Başlıca neden, topluluklar denkleminin koşullarının, Kürt İslamcı grupların şansını azaltacak şekilde, Kürtleri ve yerel iktidar yapılarını Alevilere bağlamasıdır.

9. *CADN, Fonds Beyrouth, Cabinet Politique*, no. 802. Stanislas Ostrorog'dan (Beyrut) Georges Bidault'ya (Paris). Beyrut, 10 Aralık 1945.

10. Osman Sebrî'nin oğlu Hoşeng Sebrî ile görüşme. Berlin, Nisan 2007.

11. Bir tarafta İsmet Sayda çevresinde örgütlenen, diğer tarafta Salah Bedreddin tarafından yönetilen kamp vardı. Bedreddin kanadındaki bazı üyeler Talabani'nin YNK'siyle birlikte savaşmak için Irak Kürdistan'ına gitti.

12. 2001-2007 yılları arasında İsviçre, Almanya, Fransa, Suriye ve Irak'ta yapılan görüşmeler.

13. Burada kullanılan eylem repertuarı terimi, farklı hareketler tarafından, grubun erişimine bağlı olarak farklı derecelerde kullanılan kodlanmış eylem biçimlerinin önceden var olan yelpazesini tanımlamaktadır (Tilly 1984: 89-108, 1995: 30).

14. Muhalefet partilerinin sisteme dahil edilmesi, mevcut iktidarın oyun kurallarını müzakere etmeye ve [muhaliflerin] fikirlerini göz önünde bulundurmaya gönüllü olduğu anlamına gelir (Baduel 1996: 32).

15. Hemîdê Hecî Derwêş 1960-65 yılları arasında tutuklanmadı, oysa 1965 yılında Suriye makamlarıyla birlikte çalışarak Osman Sebrî'nin PDKS'ye yeni bir ivme kazandırma çabalarını baltaladığından şüpheleniliyordu (Gambill 2004: 3). 1965 yılında tutuklandı ve on ay sonra serbest bırakıldı. Hapiste geçirdiği zamana rağmen Şam'la birlikte çalışmakla suçlandı.

16. Salah Bedreddin siyasi hayatı boyunca sık sık kamp ve müttefik değiştirmiştir. Irak KDP'si tarafından Bağdat'la ve Bağdat yanlısı Filistinli gruplarla birlikte çalışmakla suçlanmıştı; fakat daha da önemlisi Suriye Kürtleri tarafından 1970'ler ve 1980'lerde Lübnan'dayken Şam için çalışmakla suçlanmıştı. Bu kuşkular, İran KDP'si militanı Kerîm Husamî'nin anılarında -*Le bîreweriyekanim* (1993)- doğrulanmıştır. Bedreddin'in 1981'de rejimle temasından bahsedilen bölümler rizgari.com ve amude.com gibi Kürt internet sitelerinde yayınlanmıştır.

17. Baas 1960'ların sonlarında Suriyeli komünistlerle –hem siyasi partiyle hem de sendikalarla– ilgili olarak benzer bir politika benimsemişti. Yani, sistemli olarak bir SKP üyesini Ulaştırma Bakanlığı'nın başına, bir Arap Sosyalist Birliği yöneticisini de Dışişleri Bakanlığı'nda bir göreve atayarak misillemeyle yozlaştırmanın bir karışımını kullanı-

yorlardı. Hafız el-Esad'ın 1972'de komünistleri İlerici Ulusal Cephe'ye (İUC) katma teklifi 1973 yılında parti içinde, katılmayı destekleyen Halid Bekdaş ile partinin İUC'ye katılmasına karşı olan Riyad et-Turk tarafından temsil edilenler arasında kopuşa sebep oldu.

18. Cezire'nin kasabalarında, rejim 1980'lerde Müslüman Kardeşler'e karşı yönetim yanlısı milisler olarak silah altına almak için özellikle Süryanilere güveniyordu. Süryani "müvekkiller" bölgedeki Kürt faaliyetlerinin gözetimini de sürdürüyordu. Qamişlo'daki Kürtlerin tanıklıkları. Şubat-Mart 2007.

19. Qamişlo'daki Kürtlerin tanıklıkları. Şubat- Mart 2007.

20. Kaynaklarımıza göre, burada öncelikle Aziz Davud'un Suriye Kürt Demokrat İlerici Partisi, Tahir Sadun Sifûk'un Suriye Kürt Demokrat Yurtsever Partisi ve Cemal M. Baki'nin Suriye Kürt Demokrat Partisi kastedilmektedir.

21. "Ağsı (*reticular*) eylem", bireyin bir girişim başlatmak üzere kendi toplumsal ağından yararlanmak için gerçekleştirdiği eylemleri tanımlamaktadır (Fliche 2005: 149).

22. Suriye Kürt Birlik Partisi (Yekîti-Kürt) parti başkanının üç yılda bir değişmesini şart koşan tek partidir. Yekîti temsilcisi Huseyn Mihemed ile görüşme, Berlin, Nisan 2007.

23. 2001 ve 2007 yıllarında Cezire'de yapılan görüşmeler.

24. Barzani'nin insanların evlerinde asılı olan geleneksel posterlerinin yanı sıra, bunlara benzer başka hayranlık gösterme araçları var. Örneğin Barzani resimli takvimler ve insanların kollarındaki dövmele hep Barzani etrafındaki siyasi efsaneyi beslemeye hizmet etmektedir. Son olarak, Barzani'yi destekleyen bir uydu kanalı olan Kürdistan TV'nin televizyon yayınları Ocak 1999'dan beri bu efsanenin sürdürülmesine katılmaktadır.

25. Yazar ile görüşme. Berlin, Nisan 2007.

26. "El-Partî" (alparty.org), Suriye Kürt İlerici Demokrat Partisi (dimoqrati.info), Suriye Kürt Demokratik Birlik Partisi (yek-dem.com), Suriye Kürt Birlik Partisi (yekiti-media.org) ve Suriye Kürt Sol Partisi (armanc.org).

27. Efrînli gazeteci ve şair Mihemed Hemo ile görüşme. Erbil,

Eylül 2006.

28. Kadınlar evlilik öncesi ya da evlilik dışı ilişkiler yaşamakla suçlandığında günümüzde hâlâ "namus cinayetleri" işlenmektedir. Bu durumda, ailenin namusu "suçlu" kadını öldürerek kurtarılmış olur. Çeşitli kaynaklara göre, bu çeşit suçların faillerine yalnızca altı ay hapis cezası verilmektedir. Namus cinayeti 1949 tarihli Suriye Ceza Yasası'nın 548. maddesinde tanımlanmaktadır (Danish Refugee Council 2007: 14-19).

29. Suriye ve Avrupa'da yürütülen soruşturmalara göre ezilmiş çevrelerden gelen gençlerin yanı sıra doktorlar, öğretmenler, avukatlar ve esnaflar PKK gerilla kuvvetlerinin saflarını dolduruyordu. Dolayısıyla PKK'nın ilk kuşağının son derece ideolojik bir bağlılıkla ayırt edildiği söylenebilir.

30. Bu konuda Suriye ve Almanya'da görüşülen Kürtlerin çoğunluğunun görüşü, Mart-Nisan 2007.

31. Efrîn bölgesinden birçok Kürdün görüşleri. Efrîn'de (Nisan 2001) ve Erbil'de (Eylül 2006) yapılan görüşmeler.

32. Dirbêsiyêli bir Kürt öğrenciyle görüşme. Erbil, Eylül 2006.

33. Bu dinamiğe koşut olan başka örnekler de vardır; örneğin, Filistinli genç militanların işgal altındaki Filistin topraklarında ilk intifadaya (1987-93) katılmaları (Larzillière 2004: 18-19).

34. PKK'nin devrimci ütopyasındaki Kürt kadınlarına eşitlik söyleminin gerilla hareketi saflarına önemli sayıda kadın militan çekmesi kayda değer. Türkiye'de olduğu gibi bazı kadınlar PKK'ye "ulusa hizmet etmek" için ama aynı zamanda son derece ataerkil olan geleneksel toplum yapısının baskılarından kurtulmak için katılıyordu.

35. Tasavvuf, İslam'ın gizemci koludur. Nefse karşı çilecilik, tefekkür ve zikir aracılığıyla ruhun arınmasını isteyen mücadeleyi ifade eder. Tasavvufta yükselmek için, kendini daha önce kanıtlamış bir kimsenin (şeyh) yol göstericiliğiyle ve çoğu kez bu kimse tarafından eğitilmiş bir grubun (tarikât) üyesi olarak bir dizi zorlu sınavdan geçmek gerekir. Bir tasavvuf tarikâtı, standart bir ruhani egzersizler ve mistik teknikler paketi sunan resmi olmayan bir okul gibidir. Tarikatlar çok önemli sosyal ve bazen siyasi roller de üstlenir.

36. Suriye'deki alan çalışmalarının sonucu olan bu çözümleme için

yazar, Suriye'deki Kürt tarikatları konusundaki iki uzmanın -Annabelle Böttcher ve Paulo G. Pinto- tartışma, makale ve derslerinden faydalanmıştır.

37. Xanî iki temel öğretim metni de yazmıştır: bir manzum Arapça-Kürtçe sözlük, bir de Kürtçe ilmihal.

38. Kürt şeyhler, daha Türkiye'deki tarikatlarının yasaklanmasından önce Şam'a yerleşmişlerdi. Diyarbakır, Mekke ve Mısır'da öğrenim görek en önemli tarikat şeyhlerinden biri olan ve 1877 yılında Şam'a yerleşen İsa el-Kurdi ve Şam'a 1894 yılında göç eden Suriye Cumhuriyeti'nin gelecekteki müftüsü Ahmed Kıftaro'nun dedesi Musa Kıftaro örneklerinde olduğu gibi.

39. *FONDS RONDOT, Dossier Kurdes de Syrie*. Kürtlerin öğrenci hakları üzerine Pierre Rondot'nun Fransız Dışişleri Bakanı'na elyazılı raporu, s.1, 1932.

40. Kürt Dağı'nda Xoybûn üyesi ve Ezidilerin dini lideri olan Şêx Derwêş, Qîbar köyünde, orada görev yapan Fransız subayların sözsüz onayıyla, 1927-28 yılları arasında bir Kürtçe okulunun yöneticiliğini yapmıştır. Efrînli gazeteci ve şair Mihemed Hemo ile görüşme. Erbil, Eylül 2006.

41. Vakıf olarak bilinen sistem, 20. yüzyıla kadar Müslüman dünyasında dini kurumlar için ana gelir kaynağıydı. Vakıf sistemi ulemaya belirli bir dereceye kadar otoriteden bağımsız olma imkânı tanıyordu.

42. Paulo G. Pinto bu "resmi İslam"ı uyumlu bir doktrinler ve fikirler bütününden çok bir "olası söylemler alanı" ya da "evreni" olarak tanımlıyor. Dolayısıyla resmi İslam'ın getirdiği söylemsel sınırlar içinde farklı aktörler karşıt görüşler sunabilir (Pinto 2007: 340).

43. Annabelle Böttcher'in Mart 2003'te Berlin'de yapılan "Suriye'de Kürtler" konferansındaki tanıklığı.

44. Suriye Kürtleri arasındaki başlıca tarikatlar Kadirilik ve Nakşibendiliktir. Kürt Dağı, Halep ve Şam'daki Kürt topluluklarında Rifailik de vardır.

45. Aynı şekilde PKK lideri Abdullah Öcalan, Kürt milliyetçiliği ve Sünniliği yakınlaştırma girişimlerine birçok kez PKK'nin "İslamcılardan daha İslamcı" olduğunu açıklayarak bizzat onay vermiştir (Bozarlan

1998: 843). PKK'nin devamı olan Demokratik Birlik Partisi (PYD) de programında (Kürt) sosyal organizasyonunun çekirdek ögesi olarak dine açık bir göndermeye yer vermiştir. Kurdishmedia.com (erişim 3 Ocak 2007).

46. Peter Van der Veer "dini milliyetçilik"i, dini cemaatlerde temellenen söylem ve pratiklerle ulusu hayal etme süreçleri arasındaki eklemelenme olarak tanımlar. Örneğin Hindistan'daki dinci milliyetçilere göre ulusun mevcudiyeti, kendi üyeleri arasında bir "ortak din" in paylaşılmasından doğmaktadır (Van der Veer 1994: 25-77). Ancak Hindistan'daki Hindu ve Müslüman dinci milliyetçiliklere göre din ve etnisite toplumsal katılım ve simgesel temsilin iki ayrı alanını oluştururken, Kürt dini milliyetçiliğinin taşıyıcıları, Kürt kimliği hakkındaki söylemlerinde etnik ve dini kimlikleri birleştirmektedir (Pinto 2007: 4-5).

47. Müzik ve danslara, def, zurna ve ud gibi geleneksel Kürt enstrümanları eşlik etmektedir.

48. Ancak Peter Van der Veer laik milliyetçiliğin, sosyal bir gerçeklik olarak yaşanabilmesinden önce tasavvur edilen soyut bir ulus kavramıyla uğraştığını, oysa dini milliyetçiliğin yerelüstü kimlikler için ulus olarak hayal edilebilmelerinden önce deneyimlenen bir çerçeve oluşturan önceki dini cemaatler inşasına dayalı olduğunu vurgular. (Van der Veer 1994: xiii).

49. *Christian Science Monitor* tarafından bildirilen demeçler, 16 Haziran 2005.

50. Görüşme yapılan farklı Kürtler, Xeznewî'nin Suriye Kürtleri için fiilen "yeni Barzani" olabileceğini belirtiyor. İsviçre, Almanya ve Suriye'de yapılan görüşmeler, Şubat-Nisan 2007.

51. Maşûq Xeznewî'ye ithaf edilmiş şiirler ve makaleler khaznawi.com adresinde görülebilir.

52. Kürt Dağı bölgesinde konuşulan birçok Kürt, Kürt kimliklerini çocuklar gibi sorunsuz yaşadıklarını belirtiyor. Kürt kimliğinin siyasallaşması iki şekilde olmuş: bu bölgede PKK'nin yerleşmesiyle ve Kürt Dağı'ndan Halep ve Şam gibi Arap kentlerine ve kasabalarına göçlerle. Şubat ve Mart 2007'de yapılan görüşmeler.

53. Ne var ki Halep'te olduğu gibi Şam'da da "Araplaşmış" Kürt

toplulukları arasında Kürtçenin kurtarılmasına yönelik ilgi görülebiliyor. Gençler için olduğu kadar yetişkinler için de Kürtçe dil kursları düzenleniyor.

54. Örnek olarak, farklı dergilerde yayımlanmış makaleler seçtik: "Xwendevan" (Okuyucu), *Stêr*, 2. sayı; "Kurmanc kenc in lê nezan in" (Kürtler iyidir fakat cahildir), *Hawar*, 7. sayı, 1932; "Merhele" (Adım), *Roja Nû*, 1. sayı, 1943.

55. Bundan dolayı, örneğin, Celadet Bedirxan Kürt kadınları "yabancı" erkeklerle evlenmemelerine ikna edecek gerekçeleri yazdı. Dahası, devlet okullarında da özel okullarda da Kürtçe öğretiminin imkânsızlığından dolayı, çocuklara kendi dillerinin aktarılmasında Kürt kadınlardan çocukların eğitimcileri olarak "ulusal bir rol" üstlenmeleri isteniyordu (Badirkhan 1941: 770-1).

56. "Özelleşme" terimiyle amaçlanan, özel alanın ve özellikle ailenin politik olmayan bir karakter taşıdığına imlenmesi değildir. Tam aksine, özel alanın örneğin toplumsal cinsiyet araştırmalarında gösterildiği gibi siyasi bir boyutu vardır.

57. Kürt dili söz konusu olduğu ölçüde, Kürt kültürünün özelleşmesi özellikle önemlidir. Fiilen birçok yazar, sanatçı ve Kürt aydınının Kürtçe yazmayı kendi kendine öğrendiği biliniyor. Avrupa ve Suriye'de 2006-2007 yıllarında yapılan görüşmeler. Bkz. Kürt yazar ve dilbilgisi uzmanı Mihemed Elî ile söyleşi, efrin.net (erişim 7 Haziran 2007).

58. Suriye'nin kuzeyinde Kürtçe, 1970'lerde zorunlu eğitime başladıklarında Arapça bilmeyen eğitimli Kürtlerin birçok tanıklığıyla teyit edildiği üzere, hâlâ temel iletişimde kullanılan dildir.

59. Kendilerini ifade edebilmeleri için açık kalan bu pencere yine de yerel muhaberat bağlantılarının kaprislerinin ve ruh hallerinin insafına bağlıydı. Polislere rüşvet verilmesi de belirli bir "normalliğin" kapılarını açıyordu. Qamişo'lu (2001) ve Kobanê'li (2007) ailelerle yapılan görüşmeler.

60. FO 371/132747E1821/6. Siyasi İşler Müdürlüğü'nden not. Afrika-Levant İdaresi. Tutanak: F.D.W Brown, 9 Ekim 1958.

61. Kobanê'den bir aile ile görüşme. Cenevre, Mayıs 2007.

62. Bedirxan kardeşlerin çok daha önce Ezidilere "gerçek Kürtler"

demiş ve Ezidilikten İslamiyet'ten önce "tüm Kürtlerin dini" olarak söz etmiş olmalarına (Badirkhan 1932: 289, 1935: 675) rağmen, Kürt milliyetçiliği bu söylemi büyük ölçüde unutmuştu. Ta ki PKK Ezidilikte İslam öncesi Kürt birliğini ve komşularıyla, özellikle Türkler ve Araplarla karşılaştırdığında Kürtlerin etnik ve dini olarak kendine özgü olduğunu ilan etme vesilesi buluncaya dek.

63. Malmîsanij'e göre Kürt kültür "baharı" için önemli olan başka etmenler vardı: iletişimin gelişmesi, Kürtçe TV programları ve Kürtçenin önemini daha çok fark eden yurtdışında okumuş bazı Kürtlerin Suriye'ye dönmesi (Malmîsanij 2007:108).

64. Kitapçılarda özgürce satılan kitapların sayısı oldukça kısıtlıdır ve sadece çok az sayıda Kürtçe kitabın resmi olarak yayımlanma izni vardır. Bundan dolayı, kitapların dağıtımı alternatif yollarla yapılır. Yazarlar kendi kitaplarını kendileri dağıtmayı ve satmayı tercih eder. Bazı yazarlar kitaplarını Kürt folklor grupları ve siyasi partiler yardımıyla dağıtır.

65. 1980'lerden itibaren Kürtçe dergilerin en üretken yazarları arasında şunları sayabiliriz: Ebdil Mecîd Şêxo, Berzo Mehmûd, Konê Reş, Helîn Yûsiv, Jan Dost, Keça Kurd, Mihemed Hemo ve Nezîr Palo.

66. Qamişlo'da bağımsız bir gazeteci ile görüşme, Mart 2007.

67. Bir Kürt aydın Qamişlo'da 500 ila 1.000 kişinin Kürtçe okuyabildiğini tahmin ediyor. Qamişlo'nun nüfusu 200 bin. Qamişlo Mart 2007.

68. Kürt gazeteci, *el-Hayat* gazetesi Suriye muhabiri Rustum Mahmud'a, Berlin'de 2007'de düzenlenen dördüncü Bedirxan konferansı sırasında sunulacak olan Suriye'de Kürt basını konulu makalesini gönderdiği için teşekkür etmek istiyorum. Maalesef Rustum Mahmud konferansa katılamadı.

69. Yazar ile görüşme. Bern, Mart 2007.

70. Kitabevinin diğer ortağı, sürekli polis baskısı karşısında Suriye'yi terk ederek 1994 yılında Almanya'ya yerleşen Elî Cafer'di. Elî Cafer'in ayrılmasından sonra Mihemed Hemo kitabevinin adını "Bedirxan Kitabevi" olarak değiştirdi.

71. Aksi belirtilmedikçe, tüm bilgiler yazara Mihemed Hemo tara-

fından verilmiştir. Erbil, Eylül 2006.

72. Hemo 1999 yılında Halep'te hapisteyken, memurlar kendisine suçunun çok ciddi olduğunu söylemiş: "Suriye'de kültürel haklar talebinde bulunan on illegal Kürt partisi var, fakat sen kendi haklarını fiilen kullanıyorsun. Onların teoride istedikleri şeyi sen pratiğe geçiriyorsun!" (Malmîsanij 2007:142).

73. Mihemed Hemo ile görüşme. Erbil, Eylül 2006.

6. BÖLÜM

QAMIŞLO AYAKLANMASI

Suriye'de Kürtler İçin Yeni Bir Dönemin Göstergesi

Mart 2004'te Suriye'nin kuzeyindeki Kürt anklavlarında ve Halep ile Şam'ın Kürt bölgelerinde patlak veren şiddetli kitle eylemleri, Suriye siyaset sahnesinde düzen karşıtı Kürt protestolarının ortaya çıktığını gösteriyordu. Daha önce Kürtlerin eylem kapasitesinin farkında olmayan hükümet, bu protestoların aldığı boyut karşısında şaşkınlığa uğradı. Medyanın dünya çapında Kürt etmenine daha da büyük önem vererek, bu olaylarla onları izleyen (ve 2005 yılına dek süren) protestoların sürekli ses getirmesini sağlayan ilgisi, Suriye'deki "Kürt sorunu"nun görünürlüğünü artırdı.¹

Birkaç biçimde, Qamişlo ayaklanması (*serbıldan*) Suriye'nin Kürt nüfus kümeleri için yeni bir dönemin başlangıcı anlamına gelmekteydi. İlk olarak, Kürt kültür ve siyaset sahnesindeki tüm aktörler, çatışmayı perdeleyecek her tür girişimi derhal bir kenara bıraktı. İster Suriye'nin kuzeyinde isterse ülkenin en büyük iki şehri olan Şam² ve Halep'te olsun, binlerce Kürt, gerek "kimlik eylemlilikleri"³ gerek yürüyüşler, anma törenleri, kültür festivalleri ve kitle gösterileri gibi çeşitli kolektif eylem⁴ biçimleri aracılığıyla Baas rejimini açıkça karşılıklarına almaya devam ediyordu. Protesto hareketi çağdaş Suriye tarihinde ilk

kez tüm Kürt bölgelerine temas etmiş ve böylece Suriye Kürt arenasının -“Suriye Kürdistanı”nın- sembolik birliğini sağlamlaştırmıştı. Bu andan itibaren, Qamişlo kentindeki Mart 2004 ayaklanmasının ya da *intifada*'sının kurbanları, Suriye'deki ve diğer Kürt bölgelerindeki Kürt milliyetçi hareketinin şehitler panteonuna eklenecekti.⁵

İkinci olarak, 2004'ten itibaren diğer muhalefet grupları Kürt partileriyle ittifak arıyordu. Ülke dışında, 2006 yılında kurulan Ulusal Selamet Cephesi (USC)⁶ ve merkezi ABD'de olan ve önderliğini Ferid Ğadri'nin yaptığı Suriye Reform Partisi'nin,⁷ Suriye'deki Kürt sorununa “demokratik” bir çözüm önermek üzere oldukları söylenmekteydi. Ülke içinde aydınlar, insan hakları eylemcileri ve laik muhalefet de Kürt örgütleriyle sağlam bağlantılar kurmuştu. Rejim de Kürtlerle ilgili birtakım iyi niyetli beyanlarda bulunmaktaydı. Son olarak, tarihte ilk kez, diğer Kürt bölgelerinden siyasi partiler ve halk kesimleri Diyarbakır'da, Erbil ve Süleymaniye'de kamuoyuna açıklamalar⁸ ve gösteriler aracılığıyla Suriye Kürtleriyle dayanışmalarını göstermişlerdi. O sırada “Kürt sorunu”na gösterilen bu göz doldurucu tepkiyi hangi etmenler ortaya çıkarmıştı?

Başkan Hafız el-Esad'ın 10 Temmuz 2000'deki ölümünden sonra, oğlu Beşar el-Esad “tahta çıktı” ve daha önce babasının elinde tuttuğu en üst mevkilere hızla yükseldi. Ne var ki veraset yalnızca iktidarın “kral”dan “veliaht”a geçmesinden ibaret değildi. 2000 yılında, 17 Haziran'dan 20 Haziran'a kadar süren Baas Kongresi sırasında Beşar el-Esad rejimin kilit noktalarına yeni atamalar yaptı ve partinin yetkili kadroları köklü bir değişime uğradı. Bunun sonucunda yeni bir kuşak kademeli olarak bu kadrolarda yerini aldı.⁹

Değişikliklerin ikinci turu yeni başkanın göreve başlama konuşmasında ilan edildi. Bu konuşmada vurgu iç sorunlardaydı. Ortak amaçlar ve genel refahın savunulması için ça-

alışma konusunda herkesin etik sorumluluğuna sesleniliyordu. Diğer bir deyişle bu, siyasi alandaki, özellikle de ekonomi alanındaki “kontrol”ün el değiştirmesiydi. Çok geçmeden yeni bir ortam oluştu. İlk politikacılara, ardından da aydınlara (*el-musakkaf*) ve derneklerden, kulüplerden, esnaf birliklerinden, meslek birliklerinden, federasyonlardan, sendikalarından, partilerden ve devletle vatandaş arasında tampon oluşturan gruplardan oluşan bir karıma yapı olarak anlaşılan “sivil toplum”¹⁰ ifade özgürlüğü tanıyıyordu (Norton 1995: 7). Osmanlı İmparatorluğu’na kadar dayanan zengin bir tarihleri varken 1963 yılındaki Baas devrimiyle kenara itilen Suriye dernekleri, yardım kuruluşlarıyla sınırlı tutulmuş ve büyük ölçüde belirli bir coğrafi alan ve mezhep topluluğunun sınırları içinde bırakılmıştı (Le Saux 2006: 194). 2001’den itibaren ülkedeki derneklerin hayatında bir değişim gerçekleşmişti.¹¹ Siyasi tartışma, Hafız el-Esad’ın Kasım 1970’de başlayan uzun süreli egemenliğiyle karşılaştırıldığında bazı şaşırtıcı gelişmeler geçirdi (Droz-Vincent 2001: 19).¹²

Eylül 2000’de aydınlar Şam’ın banliyölerinden birinde, küçük bir katılımcı grubuna Suriye siyasi örgütleri hakkında yaygınlaştırılmamak üzere iki sunum yapılan bir “ulusal diyalog” düzenledi. Bu diyalogdan itibaren ülkenin her yerinde tartışmalar, forumlar, meclisler örgütlenmeye başladı. Belgeler halka dağıtıldı ya da Suriye’ye girişinden itibaren hiç sansüre maruz kalmamış olan Arap basını tarafından yayımlandı. Özellikle olağanüstü hal ve sıkıyönetimin kaldırılmasını isteyen doksan dokuz aydınının imzaladığı kısa bir metin olan “’99’lar Bildirisi” 26 Eylül 2000’de *el-Hayat* gazetesinde yayımlandı. Bunu 11 Ocak 2001 tarihli “1000’ler Bildirisi” ya da “Temel Belge”, “Genel Ulusal Sözleşme” ve “185 Suriyeli Sürgünün Bildirisi” izledi.

Medya tarafından yayımlanan belgelerin en uzununu ve en analitiği olan “1000’ler Bildirisi” ulusal bir diyalogu ve belir-

li önlemlerin başlatılmasını destekliyordu: olağanüstü hal ve sıkıyönetimin kaldırılması; siyaset, kanaat ve düşünce özgürlüğünün tanınması; yayınları denetim altına alan yasanın gözden geçirilmesi ve demokratik bir seçim yasasının yürürlüğe sokulması. Bunu takip eden hafta, “bağımsız” milletvekili Riyad Seyf, Sosyal Barış Hareketi partisinin kuruluşunu duyurdu. Ülke dışından, Mayıs 2001’de Müslüman Kardeşler “Suriye’de Modern Bir Devletin Kuruluşu İçin Bildirge”yi yayımladı. Komünist Parti (biri Visal Farha-Bekdaş, diğeri Yusif Faysal liderliğinde aynı adı taşıyan iki parti) gibi İlerici Ulusal Cephe içinde yer alan ya da Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi gibi Cephe dışında kalan partiler de, legal ve özerk siyasi faaliyetler düzenleme isteklerini gösterdi (Droz-Vincent 2004: 228). Bu aşamada, rejimin katı savunucuları “Şam Baharı”na karşı bir bastırma harekâtına girişti (George 2003: 30-46).

Kürt partileri ve kültür eylemcileri de bu “Bahar” a katılıyordu. Qamişlo’da bir grup Kürt aydın, “Bedirxan” forumunu kurdu ve daha genel bir tarzda, “Suriye muhalefeti”nin¹³ gerek siyasi partiler ve “bağımsızlar” gerek insan hakları eylemcileri¹⁴ gibi temsilcileriyle ilişkiler kurmayı düşünmeye başladı. Bu gelişmelerin farkında olan Beşar el-Esad, Ağustos 2002’de Yukarı Cezire’ye bir Suriye devlet başkanının kırk yıl aradan sonra ilk ziyaretini gerçekleştirdi. Buna rağmen 2002’den sonra hiçbir uzlaşma gündeme gelmiyordu ve bu durum da Kürt eylemcileri görünürlük kazanmak için etnik ve ulusal taleplere dayanan yeni bir strateji geliştirmeye yöneltti.

KÜRT AYAKLANMASININ ÖNCESİNDEKİ OLAYLAR

2002 ve 2003 yılları Suriye siyasi hayatındaki bir paradoksa tanıklık etti. 2000-2001 yıllarında, “Şam Baharı”nın bitişinde, Arap kolektifleri ve siyasi partileri rejime karşı siyasi muhale-

fetin dile getirilmesinde önemli bir rol oynarken, muhalefetin ağırlık merkezi, Suriye siyasi alanının “çeperine”, gizli Kürt partilerine doğru kayıyordu. Bu değişim, Suriye kamusal alanının kapalı şartlarında meydana geldiği için büsbütün paradoks oluşturuyordu.

2001 yılında Qamişlo da dahil olmak üzere tüm ülkede örgütlenen tartışma forumları kapatıldı ve hareketin en görünür simaları tutuklandı. Suriye hükümeti Eylül 2001’de Genel Basın Yasası’nı değiştirdi. Yayıncılar, matbaacılar, gazeteciler, editörler, yazarlar, dağıtımıcılar ve kitabevi sahiplerine uygulanmak üzere yasanın yerini alan 50 No’lu Kararname basılı yayınları kısıtlayan ve daha geniş bir devlet denetimi altına alan elliyi aşkın maddeden oluşuyordu (Montgomery 2005: 101). Kürtçe yayınlar da bu kararname kapsamına girmektedir, çünkü Kürtlerin tanınma ve hak talepleriyle ilişkili olarak anayasayı değiştirme çabası içinde oldukları ve devlet bütünlüğünü tehdit ettikleri düşünülebilirdi. Gerçekten de, 2002’de yazar İbrahim Nasan ve Habib İbrahim’in de içinde olduğu bir grup Kürt tutuklandı ve Kürtçe yayın bulundurup dağıttıkları ve gizli Kürtçe okullarında öğretmenlik yaptıkları gerekçesiyle beş yıla kadar hapis cezasına çarptırıldı. Şenlikler düzenleyen ve Kürt müziği yapan bireyler, Hafız el-Esad tarafından uzun süre hoşgörülle karşılanmışken şimdi tutuklanma riskiyle karşı karşıyaydı (Amnesty 2005: 2-4).

İşte bu dönemde, Kürt “sivil toplum” örgütleri değil de daha önce marjinal bir parti olan Yekîti, Kürtlere uygulanan haksızlıklara karşı çeşitli eylemleri Suriye başkentine taşımaya karar verdi. Çağdaş Suriye tarihinde ve Ortadoğu’nun diğer Kürt bölgelerinde değişmeyen bir şey, Kürt anklavlarında siyasi partilerin “sivil toplum”la ilişkilerindeki egemen rolleri olmuştur. Milliyetçi hareket, siyasi partilere bağlı ve bunun sonucu olarak siyasi gelişmelerin getirdiği tehlikelere açık olan sosyal, kültürel girişimler, hatta 1932 yılında kurulan

Cezire Yoksullarına Yardım Derneği gibi hayırseverlik girişimleri için tek motive edici güç olmuştur. Suriye'nin kuzeyindeki Kürt anklavlarında “sivil toplum”un ta baştan 2005 yılına kadar var olmayışı,¹⁵ belki bu bölgelerin az gelişmişliği, toplumdaki güçlü aşiret bağlarının başatlığı, Kürt toplumundan gelen her talebin rejim tarafından etnikleştirilmesi ve Haseke eyaletinde herhangi bir dernek kurmanın yasak olması ile açıklanabilir.

Abbas Vali'ye göre, Kürt nüfus kümeleri arasında sivil toplumun zayıflığı ile sonuçlanan başka bir etmen vardı; Kürt siyasi partileri böyle bir kültür yaratmak için ne istek ne de yeteneğe sahipti, “aksine bunlar Kürdistan'daki ‘sivil toplum’un sürekli zayıflığından besleniyorlardı” (Vali 1998: 83). Aynı zamanda, Suriye'de Kürtler tarafından başlatılan nadir girişimlerle siyasi partiler arasındaki yarı-organik ilişkiler, model olarak belli bir milliyetçi liderlik algısına dayalı görünüyor. Demek ki siyasi partilerle “sivil toplum” faaliyetleri denen şeyler arasındaki ilişki, milliyetçi aktörlerin kendi toplumlarına ve nasıl örgütlenmeleri gerektiğine ilişkin algılarını yansıtan politikalar geliştirmeleri anlamında, milliyetçi aktörlerle yönetmek arzusunda oldukları toplum arasındaki ilişkiye benzemektedir: “Aslında, bunlar (milliyetçiler) bu girişimlerin kendi varsayımlarıyla belirlendiğini ve ulusun sözcüleri olduklarını ileri sürerler” (Breuilly 1993: 63).

Yekîti Partisi

Partiya Yekîti ya Kurdî li Suriyê ya da Yekîti (Kürt) farklı kökenlerden gelen birkaç Kürt partizan grubunun yeniden karılmasıyla oluşmuştu ve kabaca iki ana kampa ayrılabilirdi: İlki solcuydu ve ulusal kurtuluşun Marksist müttefikleri ve savunucularından oluşuyordu, diğesinde ise yalnızca Kürt milliyetçileri vardı. Solcu grubun üyeleri arasında kendini “Troçki mode-

line göre Marksist” olarak tanımlayan eylemci, şair ve gazeteci Merwan Osman (Amûdê, 1959) gibi önemli parti kişilikleri yer alıyordu (Den Hond 2004). Siyasallaşmış birçok öğrenci gibi Osman, Marksist düşüncüyü 1970’lerde üniversitedeyken benimsemiştir. 1983’te başka Kürtlerle birlikte IV. Enternasyonal’e bağlı küçük bir Troçkist parti kurdu. 1986 yılındaki Newroz kutlamaları gibi bazı başarılar kazandıktan sonra baskılar bu küçük grubu çökertti. Sonuç olarak, Osman ve yoldaşları diğer solcu Kürt gruplarla bağ kurma yolları aradılar. Kürt Köylü Partisi Troçkist eğilimi benimsedi ve iki örgüt üç küçük partiyle daha birleşerek 1992 yılında Yekîti partisini kurdu. Yekîti’nin ön saflarında, partiye damgalarını vurmaya devam eden Fûad Elîko ve Hesên Salih gibi bireyler, fakat aynı zamanda Yekîti (Demokrat)’tan Mihyêdîn Şêx Alî ve İsmail Emo’nunkiler gibi başka gruplar yer alıyordu.

Başlangıçta, siyasi yelpazenin sol ucunda yer alan Yekîti diğer “ilerici” ve “laik” partilerden çok farklı bir profil çizmiyordu, fakat diğer gruplarla karşılaştırıldığında arada belirli sosyolojik farklılıklar seçilebiliyordu. İlk olarak, liderleri arasında toplumun tüm katmanlarının temsilcileri yer alsa da, öğrenciler, aydınlar, serbest meslek sahipleri (örneğin doktorlar, avukatlar) parti saflarında ağır basıyordu. Aynı zamanda parti esas olarak kent merkezlerinde, özellikle Qamişlo, Haseke, Şam, Halep ve Lazkiye’de konumlanmıştı.¹⁶

Son olarak, belki de bu olaylar dizisinden sonra doğal olarak, Yekîti üyeleri kaynaklarını ve militan uzmanlıklarını yeniden düzenleme denemeleri yapıyordu. “Sivil toplum”un ve Suriye muhalefetinin üniversitelerdeki,¹⁷ gazetelerdeki ya da insan hakları derneklerindeki¹⁸ çeşitli kümeleriyle temas içindeki Yekîti liderleri, farklı grupların ilişkiye geçebileceği bir bağlamı, bir “sivil toplum” hareketini ve tüm insan haklarına saygıyı kucaklamak üzere “Kürt sorunu”nun alanını “kimlik hareketi”nin dar sınırlarının ötesine doğru genişletmeye çalışı-

yordu. Bu yeniden yapılanma “Şam Baharı”ndan da güç alıyordu ve bunu izleyerek hızla artan faaliyetler de büyük ölçüde aynı ruhu taşıyordu.

Ne olursa olsun, Suriye muhalefetine yön veren güçlerden farklı olarak Yekîti, gençleri kendi saflarına nasıl çekeceğini biliyordu; bundan dolayı, “eski tüfekler”e siyasi alanda yeni katılımlar oldu. Hafız el-Esad döneminde dünyaya gelmiş, Soğuk Savaş’ın ideolojik çekişmelerinden 1991’de binlerce Iraklı Kürdün Türkiye’ye sürülmesi, daha sonra da Irak’ın kuzeyinde Kürt özerk yönetiminin kurulması gibi “etnik” bellekteki kilit olaylardan çok daha fazla etkilenmiş genç bir kuşaktı bu.¹⁹ Gene Yekîti daha doğrudan bir dil kullanıyor ve Kürtlerin taleplerini daha görünür kılarak (bu aynı zamanda PKK hareketinin de önemli bir stratejisiydi) ve “Kürt sorunu Şam’da çözülür” sloganıyla bir “Suriyelileşme” programı kuşanarak, Kürt hareketinin eylem biçimlerini değiştirme azmini ortaya koyuyordu.

Bundan dolayı, kuruluş eylemi partinin aynı zamanda ilk bölünmesinin kaynağı oldu. 1962 yılında Haseke bölgesinde yapılan özel nüfus sayımının 30. yılını anmak için küçük bir militan gurubu, “kâğıtsız” Kürtlerle ilgili devlet politikasını kınayan afişleri ülkenin birçok şehrinde duvarlara ve kamu binalarına astı. Yenilik, Julie Gauthier’nin söylediği gibi, “afişlerin içeriğinden çok taleplerin yeni edindiği görünürlükte” idi (Gauthier 2005: 99).

Ortaya koyduğu yeni “eylem repertuarı” kadar radikalleşen programı, özellikle de “Suriye Kürdistanı”na atıfta bulunulması, partinin 1995’teki ilk bölünmeyle sonuçlanan iç gerilimini canlandırdı.²⁰ Daha saldırgan ve talepkâr üyeler partiye öncülük etti. Kasım 1999’da üçüncü kongrede, partinin iki önemli ayağı, daha fazla “görünürlük” (yayınlar, kampanyalar, protestolar, gösteriler, toplantılar, grev) ve bölgesel talepler (Suriye

Kürdistan'ı) Yekîti programına dâhil edildi.

Parti sol çizgisini koruyordu, çünkü gücünü “Suriye'deki Kürt halkının büyük gücünden” alsa da büyük oranda “işçi sınıfı”nın mücadelesine bel bağlıyordu.²¹ Kürt meselesine çözüm bulunmasıyla ilgili olarak Suriye anayasasının Kürt ulusunun varlığını tanıyan bir madde eklenecek şekilde değiştirilmesi gerektiğini vurguluyordu. Kürtçenin Kürt bölgelerinin resmi dili olması ve Kürt bölgelerinde yerel radyo ve televizyonlar kurulmasına izin verilmesi gibi geleneksel kültürel taleplerin yanında, Newroz'un yalnızca Kürtler için değil bütün ülke için ulusal bayram olarak kabul edilmesi çağrısında bulunuldu. Siyasi düzeyde parti, “Kürt bölgelerindeki tüm yerel otoritelerin, meclislerin, müdürlüklerin ve kurumların Kürtler tarafından kurulması, örgütlenmesi ve yönetilmesini” talep ediyordu.²²

Yeni Eylem: Yeni Tepki

2000 ile 2002 arasında meydana gelen olayların Yekîti liderlerinin siyasi bakış açıları üzerinde çok büyük etkisi oldu. İlk olarak, PKK rejimle arasındaki stratejik ittifakın sona ermesiyle yeniden yapılanma ve siyasi platform bakımından krize sürüklenmişti ve Yekîti, PKK'nin Suriye'deki gerilemesinden doğan boşluğu doldurmaya talipti. Beşar el-Esad'ın 2000'de bazı *muhaberat* görevlilerinin emekliye ayrılmasını ve Suriye'nin kuzeyindeki bazı polis karakollarının devreden çıkarılmasını da içeren ilk açılım hamleleri, Ağustos 2001'de de Baas rejiminin üst düzey yetkililerinin Cephe ve İttifak'la bağlantılı Kürt partilerinin temsilcileriyle görüşmesi, Yekîti liderlerinin sözden eyleme geçme zamanının geldiğini düşünmelerine sebep oldu.

10 Aralık 2002'de Uluslararası İnsan Hakları Günü'nde 150-200 civarında Yekîti üyesi “Kürtlere Vatandaşlık”, “Kürt Dili ve Kültürü Üzerindeki Yasağa Son” ve “Suriye'de İnsan Haklarına

Saygı” gibi sloganlar atarak Suriye parlamentosu önünde gösteri yaptı (Montgomery 2005: 119). Bu tür bir gösteri 1984’ten beri ilk kez görülüyordu. Baas’ın ünanimist ideolojisi sokakta, daha önce yalnızca rejime bağlılığı teyit eden gösteriler için kullanılmaya ayrılan alanda paramparça ediliyordu. Gösteri sırasında, “vatandaşlık verilmemesi, Kürt kent ve köylerine Arapça adlar verilmesi, ekonomik alanda ayrımcılık, Kürt dilinin ve kültürünün tanınmaması ve anayasada Kürt ulusunun tanındığı bir bölüm bulunmaması” gibi haksızlıklardan söz eden, Suriye Kürtlere yönelik ayrımcılığı protesto eden bir bildiri okundu.²³

Merwan Osman ve Hesên Salih, Halk Meclisi Başkanı Abdulkadir Kaddure’ye Suriye Kürtlerinin haklarının daha fazla korunması talebiyle dilekçe verenler arasındaydı. Bu dilekçe, Kürtlerin söz konusu ayrımcılık nedeniyle çektiği acıya, Suriye’de Kürt halkının ikinci milliyet olarak varlığının anayasal düzeyde tanınması gereğine, Kürtlerin kültürel ve dilsel haklarının tanınmasına, vatandaşlık hakkı tanınmayan Kürtlerin karşılaştığı sorunlara ve Kürtlere ait toprakların başka bölgelerdeki illerde yaşayan Araplara dağıtıldığına dikkat çekiyordu. Merwan Osman ve Hesên Salih beş gün sonra, İçişleri Bakanı Tümgeneral Ali Hammud tarafından görüşmeye davet edilmelerinin ardından tutuklandı.²⁴

25 Haziran 2003 tarihinde Dünya Çocuklar Günü dolayısıyla, Yekîti UNICEF’in Şam’daki binası önünde barışçıl bir gösteri düzenledi. Bir kez daha, Kürt taleplerini daha evrensel konularla ilişkilendirmek için sembolik bir tarih seçmişti. 200’ü çocuk olan 380 civarında gösterici, Suriye’deki Kürt halkının Kürtçe öğrenim hakkını da içeren yurttaş hakları ve siyasal haklarının tanınmasını yönetimden talep etmek için toplandı.²⁵ Yekîti, diğer Kürt partileri katılıma ikna edebildiği için bu defa yalnız değildi. Kürt taleplerinin artan görünürlüğüyle karşı karşıya kalan polis ve güvenlik güçleri gösteriyi

şiddet kullanarak dağıttı; birçok gösterici tutuklandı ve işkence gördü.

Yekîti, 1962 nüfus sayımını anmak için 6 Ekim 2003'te diğer Kürt partileriyle beraber parlamento binası önünde bir sessiz protestoya katılmaya karar verdi. Bu esneklik jesti Yekîti açısından görünürlük stratejisinden geri çekilme gibi görünse de, Kürt partilerini ve Suriye muhalefetinin temsilcilerini, özellikle de insan hakları örgütlerini ilk kez bir araya getirmeyi mümkün kıldı. Bu beraberlik, 10 Aralık 2003'te İnsan Hakları Günü'nde Suriye parlamentosu önünde bin civarında insanın toplandığı ortak gösteriyle tekrar teyit edildi.

Beşar el-Esad rejimi Yekîti'nin boyun eğmez tavrını değiştirmek için pek az şey yaptı. Ağustos 2002'de Beşar el-Esad, Cezire Kürtlerini hedef alan bir mesaj yayımladı. Bu mesaj dolaylı olarak kısaca şunu beyan ediyordu: "Evet, sizin sorununuzla ilgileneceğiz, fakat bunu artık daha fazla baskı aracı olarak kullanmayın."²⁶ Yalnızca dört ay sonra, Yekîti, Dünya İnsan Hakları Günü'nde Suriye'nin başkentinde gösteri düzenleyerek, rejimin koyduğu kırmızı çizgiyi aştı. Güvenlik güçlerinin baskısının hedefi bu defa sadece Kürt liderleri değildi; her eylemle birlikte gözaltına alınan göstericilerin sayısı artmaktaydı.

8 Mart 2004'te Şam'da Kürtler ve Araplar tarafından düzenlenen bir gösteri yapılırken, yüzlerce Kürt, Irak'taki federalizmi kutlamak için Qamişlo'da bir araya geldi. Dünya Kadınlar Günü bir başka gösterinin "siyaseten doğru" vesilesi oldu. Aslında, folklor gruplarının gösterileriyle ve Kürtçe şiir festivaleri düzenlenmesiyle Kürt kimliğini halka açık bir yerde dile getirmek için mazeret olarak kullanılıyordu. Gene de güvenlik güçleri etkinliğe katılanlara şiddetle saldırdı ve sekiz Yekîti eylemcisi tutuklandı. Dört gün sonra Qamişlo ayaklanması patlak verdi.

QAMIŞLO AYAKLANMASI

Bazıları şiddetli ayaklanmalara dönüşen kitle eylemliliklerinin araştırılması, bunlara katılanların farklı ve karmaşık grup şekillenmelerine yol açan farklı ve karışık güdülere (öfke, mahrumiyet duygusu, umut, umutsuzluk) meyilli olduğunu düşündürüyor. 2004'te Qamişlo'da başlayan şiddeti analiz etmek için, bir bakış açısını diğerine yeğlemektense, bu “olgulardan” hareketle tüm uzun erimli etmenleri (az gelişmiş ekonomi, simgesel şiddet) ve şimdiki ortamı (uluslararası bağlam, aktörlerin öznelliği) göz önünde bulundurarak dolambaçlı yoldan gitmek gerekir. Bunu yapmak da, Suriye'deki Kürtlerin tarihinin bu daha önce benzeri görülmemiş evresi hakkında kesin doğrulara ulaşmayı sağlamayacaktır, fakat bu şiddetli olayın karmaşıklığını daha iyi anlamaya yardımcı olacaktır.

“Olgular”

Tarihi olduğu gibi yazmak sorunlu bir iştir. Bir taraftan, yakın geçmişteki olayların anısı uçucu ve kırılımandır. Coşku ve tutkuyla yüklü olduğu, yanlış ve eksik bilgilendirici etkilere maruz kaldığı için aldattıcıdır. Diğer taraftan, eylemlere katılanlarla geniş alan çalışmalarının yürütülmesindeki güvenlik engelleri tüm kapsamlı çalışma girişimlerini zorlaştırmaktadır. Yine de, medya tarafından yayımlanan bilgileri görgü tanıklarından ve katılımcılardan toplanan bilgilerle birleştirerek olguların görece gerçekçi bir anlatımını oluşturma potansiyeli vardır.

Çoğu medya kaynağı 12 Mart 2004'te, Qamişlo'da yerel takımla Deyrizor takımının futbol maçı esnasında, taraftarların birbirini aşağılayan tezahüratlarının sokaklara yayılan bir ayaklanmayı tırmandırdığını bildirdi.²⁷ Başka kaynaklar ayaklanmanın geleneksel olarak Irak rejimine sempati duyan Sünni Arap

aşiretlerle ilişkili olan Deyrizor şehrinden taraftarların kışkırtıcı tavırlarından kaynaklandığını belirtiyordu.²⁸ Şehirde otobüsle dolaşan bu takımın taraftarları, Saddam Hüseyin posterleri göstererek, Barzani ve Talabani gibi Kürt liderlerini aşağılayan sloganlar atmıştı. Yerel takımın taraftarları George Bush'u öven sloganlarla ("Bush'a canımız feda")²⁹ karşılık verince, stadyumda "Deyri"lerle Kürt taraftarlar arasında bıçaklı, taşlı, sopalı bir çatışma başladı (Danimarka Mülteci Konseyi 2007: 6) ve Kürt taraftarların aleyhinde sonuçlandı.

Haseke valisi Selim Kabul güvenlik güçlerine ateş açmaları için emir verdi ve sonuç, üçü çocuk, hepsi Kürt olmak üzere altı ölü oldu. Bu olay, Qamişlo'nun her tarafında yaşayan insanların tahıl ambarlarını, çok sayıda belediye otobüsünü ve özel araçları yaktığı bir ayaklanmanın kıvılcımı oldu (Gambill 2004: 4). Aynı akşam, Şam Üniversitesi'nden Kürt öğrenciler Birleşmiş Milletler'in Kürtlerin savunulması için hiçbir şey yapmamasına yönelik protestolarının işareti olarak BM binasına yaklaşmaya çalıştı (Gauthier 2006: 227). Gecenin daha geç saatlerinde, Yekîti'nin de içlerinde olduğu Kürt partileri, kurbanlar için planlanan cenaze törenlerinden yararlanarak³⁰ güvenlik güçlerinin yaptıklarını protesto etmek için afişler ve cep telefonu haberleşmeleriyle³¹ bir grup toplamaya karar verdi.

Ertesi gün, katılımcı sayısı Kürt siyasi partilerinin beklentilerinin çok üstünde oldu. Tabutları şehrin geleneksel Kürt bölgesindeki Qudûr Beg mezarlığına götüren korteje binlerce insan katıldı. O gün, Qamişlo'da yaşayan Hıristiyan ve Araplar, sayıları daha az olsa da, bütünleşmiş grubun parçası olmuşlardı.³² Arap aşiretlerinden silahlı milislerin desteklediği güvenlik güçleri bu gösteriyi gene ateş açarak karşıladı ve Hafız el-Esad heykellerinin yıkılmasıyla sonuçlanan şiddeti (kamu binalarına ve tren istasyonuna saldırılar) tetikledi.³³ Gerçek bir katliam olduğu söylentileri hemen yayıldı ve diğer Kürt şehirlerinde, hatta Hama, Rakka, Halep ve Şam gibi Kürtlerin çok yoğun

olduğu Arap şehirlerinde binlerce insan gösteri yaptı.³¹ Dêrik ve Amûdê'de isyancılar Hafız el-Esad'ın heykelini ve Baas Merkezi, Arap Çiftçiler Kulübü ve gümrük karakolu gibi devlet binalarını tahrip etti. Serê Kanîyê'de dükkânlar kapatıldı, gençler karakollara taş attı. Kobanê'de isyancılar nüfus idaresini ateşe verdi ve yerel hapisaneden mahkûmları serbest bırakmaya çalıştı (Gambill 2004: 4).

16 Mart'taki Halepçe katliamının yıldönümü, eylemlerin artmasını ve Arapların 12 ve 13 Mart 2004 Qamişlo katliamı kurbanlarıyla dayanışmasını teşvik etti. On bir siyasi ve kültürel hareketin temsilcileri ve insan hakları savunucuları, bu isyanlara son verecek bir çözüm için çağrıda bulundu.³⁵ Bu çağrıya rağmen, Qamişlo ve başka yerlerdeki gösteriler belirgin biçimde siyasi bir yön aldı. Katılımcılar Kürt bayrakları sallayıp Kürtçe sloganlar atıyordu. Hıristiyanlar ve yerel Araplar artık tamamıyla Kürt olan protesto hareketinden çekildi.

12-25 Mart günleri arasında güvenlik güçlerinin tepkisi, şaşırtıcı derecede acımasızdı.³⁶ Dêrik'te Cumhuriyet Muhafızları trenle geldi ve milisler Türkiye-Irak sınırına konuşlandırıldı.³⁷ Aynı şehirde, göstericiler askeri istihbarat ve devlet güvenliği binalarına saldırdığında 16 yaşında bir genç ve 6 yaşında bir çocuk açılan ateşle öldü (United Nations 2005). Serê Kanîyê ve Haseke'de Kürt göstericilerle, içlerinde rejim tarafından silahlendirilen Arap aşiretlerinin de bulunduğu Baas milisleri arasında sokak savaşı başladı. Serê Kanîyê'de, İbrahim Paşa'nın soyundan gelen Kürt ailesinin üyeleri ile *Ġamar*³⁸ milisleri arasındaki çatışma üç Kürdün ölümüyle sonuçlandı. Şam'ın hemen başkanlık sarayının altındaki bir banliyösünde, beş bin nüfuslu Kürt anklavı Zorava'da, isyanlar çok sert yöntemlerle bastırıldı ve bir kişinin ölümü, 25'i çocuk en az 700 kişinin tutuklanmasıyla sonuçlandı. Mart biterken, son sayımda 43 ölü (7'si Arap), yüzlerce yaralı, tutuklanan 2.500 kadar insan ve Suriye üniversitelerinden atılmış 40'ı aşkın Kürt öğrenci görülüyordu.³⁹

Raporlar Kürt tutuklulara işkencenin sistematik olarak sürdüğünü ve beş tutuklunun ölümüne yol açtığını gösteriyordu.⁴⁰ Kurbanlardan birinin kardeşi binlerce askerin şehre nasıl konuşlandığını anlattı: “Hiçbir şey olmayacağını söyleyerek babamdan oğullarını teslim etmesini istediler. Kardeşim Ferhad karakola teslim oldu. Onu derhal Haseke’de hapse attılar. [Yedi günlük gözaltı süresinden sonra] bir tabut içinde kardeşimin kefene sarılmış cesedi geldi. Babam kardeşime baktı. Kanıtlar Ferhad’ın işkenceyle öldürüldüğünü gösteriyordu.”⁴¹ Ayaklanma ile bağlantılı olarak tutuklanan Kürtler, “milliyetçi bilinci zayıflatmak amaçlı hücre çalışmasına katılmak ve ırk ve mezhep çatışmasını teşvik etmek”, “iç savaş ve mezhep çatışması çıkarma amaçlı saldırganlık ve öldürmeye azımettirme”, “gizli bir örgüte üyelik” ve “Suriye topraklarının bir parçasını ülkeden ayırarak yabancı bir devlete katmaya teşebbüs” gibi suçlamalarla karşılaştı (Amnesty International 2004: 7). Baskı Kürt çocuklarını da etkiledi. Uluslararası Af Örgütü, Mart 2004 olaylarının ardından üç aydan uzun süreyle gözaltında tutulurken çeşitli işkencelere ve kötü muameleye maruz kaldığı bildirilen 14-17 yaşları arasında yirmiyi aşkın çocuğun adını saptadı. Gösterilerin şiddet kullanılarak dağıtılması, resmi açıdan Suriye ulusal birliğini korumanın bir aracı olarak haklı gösterildi. Suriye Devlet Başkanı Yardımcısı Abdulhalim Haddam da, yabancı güçleri Kürt bölgelerindeki sorunları kendi çıkarları için istismar etmekle suçladı. Aynı şekilde, resmi medya, huzursuzluğu “yabancı güçlerin denetimi altındaki” çetelerin ve ülke istikrarını bozmaya çalışan “komşu ülkelerden” sabotajcılarının işi olarak niteledi.⁴² Bunu takiben, Arap hükümetleri Suriye ile dayanışma içinde olduklarını açıkladı ve Suudi Arabistan ile diğer beş petrol zengini Arap monarşisinden oluşan Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) “Kürt fitne eylemleri”ni kınadı.⁴³

Beşar el-Esad, Qamişlo’daki gösterilerde yabancıların etkisi olduğunu reddeden, geçmişte örneği görülmemiş bir beyan-

da bulunmuş ve yerel hareketliliği durdurmak için Cezire'deki Kürt liderlerle görüşmek üzere kardeşi Mahir ile Savunma Bakanı Mustafa Tlas başkanlığında bir heyet göndermiş olsa da,⁴⁴ bütün ülkede Kürt karşıtı bir kamuoyu geliyordu. Gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun gerek Fransız mandasının son dönemlerinde olduğu gibi, Kürtler kamuoyu ve Arap milliyetçileri nezdinde yeniden yabancı güçlerin "Truva atı" olarak görülüyordu. Bu atmosferin sonucu, 2004 yılında altı Kürdün askerlik görevlerini yaparken şüpheli bir şekilde ölümü oldu.⁴⁵

Geleneksel olarak Kürt topluluğundaki belirli kesim ve bireylerin işbirliğini sağlamaya çalışmış Suriye rejiminin Mart 2004'te, sonuçları öngörülemez bir çatışma riskini göze alarak, neden bu denli şiddetli bir tepki gösterdiği hâlâ açıklık kazanmış değil. Kürt milliyetçileri, bunun Kürt siyasi partilerinin, daha çok da Şam'a özellikle güvensiz görünen Yekîti ve PYD'nin önderlerini tasfiye etme amacıyla Kürtleri provokasyona getirmek üzere Suriye yönetiminin belirli güçlü kanatları tarafından tasarlanmış bir komplonun parçası olduğu yolundaki görüşlerini yayıyorlardı.⁴⁶ Bu kasıtlı kışkırtma, Suriye Özel Güvenlik Kuvvetleri'nin ve Gizli Servis'in 8 Mart 2004'te Irak Federasyonu Geçici Anayasası'nın ilanından beri neden özenle Kürt anklavlarında mevzilendirildiğini açıklayabilir. Qamişlo'daki 12 Mart ayaklanmalarından iki gün önce, Suriye, niyetleriyle ilgili herhangi bir kuşkuya mahal vermemek için Irak sınırını kapatmıştı. Bu anlatım inandırıcı gelebilirse de, Mart 2004 boyunca şiddete maruz kalanlar arasında çok az sayıda siyasi lider bulunduğunu belirtmeye değer.

Kasıtlı kışkırtma mantığına uyan ikinci açıklama ise Kürt topluluğunun bazı üyeleri tarafından destekleniyordu. Bu görüşe göre, Mart 2004 olayları belki de Charles Tilly'nin "parçalanmış tiranlık" (Tilly 2003: 42) dediği Suriye yönetiminin bazı güçlü kanatları, özellikle İstihbarat Servisi'nin belirli kesimleri ile Beşar el-Esad'a yakından bağlı gruplar arasındaki iç

mücadelenin sonucuydu. 2000 yılında Beşar el-Esad'ın gelişinden itibaren Sünnilerin iktidar alanlarından giderek kenara itilmesi, iç devlet aygıtında el-Esad'ın söz verdiği reformlarla ve Cezire'de 2001'den itibaren bazı *muhaberat* mevkilerinin kapatılmasıyla birlikte, Gizli Servis'in bazı kesimleri arasındaki rahatsızlıkları tetiklemiş, bunlar da Qamişlo'da ülkenin istikrarı üzerindeki denetimlerini göstermek istemiş olabilirdi. Bu anlatıma göre Kürtler bu iktidar mücadelesinin talihsiz kurbanlarından ibaretti.⁴⁷

Bu olayı halkın genelinin ilgisini çekmek için kullanma fırsatına rağmen, Kürt partileri ortalığı yatıştırmayı tercih etti. Gariptir, Qamişlo'daki ayaklanmanın fotoğraf ve videolarının yaygınlaştırılmasında önemli rol oynayan amude.com web sitesinden sorumlu olan Sîrwan Hec Hisên, bu açıdan “Suriye Kürt partilerinin ilk kez bir noktada birleşmiş” olduğunu söyledi.⁴⁸ Yani Cephe ve İttifak çevresinde toplanmış partiler ve Cezire'nin Kürt önde gelenleri, Beşar el-Esad'a bağlılıklarını teyit ettiler ve şiddet eylemlerinin tekrarlanmasından kaçınmak için Newroz kutlamalarını ertelemeye karar verdiler.⁴⁹ Buna karşılık, Esad 12 ile 16 Mart tarihleri arasında tutuklanmış olan 312 kişiyi serbest bıraktı. Rejim böylece, Kürtlerin resmi temsilcileri olarak birtakım partilerle (*Hevbendiya*, İttifak) ilişkileri diğer partilerin, özellikle Yekîti ve PYD'nin aleyhine olacak şekilde kollayarak Kürt hareketinin her tür birleşik eylem olmağını ortadan kaldırmış oldu.

Şiddeti Anlamlandırmak

Sosyal bilimler, şiddet görüngüsünü tartışmamıza yardımcı olacak bazı analitik araçlar sunmaktadır. Klasik paradigmlar şiddeti ya rasyonel seçim ya da “görelî yoksunluk” bağlamı ile açıklar. İlkinde, şiddetin yeni iktidar ilişkileri kurulmasını hedeflediğini ileri süren Charles Tilly gibi sosyal bilimcileri gö-

rüyoruz (Tilly 1991). İkinci paradigmadaysa, Ted Gurr gibi yazarlar, bireylerin ve sosyal grupların verili bir durumu, hakları olduğuna inandıkları kaynaklara erişimlerini engelleyici olarak algılayabildiklerini ve tepki olarak şiddete başvurduklarını söylemektedir (Gurr 1970). Ne var ki geleneksel yaklaşımlar, tabiatları gereği nedensiz ya da fevri olan şiddet çeşitlerini göz ardı etmektedir.

Yakın zamanda, Michel Wieviorka gibi sosyologlar, şiddetin, çatışmalar yasadışı kılındığında ya da bu çatışmalara dahil olan aktörler çatışmalarının meşruiyetini müzakere edemediğinde ortaya çıktığını belirtiyor. O zaman şiddet çatışmanın değil, tam aksine çatışmanın inkârının sonucudur (Wieviorka 1999). Son olarak, Hamit Bozarslan, Ortadoğu'daki her çeşit şiddette suçun iktisadi, dini ve kültürel etmenlere bulunmasına karşı çıkıyor. Yazara göre, gerek düzensiz gerek örgütlü şiddet, maddi ve simgesel egemenlikte açığa vurulan eşitsiz güç ilişkilerine bağlıdır. Özellikle simgesel egemenlik sosyal, siyasi, etnik ve mezhepsel grupları kusurlu yurttaşlar olarak yaftalayarak değersiz göstermektedir. Egemenlik altındaki gruplar, bu simgesel egemenliği ekonomik eşitsizlikten bile zor katlanılır görmekte, bu da potansiyel olarak onları simgelerini (ulusal, mezhepsel ve siyasi) şiddetle savunmaya ve meşrulaştırmaya yönelmektedir. Şiddete başvuran mücadele rejimin dayattığı yaftalamanın kaldırılmasını sağlayamadığında, çaresizlikle kamçılanan şiddet, bazı durumlarda yozlaşarak nihilist,⁵⁰ kendini kurban eden⁵¹ ve/veya mesihçi⁵² şiddet biçimlerine bürünür (Bozarslan 2004).

Siyasi, dini veya etnik bir grubun bir "takiye" stratejisinden çıkması mutlaka şiddet yoluyla olmaz. Ne var ki, siyasi yollar otoriter bir rejim tarafından kapatılmışsa, bir grubun "görünürlük" evresine şiddet kullanarak girmesi olasılığı çok daha büyüktür, 2004'te Suriye'deki Kürtlerin durumu da bunu doğrulamıştır. Ortaya çıkan muhalefetin radikalizmi ya da şid-

detinin itici gücü, hüküm süren iktidarın dayattığı ünanimist sistemin reddinden gelir. Etnik kimlik dışavurumlarının sıklığı gibi, siyasi eylem dayanağı olarak canlandırılan birincil grup üyeliğinin aşırı ölçüde politikleşmesi yoluyla Suriye Kürtlerinin takiyeden görünürlüğe geçişini teyit eden çeşitli belirtiler gözlemlenebilir. Göstericilerin attığı “Özgür Kürdistan” ve “Arap yerleşimciler def olsun!” gibi sloganlar ve simgeler (Kürt bayrağı, Abdullah Öcalan posterleri, Halepçe katliamına göndermeler) Kürtlerin bu yönde ilerlediğini açıkça gösteriyor.

Philippe Braud'nun yazılarından hareketle, Qamişlo'da ortaya çıkan şiddetin “akıldışı, kendiliğinden gelişen, dışavurumsal” bir boyutunu (Braud 1993: 28), çok uzun zamandır birikmiş öfkenin dışavurumunu barındırdığı açıktır.⁵³ Mart 2004'te meydana gelen eylemlilikteki “kimlik” unsurlarını ve şiddetin akıldışı boyutunu küçümsemeden, Qamişlo'daki olayları daha iyi anlamamıza yardımcı olacak başka (özellikle sosyoekonomik) etmenler öne sürülmüştür (Tejel 2006: 117-33, 2007b: 269-76).

2004-2005 yılları arasındaki Kürt eylemliliği Suriye siyasi zemininde bir istisna değildi. Başkan Beşar el-Esad'ın yönetime gelmesinden birkaç ay sonra, Bedevi aşiretleri ile Dürzi çiftçiler arasında toprak hakları üzerinde çatışma yaşanan güneydeki Suveyde eyaletinde sorun çıktı. Suriye, 2003 yılında Süryanilerin başını çektiği ayaklanmalara, 2005'in ortalarında da Alevilerle İsmaililer (her ikisi de Şii Müslümandır) arasında Kadmus ve Misyafta meydana gelen iki önemli şiddet olayına tanıklık etti. Tüm bu ani şiddet olaylarının bir ortak noktası var gibi görünüyordu. Bütün bu meselelerin temelinde sosyoekonomik sıkıntılar olsa da, “ayaklanma mezhepsel ve etnik fay hatları üzerinden gerçekleşiyordu” (Abdulhamid 2005: 37).

Ekonomik taleplerden siyasi ve etnik taleplere geçiş, “ayrılıkçıların en büyük bölümü geri kalmış bölgelerdeki geri

kalmış gruplar olarak nitelendirilebilir” diyen Donald L. Horowitz tarafından çok iyi tanımlanmış bir görüngüdür (Horowitz 1985: 236). Dürzilerin, İsmaililerin ve özellikle Yukarı Cezire’de Kürtlerin, fark edilir şekilde hükümet mevkilerinde zayıf temsil edildiği ve siyasi, ekonomik ve coğrafi periferide kaldıkları doğrudur. Periferide yer alan ya da iktisadi kalkınmanın dışında kalan grupların etnik veya dini kimliği “siyasi kaynak” olarak kullanmaları olasılığı daha büyüktür (Breuilly 1993: 260). Bir başka deyişle, Kürt azınlığın talepleri iktisadi araçlara daha fazla erişimle sınırlı olmasa da, bu talebin karşılanamaması milliyetçi talepleri radikalleştirecektir (Bozarslan 1997: 174-80).

Bu bakış açısına ağırlık kazandıran belirli öğeler var. Qamişlo gibi kasabaların hızlı şehirleşmesi ve Kürt köylülerin Şam ya da Halep gibi Arap kentlerine göç etmesi yeni bir dinamik ortaya çıkardı: kentli Kürtlerin belirli sosyal sınıflarının marjinalleşmesi. Qamişlo’da geleneksel Hıristiyan ve Arap mahalleleri son birkaç yılda kalkındırılmış ve bayındırlaşmışken (parke yollar, elektrik, sokak lambaları, çöp toplama), Kürt banliyöleri hâlâ kanalizasyonu, içme suyu, elektriği olmayan büyük birer Üçüncü Dünya köyü gibidir. Halep’te sanayi binlerce vasıfsız Kürt göçmeni kırsaldan kente çekmişti. Bu göçmenler esas olarak işçi sınıfı mahalleleri Eşrefiye, Şeyh Maksud ve Şar’a yerleşti.⁵⁴ Şam’daki Kürt göçmenler Cezire ve Efrîn’den geliyordu. Bunlar, ülkenin her yerinden göçmüş olan binlerce Suriyeli gibi, başkentin resmi olarak “kayıtdışı ve birdenbire oluşmuş yerleşim bölgeleri”⁵⁵ olarak adlandırılan gecekondu mahallelerinde yoğunlaştılar. Esas olarak Kürtlerin yerleşmiş olduğu bu gecekondu mahallelerinden Zorava acınacak durumuyla ayırt edilebilir. Diğer işçi sınıfı bölgelerinden farklı olarak, burada ne okul, ne sağlık ocağı, ne de çeşitli başka temel hizmetlere erişme olanağı vardır (Abboud 2007: 175).

Suriye ekonomisinin kırılğanlığı ülkenin bütün nüfusunu

etkilemiş olsa da, Yukarı Cezire ek olarak “Arap kuşağı” (toprak istilaki) politikasından, 1962 nüfus sayımından ve bunun toplumsal sonuçlarından, devlet yatırımlarının müzmin eksikliğinden, tarımın makineleşmesinden ve 1995-1999 yılları arasında, pamuk hasadından geçinen binlerce aileyi ağır zorluklara sokan büyük bir kuraklıktan da etkilenmişti. Qamişlo gibi orta sınıf Kürtlerin bulunduğu kentler, Suriye hükümeti tarafından uygulanan Iraklı mültecilerin (öncelikle Musul ve Bağdat’tan gelen Sünni Araplar) barındırılması politikasından kaynaklanan konut fiyatlarındaki artışla da bir nevi cezalandırılmıştı.⁵⁶ Belirgin nüfus artışı da bu ekonomik zorluklara eklendi, çünkü bu artış eldeki kaynaklarla desteklenemeyecek kadar hızlıydı. Kürt nüfusu, Suriye’deki en yüksek demografik artışa tanıklık etti.⁵⁷ 2006 yılında 1-1,5 milyon civarında olan nüfus, yarım yüzyılda altı kat artarak Alevilerden sonra en büyük ikinci azınlık grubu oluşturmaya başladı (Dupret-Schepens 2007: 190).

“Görelî yoksunluk” kavramına dayalı bir çözümlemeye göre, Kürt göçmenlerin, beklentileriyle karşıtlık içindeki gerçek durumlarından tatminsizliklerini ve son yarım yüzyılda Kürt nüfusunun demografik evrimini de içeren çeşitli etmenlerin birleşik etkilerinin patlayıcı bir karışım olduğu ortaya çıkmıştır. İşçi sınıfı mahallelerinin bazı sakinleri, Şamlı genç Kürtlerin Mart 2004’teki şiddet olaylarına katılmasını, Kürtlerin karşı karşıya kaldığı baskıyla beraber, yoksulluğa bağlamıştır (Abboud 2007: 175). Aslında, bu bölgelerdeki isyanlar 15 Eylül 2005’te devam ediyordu. O gün, Şam’ın batısında imarsız inşa edilen konutların yıkımını durdurmaya çalışan göstericilerle polis arasında çıkan çatışma sırasında bir Kürt kadın dövülerek öldürüldü.⁵⁸

Qamişlo’daki isyanlara yoksul semtlerin katılım düzeyinin yüksekliği, şiddet olaylarının birçok tanığı tarafından doğrulanmaktadır.⁵⁹ *Ecanib* Kürtler protestolarda özellikle aktifti

(Lowe 2006: 6). Daha çok barışçıl mücadele yanlısı olan küçük geleneksel Kürt partilerinin denetiminden kurtularak rejimin simgelerine (Hafız el-Esad heykelleri, Baas Partisi binaları), kamu binalarına (karakollar, vb.) saldıran ve güvenlik güçleriyle sokak çatışmalarına girenler, en başta bu mahallelerin gençleriydi.

Fakat “görelî yoksunluk” teorisini oluşturan analitik araç, katılımcıların kurumsallaşmış çatışmalarda yer almaları ve eyleme geçiş tarzlarıyla ya da şiddete başvurmaya vardiabileceği yönsüzlük deneyimiyle bağıntılı toplumsal ilişkilerin araştırılmasına fazla yer bırakmadan, belirli bir determinizm derecesine ilişkin varsayımlara dayanır (Wieviorka 2004: 155). Her yerde olduğu gibi Ortadoğu’da da gösteriler, protestolar ve kolektif şiddet yoluyla siyasi katılımın yoksul göçmenlerin olağan davranış özelliği olmadığını gösteren örnekler vardır. Aksine, bazı araştırmalar gösteriyor ki en şiddetli protestolarda çekirdek grubu orta sınıflar oluşturmaktadır (Kazemi 1980: 83-4).

Son olarak, bu şiddet patlaması neden daha önce değil de 2004 yılında meydana geldi? Bu soru ardından şu soruyu da getiriyor: Bu “kendiliğinden”, siyasi partilerden bağımsız olarak ortaya çıkmış bir “halk” hareketi midir, yoksa açık bir yönlendirme mi söz konusudur?

Bir “Eylem Repertuarı” Olarak Şiddet

Şiddeti yararcı bir bakış açısından inceleyen, “görelî yoksunluk” hipoteziyle mutlaka çelişirse de ondan çok farklı olan bir başka paradigmaya göre şiddet, birçok kaynak (kolektif eylem repertuarı) içinden bir kaynak, “ayrıntılı strateji hesapları yapan ve şiddeti amaca götüren bir araç olarak kullanan” katılımcıların akılcı bir tavırla kullandığı bir taktiktir (Wieviorka 2004: 162). Bu hipoteze göre aktör, engellenmeleriyle değil, hedefleriyle tanımlanır. Eğer beklenen kazançlar yük-

sek, beklenen kayıplar görece düşükse (özellikle bastırılma açısından), şiddete elverişli koşullar ortaya çıktığında şiddete başvurma olasılığı artmaktadır.

“Kaynak seferberliği” teorisi (McCarthy ve Zald 1977: 1212-41), şiddeti anormallikten uzak, toplumsal ve siyasi hayatın doğal bir parçası olarak gören Charles Tilly gibi başka yazarlar tarafından genişletilmiştir. Bu teoriye göre, şiddet normal ilişkilerde belirgin bir yere sahiptir ve ayrıca “normal” olarak düşünülmelidir; ille de bir kopuş iradesinin ürünü değildir, çünkü işlevsel toplumun temel bir özelliğidir (Obershall 1973). Bu bakış açısından hareketle, şiddeti kışkırtanlar, temsil ettikleri nüfustan ayırt edilebilen seçkin aktörler değildir. Tersine, o nüfus için “tipik”, toplumlarında yer edinmiş, kendi “referans grubu”yla kaynaşmış olacaktırlar.

Bu uslamlamaya göre şiddet, eylemin bir ifadesi, biçimlerinden ve tarzlarından biri olarak düşünülür ve bu özgül eylemin dışında çözümlenemez. Charles Tilly, grup şiddetinin sıradan olandan, özünde şiddet içermeyen, fakat olmasalar kolektif şiddetin nadiren ortaya çıkacağı kolektif eylemlerden (festivaller, toplantılar, gösteriler, grevler, vb.) doğduğunu ileri sürer (Tilly 1972: 74). Bu anlamda, “kaynak seferberliği” teorisi Mart 2004’te Suriye’nin kuzeyindeki Kürt anklavlarında meydana gelen şiddeti çözümlenmekte bize yardımcı olabilir, çünkü bu şiddet süregiden siyasi çatışmalarla örtüşüyordu. Hafız el-Esad’ın ölümünden ve “Şam Baharı”nın sona ermesinden sonra ve uygun olmayan siyasi bağlama rağmen Kürt Yekîti partisi, Suriye’deki “Kürt sorunu”nun görünürlüğünü artırmak için çeşitli siyasi eylemler gerçekleştirmeye karar verdi. Gerek maddi gerek simgesel kaynakları pek az olduğu halde, bu parti 2002-2004 yılları arasında Kürt toplumunda, daha da önemlisi Suriye toplumunda, dikkate alınması gereken bir varlık olarak kendini gösterdi.

Yekîti örneği toplumsal ve siyasi hareketlerin kendi fırsatlarını yaratabileceklerini göstermiştir. Fırsatlar hem nesnel koşulların hem de bir çatışmaya dahil olan tarafların öznel algılarının ürünleridir. Buradan hareketle tarafların her birinin kendi konumuyla uyumlu ya da bağdaşmış olmak zorunda olmadığı çıkarsanabilir. Başka bir deyişle, yapısal olarak duyarsız ve önceden var olan birer eylem dağarcığı olmak şöyle dursun, fırsatlar, toplumsal hareketlerin ilişkilerinin gücüyle, buldukları bağlamda beklenmedik bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Fillieule 1997: 1461-632).

“Barışçıl mücadele” ilkesine bağlı kalan Yekîti liderleri, Charles Tilly’ye göre rayından çıkararak kolektif şiddete dönüşebilecek eylemler (oturma eylemleri, gösteriler) düzenliyordu (Tilly 2003: 200-1). Aslında, 2002-2004 yılları arasında, gerek Yekîti’nin tek başına ya da diğer parti ve derneklerin işbirliğiyle düzenlediği eylemlerin, gerek tutuklamaların ve işkencelerin sürekliliği Kürtler arasında dayanışma duygusunu canlandırmış görünmektedir. Bundan dolayı, partinin iki lideri Merwan Osman ve Hesên Salih Şubat 2004’te, yaklaşık 15 ay tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakıldıklarında, katı partizanlık çerçevesini aşan bir şey oldu. İki lidere Şam yakınlarındaki Adra cezaevinden Qamişlo’ya doğru eşlik eden kortej yaklaşık dört kilometre uzunluğundaydı. Beş ila on bin insan onları muzaffer bir coşkuyla karşıladı.⁶⁰

Ne var ki Yekîti’nin başarısı Kürt tarafında bile eleştirilere uğradı. Kolektif eylem repertuarı (gösteriler, sloganlar) ve özerklik talepleri, birtakım Kürt partileri, özellikle Hemîdê Hecî Derwêş’in Kürt İlerici Demokrat Parti’si (PDPKS) tarafından rejime yönelik bir provokasyon olarak algılandı.⁶¹ Dahası, PDPKS “sabotaj eylemleri”ni kınayan ve Yekîti partisinin Qamişlo ayaklanmalarından sorumluymuş gibi görünmesine yol açarak Kürtleri “fitne ateşini söndürmeye” davet eden bir bildiri yayımladı (Gambill 2004: 6). Birkaç Arap kaynağı, belli

Kürt partilerinin, futbol karşılaşması sırasında çıkan bu isyanları, Cezire'nin daha fazla özerklik kazanmasına desteği artırmak amacıyla kullandıklarını ileri sürdü. Bu Arap kaynaklarına göre huzursuzluk, “en saldırganları Yekîti ve PYD (daha önce PKK) olan Kürt partileri” tarafından önceden ayarlanmıştı ve “bütün yangını çıkaran” da bu partilerin üyeleri idi (Danish Refugee Council 2007: 6).

Rejimle ilişkilerinden ötürü yanlılık taşısa da PDPKS'nin ve yakınındaki birtakım Arapların suçlamaları, görüldüğü kadarıyla Kürt eylemlerinin boyutunu bunların örgütlü karakterini hesaba katmadan açıklamanın zor olduğunu düşündürüyor. Yekîti'nin 2002 yılından itibaren Kürt cepheleşmesinin canlanmasındaki rolü zaten kabul ediliyordu. PKK'ye gelince, rejimle (Partiya Yekîtiya Demoqrata ya da PYD adıyla Ekim 2003'te yeniden kurulan) parti arasındaki ilişkinin, onlarca parti üyesinin tutuklanmasının ardından, 1999'dan beri tamamen değişmiş olduğunu akılda tutmalıyız. PYD üyelerinin 12 Mart'tan sonraki şiddet eylemlerinde yer aldıkları güçlü bir milliyetçi vurgu taşıyan sloganlarla, “şehit” cenazelerinde taşınan Abdullah Öcalan resimli bayraklarla ve bir gencin Halep'teki merkezi meydanlardan birinde Qamişlo kurbanları onuruna kendini yakması⁶² gibi birtakım şiddet biçimleriyle kendini belli ediyordu. Bunların yanında, Kürt partilerinin (PYD dışında) tabanlarının güçlü olmadığı Efrîn ve Kobanê gibi diğer Kürt anklavlarının eylemleri PKK hücrelerinin isyanlardaki merkezi rolünü teyit eder görünüyordu.

Ne var ki Yekîti ve PYD kendilerini muhalefetin sözcüsü olarak teyit edecek adımları atmadı. İlk günlerde Yekîti liderleri hareketi yönlendirmeye⁶³ ve özellikle Şam'da barışçıl eylemlerle sürdürme iradelerini belirginleştirmeye çalıştı, fakat güvenlik güçlerinin baskısı altında⁶⁴ ve diğer Kürt partilerinin “bekle-gör” taktiğine çekilmesiyle⁶⁵ Yekîti ve PYD yavaş yavaş geri çekildi.

Ancak bu iki parti “sınır aktivasyonu” mekanizmasını derinleştirmekte başarılı oldu (Tilly 2003: 21). Şiddet ve şiddet mağduriyeti yoluyla bu partiler Kürt “ulusal topluluğu”nun ya da “onlar” (Araplar, çatışmaların çözülemediği “düşman”) karşısında “biz”in sınır çizgilerini oluşturma fırsatı buldular. Her cenaze törenine binlerce insan katılıyor, tanınmış Kürt şarkıcı Şivan Perwer’in şarkılarını, özellikle Irak’ta 1988 yılında kimyasal saldırıya hedef olan Kürt köyü Halepçe’yle ilgili şarkısını söylüyorlardı. Bu ailelerin düzenlediği, siyasi partilerin desteklediği bu toplantılar Suriye Kürtlerinin Iraklı kardeşlerinin “trajik kaderi”yle bir mecraya akmasını mümkün kılıyordu.

Güvenlik güçlerinin acımasızlığı bu aktarımı çok kolaylaştırdı. Mart’ın 13’ünden 25’ine kadar şehit listeleri kabarmaya devam etti, bu da çatışmaların cemaatler üzerinden tanımlanmasına yaradı ve başka eksenlerde de protestolar olabileceğinin göz ardı edilmesine yol açtı. Esasen şehit, uğruna hayatını feda ettiği gruba ya da amaca bağlı kişiler tarafından hatırlanan, “bizlerden biri” olan bir ölü olarak görülür. Bundan dolayı, kimliğin teyiti anlamında, şehit bir kolektif ait olma duygusu uyandırır ya da bir çeşit “dayanışma eğitimi” sağlar. Şehidin “bizlerden biri” olarak tanınması, ardılları hâlâ düşman ve karşıt olarak tanımlanabilen cellatla “biz”i ayıran mesafeyi de vurgulamaktadır (Albert 1998: 20). Yekîti ve PYD tarafından düzenlenen Newroz kutlamaları, bu şehitleri kullanarak “etnik sınırları” vurgulamak için yeni bir fırsattı. Bu kutlamalarda yeşil, sarı ve kırmızı (Kürt bayrağının renkleri) halk kıyafetleri içinde “Şehitler Ölmez” ya da “Newroz Şehitlere Ağlıyor” gibi sloganlar eşliğinde siyah pankartlar sallayan küçük kızlar vardı.⁶⁶ Yekîti ve PYD 12 Mart’ı “Şehit Kürtler Günü” ilan etti.⁶⁷

Olayların anısı, sonunda yeni kolektif eylem yöntemlerinin yolunu açtı. Suriye’nin kuzeyinde ya da Şam’da şehitlerin mezarları ziyaret ediliyor, mumlar yakılarak nöbet tutuluyor, anma toplantıları düzenleniyordu. Suriye Kürtleri, 1980’lerde

PKK gerillalarının saflarında şehit olanlar için düzenlenen yas törenlerine zaten alışkındı. PKK şehitlerine odaklanan bu toplantılar aynı zamanda Abdullah Öcalan'a bağlılığın belirtilmesine vesile olsa da siyasi talepleri Suriye yönetimine bildirme ya da şehitler üzerinden "Suriye Kürdistan"ına göndermede bulunma vesilesi olarak kullanılmıyordu.

Özetlemek gerekirse, Kürtlerin bastırılması ve bundan doğan kızgınlık, Yekîti ve PYD'nin "Etnik kökenimizden dolayı devletin bize yaptıklarına bakın. Bizi bir grup olarak baskı altına alıyorlar. Bir araya gelmeli ve grup olarak hakkımızı aramalıyız" diyerek Kürt etnik kökenini siyasallaştırmasına imkân sağladı (Romano 2006: 111). Yekîti aynı zamanda Qamişlo ayaklanmasını Suriye'deki Kürt milliyetçiliğinin "yeni kültürel alet çantası"na dahil etme yolları arıyordu.

Araçsalcı yaklaşım bize Mart 2004 olaylarında siyasi partilerin rolünü sorgulama imkânı verse de, her şeye karşın belirli sınırları vardır. Şiddetin birçok kaynak arasından sadece bir tanesi daha olduğu düşüncesi, aktörlerin şiddeti kullanılabilecek diğer kaynaklarla karşılaştırdığına ve şiddet kullanımını getireceği maliyet ve kazançlar açısından değerlendirdiğine işaret eder. Aynı zamanda "meydan okuyanların", her zaman için denetimi elden kaçırma riskleri varsa da, eylemi başından sonuna kadar tam denetimleri altında tuttuklarını ima eder. Yekîti'nin örgütlenmesi ve 13 Mart 2004 gösterisine, gösterilerin en büyük ve en kanlısına katılanlar hakkındaki araştırmalarımız, katılımcıların devlet baskısının sertliğini beklememiş olduğunu ortaya çıkardı.⁶⁸ Bunu göz önünde bulundurarak, Qamişlo'daki isyanların bilinçli bir "kazanç-maliyet" analizi sonucunda gerçekleştiği sonucuna varılabilir mi? Kürtlerin otoriteye karşı cüretkâr tavrını açıklayan başka etmenler var mıdır? Son olarak, Kürt partilerinin Kürt topluluğunu seferber etme kapasitesinin geleneksel olarak düşük olduğu göz önünde bulundurulursa, Qamişlo'da, geri kalan Kürt anklavlarında ve

Arap şehirlerindeki Kürt mahallelerinde büyük kitlelerin toplanması nasıl açıklanabilir?

Aktörlerin Öznelliği

Şiddeti konu alan klasik yaklaşımlar, şiddeti yaratanlara odaklanmaktan çok ilgilerini şiddete elverişli şartlara verme eğilimindedir. Bu yaklaşımlarda eylemin anlamına gerçekten temas eden çok az şey vardır. Bunu yapmak için, çözümlemenin odağına *özne*'yi yerleştirmek ve sonuç olarak katılanların öznelliğini göz önünde bulundurmamak gerekir.

Böyle bir yaklaşıma göre, şiddet haline yönelmek, “öznellik rejimi” olarak tanımlanabilecek bir zihinsel durum içinde gerçekleşir. Öznellik rejimlerinin ilki aktörlerin, toplumsal ve siyasi düzeni değiştirmek için tek yolun bu olduğuna inanarak şiddete başvurdukları “pozitif şiddet”e dayanır. Bu şiddet bir umut rejimine yatırılmıştır. İkinci rejimse tersine, şiddeti kullanılarak başka bir siyasi ve sosyal düzen oluşturma umuduna dayalı değildir. Bu bir “negatif şiddet”tir ve genelde birinci, “pozitif” şiddet dalgasının yerini alır (Bozarıslan 2005: 101-3). Bu bakış açısı Qamişlo'daki “isyan”da aktörlerin öznelliğini yakalamamızı mümkün kılabilir.

Saddam Hüseyin rejiminin yıkılmasının yanı sıra Şam'la Irak Kürt partileri arasındaki ilişkilerin bozulmasının,⁶⁹ ABD'nin Suriye'yi terörizmi desteklemekle suçlayarak cezalandırma tehdidinin, Suriye ile Avrupa Birliği arasındaki anlaşmaların askıya alınmasının ve bir Suriye muhalefetinin ortaya çıkmasının damga vurduğu bölgesel bağlam, 2003-2004 yılları arasında Suriye rejimini istikrarsız bir duruma sokmuştu. Saddam Hüseyin'i takiben Beşar el-Esad rejiminin devrilmesi eli kulağında görünüyordu. Irak'taki olaylara ilişkin bu yorum, Kürt muhalefetinin birçok üyesi, özellikle de Kürt milliyetçileri tarafından paylaşılıyordu (Leenders 2007: 70-1).

Bu kitap için görüştüğümüz kişilerin çoğu, Irak'ta meydana gelen olayların Suriye Kürtleri üzerinde çok büyük etkisi olduğunu teyit etti.⁷⁰ Bu görüş Mişel Temo gibi Kürt eylemciler tarafından açıkça ifade ediliyordu: “Irak savaşı bizi bir korku kültüründen kurtardı... İnsanlar bir Kürdün Irak devlet başkanı olduğunu gördü ve Suriye'de kendi siyasi ve kültürel haklarını talep etmeye başladı” (Landis ve Pace 2006-07: 53). Aynı ruh haliyle, bir tanık, bazı göstericilerin 13 Mart gösterilerine katılan büyük kalabalıkları gördüklerinde, bağımsızlık sloganları atarak Qamişlo'daki kamu binalarına saldırdıklarını belirtti, çünkü “her şey mümkün görünüyordu”.⁷¹

Irak deneyiminin etkisi sadece siyasi taleplere değil, 2004 protestoları boyunca Qamişlo ve başka yerlerde görülen protesto çeşitlerine de yansıyor. Birçok Kürt kentinde Hafız el-Esad heykelleri yıkıldı, göstericiler büyük olasılıkla Saddam Hüseyin'in Bağdat'taki heykeline yapılanları Suriye rejimine hatırlatmak istiyordu. Medyanın yoğun bir şekilde yer verdiği bu yıkım eylemleri Irak rejiminin çöküşünün imgelerine dönüşmüştü. Diğer isyanlar, Irak'ın Kürt kasabası Halepçe'nin bombalanmasının yıldönümünde meydana geldi.

Irak Kürdistanı'nda sürgünde yaşayan Kürt aydını Mihe-med Hemo'ya göre, Suriye rejiminin dış müdahaleden güç alarak devrilmek üzere olduğu umudu, bazı sloganların tonundan da anlaşılıyordu. Daha önce Suriye'de hiç duyulmamış olan “Yaşasın Şaron” bu sloganlardandı.⁷² Bu İsrail yanlısı sloganlar, Kürt faaliyetleri ile Şam'ın “Siyonist” düşmanı arasında herhangi bir “ittifak”ın belirtisi değildi. Aslında, bu sıralarda aktör olarak devletlere (ABD, İsrail) ve bireyler ya da örgütlere (Barzani, Öcalan, Filistin İntifadası)⁷³ birçok gönderme vardı. Göstericilerin şiddet eylemleri, durumdaki nesnel değişimlere (uluslararası tehditler, Saddam Hüseyin'in devrilmesi) ve aynı zamanda Kürtlerin kendi zamansallığına bağlı öznellik rejimlerine (somut olarak umut rejimine) verilen bir karşılıktı.⁷⁴

Yerel perspektiften bakıldığında belirgin olsa da, Irak deneyiminin etkisi, şiddetin esas aktörleri olan gençlerin harekete vermek istediği yönü daha fazla anlamamıza yardımcı olmuyor. Gençliğin⁷⁵ şiddet eylemlerindeki merkezi rolü kuşkusuz gençlerin görüşlerinde ve beklentilerinde (tüketim maddeleri, istihdam, vb.) daha radikal olma eğilimleriyle açıklanabilir. Ancak, daha derinlemesine araştırmaların sonuçlarına bağlı olarak, belirli ipuçları, Mart 2004'te Kürt siyaset sahnesinin ön sıralarında gençlerin üstlendiği merkezi rolün kısmen gençlerin Kürt toplumunun hâkim eğiliminden ayrılıklarını teyit girişimi olarak görülmesi gerektiği yönünde -Kürt nüfusun bu kesimi üzerindeki polis baskısının sonuçlarıyla doğrulanan (Amnesty International 2005)-⁷⁶ bir hipotez kurmamıza yardımcı oluyor.⁷⁷ PKK saflarındaki birçok genç Kürt tarafından paylaşılan mantığın bir benzeriyle, gençlik protestolarının radikal mahiyeti, gençlerin kendilerini büyüklerinden (ailelerinden, mahalli liderlerden, siyasi partilerden) ayırt etme ve bağımsızlıklarını kanıtlama arzularına karşılık veriyordu. Böylece, "bilge ihtiyarlar" tarafından yönetilen bu ataerkil toplumda, kendilerine yeni bir yer açmak istiyorlardı.

Gene bu mantığa göre, Yekîti ve PYD'nin de dahil olduğu Kürt partiler tarafından savunulan sokaklarda barış amacı, bir noktaya kadar, Kürt yaşlıların kendi denetimlerinden çıkması muhtemel görünen Kürt gençlerinin özlemlerine karşı alınan bir karar olarak yorumlanabilir. Bundan dolayı, örneğin, Mart 2004'ün sonlarında Yekîti ve PYD tarafından yönlendirilen protestoların zayıflaması, Yekîti açısından rejime karşı sürekli eylemlilik yanlıları ile daha ılımlı bir stratejinin⁷⁸ savunucuları, PYD açısından da rejimle açıkça karşı karşıya gelme yanlıları ile Şam yönetimiyle müzakere ederek uzlaşmaya varmayı savunanlar arasındaki gerilimleri canlandırdı. Genel olarak, bu bölünmeler, gençlerin "radikaller"le saf tuttuğu kuşaklararası ayırım çizgisini bir kat daha koyulaştırmaya yarıyordu.

Bu çatışmada “zafer” yaşlıların (eşraf, dini erkân, siyasi parti liderleri) olsa da, Kürt gençleri 2005 ve 2006’daki⁷⁹ Newroz kutlamalarının ardından ve Mihemed Maşûq Xeznewî’nin kaçırılmasının protesto edildiği kitle gösterileri sırasında birçok kez şiddet eylemlerine başvurdu. 5 Haziran 2005’te birkaç bin Kürt, Mihemed Maşûq Xeznewî’nin öldürülmesi hakkındaki “gerçeği bilme” talebiyle Qamişlo’da gösteri yaptı. Suriye yönetimi, Xeznewî’nin kaçırılması ile ilgili beş kişilik bir “suç çetesi”nin iki üyesinin yakalandığını duyurmuşsa da, şüpheleri giderilememiş olan Kürt yetkililer ve Xeznewî’nin ailesi kapsamlı bir soruşturma talebinde bulundu. Daha sonra, Xeznewî’nin Qamişlo’daki cenaze törenine binlerce kişi katıldı. Cenazeden sonraki bir gösteride polis göstericileri döverek yaklaşık altmış kişiyi tutukladı.

ETNİK BÖLÜNMENİN RADİKALLEŞMESİNE DOĞRU MU?

2002-2004 yılları arasında Suriye muhalefetinin üyeleri, özellikle insan hakları dernekleri, Yekîtî ile işbirliğine başladı. Mart 2004 olayları ve Haziran 2005’te başlayan yeni eylemler, muhalif hareketler arasında Suriye arenasında Kürt muhalefetinin önemine ilişkin bir bilinç oluşturdu. İnsan hakları örgütleri bir ilk dayanışma jesti olarak, Kürt partilerinin Mart 2004’te uygulanan orantısız baskının sorumlularının saptanması için bir soruşturma komisyonu oluşturulması taleplerine katıldılar.⁸⁰ Arap eylemci Riyad Dirar, 2005 Haziran’ında Xeznewî’nin cenazesinde kalabalığa yaptığı konuşmanın ardından tutuklandı. “Etnik çatışmayı kışkırtmak”la suçlandı ve daha sonra beş yıl hapis cezasına çarptırıldı. Mart 2006’da, Şam’da ve diğer şehirlerde Kürt gruplar tarafından Qamişlo ayaklanmasını anmak için düzenlenen gösterilere katılan, aralarında eski milletvekili Riyad Seyf’in de olduğu birçok önde gelen Arap tutuklandı.

“Kürt sorunu”nun Suriye muhalefetine siyasi gündeminde yer alması, 16 Ekim 2005'te demokratik değişim için birleşik bir platform oluşturan bir belge olan Şam Bildirgesi'nde bu soruna açık bir göndermeye yer verilmesiyle oldu.

Suriye'deki Kürt sorununa Suriye topraklarının ve halkının birliği temelinde Suriye Kürt vatandaşlarının ulusal haklar, kültür, ulusal dilin öğrenimi ve diğer anayasal, siyasi, sosyal ve yasal haklar açısından diğer yurttaşlarla tam eşitliğini teminat altına alan adil ve demokratik bir çözüm bulunmalı. Milliyet ve vatandaşlık hakları bunlardan yoksun bırakılanlara iade edilmeli ve sorun bütünüyle giderilmelidir.⁸¹

O anda Suriye'de Kürt sorununun patlak vermesi, Kürt hareketi için ortak bir strateji oluşturulmasına elverişli değildi. Bundan dolayı, Kürt partileri Şam Bildirgesi'ni imzalayan Cephe ve İttifak çevresinde örgütlenirken, dört Kürt partisi –Yekîti, Azadî, Kürt Gelecek Hareketi ve PYD– bu metni desteklemedi. Aynı zamanda, Salah Bedreddin tarafından temsil edilen başka bir Kürt oluşumu, Ali Sadreddin Beyanuni (Müslüman Kardeşler'in lideri) ve Abdulhalim Haddam'ı (eski Suriye devlet başkan yardımcısı) yeniden bir araya getiren Ulusal Selamet Cephesi'ne (USC) katıldı.

Kürt sorununu ele almak için Suriye muhalefeti tarafından sunulan alternatif nedir? Suriye muhalefetine başlıca örgütü olan Müslüman Kardeşler'in lideri Ali Sadreddin el-Beyanuni, Kürtler için tüm özerklik yanlısı planları reddediyor ve Kürt sorununun çözümüne, tüm vatandaşlar arasında eşitliği ve farklılığa saygıyı sağlamak için Suriye'nin demokratikleşmesiyle yaklaşılması gerektiğini savunuyordu.⁸² Muhalefette yer alan Suriye partilerinin ve insan hakları derneklerinin⁸³ çoğunluğu Kürtleri bazı haklarından mahrum edilmiş normal Suriye vatandaşları olarak görüyordu. Bir diğer deyişle, Suriye muhalefeti ve hatta bazı Kürt partileri, Kürt sorununu sadece 1962 nüfus sayımı konusuyla sınırlandırıyordu. Bu bakış açısı Kürtleri

ayrı bir ulus olarak gören Yekîti ve müttefikleri (Azadî ve Kürt Gelecek Hareketi) ile PYD tarafından reddediliyordu: “Biz bu ülkede misafir değiliz. Kendi ülkemizde yaşıyoruz.”⁸⁴

Sorunun temeli, Suriye'deki ulus-devlet kavramıdır. Suriye Araplarının “Biz, Arap ulusunun bir parçası olan Suriye Araplarıyız” demesi kabul edilirken, Suriye Kürtlerinin “Biz, Kürt ulusunun bir parçası olan Suriye Kürtleriyiz” demesine izin verilmez.⁸⁵ Bu konu, 2002-2005 yılları arasında siyasi ve toplumsal eylemliliği ateşlemiş olan Kürt partileri ile yönetimde ademimerkeziyetçiliğe Irak'taki muadilleri kadar açık olmayan diğer Suriye partileri arasında önemli bir çatlak oluşmasına yol açmıştır.⁸⁶ Bir Yekîti temsilcisinin belirttiği gibi, “Suriye (Arap) muhalefeti federalizme yönelik talepleri dinlemeye hazır değil. İlk olarak, yönetimde ademimerkeziyetçilik ilkesini kabul etmeleri gerekecek.”⁸⁷

Aslında, Suriye muhalefetinin “Kürt sorunu”na yeni bir perspektiften bakmakta acele etmeme eğilimi, Yekîti ve müttefiklerinin de dahil olduğu belirli Kürt partilerinin “gizli amaçları” ile ilgili belli bir güvensizlikten besleniyordu. Heykellerin ve kamu binalarının harap edilmesi gibi bazı eylemler ve özerklik yanlısı sloganlar *fitne* isteğinin belirtileri olarak algılanıyordu. Kürtlerin gizli bir gündeminin olduğu şüphesi, Cezire'nin Hıristiyan toplulukları tarafından da dile getirilmeye başlamıştı.

Hıristiyanlar Suriye'nin kuzeyindeki Kürt ayaklanmasını beklemiyordu, çünkü Kürtleri “geri kalmış, kırsal ve kaba” olarak algılıyor ve sonuç olarak Kürtlerin bölgedeki yerel ve somut politikayla ilgili kolektif siyasi eylem potansiyelini küçümsüyorlardı. Cezire'deki Hıristiyanların ekonomik ve siyasi gücü daha Fransız mandasının sonunda azalmış olduğundan, Qamişlo ayaklanması yerel Hıristiyanların sıkıntılarını artırdı, çünkü yerel ilişkilerde sahip oldukları sosyal, kültürel ve ekonomik özel konumu ve seçkin statülerini kaybetmekte olduk-

larını fark ediyorlardı: “Kürtlerin, Hıristiyanların siyasi, ekonomik ve toplumsal üstünlüğüne meydan okuması, ayaklanma süresince en üst düzeye çıktı, bu da genelde Hıristiyanlar arasında önemli ölçüde güvensizlik duygularına yol açtı.”⁸⁸ Aslında, çoğu Hıristiyan, özellikle Süryaniler, Qamişlo ayaklanmasının, I. Dünya Savaşı'nın sonunda Kürtlerin İttihat ve Terakki Cemiyeti ile işbirliği içinde yaptıkları Hıristiyan katliamlarının bir tekerrürüne dönüşeceğinden korkuyordu.

Yekîti ve müttefikleri, sınırlı bir başarıyla, eylemlerini daha evrensel bir çerçeveye (insan hakları) yerleştirme çabasındaydı. İnsan hakları savunucusu Enver el-Bunni'ye göre, Kürtler Suriye politikasında bir rol oynamıyordu, çünkü bu alana katılımları “otoriteye yöneltilmiş taleplerle sınırlıydı. Suriye siyasi toplumunun geri kalanıyla ilgilenmiyorlardı.”⁸⁹ Harekete katılanların çoğu Kürttü, Yekîti tarafından geliştirilen taleplerin büyük bölümü de kimlik temasına ilişkindi. Ancak kimlik teması bir dikey hareketlenme kanalıydı, yatay kolektif eylemleri de hareketin Suriye toplumunun diğer kesimlerini kapsayacak şekilde genişlemesini de bir ölçüde engelliyordu. Başka bir deyişle, “kimlik repertuarı” hareketin yararlanabileceği destek seçeneklerini sınırlıyor ve yalnız bırakılmasına yol açan etkenler arasında yer alıyordu. “Kimlik repertuarı” bu hareketi hem olanaklı kılıyor ve hem de kısıtlıyordu.

Merwan Osman, Kürt hareketinin yalnız bırakılması olgusunun farkına vardı. Bu lidere göre, “Suriye solunda⁹⁰ bir sorun vardır. Kürtlerin ezilmesine karşı hiçbir şey söylememiştir.” Buna rağmen,

Kürtlerle sol arasındaki, Kürtlerle Araplar arasındaki bölünmenin üstesinden gelmeliyiz ki sol ve demokratik partiler, Kürt sorununu çözmek için temeller ve köprüler inşa edebilsin. Kürtlerin gücü tek başına Suriye'yi demokratikleştirmeye yetmez. Bunu tek başına sol da yapamaz. O halde bu ikisi arasında bir ittifaka ihtiyacımız var (Den Hond 2004).

Belirsiz Mekânlar, Belirsiz Stratejiler

Paradoksal olarak, Şam Bildirgesi'nden sonra "ılımlılar" (İttifak ve Cephe) ile "radikaller"i (Yekîti, Azadî, Kürt Geleceği Hareketi ve PYD) ayıran çizgiler pekişmiş görünürken, Suriye'de birleşik bir Kürt hareketi için hiçbir zaman bu kadar çok çaba gösterilmemişti. İlk olarak, 2004-2005 yılları arasında Şeyh Maşûq Xeznewî Kürt partilerini birleştirme rolünü üstlenmeye çalıştı.⁹¹ Aralık 2005'te, harekete Xeznewî'nin kazandırdığı ivme, Paris'te Suriye'deki "Kürt sorunu"nun çözümüne yönelik ilk uluslararası konferansla karşılık buldu. Katılımcılar arasında Kürt partileri, aydınlar ve Suriyeli muhalifler vardı. Son karar metninde, Kürtleri birleştirecek ve Suriye muhalefatinin işbirliğini devam ettirecek bir proje oluşturma ihtiyacı vurgulanıyordu.⁹²

Kısa bir süre sonra, Mart 2006'da Washington DC'de düzenlenen benzer bir konferansta Suriye Kürt hareketinin temel talepleri ve stratejileri için bir taslak oluşturan 13 maddelik bir belge ortaya koyuldu. Sonuç metninde "Suriye'deki Kürt halkı kendi tarihsel topraklarında yaşamaktadır ve bu ülkenin yerli halklarından" denerek Kürtlerin Suriye'deki taleplerinin toprakla ilgili niteliği teyit ediliyordu. Metin aynı zamanda, "Suriye'de bir demokratik değişim süreci ve diktatörlük rejiminin lağvedilmesi"⁹³ çağrısında bulunuyordu. Aynı yılın Mayıs ayında, bu konferansın düzenleyicileri Brüksel'de Suriye Kürdistan Ulusal Meclisi (KNA-S) adı altında yeni bir girişim oluşturdu. Teorik olarak, bu meclisin amacı Suriye'deki ve sürgündeki tüm Kürt partilerini, kolektif oluşumlara üye olan bireyleri ve bağımsızları kapsayarak tek çatı altında birleştirmektir. Bu platformun, Suriye muhalefeti ve üçüncü taraflar/yabancı ülkeler nezdinde Suriye Kürtlerinin sesi ve sözcüsü olması hedefleniyordu. Gerçekte, Suriye partileri son anda, ABD'nin desteğiyle oluşturulan bu meclise katılmadı ve Mec-

lis, içlerinde İsmet Şerif Vanlı ile Başkan Şerko Abbas'ın da olduğu sürgündeki parti ve kişilerin temsilcisi olarak kaldı.⁹⁴

Suriye partilerinin hangi dürtüyle geri çekildiği açık değildir. Konferanstan önce, bu yeni ortak organizasyona katılmaya karar vermişlerdi.⁹⁵ Ancak hazırlık çalışmaları ilerlerken, Kürt partilerinin liderleri KNA-S'ye katılmak için yeni şartlar (özellikle temsilci sayısı ile ilgili) ileri sürdüler.⁹⁶ Yalnızca yurtdışında faaliyette bulunan bir meclisin faaliyetlerini kontrol etmenin imkânsızlığı ve bazı partilerin ABD'nin piyonu olarak görülme korkusu, çekilmeye götüren belirleyici gerekçeler olarak görünüyordu.

Bu teori, Kürt partilerinin KNA-S fiyaskosuna rağmen, ortak bir platform oluşturma doğrultusunda çalışmaya devam etmesiyle desteklenmektedir. İkinci Suriye Kürt Siyasi Hareketleri kongresi 16 Mart 2007'de Paris'te düzenlendiğinde, 11 parti –Cephe, İttifak, Yekîti'nin, Azadî'nin ve Kürt Gelecek Hareketi'nin dahil olduğu bir koordinasyon komitesi– birleşik bir siyasi proje geliştirmek için bir araya geldi. Sonuçları sınırlı olmasına rağmen,⁹⁷ *Vifak* hariç, neredeyse Suriye'deki tüm Kürt gruplar arasındaki bu resmi toplantı, Kürt hareketi için 1970'lerden beri en büyük birlik anını temsil ediyordu. Ne var ki partilerin birlikte çalışmaktan kaçınması, bazı partilerin Suriye rejimine yakınlığı ve şeffaf olmayan bir siyasi kültür, siyasi birleşme projesi önünde önemli engeller olarak kendini gösterdi.⁹⁸

Ayrıca, Reinoud Leenders'a göre 2003'ten itibaren Irak'ta yaşanan askeri ve siyasi olayların, Suriye siyasetinin prizmasından bakıldığında iki çelişkili etkisi vardı. Bir taraftan, Suriye muhalefeti, özellikle belirli Kürt partileri, Beşar el-Esad hükümetine karşı daha saldırgan bir strateji oluşturdu. Diğer taraftan, Suriye rejimi Irak'ta bozulan şartları nasıl kendi çıkarına kullanacağını biliyordu. Nitekim rejim ve resmi medya, Qa-

mişlo isyanları ile Irak'ta kamu düzeninin bozulması arasında açıkça paralellikler kuruyordu. Suriye rejimi, dış müdahaleyle ya da içeriden istikrarsızlaştırmayla Suriye'nin benzer bir etnik ve dini şiddet ortamına düşebileceği korkusundan yararlanıp, kendini "Suriye'yi, Irak'ta yaşananla aynı kaosa düşmekten kurtaracak tek çözüm" olarak sunuyordu (Leenders 2007: 72).

Bu korku, birçok "ilerici ve laik" Kürt arasında yayılıyordu. Bu Kürtlerin gözünde, Müslüman Kardeşler egemenliğindeki bir rejimdense Baas rejimi, açık seçik sınırlarıyla, düşmanlar arasından tercih edilebilecek olanına dönüşüyordu. Bundan dolayı, İslamcı bir gücün ortaya çıkması ve siyasette Sünni Arap çoğunluğunun etnik ve dini azınlıklar aleyhine artması, Kürtlerin kültürel talepleri konusunda -USC'ye katılmış olan-Müslüman Kardeşler liderinin uzlaşmacı beyanlarına rağmen, bazı Kürt çevrelerinde ağır bir güvensizlik oluşturuyordu.⁹⁹ Son olarak, Suriye'deki siyasi ortamın belirsizliği belirgin stratejilerin oluşmasını engellemekteydi. Böylece Baas rejimi, "Kürt sorunu"nun damgasını vurduğu bu yeni dönemi değerlendirmesini bildi. Suriye yönetimi Cezire'deki 200 binden fazla Kürde Suriye vatandaşlığı vererek, Haseke bölgesindeki 1962 nüfus sayımı konusunu ve ortaya çıkardığı sorunun çözülmesi zorunluluğunu (somut sonuçlar olmasa da) ilk kez kamu önünde tartışmaya açtı.

Ekonomik düzeyde, Sulama Bakanı Nadir el-Buni, bölgeyi kalkındırmak için Qamişlo ve çevresinde 150 bin hektar alanı sulamak üzere Suriye'nin Dicle Nehri'nin suyunu kullanmak amacıyla olduğunu açıkladı.¹⁰⁰ Bu eylemle tutarlı olarak hükümet, onuncu beş yıllık planında (2006-10) Cezire'yi Türkiye ve Irak'taki gibi bir "kalkınma platformu" altında dönüştürmeyi taahhüt ediyordu (Ababsa vd. 2007: 57).¹⁰¹

Suriye muhalefetiye, Kürt nüfusu arasında önemi artan belirli "kimlik" taleplerine sert karşı çıkışını sürdürürken, Kürt

partileriyle bağlantılar kurmuştu. Bazı Kürtler Suriye muhalefetiyle de, rejimle de, geri kalan Kürt gruplarıyla da ilişkilerini sürdürüyordu.

Yeni Bir Dengeye Doğru

Genel olarak, Kürt aktörlerin amacı, Ortadoğu'nun var olan devletleriyle bütünleşmek, ekonomik ve siyasi kaynaklara erişim olanağı kazanmak ve sembolik kaynakların (dil, kültür, yönetim, temsiliyet, vb.) paylaşılması ilkesine meşru onay sağlamaktır. Bu anlamda, Suriye Kürt partilerinin, Suriye devleti ile ilişkilerinden çıkar sağlamak için gruplarına daha büyük görünürlük kazandırma arayışında olduğu kestirilebilir. Dış müdahaleyle rejimin beklenmedik yıkılışına ortam hazırlanması karşısında, el altından Suriye muhalefetiyle birlikte yürüttükleri faaliyetleri ve Kürt hareketi için siyasi bir birlik yaratma doğrultusundaki adımları, Suriye siyasi ortamındaki yerlerini müzakere etmek ve yönetimin kendilerine özellikle kültürel alanda bazı imtiyazlar tanınmasına olanak sağlamak üzere kullanılabilir mevcutlar olarak görülebilirdi.

1982 yılında Hama'daki katliamdan sonra İslamcı protestonun gelişmesiyle koşutluk kurularak, işte şimdi rejimle ve Suriye'deki Kürt hareketi arasında yeni bir dengenin, yeni bir uzlaşmanın olduğu hipotezi ileri sürülebilir. Kürt hareketi Beşar el-Esad hükümetini devirme amacından en azından şimdilik vazgeçerken, Suriye rejiminin de "takiye" ile şiddet arasındaki bu orta alanda Kürt kimliğinin kamusal alandaki dışavurumları (dil, müzik, kültür festivalleri, yayınlar) konusunda esnek bir yaklaşıma izin vermesi olasılığı daha büyük olacaktır. Kanıtlanması için daha çok erken olsa da, bu hipotezin geçerliliğinin birçok göstergesi var.

2004 Mart'ının bastırılmasından sonra, Beşar el-Esad, Kürt hareketinin tutması gereken yönü belirtti. Suriye ma-

kamları da “yasadışı” Kürt partilerinin, kendilerini “yasal kültür dernekleri”ne dönüştürmek üzere tüm siyasi faaliyetlerini bırakmalarını istedi.¹⁰² Ayrıca, Baas Partisi’nin 6-9 Haziran 2005’teki onuncu Bölgesel Kongre’sinde, Bakan Buseyna Şaban, “Etnik çeşitlilik, korunması gereken bir ulusal zenginliktir” diyerek Suriye’de kamuoyu önünde pek rastlanmayacak bir açıklama yaptı, ancak farklılıkların tanınması, “ulusal çıkarlar çatısı”¹⁰³ altında gerçekleşmeliydi, ulusal çıkarların tanımlanması kuşkusuz gene bütünüyle rejimin elindeydi.

Kürt partileri Suriye rejiminin kültürlerini tehdit ettiğini düşünüyorsa da, Qamişlo’da bir kültür eylemcisi, Kürt folkloru ve müziği konusunda otoritelerde 2004’ten beri büyük bir etkinlik gördüğünü yazarla paylaşmıştır.¹⁰⁴ Suriye yönetimi, şair Lokman Dirki’ye göre de Kürtlerle bir açılıma giriyor gibi görünmektedir. Dirki, yakınlarda Şam’da Suriyeli Kürt sanatçıların vereceği bir konser için çağrı yaptı. Kültür Bakanlığı’ndan aldığı geçici onay sürpriz oldu ve Dirki’ye “Açık seçik ve dikkate değer bir değişim var” dedirtti.¹⁰⁵ Ayrıca, gerek Newroz kutlamalarının¹⁰⁶ gerek Halepçe katliamı ve “Qamişlo ayaklanması” kurbanlarını anma etkinliklerinin, bazı bariz yüksek gerilim anlarına ve “[Kürt] ulusal kimlik gösterileri”ne rağmen yetkililerce yasaklanmadığı bildiriliyor.

Ne var ki rejimle Kürt hareketi arasındaki uzlaşma ya da yeni denge, çatışma olmaması anlamına gelmiyor. Kürt liderlerine yönelik -genellikle kısa sürelerle- tutuklamalar da,¹⁰⁷ PYD (özellikle Halep’te) ve Yekîî’nin düzenlediği bazı toplantılara yapılan baskılar da¹⁰⁸ sürüyor. Dahası, Newroz kutlamalarında ve diğer toplantılarda göstericiler ve güvenlik güçleri arasında şiddetin bir ölçüde “rutinleştiği” gözlenebiliyordu.¹⁰⁹

Uzlaşmadan, ilgili politik aktörler arasında gerilim olmadığı anlamı da çıkarılamaz. Baas rejiminin temel ideolojik ilkesinin Arap milliyetçiliği olduğunu dikkate alınız. Rejim eğer

Suriye’de İslam’ın kamusal alanda var olması konusunda İslamcılara zaten belirli ayrıcalıklar tanımış olsaydı, kendi ideolojik meşruiyetinin kalan son dayanaklarından taviz vermeden, bu kez Kürtler gibi bir azınlık grubuna yeni ayrıcalıklar tanımakla başa çıkabilir miydi?

Baas rejimi gibi, Suriye Kürt partileri şimdi önemli zorluklarla karşı karşıya geliyor. 2004-2005 yılları arasındaki Kürt eylemlilikleri, hareket içinde yeni aktörlerin (özellikle gençler ve kadınlar)¹¹⁰ ortaya çıkmasını da içeren yeni dinamikler yarattı, dolayısıyla Kürt partilerine yeni bir sempati kazandırdı.¹¹¹ Gelgelelim kolektif eylemlerin azalması, 2006 yılından itibaren rejimin uluslararası arenada istikrar kazanması ve Kürt hareketine siyasi birlik getirme sürecinin uzunluğu, hareket içinde bir yorgunluğun ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Bu “sosyal yorgunluk” toplantılara halk katılımının azalması,¹¹² Kürt partilerine yöneltilen eleştiriler, bireylerin kişisel projelere (mesleki ve ekonomik geleceklere) artan ilgisi¹¹³ ve büyük Arap şehirlerine ve yurtdışına göçün artışıyla kendini gösteriyor.

Artık Kürt siyasi partilerinin gelecekteki rolleri ile ilgili birçok soru ortaya çıkmıştır. Kürtlerin Suriye’deki ikinci ulusal grup olarak resmen tanınmasını sağlayabilmeksizin, Mart 2004 kurbanlarının anısından faydalanmaya devam edebilirler mi? Siyasal birlik arayışıyla yabancı ülkelerde yaptıkları toplantıları somut sonuçlar elde edemeden sürdürebilirler mi? Başka açılardan, eğer Kürt partileri, Suriye’nin çoğulluğunun devletçe resmen tanınmasını ya da hatta 200 bin Kürdün ellerinden alınmış vatandaşlıklarının iadesini sağlayabilse, bu başarılar, Suriye rejimi karşısında kendilerini Kürtlerin tartışılmaz temsilcileri olarak sunmaları için gereken halk desteğini garanti altına almaya yeterli olur muydu?

Örneklerle göstermeye çalıştığımız gibi, Mart 2004’teki şiddet içeren eylemlilikler birkaç etmenin kesişimine verilen bir

karşılıktı. Kürtlerin Suriye devletine tam entegrasyonu, rejimin ve Suriye muhalefetinin sosyal ve iktisadi beklentileri karşılama kapasitesine bağlıdır. Halihazırda rejim, varlıkların yeniden üleşimini Kürt nüfusunu dahil edecek şekilde genişletmeye hazır görünmüyor. Bu savla tutarlı olarak, hükümet 2007-2010 yılları arasında, bir Arap kenti olan Deyrizor'da büyük bir rafineriye 523 milyon dolarlık yatırım yapılacağını duyurdu. Kürtlerin çoğunlukta olduğu Yukarı Cezire, bölgenin ekonomisini değiştirebilecek sanayileşme projeleri açısından son zamanlarda unutulmuş gibi görünüyor. Dahası, rejim, vatandaşları yönetime yakınlaştırabileceği ve istihdam kaynağı sağlayabileceği halde, Kürtlerin bölge yönetimine geniş çaplı entegrasyonuna da izin vermeye hazır görünmüyor.

Son olarak, Irak'taki durumu, İran ve Suriye arasındaki stratejik ittifakı ve Lübnan'ın geleceğini de içeren bölgesel bağlamın gelişimi, hem Şam için hem de Kürt nüfus kümeleri için, özellikle de Cezire'de önemli sonuçlar verebilir. Bu etmenler göz önünde bulundurulduğunda, Kürt partileri, "Kürt sorunu" üzerinde etkisi olan bu dinamiklerin üstesinden gelecek yeterlikten çok uzaktır. Dolayısıyla, direnmelerine son vermeyi reddeden ve "Qamişlo ayaklanması"nda nihayet volkanından fıskıran bu siyasallaşmış ve radikal Kürtlerin belirsizliğine kimin yön vereceğini merak etmek yerinde olur.

NOTLAR

1. Avrupa, Kuzey Amerika ve Arap televizyonları ve gazeteleri Qamişlo'daki olaylara geniş yer verdi. Dahası, Mart 2004 ayaklanması ve zaman zaman gösterilere (örneğin 2005 yılında Mihemed Maşûq Xeznewî'nin cenazesi) ait görüntülerin yaygınlaştırılmasında internet (amude.com, qamislo.com ve YouTube) önemli rol bir oynadı.

2. Örneğin, 6 Nisan 2005'te Iraklı Kürt lider Celal Talabani Irak cumhurbaşkanlığına seçildiğinde, Şam'da yaşayan Kürtler bir sokak kutlamasında Kürt ulusal marşı *Ey Reqîb*'i çaldı. *The New York Times*, 28 Nisan 2005.

3. "Kimlik" kategorisi aktörlere mantıklı geliyordu ve taleplerin – merkezi bir yer tutan– etnik kimlik ya da *ulusal* statüye bağlı olduğu bir kampanya kategorisini adlandırıyordu. Aktörlerin bu kategorileştirmesini çözümlmek, eylemlilik kategorileri arasında ontolojik bir farklılık bulunduğunu kabul etmek anlamına gelmez, daha ziyade "böyle bir sınıflandırmanın lojistiğinin ve sonuçlarının anlaşıldığı"nı gösterir (Masicard 2005b: 89).

4. Burada kolektif eylem "ortak amaçları gerçekleştirmeye çalışan bir veya birkaç grubun tüm ortak eylemleri" anlamındadır (Fillieule 1993: 9). Bu tanım aynı zamanda eğreti gruplardan kaynaklanan kısa ömürlü kalıplara sığmayan eylemleri de kapsamaktadır.

5. Kıyıya uğratılan Halepçe köyüne adanmış bir şarkısı olan ünlü Türkiyeli Kürt şarkıcı Şivan Perwer, Qamişlo için de bir şarkı bestelemiştir.

6. Ulusal Selamet Cephesi, Avrupa'da sürgünde olan eski Devlet Başkan Yardımcısı Abdulhalim Haddam (2005 sonbaharında taraf değiştirmesinden sonra) ve Müslüman Kardeşler'in lideri Ali Sadreddin el-Beyanuni'nin yönetimindeydi. Müslüman Kardeşler kurulduğundan beri ilk defa 2005 yılında Kürt taleplerinin meşruiyetini tanıdı.

7. Suriye Reform Partisi 2001 yılında kuruldu ve Suriye Demokratik Koalisyonu platformuna dahil oldu. Bu parti kendisini Ulusal Selamet Cephesi'nin laik ve liberal alternatifi olarak sunuyordu.

8. Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesud Barzani, açıkça Şam rejimine başvurarak Kürtlere uygulanan baskı önlemlerinden vaz-

geçmesini ve Suriye’de Kürt sorunu daha da kötüye gitmeden reformları başlatmasını talep etmiştir. AFP, 8 Haziran 2005.

9. Eski kadro, yani Hafız el-Esad’ın nüfuzlu baronları hâlâ önemli bir rol oynamaktaysa da devlet başkanının konumu için tehdit oluşturmuyordu. Beşar el-Esad’ın gücü farklı kaynaklardan geliyordu: devlet başkanlığı, Alevi mezhebi nezdinde babasının vârisi olması, parti, “kuşak” etkeni (eski ve yeni kuşaklar arasındaki farklar) ve önemli konumlara sistematik olarak güvendiği kişileri atayarak iktidarını sağlamlaştırma yeteneği (Perthes 2004: 8-9).

10. Birçok yazar Ortadoğu’da (Gellner 1991: 495-510; Krämer 1992: 22-3; Waterbury 1994: 23-47), özellikle de Suriye’de (Hinnebusch 1995: 214-42), “sivil toplum”un varlığını sorgulamıştır. Devletle toplum arasındaki ayrılığın yapay bir entelektüel sav olduğu iyi bilinmektedir. Baas’a bağlı sendika ve meslek birliklerinin kurulması ya da var olanların ele geçirilmesi yoluyla, Suriye’de toplumun geniş kesimleri, korporatizm kisvesiyle vesayet altına alınmıştır. Dernekler alanı bugün üstelik kapsamlı bölünmelere de mahkûm olan bir rejimin dikte ettiği iktidar ilişkilerinin güçlü damgası altındadır (Le Saux 2006: 195). Suriye’de “sivil toplum”, devletle ilişkisi de talepleri de aynı olmayan derneklerin ve ekonomik çıkar gruplarının bileşimi olarak kalsa da, bu işlemsel kavramı kullanacağız.

11. Ayrıca mikrokredilerle kırsal bölgelerin kalkındırılmasına yönelik yardım kuruluşları (2001’de kurulan Suriye Bütünsel Kırsal Kalkınma Fonu), kadınların ekonomik statülerini geliştirme amaçlı dernekler (2001’de kurulan Ekonomik Kalkınmada Kadınların Rolünün Modernleşmesi ve Etkinleştirilmesi), çevre alanına adanmış dernekler (2002 yılında kurulan Suriye Çevre Derneği), insan hakları grupları (2002’de kurulan Suriye İnsan Hakları Derneği) ve geniş anlamıyla Ortadoğu’da devlet karşısında yurttaş bilincini geliştirmeyi amaçlayan gruplar (2004’te kurulan Servet Projesi) var.

12. Bu, Suriye’de derneklerin siyasi tartışmalara ilk müdahale girişimi değildir. 1970’lerin sonlarında Barolar Birliği ve Mühendisler Birliği siyasi tutukluların serbest bırakılmasını talep etti, 1980 yılında da Mühendisler Birliği olağanüstü halin kaldırılması ve ifade özgürlüğü talebinde bulundu. Mart 1980’de, bu örgütler ve Eczacılar Birliği re-

formların yapılmamasını protesto amacıyla ülke çapında grev çağrısında bulundu. Ne var ki bu girişimler bir kerelik olaylardı ve talep edilen değişimlerin bütün derinliğiyle gerçekleştirilmesi açısından ancak sınırlı ölçüde etkili oldu.

13. Suriye'deki Kürt hareketi gibi, Suriye (Arap) muhalefeti de laik ve dinci partiler, Suriye'de aktif olan ve sürgünde olan gruplar ve son olarak reformcular ve daha radikal değişim (örneğin rejim değişikliği) yanlıları arasındaki kutuplaşmalarla bölünmüştür.

14. Temel olarak, 1989 yılında kurulan Suriye Demokratik Özgürlükleri ve İnsan Haklarını Savunma Komiteleri ile Temmuz 2000'de kurulan Suriye İnsan Hakları Derneği.

15. Bu resmi kısıtlamaya rağmen ve Mart 2004 ile Haziran 2005 arasında meydana gelen geniş çaplı hareketlerle cesaret bularak Qamişlo'daki bağımsız eylemciler dernek kurma taleplerini Sosyal İşler Bakanlığına sundu. Bu taleplerin hiçbiri gerçekleşmedi. Qamişlo'daki çeşitli kaynaklara göre, Şubat-Mart 2007.

16. Yekîî Erbil temsilcisi Azadî Diwanî ile görüşme. Eylül 2006.

17. Agy.

18. Örneğin Merwan Osman, farklı Arapça dergilere katkıda bulunmuş ve Arap İfade ve Basın Özgürlüğünü Savunma Örgütü'nün genel sekreteryası üyesi olmuştur.

19. Yekîî Erbil temsilcisi Azadî Diwanî ile görüşme. Eylül 2006.

20. Agy.

21. Suriye Yekîî Partisi üçüncü kongresine sunulan siyasi program.

22. Agy.

23. *Ahbar eş-Şark*, 14 Aralık 2002.

24. 15 Ocak 2003'te askeri mahkemeye çıkarılarak "dini ve etnik çatışmayı kışkırtma" suçlamasıyla Yüksek Devlet Güvenlik Mahkemesi'ne sevk edildiler. 22 Şubat 2004'te serbest bırakıldılar.

25. Bu, Kürtlerin düzenlediği ilk halk gösterisi gibi görünmüyor. Ne var ki, daha önce gösteriler kendiliğinden gelişen bir karaktere sahipti ve katılımcıların sayısı çok değildi. Oysa 2002 yılından itibaren çeşitli bölgelerin katılımı ve gerek halk eylemlerinde gerek yerleşik Kürt örgütleri

tarafından planlanan eylemlerde kayda değer bir katılım artışı olduğu doğrulanabiliyordu.

26. Şam'da bulunan analist Nicholas Blandford tarafından aktarılmıştır. *The Christian Science Monitor*, 20 Kasım 2002.

27. *Le Monde*, 14 Mart 2004.

28. Bir görgü tanığına göre, iki takım arasındaki ilk maç iki hafta önce Deyrizor'da yapılmıştı. O sırada, bazı Kürt taraftarlar Irak'taki özerk bölgeye sempatilerini dile getirmiş ve Saddam'ı lanetlemiş, bu da Deyrizor taraftarlarını tahrik etmişti. Bunun sonucunda, taraftarlar arasında çatışmalar çıktı. (Danish Refugee Council 2007:5).

29. *Şark el-Evsat*, 13 Mart 2004.

30. Qamişlo'da yazarın bir tanıkla görüşmesi, Şubat 2007.

31. Birçok katılımcıya göre, cep telefonları 13-16 Mart tarihleri arasında Qamişlo'da yapılan gösteriler sırasında Kürtlerin haber almaları ve hızlı bir şekilde seferber olmaları için en önemli araçtı. Qamişlo, Şubat-Mart 2007.

32. Qamişlo'da yazarın bir tanıkla görüşmesi, Şubat 2007.

33. Bu olaylar 1970'lerde Hama ve Halep'in belirli bölgelerinde fakat aynı zamanda Şam, Hums ve Lazkiye'de ortaya çıkan ayaklanmaları andırmaktadır. O ayaklanmalarda da gösterici grupları sokaklara çıkıp siyasal rejimi hedef alan sloganlar atmış, Baas Partisi'nin resmi merkezi yağmalanıp yakılmış ve kitle örgütlerinin yöneticileri saldırıya uğramıştı (Picard 1980: 7).

34. Suriye'nin başkentinde Kürtler Şam'ın banliyölerinden Dummar'a giden ana yolu kapattı ve toplum polisi tarafından dağıtılınca dek birçok arabaya hasar verdi. *Le Monde*, 14 Mart 2004.

35. Bildiriyi imzalayanlar arasında Suriye İnsan Hakları Derneği, Demokratik Ulusal Meclis, Komünist Parti ve bazı Kürt partileri vardı. AFP, 16 Mart 2004.

36. Yaklaşık 150 kişi Irak'a iltica etmek üzere Suriye'den ayrılmaya karar verdi. Bu ailelerden çoğu geri dönmedi. İlk önce Mokbeli'deki bir geçici kampa, sonunda bölgesel Kürt yönetimi tarafından yapılan konutlara yerleştirildiler. *The Kurdish Globe*, 20 Ağustos 2006.

37. Qamişlo ayaklanmasını bastırmaya gelen özel kuvvetlerin varlığı, bu kitap yazılırken hâlâ görülebiliyordu. Qamişlo ve Amûdê arasındaki ana yolda bir kamu binası fiilen hâlâ askerlerin işgalindedir.

38. *Ğamar*'lar (sözlük anlamı "üzeri örtülmüşler") 1970'lerde inşa edilen barajlardan dolayı topraklarını kaybeden Rakka kökenli Arap topluluklarının ardıllarıdır. Daha sonra, "Arap Kuşağı" politikalarının uygulanması sırasında Yukarı Cezire'ye yerleştirilmişlerdir.

39. Bu öğrencilerden bazıları daha sonra Irak Kürt üniversitelerine kabul edildi. 2006 yılında Erbil'de 60, Süleymaniye'de 18 Suriyeli Kürt öğrenci vardı.

40. Suriye İnsan Hakları Derneği'ne göre, 2004 yılında 11'i Kürt olan 13 Suriyeli işkence altında ölmüştür. AFP, 7 Nisan 2005.

41. Ferhad'ın erkek kardeşi Fadi Elî Mihemed'le yazarın görüşmesi. Cenevre, Ekim 2005.

42. Kürt kökenli Suriye Müftüsü Ahmed Kiftaro'nun oğlu Salaheddin Kiftaro "Kürtlere saygı" çağrısı yaptığı ve Kürtleri "sorunların kaynağı" olarak görmediği halde Suriye'ye karşı "komplo" şeklindeki resmi anlatımı destekledi. AFP, 19 Mart 2004.

43. AFP, 16 Mart 2004.

44. Bu kısa görüşme yapılırken Şam temsilcileri tek bir önemli siyasi uzlaşma önermedi. Kürt delegasyonu, 30 bin kâğıtsız Kürt hakkındaki kararlar ile ilgili olarak daha önce verilmiş olan sözlerle yetinmek zorunda kaldı.

45. KurdishMedia.com (erişim tarihi 4 Ağustos 2006).

46. Çeşitli siyasi parti temsilcilerinin ve bu kültürel ve politik arena-yaya yakın olan Kürtlerin düşüncesi.

47. İlginç biçimde, 2004 yılından beri Irak Kürdistanı'nda sürgünde olan tüm Kürtler tarafından bu kanı dile getirilmişti. Yazarın Erbil görüşmeleri, Eylül 2006.

48. Yazar ile görüşme. Berlin, Nisan 2007.

49. Yekîti ve PYD Newroz'u kutlamak için beklenen geleneksel faaliyetleri sürdürdüler. Ancak kalabalık geçmiş yıllardaki kadar etkileyici değildi. AFP, 21 Mart 2004.

50. Nihilist şiddeti harekete geçirenler var olan düzenin değiştirelebileceğine ya da yeni bir çağın açılabilmesine hiç mi hiç inanmazlar. Kendini bastırmak, çökmekte olan düzen içinde herhangi bir rolden kaçınmak için düzenin dışına çıkmanın tek yolu haline gelir.

51. Bu terim, aktörün vücudunun tahribine dayanan bir şiddet biçimini (intihar girişimleri, kendini yakma, açlık grevleri) tanımlar. Bu eylemler bağlamında, vücut kendine yönelik yıkıcılığın mekânına dönüşür. Bu eylemlerde ortak olan, toplumun hoş karşılamadığı ya da tehdit altındaki bir davaya yönelik, bireysel olarak dışa vurulan istekliliktir.

52. Bu şiddet biçimi, şiddetin kaçınılmazlığı ya da en azından bu şiddet aracılığıyla kurtuluşun zorunluluğu inancından doğar. Bu şiddet, kendi tanrısının mutlak dokunulmazlığı ve onun savaşçılarının kutsal kurtuluşu kavuşacakları inancını ölüm korkusunun yerine geçirir.

53. Yazarın Qamişlo ve Kobanê'den birçok Kürtle yaptığı görüşmeler. Aynı şekilde, Yekîtî partisinin lideri Merwan Osman Kürtlerin "Suriye zulmünden bıkmış ve Suriye rejimine başkaldırmış" olduğunu belirtmiştir. KurdishMedia.com (erişim tarihi 27 Mart 2006).

54. Halep'in Kürt orta sınıfı, daha çok Hemdaniye gibi büyük bir Kürt nüfusu olan semtlerde ve Meydan gibi geleneksel Hıristiyan mahallelerinde yaşamaktadır.

55. En önemlileri arasında İş el-Varvar (Deyrizor kökenli Sünni Müslüman), Tişrin ve Mezze 86 (Alevi), Tadamun, Duveyla ve Tabbala (Hıristiyan), Ceremana (Dürzi), Filistin ve Yermuk (Filistinli), Vadi el-Meşari ya da Zorava ve Cebel er-Riz (Kürt) yer alır.

56. Bu yeni düzen, etnik köken gözetmeksizin Qamişlo'nun bütün orta sınıfını olduğu gibi çok sayıda Iraklı mülteciye ev sahipliği yapan diğer Arap kentlerini de etkiledi. Yazarın bir okul müdürü ile görüşmesi. Qamişlo, Mart 2007.

57. Türkiye ve İran'da Kürtler nüfusun geri kalanına göre daha fazla çocuk yapmaktadır. Suriye'de olduğu gibi, bu ülkelerdeki Kürt bölgeleri de aynı şekilde ekonomik olarak gelişmemiştir.

58. Yazar'ın Şamlı bir Kürt avukatla görüşmesi. Berlin, Mart 2007.

59. Yazarın Yekîtî'nin Erbil temsilcisi Azadî Diwanî (Eylül 2006), bir Kürt aydın ve bir okul müdürü (Qamişlo, Mart 2007) ile görüşmesi.

60. Yazarın Yekîtî'nin Erbil temsilcisi Azadî Diwanî ile görüşmesi. Eylül 2006.

61. Bu partinin bir üyesi kendilerinin Suriye Kürtleri gibi düşündüğünü, Yekîtî ve müttefiklerininse daha çok "Suriye'de hasbelkader bulunan Kürtler gibi" düşündüğünü söylemiştir (Wikas 2007: 18). Ayrıca bkz. PDPKS'nin merkez komite üyesi Elî Şemdîn ile görüşme, dimoqrati.info (erişim tarihi 8 Mayıs 2007).

62. PKK'de kendini kurban etmeye varan şiddetin analizi için bakınız Bozarslan (2003: 93-115).

63. Örnek olarak, Yekîtî Genel Sekreteri Hesên Salih başsağlığı dilemek için Qamişlo ayaklanmasının tüm kurbanlarının ailelerini ziyaret etmişti. Yazarın Azadî Diwanî ile görüşmesi, Erbil, Eylül 2006.

64. Birçok Yekîtî ve PYD yetkilisi 2004'ün Mart ve Nisan aylarında tutuklandı, diğerleri ise Avrupa ve Irak Kürdistan'ında sürgüne yollandı.

65. Yazarın Berlin'de Yekîtî temsilcisi Huseyn Mihemed (Nisan 2007) ve Erbil'de şair ve gazeteci Mihemed Hemo ile görüşmesi (Eylül 2006).

66. AFP, 21 Mart 2004.

67. Amude.com (erişim tarihi 6 Mart 2006).

68. Yazarın sürgün olarak Irak Kürdistan'ında bulunan Kürt öğrencilerle görüşmesi, Hewlêr (Erbil), Eylül 2006.

69. 2003'ten itibaren, YNK ve KDP, Suriye'den sürgüne yollanan Kürt eylemcilere kucak açmış ve siyasi olarak örgütlenebilmeleri için olanaklar sağlamıştır. Kürtleri özerk bir grup olarak tanıyan ve kalıcı anayasanın taslağı üzerinde Kürtlere veto hakkı veren geçici Irak anayasasının 8 Mart 2004'te kabulünden sonra, YNK ve KDP'nin liderleri, Suriye'deki Kürt siyasal hareketliliğini olumsuz karşılamayacaklarını belli ettiler (Gambill 2004: 4).

70. Yazarın 2005 ve 2007 yıllarında Suriye, Irak Kürdistanı ve Avrupa'daki Kürtlerle görüşmeleri.

71. Yazarın 13 Mart 2004'teki gösteriye katılanlardan biri ile görüşmesi. Qamişlo, Mart 2007.

72. Yazarın Mihemed Hemo ile görüşmesi. Erbil, Eylül 2006.

73. Qamişlo ayaklanması sırasında üzerinde "İşgal sona erinceye kadar İntifada" yazalı pankartlar görüldüğü bildiriliyor. *The Daily Star*, 6 Mayıs 2005.

74. Tersine, bazı grupların eylem dağarları yapısal koşulların evriminden uzun zaman habersiz kalabilir; bu da aynı zamanda her grubun kendi zamansallığı olduğunu ve değişime yatkınlık ve direnç derecelerinin gruptan gruba değiştiğini gösteriyor (Filleiule ve Bennani-Chraïbi 2003: 73).

75. Ne var ki Suriye'de gençlerin ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturduğunu hatırlatmak gerekir. Dahası, Birleşmiş Milletler istatistiklerine göre Suriye nüfusunun yüzde 60'ı 19 yaşın altındaydı (United Nations 2004).

76. 2004-2007 yılları arasında reşit olmayan 46 kişi Mart 2004 ayaklanmaları dolayısıyla yargılanmıştır.

77. Genç Kürtlerin Mart 2004 eylemlerine katılımı, "Şam Baharı"na katılan genç Arapların karşılaştığı ket vurmalarla zıtlık gösteriyor. Yazarın Suriyeli kültür eylemcisi Hasan Abbas ile görüşmesi. Washington, Kasım 2005.

78. Yazarın Yekîti yetkilileri ile görüşmeleri; "yayımlanmamak üzere" yapılan açıklamalar.

79. Halep'te genç Kürtlerin polisle çatışmaları 2004-2006 yılları arasında düzenli olarak görülüyor ve özellikle Kürt mahallesi Eşrefiye'de belli bir toplumsal gerilim yaratıyordu. 2007 yılının başında, üçü reşit olmayan 12 genç, 2005 yılında güvenlik güçlerine molotofkokteyli atıkları suçlamasıyla iki buçuk yıl hapse mahkûm olmuştur. AFP, 4 Şubat 2007.

80. Kürt-Arap işbirliği 2005 yılında, Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Haklarının Savunulması İçin Ulusal Koordinasyon Komitesi ve Sivil Toplumunu Canlandırma Komitesi'nin kurulmasını da kapsayan bir dizi girişimle devam etti.

81. Bildirinin İngilizce versiyonuna çevrimiçi erişim için bkz. <http://faculty-staff.ou.edu/L/Joshua.M.Landis-1/syriablog/>.

82. Lübnan TV kanalı *el-Mustakbe'*deki demeçler. Kürt amude.com sitesinde yeniden yayınlanmıştır (erişim tarihi 2 Eylül 2006).

83. Enver el-Bunni ve Kemal el-Lebavani gibi bazı muhalefet liderleri federalizm fikrine az çok açık olduklarını dile getirmiştir. Enver el-Bunni, 300 Suriyeli ve Lübnanlı aydınla beraber Beyrut-Şam Bildirisi'ni imzalaması üzerine tutuklandı. Metinde Suriye'nin Lübnan'la ilişkilerinin ilk elde her iki ülkede büyükelçilikler kurulması ve iki ülke arasındaki sınırın belirginleştirilmesi yoluyla geliştirilmesi talep ediliyordu.

84. Yazarın Berlin'de Yekîti temsilcisi Huseyn Mihemed ile görüşmesi, Nisan 2007.

85. Loe Pace'in Enver el-Bunni ile görüşmesi, Syria Comment, 7 Ağustos 2005.

86. 1958 yılında Irak Anayasası ilk kez Kürt "ulusal hakları"ni tanıdı.

87. Yazarın, Yekîti siyasi komitesi üyesi ve avukat Faysal Bedr ile görüşmesi. Berlin, Nisan 2007.

88. 2004 ile 2006 yılları arasında Cezire'de akademik alan çalışması yapan Seda Altuğ. Yazara Ağustos 2007 tarihli e-posta iletisi.

89. Loe Pace'in Enver el-Bunni ile görüşmesi, Syria Comment, 7 Ağustos 2005.

90. Yani Arap Sosyalist Birliği, Suriye Komünist Partisi (Riyad et-Türk), Devrimci İşçi Partisi, Arap Sosyalist Hareketi ve Demokrat Sosyalist Arap Baas Partisi.

91. Bkz. Şeyh Maşûq Xeznewî'nin Norveç'te sürgünde olan oğlu Şeyh Mürşid Xeznewî ile görüşme, khaznawi.com (erişim tarihi 21 Şubat 2007).

92. Konferansın yardımcı organizatörü Ciwan Semo. Yazara e-posta, Ağustos 2007.

93. Sonuç kararının tam metni için bkz. KurdishMedia.com (erişim tarihi 20 Mart 2006).

94. Seçilen kişilerin ve KNA-S'ta temsil edilen siyasi partilerin tam listesi için bkz. amude.com (erişim tarihi 30 Mayıs 2006).

95. KNA-S organları başkanlık (başkan altı ayda bir değişir), yürütme komitesi (başkan ile iki başkan yardımcısı) ve çeşitli çalışma komisyonlarından (içişleri, medya, mali konular, projeler...) oluşur.

96. Yazarın, KNA-S Başkanı ve Ezidi cemaati temsilcisi Cengizhan Haso ile görüşmesi. Berlin, Nisan 2007.

97. Kongreye katılanlar beş (dört siyasi parti temsilcisi ile bir bağımsız) üyeden oluşan geçici bir komite oluşturdu. Eylül 2007'de Avrupa'da, komiteyi 11 üyeye çıkartmak, beraber bir program hazırlamak ve Avrupa'da merkezi ofis açmak için tekrar bir araya gelmeye karar verdiler. Kongrenin düzenleyicilerinden Alan Amuni ile telefon görüşmesi, Mart 2007.

98. Yazarın Yekîtî Merkez Komitesi'nden Faysal Bedr, Yekîtî Berlin Temsilcisi Huseyn Mihemed, Kürt İlerici Partisi temsilcisi Said Abdulmecid ve Berlin-Brandenburg Suriye Kürtleri Birliği Başkanı Beha Muhammed'le görüşmesi, Berlin, Nisan 2007.

99. Yazarın Avrupa ve Suriye'deki Kürtlerle görüşmeleri.

100. *Syria Times*, 12 Haziran 2005.

101. Devletin bölgeyle ilgili diğer yatırım sözlerini tutmamasının yanı sıra Kürt partileri bu sulama projelerinin Yukarı Cezire'de yeni zorla Araplaştırma önlemlerini beraberinde getireceğinden korkuyordu. Altı Kürt partisi, daha Temmuz 2007'de, Tarım Bakanlığı'nın 100 Arap ailesinin Kürt ülkesinin canevine, Dêrik bölgesine yerleşmesine izin veren 12/16/MZ sayılı, 3 Mart 2007 tarihli kararnameyi kınamıştı. Bkz. efrin.net adresindeki protesto bildirisi (erişim tarihi 6 Temmuz 2007).

102. Reuters, 3 Temmuz 2004.

103. *The Syria Report*, 16 Haziran 2005.

104. Yazarın Qamişlo'da bir Kürt editörle görüşmesi, Mart 2007.

105. Reuters, 2 Temmuz 2007.

106. Ne var ki, özellikle Halep ilinde bazı kısıtlamaların sürdüğü görülüyordu. Nitekim 2007'de Newroz kutlamalarını kısıtlamak amacıyla, zurna ve def satışı ve bulundurulması resmi kararnameyle yasaklanacaktı. Yazarın Efrîn'de bir aile ile yaptığı görüşme, Mart 2007.

107. Mesela, Kürt Demokratik Birlik Partisi Sekreteri Mihyêdîn Şêx Alî 20 Aralık 2006'da Halep'te tutuklandı. İki ay sonra serbest bırakıldı.

108. Yekîtî'nin 10 Aralık 2006'da Uluslararası İnsan Hakları Günü

dolayısıyla düzenlediği toplantıya güvenlik güçleri müdahale etti ve toplantı polisle göstericiler arasında çıkan çatışmalarla son buldu. amude.com (erişim tarihi 10 Aralık 2006).

109. Mesela Rakka'da yetkililer Kürtlerin 21 Mart 2007'de Newroz kutlamasına izin verdi. Ancak ertesi gün yerel yetkililer Kürt mahallelerindeki gecekonduların yıkılması için emir verdi.

110. amude.com sitesinin kurucusu Sîrwan Hec Hisên'e göre Mart 2004 eylemlerinde gençlerin yanında beklenmedik biçimde ortaya çıkan ikinci grubu kadınlar oluşturuyordu. Yazara e-posta, Haziran 2007.

111. Bu görüş Mürşid Xeznewî tarafından açık bir şekilde ifade edilmişti. "Şeyh'e suikast yapıldıktan sonra Kürt hareketlerini gönülden desteklemeye başladık." *The New York Times*, 2 Temmuz 2005.

112. 2004-2005 yılları arasında Qamişlo şehrindeki gösteriler ve yürüyüşler 10-20 bin kişiyi bir araya getiriyordu, 2007'deyse Mart 2004 "şehitlerini" anma eylemleri 2-3 bin katılımcıyı harekete geçirdi.

113. Yazarın Cezire'deki Kürtlerle görüşmeleri. Şubat-Mart 2007. Julie Gauthier 2007 yazında Suriye'de yaptığı son alan çalışması sırasında Efrîn bölgesinde aynı eğilimi saptamıştır. Bundan dolayı, bazı eski PKK militanları, "şaibeli" işlerini sürdürmek için yerel *muhaberat*'la ilişki kurmuş, hatta bazen Baas militanlarına dönüşmüşlerdi. Julie Gauthier ile telefon görüşmesi, Ağustos 2007.

SONUÇ

Suriye'deki Kürt muhalefet hareketinin geç gelişmesi, basitleştirici bir akıl yürütmeyele çatışma olmamasına, grup dayanışmasının (*asabiye*) gücüne ya da etnik Kürt kimliğinin dil gibi önemli özelliklerine halkın güçlü bir bağlılığının olmayışına dayandırılarak açıklanamaz. İran, Irak ve Türkiye'deki etkin Kürt hareketleri de, kendine "Kürtler" diyen farklı grupların bir ayaklanmayı koordine etmesi olasılığını zayıflatan etnisite-altı gruplaşmalarla kalbura çevrilmiştir. Suriye'nin aksine, Kürt nüfusunun büyük bir bölümünün dilsel olarak asimile edilmiş olduğu Türkiye'de, devlete karşı şiddet içeren sürekli bir muhalif hareket potansiyeli olduğunu gördük. Bundan dolayı, siyasi alanda etnik kimliğin eylemliliğe dönüştürülmesinde etkisi olan, siyasi mekânı, her bir grubun görece gücünü, diğer etnik gruplarla kültürel teması ve grup seçkinlerinin rolünü de kapsayan farklı değişkenlerin ve birbiriyle bağıntılı etmenlerin gözlem ve tarihi doğrulama yoluyla belirlenmesi önemlidir.

Fransa mandater güç olarak Doğu Akdeniz bölgesindeki toprakları ele geçirmeye odaklandığında, Kürt nüfus Türkiye sınırı boyunca, her biri dar bir alanı kaplayan üç ayrı bölgede bulunuyordu. Günümüz Suriye'sinin ortaya çıkışına kadar, düşünüp taşınmadan ifade edildiğinde, referans noktası etnisite ya da dille değil, bağıntısal olarak tanımlanan "dayanışma grupları"yla ilişkiliydi. Bu da coğrafi kökene (vadi, köy, mahalle), aile, aşiret veya mezhep kökenine (Ezidiler) bağlı olabilirdi. Örneğin, Hama ve Şam'daki "Kürtler", dilsel aidiyetlerinden değil, kökenleri (Hama'da Berazî konfederasyonu) ya da (Şam

Kürtleri açısından askeri) işlevlerinden dolayı Kürt olarak tanınıyordu. Kürt olmayan “komşular”ının da, Cezire’deki kentli Hıristiyanlar, Şam, Halep ya da Hama’daki kentli Araplar ve Cezire’deki göçebe Araplar gibi farklı farklı kökenleri vardı.

Dille ve kan bağıyla tanımlanan Kürt etnisitesinin politikleşmesi, Türkiye’den Kürt kökenli aşiret liderleri ve aydınların Doğu Akdeniz bölgesi topraklarına yerleşmesinden sonra, 1920’lerde ortaya çıktı (1. Bölüm). Suriye ve Lübnan’daki Fransız mandası, “etnikleştirici aydınlar”a (Smith 1981: 108) siyasi ve kültürel gündemlerini sürdürebilmeleri için en uygun sosyopolitik şartları sunuyordu; bu gündemin en anlamlı maddesi Kürt milliyetçi öğretisinin Kurmancî lehçesinde sağlamlaştırılmasıydı. Kürt aydınlarının başlıca amacı, Arapça konuşulan bir çevrede Kürtçeyi korumaktı. Bu “ayrışma hareketi” (Horowitz 1985: 72-3) “Suriye vatandaşları”nı bölme teşebbüsü olarak algılandığı için, Suriye’nin milliyetçi yöneticilerinin hoşuna gitmedi. Kürtçe, sonuç olarak Kürt eylemciler ve Ulusal Blok tarafından siyasallaştırıldı.

19. yüzyılda bir kültürel yeniden doğuş hareketi olarak gelişen Arapçılık, iki dünya savaşı arasında Fransız manda yönetimi ile karşı karşıya gelen yerel direnişi yönlendirecek yeni bir siyasal bakış açısı olarak sunuluyordu. Fransızların Suriye topraklarını etnik ve dini farklılıklar temelinde bölme politikası, Arap ve Sünni nüfus kümelerinin ve kentlerin çoğunluğuyla özdeşleşen Suriye milliyetçi hareketinin güçlenmesine yarıyordu. Suriye kırsal alanının çeperinde, manda yönetimi tarafından desteği alınan aşiret reisleri ve toprak sahiplerinin etkisi altında yaşayan Kürtler, gittikçe Arap “ulus”una yabancı unsurlar olarak algılanır oldu.

Dahası, mandanın başlangıcında, Suriyeli siyasi seçkinlerden bazıları politik toplumla ilişkiye dayalı / ulusal bir yurttaşlık görüşünü savunurken, diğerleri gitgide tüm demokratik

modellere mesafe alarak “organizmacı” bir ulus kavramına yöneliyordu (2. Bölüm). Suriyeli aydınlar ve giderek genç devlet görevlileri açısından, emperyalizmin reddi “Batı” demokrasisinin de reddiyle bir aradaydı.

1946-1957 yılları arasında, Suriye'deki Kürt milliyetçi hareketi Ortadoğu'nun diğer bölgelerindekilerle aynı evrimi takip etti, yani hareket edemez hale geldi. Suriye devleti sonunda Kürt anklavlarını iktisadi, kültürel ve aynı zamanda siyasi olarak bünyesine katmayı başarmıştı. Ne var ki Kürt milliyetçi hareketinin 1957'de Suriye Kürdistan Demokrat Partisi (PDKS) çevresinde tekrar yapılandırılmasını mümkün kılan, yaşlıların yetiştirdiği gizli gençlik gruplarının ve küçük edebiyat çevrelerinin varlığını koruması oldu. O sıralarda, Arap olmayanlara karşı gitgide daha saldırganlaşarak gelişen Suriye milliyetçiliği ile karşı karşıyaydılar. Kürt milliyetçilerinin yaşlı ve genç kuşakları arasındaki ittifaktan ve Irak'taki olaylardan, özellikle Kürt ulusunu Irak devletinin tanımına dahil etmek üzere Abdulkerim Kasım ile Mustafa Barzani arasında varılan anlaşmadan güç alarak, PDKS 1958-1961 yılları arasında etnik kimlik konusu çevresinde çok sayıda Kürdü seferber etmeyi başardı.

Siyasi tartışmalarda ideolojik üstünlük sağlama çabasının yanı sıra, 1950'ler ve 1960'larda Ortadoğu'da gerçekleşen siyasi yeniden yapılanmalar, eski ve yeni *asabiye*'nin iktidarını güçlendiriyordu. Birtakım *asabiye*'ler akademisyenlerce aşiret oligarşileri, etnik gruplar ya da cemaatler diye adlandırılıyordu (3. Bölüm). Suriye'de Alevi *asabiye*'sinden küçük bir subay grubu, iktidarı istikrarlı bir şekilde elde tutmaktaydı. Kendi iktidarının sosyal tabanını belirsizleştirmek için, amirane bir tavırla dayattığı Suriye milliyetçiliği, pan-Arapçılık ve sosyalizmin ideolojik zeminlerini, baskı ve şiddete başvurmaktan da hiç çekinmeden kullanıyordu. Baas partisi içindeki mücadeleler ve bunların sonucu olarak Suriye'de iktidarın kırılğanlığı, 1963'te hütün ülkede yürürlüğe giren olağanüstü hale rağmen,

Kürt hareketine belli bir siyasi direniş başlatma imkânı verebilirdi. Ne var ki Kürt hareketinin liderleri 1960 yılında hapse atıldı, 1965'ten sonraysa PDKS, harekete geçirme kabiliyetini zayıflatan ilk iç ayrışmalarını yaşadı.

Buna rağmen, kırdan Suriye'nin büyük şehirlerine doğru 1960'larda başlayan göç, kentli aydınların da alt sosyal sınıfların da Şam ve Halep'teki eski Kürt toplulukları içindeki ağırlığını artırdı. Aslında, insanların kırsal ve kentsel alanlar arasında gidip gelmesi, Kürt partilerinin hem şehirlerde hem de kırsal alanda var olmasına olanak sağlıyordu. Sınır aşırı aşiretler de Mustafa Barzani'nin Irak'ta 1961 yılında başlattığı ayaklanmayı desteklemek için üyelerini yolladı (4. Bölüm). Aşiret üyelerinin Irak'taki çatışmaya dahil olmaları daha çok "grup dayanışması" mantığıyla gösterilen bir tepki olsa da, Irak ve Suriye'deki Kürt direnişleri arasında tarihten gelen bir soy bağı kurulmasını kolaylaştırıyordu.

Suriye Kürtlerinin komşu ülkelerdeki gerilla hareketlerinin saflarına katılması PKK ile ilişkili olarak özel bir şekil aldı. Bu olgunun yoğunluğunu tek başına *asabiye*'ye odaklanan bir çözümlenmeye dayanarak açıklamak zordur. Alan çalışmaları birçok etmenin buna katkısı olduğunu göstermiştir. Bunlar arasında bir ulusal dayanışma duygusu, yaşlıların sosyal kontrolden uzaklaşmak, kadınlar için ataerkillikten kurtulmak, bireysel çıkarlar (maddi ve simgesel kaynaklara erişim) ve silahlı mücadeleyi savunan bir hareketin "fazla ılımlı" kabul edilen Suriye Kürt partileri karşısında kazandığı çekicilik vardır.

PKK'nin Suriye'deki başarısı kısmen Hafız el-Esad rejiminin işbirliğine de bağlıdır (5. Bölüm). PKK, Şam yönetiminin mali desteği sayesinde birçok maddi kaynağa sahipti. Bu diğer partiler için geçerli değildi. PKK aynı zamanda, PDKS dışındaki küçük örgütlerin sahip olamadığı simgesel kaynaklara da erişebiliyordu.

Her Şeye karşın Suriye'deki "Irak" ve "Türkiye" Kürt partilerinin faaliyetlerinin, Suriye'deki Kürtler için önemli yansımaları oldu. Baas rejiminin ilk yirmi yılında Kürtler bir "takiye" stratejisini benimsemiŐken, 1984'ten sonra günden güne daha çok sayıda Kürt, etnik kimliğinin farklı özelliklerine bağlılığını ağığa vuruyordu. Araplaşmış Kürtler, özgün etnik kimliklerini yerel ve aşirete ait kökenlerini canlandırıp yeniden yorumlayarak ve "ulusal" Őenliklere katılarak ifade edebiliyordu. Sünni Kürtler tarafından tarihsel olarak kenara itilen Ezidiler, PKK tarafından Kürtlerin "özgün" dini olarak desteklenen dinleri sayesinde, kendilerini gerçek Kürt değerlerinin bekçisi ilan edebiliyordu. PKK ile Suriye'nin kuzeyindeki bazı tarikatlar arasındaki işbirliği, tasavvufu bir bakıma Kürtler arasındaki bir İslam mezhebine dönüŐtürerek bir çeşit Kürt-tasavvuf sentezini mümkün kıldı. Aynı zamanda, sınıf mücadelesiyle ulusal özgürlük mücadelesi arasında bağ kurulmasını savunan PKK'nin sol söylemi, alt sınıflardan üyeleri saflarına çekti.

"Bekleme halindeki yapılar"a dönüşmüş birtakım aydın çevreleri yeniden harekete geçerek Kürtçenin canlanmasına güçlü bir ivme kazandırıyor. Suriye Kürt partileri de bu değişimler sayesinde yeniden canlılık kazanıyordu. Suriye'deki Kürt bölgeleri için siyasi özerklik talebi, böylece, 1990'ların sonunda bazı Kürt partilerinin gündeminde yer aldı. Son olarak, "ulusal sorun"un Filistin İntifada'sı ve 1991'den itibaren Irak'taki Kürt özerkliği ile Ortadoğu'da, ayrıca Balkanlar ve Orta Asya gibi başka bölgelerde yeniden gündeme gelmesi, Suriye Kürtlerinin kimlik konusundaki eylemliliğinin daha "evrensel" görünmesi sonucunu getirdi.

Alt-siyaset düzeyinde (gizli dil kursları, muhalif anılar, folklorun yaŐarkalması ve yeniden icadı vb.) yer alan direniş, rejim için hiçbir Şekilde tehdit değildir. Ne var ki James C. Scott'un belirttiği gibi, egemen seçkinler ve tabi kıldıkları, her iki tarafın da birbirinin zayıflıklarını arayarak böyle küçük avantajlardan

faydalanmaya çalıştığı bir ilişki kalıbına kendilerini bağlamıştır (Scott 1990: 184). Örneğin, 1980'lerde yönetim, Newroz bayramının Kürtler arasında gördüğü rağbeti, bu günü bir ulusal bayrama dönüştürüp resmi Suriye takvimine dahil ederek gizliyordu.

Kürt kimliğinin etnikleşmesi süreci, Hafız el-Esad'ın ölümüyle beraber Beşar el-Esad'ın 2000-2001 yıllarındaki açılım hamleleri ve bir Suriye muhalefetinin ortaya çıkışıyla birleşti. Bu aşamada, daha önce marjinal olan bir Suriye Kürt partisi, Yekîti (Kürt), Kürtlerin şikâyetlerini kamu alanına getirmeyi seçti (6. Bölüm). Suriye'de Kürt sorununun yeni "görünürlük" dönemi Mart 2004'te, Kürt anklavlarında meydana gelen ayaklanmaları takiben teyit edilmiş oldu. Çağdaş Suriye'de Kürt meselesi ilk olarak 2004-2005 yıllarında, Beşar el-Esad rejiminin açılımları ve Suriye muhalefeti sayesinde, siyasi tartışmaların merkezinde yer alıyordu.

Ne var ki Kürt muhalefeti gücünü hızla kaybetti. Partizan çizgilerle bölünüveren harekete önderlik rolünü üstlenecek bir lider ya da siyasi parti çıkmadı. Bütün bunlardan yola çıkarak, hareketin 2004 öncesindeki mevcut duruma döndüğü varsayılabilir mi? Suriye'deki Kürt nüfus kümelerinin gelecekteki evrimini tahmin etmeye çalışmaktansa bazen birbiriyle çelişmekle birlikte açıklayıcı olan birkaç eğilimi incelemek daha yerinde olur. Kürt hareketi, Suriye rejimine karşı koymak için ortak stratejiler geliştirmeyi amaçlayan çeşitli girişimlere rağmen, kuşkusuz, hâlâ son derece hölünmüş durumdadır. Ancak, etkin bir sivil toplumun olmadığı koşullarda, Kürt partileri çeşitli Kürt anklavlarında kültürel çerçeveleme rolünü yerine getiriyor. Bu rol Kürt partilerine rejim, yerel güvenlik güçleri ve Kürt nüfus kümeleri arasında tartışılmaz arabulucular olarak hareket etme olanağı sağlıyor. Rejim ile Kürt partileri arasındaki ilişki açıkça rejimin lehine olsa da, rejimin bazı üyeleri, 2004'ten itibaren, Kürtlerin protesto kapasitesinin farkına var-

dı, öyle ki Kürt hareketi kendi nüfusu içinde belli bir meşruiyet iddiasında bulunabiliyor.

Bunun yanında, Kürt partilerinin kendi önderlik ettikleri protestoları yatıştırması, Kürt hareketiyle rejim arasında yeni bir dengenin başlangıcı oldu. Kürt partileri, Kürt etnik kimliğinin açıkça dışavurulacağı bir protesto alanı oluşturmak için belli bir hareket serbestliği kazandı. Rejim ise, devletin seçici geri çekilmesini onaylamış gözüküyor. Beşar el-Esad, Suriye ekonomisinin bir bölümünün özelleştirilmesini destekleyerek, gitgide kişiselleşen bir iktidar oluşturarak ve bir resmi İslam'ı teşvik ederek rejimin kurucu ilkelerine, sosyalizm ve Arap milliyetçiliğine ihanet ettikten sonra, kültürel ve simgesel bir Kürt mekânının güçlendirilmesine tahammül göstermeye en azından şimdilik hazır görünüyor. Aynı bir etnik kimlikle özdeşleşen Kürt kesimlerinin bir "asimilasyon" stratejisine geri dönmesi kısa vadede muhtemel görünmüyor. 1980'lerde başlayan ve 2004-2005 yıllarındaki kitle eylemliliği sırasında pekişen (yeniden) etnikleşme sürecinden kendini şu ana kadar uzak tutmuş olan Kürt nüfus kümelerinin, var olan diğer kültürel mekânlarla paralel olan, fakat onlardan tamamen özerk olmayan bu kültürel mekânın bilincinde olup olmayacağını ise zaman gösterecektir.

Bu yeni denklemin, nüfusun 2004 ayaklanması sırasında radikalleşen kesimlerini tatmin edip edemeyeceğini bilmek için de daha çok erken. Bugünün genç "isyancı"larının genellikle geleceğin siyasi partilerinin iyi vatandaşları olduğu doğrudur. Gelgelelim, bazı unsurlar, Kürt gençliğinin bir kesiminin Suriye'de yeniden "barışçıl mücadele"ye katılmaya artık hiç de teşne olmadığını gösteriyor. Bu anlamda ve bir hipotez olmak üzere, Irak Kürtlerinin özerk yönetim deneyimiyle ve Amerikan yönetiminin "ezilen halklar"ı kurtarma vaatleriyle yüreklendirilen bir umut rejimine, aynı zamanda Suriye rejiminin kendini dönüştürme, Kürt partilerinin de alternatif sunma ye-

teneğinden yoksun oluşunun güçlendirdiği bir umutsuzluk rejimine tabi olarak hareket eden radikalleşmiş genç Kürtlerden oluşan küçük bir fraksiyonun kendilerini “acı ve esaret”in son kuşağı olarak ortaya koymak için bu gerilime şiddet araçlarını kullanarak tepki vermesini bekleyebiliriz.

Şehirlerde şiddet eylemlerinin 2004-2007 yılları arasında rutinleşmesi ve genç Suriyeli Kürtlerin Irak Kürdistan’ındaki Kandil Dağı’nda¹ PKK gerillalarının saflarına katılması, bu hipotezi doğrular görünüyor. PYD’ye (eski PKK) gelince, rejimle çatışmayı destekleyen partizanlar ve Şam yönetimiyle yeni bir stratejik ittifakı savunanlar arasındaki mücadele, Kandil Dağı’nda üslenmiş olan Halk Savunma Güçleri’nin (HPG) başına Dr. Bahoz’un (Fehman Hüseyin) atanmasından sonra Ocak 2007’de ikinci tarafın zaferiyle sona erdi. Bu çatışma, en genç ve en radikal kesimin Şam rejimine karşı şiddet eylemleri gerçekleştirmek amacıyla, Suriye’de rakip bir grup oluşturmak için kopmasıyla sonuçlanabilirdi (Brandon 2007: 4-6). Suriye rejimine karşı bu yeni eylem çizgisi gerçekleşecek olsa, Kürt meselesine daha büyük bir “görünürlük” sağlar, fakat aynı zamanda daha sıkıntılı olasılıklara yol açardı.

Son olarak, Suriye’deki Kürt meselesi Ortadoğu’daki Kürt alanının gergin şartlarında evrimleşmektedir. Türkiye ve İran, sınırları içindeki silahlı Kürt mücadelesinde bir yükselişe karşı karşıyadır. Aynı zamanda, Ankara da Tahran da bölgede, özellikle Irak’ta, (zaman zaman istikrar bozucu da olsa) önemli bir rol oynama özlemi duyuyor. Bundan dolayı, Türkiye hükümetinin PKK’yi bölgeden temizlemek için Irak Kürdistan’ına müdahale tehditleri 2007 sonbaharında ciddi bir diplomatik kriz yarattı. İran ve Suriye, Ortadoğu’da Kürt milliyetçi hareketinin 1991’den itibaren elinde tuttuğu en önemli kazanımı tehdit eden böyle bir müdahaleyle ilgili olarak belirsiz açıklamalar yaptı: Bu kazanım, siyasi, bölgesel ve simgesel bir atıf noktası olarak Irak Kürdistan’ının varlığıdır. 2 Kasım 2007’de

böyle bir askeri müdahaleye karşı protestonun göstergesi olarak Suriye'nin kuzeyinde gerçekleşen, Qamişlo'da bir ölü ve Kobanê'de 10 tutuklamayla sonuçlanan gösteriler, Kürt muhalefetine yeni bir fasıl açılmasının kırılğan Suriye dengesi için ağır ve öngörülmez sonuçları olabileceğini Şam yönetimine hatırlatan bir uyarı olmuştur.

NOTLAR

1. Avrupa'da sürgünde olan Kürt sinemacı Mano Xelîl, Irak Kürdistan'ı kamplarındaki PKK gerillaları hakkında bir film yaptı: "David der Tolhildan" (2007). Xelîl'e göre Suriye Kürtleri 1980'ler ve 1990'lardakilerle aynı sebeplerden ötürü, yani Kürdistan'ın (Suriye'nin kuzeyindeki Kürt bölgeleri de dahil) bağımsızlığı uğruna savaşmak için, PKK saflarına katılmaya devam etmektedir. Yazarın Mano Xelîl ile Bern'de, Mart 2007'de yaptığı görüşme. Aynı şekilde, James Brandon'a göre PKK'nin Kandil Dağı'nda konuşlanmış dört bin gerillasının yüzde 20'si Suriye kökenlidir. (Brandon 2007: 4).

EK

Yayıncının Notu: Türkçe baskı tarihinde değişen parti ve başkan adları dipnotlarda belirtilmiştir.

Suriye'de Kürt Siyasi Partileri

1 Partiya Yekîtî ya Demokrat a Kurd li Sûriyê (PYDKS)

Hizb el-Vahde ed-Dimokrati el-Kurdi fi Suriye

Suriye Kürt Demokratik Birlik Partisi

Başkan: İsmail Emo¹

2 Partiya Demokrat a Pêşverû Kurdî li Sûriyê (PDPKS)

Hizb ed-Dimokrati et-Takaddumi el-Kurdi fi Suriye

Suriye Kürt İlerici Demokrat Partisi

Başkan: Hemîdê Hecî Derwêş

3 Partiya Yekîti ya Kurd li Sûriyê (PYKS)

Hizb el-Vahde el-Kurdi fi Suriye

Suriye Kürt Birlik Partisi

Başkan: Fûad Elîko²

4 Partiya Azadî ya Kurdî li Sûriyê (PAK)

Hizb el-Hurriye el-Kurdi fi Suriye

Suriye Kürt Özgürlük Partisi

Başkan: Hayreddin Murad³

1 Mihyêdîn Şêx Alî

2 İbrahim Biro

3 Mistefa Oso

5 Partiya Demokrat a Kurdî li Sûriyê (PDKS)

Hizb ed-Dimokrati el-Kurdi fi Suriye

Suriye Kürt Demokrat Partisi

Başkan: Dr. Ebdilhekîm Beşar

6 Partiya Demokrat a Kurdî li Sûriyê (PDKS / el-Partî)

Hizb ed-Dimokrati el-Kurdi fi Suriye

Suriye Kürt Demokrat Partisi

Başkan: Nesredîn İbrahîm

7 Partiya Çep a Kurdî li Sûriyê (PÇKS)

Hizb el-Yesari el-Kurdi fi Suriye

Suriye Kürt Sol Partisi

Başkan: Mihemed Mûsa Mihemed

8 Partiya Demokrat a Pêşverû ya Kurdî li Sûriyê (PDPKS)⁴

Hizb ed-Dimokrati et-Takaddumi el-Kurdi fi Suriye

Suriye Kürt İlerici Demokrat Partisi

Başkan: Ezîz Dawûd⁵

9 Partiya Welatparêz a Demokrat a Kurdî li Sûriyê

Hizb el-Vatani ed-Dimokrati el-Kurdi fi Suriye

Suriye Kürt Demokrat Vatansever Partisi

Başkan: Tahir Sadun Sifûk

10 Partiya Demokrat a Kurdî ya Surî (PDKS)

Hizb ed-Dimokrati el-Kurdi es-Suri

Suriye Kürt Demokrat Partisi

Başkan: Cemal Şêx Baqî

---

4 Partiya Wekhevî ya Demokrat a Kurdî li Sûriyê (Suriye Kürt Eşitlik Partisi)

5 Nisan 2013'te hayatını kaybetti.

11 Partiya Yekîtiya Demokrat (PYD)

Hizb el-İttihad ed-Dimokrati

Demokratik Birlik Partisi

Başkan: Fuad Omer⁶**12** Partiya Rêkeftina Demokrat a Kurdî ya Surî (eski PKK üyelerinin partisi)

Hizb el-Vifak ed-Dimokrati el-Kurdi es-Suri

Suriye Kürt Demokratik Uyum Partisi

Başkan: Fevzi Şingali

13 Şepêla Pêşerojê ya Kurdî li Sûriyê

Tayyar el-Mustakbel el-Kurdi fi Suriye

Suriye Kürt Gelecek Hareketi

Başkan: Mişel Temo⁷**İttifaklar****1** Hevbendiya Demoqrat a Kurdî li Sûriyê

Et-Tahaluf ed-Dimokrati el-Kurdi fi Suriye

1, 2, 6, 7. Partiler

2 Eniya Demoqrat a Kurdî li Sûriyê

El-Cebhe ed-Dimokrati el-Kurdiye fi Suriye

5, 8, 9. Partiler

3 Komîta Tensîqê ya Kurdî

Lecne et-Tensik el-Kurdiye

3, 4, 13. partiler

---

⁶ Salih Muslim ve Asya Abdullah⁷ 7 Ekim 2011'de Qamişlo'da öldürüldü.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Archives diplomatiques [Diplomatik Arşivler], Nantes, Fransa

Archives dominicaines [Dominiken Arşivleri], Paris

Colonial Office [Sömürgeler Bakanlığı], Londra

Foreign Office [Dışişleri Bakanlığı], Londra

Institut kurde de Paris [Paris Kürt Enstitüsü], Paris

Ministère des Affaires Etrangères [Dışişleri Bakanlığı], Paris

Service Historique de l'Armée de Terre [Kara Kuvvetleri Arşivi], Vincennes, Fransa

Gazete ve Dergiler

Ahbar eş-Şark

el-Hayat

Hawar (yeni baskı, derleyen Firat Cewerî, 2 cilt, Stockholm, Nûdem, 1998)

Le Monde

Roja Nû (yeni baskı, derleyen Jîna Nû, Uppsala, Jîna Nû, 1986)

Ronahî (yeni baskı, derleyen Jîna Nû, Uppsala, Jîna Nû, 1985)

Stêr

Şark el-Evsat

The Christian Science Monitor

The Daily Star

The Kurdish Globe

The New York Times

The Syria Report

Kitaplar ve Yayınlanmamış Metinler

Ababsa, M., C. Roussel ve M. al-Dbiyat (2007) "Le territoire syrien entre intégration nationale et métropolisation renforcée", B. Dupret, Z. Ghazzal, Y. Courbage ve M. al-Dbiyat (der.) *La Syrie au présent. Reflets d'une société*, Paris: Actes Sud.

Abboud, C. (2007) "Les quartiers informels de Damas: une ceinture de misère", B. Dupret, Z. Ghazzal, Y. Courbage ve M. al-Dbiyat (der.) *La Syrie au présent. Reflets d'une société*, Paris: Actes Sud.

Aflaq, M. [Mişel Eflak] (1977) *Choix des textes de la pensée du fondateur du parti Ba'ath. Unité-Liberté-Socialisme*, Madrid.

Albert, J.-P. (1998) "Du martyr à la star", P. Centlivres, D. Fabre ve F. Zonabend (der.) *La fabrique des héros*, Paris: Editions de la maison des sciences de l'homme.

Anderson, B. (1983) *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, New York: Verso [(1993) *Hayali Cemaatler; Milliyetçiliğin Kökeni ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları].

Badie, B. (1987) *Les deux Etats. Pouvoir et société en Occident et en terre d'Islam*, Paris: Fayard.

———(1995) *La fin des territoires. Essai sur le désordre international et sur l'utilité sociale du respect*, Paris: Fayard.

Badirkhan, C. (1973) *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Açık Mektup*, Nuri Dersimi (der.), yayın yeri belirtilmemiş [C. Ali Bedirxan (1978), *Türkiye Reiscumhuru Gazi M. Kemal Paşa Hazretlerine Açık Mektup (1933)*, İstanbul: Komal Yayınları; (2012) *Mustafa Kemal'e Mektup*, hazırlayan ve transkripsiyon Mithat Kutlar, İstanbul: Avesta Yayınları]

Balanche, F. (2006) *La région alaouite et le pouvoir syrien*, Paris: Karthala.

Barth, F. (der.) (1969) *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Differences*, Oslo: Universitetsforlaget [(2001) *Etnik Gruplar ve Sınırları: Kültürel Farklılığın Toplumsal Organizasyonu*, çev. Ayhan Kaya ve Seda Gürkan, İstanbul: Bağlam Yayınları].

Batatu, H. (1988) "Syria's Muslim Brethren", F. Halliday ve H. Alavi (der.) *State and Ideology in the Middle East and Pakistan*, New York: Monthly Review Press.

———(1999) *Syria's Peasantry, the Descendants of Its Lesser Rural Notables, and Their Politics*, Princeton: Princeton University Press.

Bennani-Chraïbi, M. ve O. Fillieule (der.) (2003) *Résistances et protestations dans les sociétés musulmanes*, Paris: Presses de Science Po.

Berman, B. ve J. Lonsdale (1992) *Unhappy Valley: Conflict in Kenya and Africa*, Londra: James Currey.

Bokova, L. (1990) *La confrontation franco-syrienne à l'époque du mandat, 1925-7*, Paris: L'Harmattan.

Bozarlan, H. (1997) *La question kurde. Etats et minorités au Moyen-Orient*, Paris: Presses de Sciences Po.

———(2003) "Pouvoir et violence dans l'Irak de Saddam Hussein", H. Dawod ve H. Bozarlan (der.) *La société irakienne. Communautés, pouvoirs et violences*, Paris: Karthala.

———(2004) *Violence in the Middle East. From Political Struggle to Self-Sacrifice*, Princeton: Markus Wiener Publishers.

———(2005a) "Persécution des Kurdes en Irak, Iran, Syrie et Turquie. Etude comparative", C. Kutschera (der.) *Le livre noir de Saddam Hussein*, Paris: Oh Editions.

———(2005b) *100 mots pour dire la Violence dans le Monde Musulman*, Paris: Maisonneuve & Larose.

Breuilly, J. (1993) *Nationalism and the State*, 2. basım, Manchester: Manchester University Press.

Bullock, J. ve A. Darwish (1993) *Water Wars*, Londra: Rowland.

Canfield, R. L. (1991) "Introduction: the Turko-Persian Tradition", R.L. Canfield (der.), *Turko-Persia in Historical Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press [(2005) *Akdeniz'den Hindistan'a Türk-İran Esintileri*, çev. Ömer Avcı, İstanbul, Kaknüs Yayınları].

Carré, O. (1996) *Le nationalisme arabe*, Paris: Payot.

Chabry, L. ve A. Chabry (1984) *Politique et minorités au Proche-*

Orient. Les raisons d'une explosion, Paris: Maisonneuve.

Chaliand, G. (1992) *Le malheur kurde*, Paris: Seuil.

Chatterjee, P. (1986) *Nationalist Thought and the Colonial World: A Deliberative Discourse?*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Christmann, A. (1998) "Islamic Scholar and Religious Leader: Shaikh Muhammad Sa'id Ramadan al-Buti", J. Cooper, R. L. Nettler ve M. Mahmoud (der.), *Islam and Modernity. Muslim Intellectuals Respond*, Londra ve New York: I.B. Tauris.

———(2007) "Les cheikhs syriens et l'Internet", B. Dupret, Z. Ghazzal, Y. Courbage ve M. al-Dbiyat (der.) *La Syrie au présent. Reflets d'une société*, Paris: Actes Sud.

Cigerxwîn (1995) *Jînenîgariya min*, Spanga: Apec [Cegerxwîn (2003) *Hayat Hikâyem*, çev. Gazi Fincan, İstanbul: Evrensel Basım Yayın].

Corm, G. (1989) *L'Europe et l'Orient de la balkanisation à la libanisation: histoire d'une modernité inaccomplie*, Paris: La Découverte.

Dawn, E. (1973) *From Ottomanism to Arabism*, Urbana: University of Illinois Press.

Dawod, H. (2006) "Ethnicity and Power: Some Reflections on Ethnic Definitions and Boundaries", F.A. Jabar ve H. Dawod (der.) *The Kurds. Nationalism and Politics*, Londra: Saqi Books.

Deutsch, K.W. (1962) *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*, Massachusetts: MIT Press.

Droz-Vincent, P. (2004) *Moyen-Orient: pouvoirs autoritaires, sociétés bloquées*, Paris: PUF.

Dupret, B., Z.Ghazzal, Y. Courbage ve M. al-Dbiyat (der.) (2007) *La Syrie au présent. Reflets d'une société*, Paris: Actes Sud.

Dupret-Schepens C. (2007) "Les populations syriennes sont-elles homogènes?", B. Dupret, Z. Ghazzal, Y. Courbage ve M. al-Dbiyat (der.) *La Syrie au présent. Reflets d'une société*, Paris: Actes Sud.

Edmonds, C.J. (1957) *Kurds, Turks and Arabs: Politics, Travel and Research in Northeastern Iraq, 1919-25*, Londra: Oxford University Press.

- Ehmed Namî, S. (2000) *Dîmenin ji dîroka wînda*, Stokholm: APEC.
- Ehteshami, A. ve R.A. Hinnebusch (1997) *Syria and Iran. Middle Powers in a Penetrated Regional System*, Londra ve New York: Routledge.
- Eickelman, D.F. (1981) *The Middle East. An Anthropological Approach*, Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Fillieule, O. (1993) *Sociologie de la protestation: les formes de l'action collective dans la France contemporaine*, Paris: L'Harmattan.
- (1997) *Stratégies de la rue. Les manifestations en France*, Paris: Presses de Sciences Po.
- Fillieule, O. ve M. Bennani-Chraïbi (2003) "Exit, voice, loyalty et bien d'autres choses encore...", M. Bennani-Chraïbi ve O. Fillieule (der.) *Résistances et protestations dans les sociétés musulmanes*, Paris: Presses de Sciences Po.
- Fliche, B. (2005) "De l'action réticulaire à la recherche du semblable, ou comment faire lien avec l'administration", G. Dorronsoro (der.) *La Turquie conteste. Mobilisations sociales et régime sécuritaire*, Paris: CNRS.
- Fournié, P. ve J.-L. Riccioli (1996) *La France et le Proche-Orient, 1916–46. Une chronique photographique de la présence française en Syrie et au Liban, en Palestine, au Hedjaz et en Cilicie*, Tournai: Casterman.
- Fuccaro, N. (2004) "Minorities and Ethnic Mobilisation: the Kurds in Northern Iraq and Syria", N. Méouchy ve P. Sluglett (der.) *Les mandats français et anglais dans une perspective comparative*, Leiden ve Londra: Brill.
- Geertz, C. (1973) *The Interpretation of Cultures*, Londra: Hutchinson [(2010) *Kültürlerin Yorumlanması*, çev. Hakan Gür, Ankara: Dost Kitabevi].
- Gellner, E. (1999) *Nations et nationalisme*; çev. Bénédicte Pineau, Paris: Payot [(1983) *Nations and Nationalism*, Ithaca: Cornell University Press; (2006) *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı ve Günay Göksu Özdoğan, İstanbul: Hil Yayın].
- Gelvin, J.L. (1998) *Divided Loyalties: Nationalism and Mass Politics*

in Syria at the Close of Empire, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

George, A. (2003) *Syria. Neither Bread nor Freedom*, Londra ve New York: Zed Books.

Gershoni, I. ve J.Jankowski, (1997) "Introduction", J. Jankowski ve I. Gershoni (der.) *Rethinking Nationalism in the Arab Middle East*, New York: Columbia University Press.

Ghazzal, Z., B. Dupret ve Y. Courbage (2007) "Introduction", B. Dupret, Z. Ghazzal, Y. Courbage ve M. al-Dbiyat (der.) *La Syrie au présent. Reflets d'une société*, Paris: Actes Sud.

Goffman, E. (1974) *Les rites d'interaction*, Paris: Ed. de Minuit [(1967) *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*, Garden City, N.Y.: Anchor Books].

Gurr, T.R. (1970) *Why Men Rebel?*, Princeton: Princeton University Press.

Hanna, A. (2007) "The Attitudes of the Syrian Communist Party and the Arab Socialist Party towards the Peasant Movement in Syria in the 1950s", G. D. Khoury ve N. Méouchy (der.) *Etats et sociétés en quête d'avenir (1945–2005): Dynamiques et enjeux*, Paris: Geuthner.

Hassanpour, A. [Emir Hasanpur] (1992) *Nationalism and Language in Kurdistan, 1918–85*, San Francisco: Mellen Research University Press [(2005)]. *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil*, çev. İbrahim Bingöl ve Cemil Gündoğan, İstanbul: Avesta Yayınları].

Haugen, E. (1983) "The Implementation of Corpus Planning: Theory and Practice", J.A. Fishman ve J. Cobarrubias (der.) *Progress in Language Planning. International Perspectives*, New York ve Amsterdam: Mouton Publishers.

Hinnebusch, R. A. (1995) "State, Civil Society, and Political Change in Syria", R. Norton (der.) *Civil Society in the Middle East*, cilt I, Leiden ve New York: Brill.

Hopwood, D. (1988) *Syria, 1945–86. Politics and Society*, Londra, Sydney ve Wellington: Unwin Hyman.

Horowitz, D. (1985) *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley ve Los

Angeles: University of California Press.

Hourani, A. (1947) *Minorities in the Arab World*, Londra: Oxford University Press.

———(1962) *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798–1939*, Oxford: Oxford University Press [(1994) *Çağdaş Arap Düşüncesi*, çev. Latif Boyacı ve Hüseyin Yılmaz, İstanbul: İnsan Yayınları].

———(1968) "Ottoman Reform and the Politics of Notables", W. R. Polk ve R. L. Chambers (der.) *Beginnings of Modernization in the Middle East. The Nineteenth Century*, Chicago Illinois: University of Chicago Press ["Osmanlı Reformu ve Eşraf Politikaları", *Ortadoğu'da Modernleşme*, çeviren belirtilmemiş, İstanbul: İnsan Yayınları].

Hroch, M. (1985) *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations*, Cambridge: Cambridge University Press. [(2011) *Avrupa'da Milli Uyanış (Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi)*, çev. Ayşe Özdemir, İstanbul: İletişim Yayınları].

Human Rights Watch [İnsan Hakları İzleme Örgütü] (1991) *Syria Unmasked*, New Haven: Yale University Press.

Jankowski, J. ve I. Gershoni (1997) *Rethinking Nationalism in the Arab Middle East*, New York: Columbia University Press.

Jemo, M. (1990) *Osman Sebrî, Apo. Analyse bio-bibliographique*, University of Sorbonne Nouvelle.

Karim, F. (1992) "La lutte armée entre le mythe et la réalié", H. Halkawt (der.) *Les Kurdes par-delà l'exode*, Paris: L'Harmattan.

Karpat, K. (1982) "Millets and Nationality: the Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era", B. Braude ve B. Lewis (der.) *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, c. I, New York ve Londra: Holmes & Meier Publishers.

———(1988) "The Ottoman Ethnic and Confessional Legacy in the Middle East", M. Esman ve I. Rabinovich (der.) *Ethnicity, Pluralism and the State in the Middle East*, New York ve Londra: Cornell University Press [(2004) *Orta Doğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet*, çev. Zafer

Avşar, İstanbul: Avesta Yayınları].

Kashani-Sabet, F. (1999) *Frontier Fictions. Shaping the Iranian Nation, 1804–1946*, Princeton: Princeton University Press.

Kazemi, F. (1980) *Poverty and Revolution in Iran. The Migrant Poor, Urban Marginality and Politics*, New York: New York University Press.

Kedourie, E. (1986) *Nationalism*, Londra, Melbourne ve Sydney: Hutchinson.

Khalaf, S. (1993) "Cheikhs, paysans et membres du parti Ba'th: changements politiques en Syrie du Nord", R. Bocco, R. Jaubert ve F. Métral (der.) *Steppes d'Arabie. Etats, pasteurs, agriculteurs et commerçants: le devenir des zones sèches*, Paris: PUF.

Khoury, G.D. ve N. Méouchy (der.) (2007) *Etats et sociétés en quête d'avenir (1945–2005): Dynamiques et enjeux*, Paris: Geuthner.

Khoury, P.S. (1983) *Urban Notables and Arab Nationalism. The Politics of Damascus 1860–1920*, Cambridge ve New York: Cambridge University Press.

———(1987) *Syria and the French Mandate. The Politics of Arab Nationalism, 1920–45*, Princeton: Princeton University Press.

———(1997) "The Paradoxical in Arab Nationalism: Interwar Syria Revisited", J. Jankowski ve I. Gershoni (der.) *Rethinking Nationalism in the Arab Middle East*, New York: Columbia University Press.

Kienle, E. (1990) *Ba'th versus Ba'th: The Conflict Between Syria and Iraq, 1968–89*, Londra: I.B. Tauris.

Klein, J. (2001) "En-gendering Nationalism: the *Woman Question* in Kurdish Nationalist Discourse of the Late Ottoman Period", M. Shahrzad (der.) *Women of a Non-state Nation: The Kurds*, Costa Mesa: Mazda [(2005) *Devletsiz Ulusun Kadınları: Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar*, çev. Fahriye Adsay, Ekin Uşaklı ve Sema Kılıç, İstanbul: Avesta Yayınları].

Kreyenbroek, P.G. ve Allison, C. (der.) (1996) *Kurdish Culture and Identity*, Londra ve New Jersey: Zed Books [(2003) *Kürt Kimliği ve Kültürü*, çev. Ümit Aydoğmuş, İstanbul: Avesta Yayınları].

Kutschera, C. (1979) *Le mouvement national kurde*, Paris:

Flammarion [(2001) *Kürt Ulusal Hareketi*, çev. Fikret Başkaya, İstanbul: Avesta Yayınları].

Landis, J. (1998) "Shishakli and the Druzes: Integration and Intransigence", T. Philipp ve B. Schäbler (der.) *The Syrian Land: Processes of Integration and Fragmentation*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Lapidus, I. M. (1990) "Tribes and State Formation in Islamic History", P.S. Khoury ve J. Kostiner (der.) *Tribes and State Formation in the Middle East*, Londra ve New York: I.B. Tauris.

Larzillière, P. (2004) *Etre jeune en Palestine*, Paris: Editions Balland.

Laurens, H. (2004) *L'Orient arabe. Arabisme et islamisme de 1798 à 1945*, Paris: Armand Colin.

Lawson, F.H. (2004) "The Northern Syrian Revolts of 1919–21 and the Sharifian Regime: Congruence or Conflict of Interests and Ideologies?", T. Philipp ve C. Schumann (der.) *From the Syrian Land to the States of Syria and Lebanon*, Beyrut: Orient-Institut der DMG.

Le Gac, D. (1991) *La Syrie du général Assad*, Brüksel: Editions Complexes.

Lescot, R. (1975) *Enquête sur les Yézidis de Syrie et du Djebel Sindjar*, Şam: Institut Français de Damas.

Lescot, R. ve C. Badirkhan [Bedirxan] (1991) *Grammaire kurde*, Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient.

Lichbach, M.I. ve A. S. Zuckerman (der.) (1997) *Comparative Politics: Rationality, Culture and Structure*, Cambridge: Cambridge University Press.

Longrigg, S. H. (1958) *Syria and Lebanon Under French Mandate*, Oxford: Oxford University Press.

Lynch, M. ve A. Perveen (2006) *Buried Alive. Stateless Kurds in Syria*, Washington: Refugees International.

McAdam, D., J.D. McCarthy ve M.N. Zald (der.) (1996) *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*, New York: Cambridge University Press.

McDowall, D. (1996) *A Modern History of the Kurds*, Londra ve New York: I.B. Tauris [(2004) *Modern Kürt Tarihi*, çev. Neşenur Domaniç, İstanbul, Doruk Yayınları].

———(1998) *The Kurds of Syria*, Londra: KHRP [Kürt İnsan Hakları Projesi].

Malmîsanij (2007) *The Past and the Present of Book Publishing in Kurdish Language in Turkey and Syria*, İstanbul: Vate [(2008) *Türkiye ve Suriye’de Kürtçe Kitap Yayımcılığının Dünü ve Bugünü*, İstanbul: Vate Yayınları].

Massicard, E. (2005a) *L’autre Turquie. Le mouvement aléviste et ses territoires*, Paris: PUF.

———(2005b) “Les mobilisations identitaires en Turquie après 1980: une libéralisation Ambiguë”, G. Dorronsoro (der.) *La Turquie conteste. Mobilisations sociales et régime sécuritaire*, Paris: CNRS.

Mela Ehmed, M. (2003) *Apo Osman Sebrî. Xebatkarê kurd ê mezin*, Berlin: Havîbûn.

Méouchy, N. (der.) (2002) *France et Liban 1918–46. Les ambiguïtés et les dynamiques de la relation mandataire*, Şam: Institut Français d’Etudes Arabes de Damas.

———(2004) “Rural Resistance and the Introduction of Modern Forms of Consciousness in the Syrian Countryside, 1918–26”, T. Philipp ve C. Schumann (der.) *From the Syrian Land to the States of Syria and Lebanon*, Beyrut: Orient-Insitut der DMG.

———(2007) “Comment interroger les mobilisations sociales de l’Orient arabe?”, G.D. Khoury ve N. Méouchy (der.) *Etats et sociétés en quête d’avenir (1945–2005): Dynamiques et enjeux*, Paris: Geuthner.

Méouchy, N. ve Sluglett, P. (der.) (2004) *Les mandats français et anglais dans une perspective comparative*, Leiden ve Londra: Brill.

Métral, J. (2004) “Robert Montagne et les études ethnographiques”, N. Méouchy ve P. Sluglett (der.) *Les mandats français et anglais dans une perspective comparative*, Leiden ve Londra: Brill.

Meyer, G. (1990) “Rural Development and Migration in Northeast Syria”, M. Salem- Murdock ve M.M. Horowitz (der.) *Anthropology*

and Development in North Africa and the Middle East, Boulder, San Francisco ve Londra: Westview Press.

Mizrahi, J.-D. (2003) *Genèse de l'Etat mandataire. Service des Renseignements et bandes armées en Syrie et au Liban dans les années 1920*, Paris: Publications de la Sorbonne.

Montgomery, H. (2005) *The Kurds of Syria. An Existence Denied*, Berlin: Europäisches Zentrum für Kurdische Studien [(2007) *Suriye Kürtleri: İnkâr Edilen Halk*, çev. Ümit Aydoğmuş, İstanbul: Avesta Yayınları].

More, C. (1984) *Les Kurdes aujourd'hui. Mouvement national et partis politiques*, Paris: L'Harmattan.

Müller, V. (1931) *En Syrie avec les Bédouins. Les tribus du désert*, Paris: Librairie Ernest Leroux.

Natali, D. (2005) *The Kurds and the State: Evolving National Identity in Iraq, Turkey, and Iran*, Syracuse: Syracuse University Press [(2009) *Kürtler ve Devlet (Irak, Türkiye ve İran'da Ulusal Kimliğin Gelişmesi)*, çev. İbrahim Bingöl, İstanbul: Avesta Yayınları].

Nazdar, M. (1978) "Les Kurdes en Syrie", G. Chaliand (der.) *Les Kurdes et le Kurdistan*, Paris: Maspero.

Nemir, F. (1992) "La politique kurde de la Syrie", H. Hakim (der.) *Les Kurdes par-delà l'exode*, Paris: L'Harmattan.

Northedge, F.S. (1986) *The League of Nations: Its Life and Times, 1920-46*, New York: Leicester University Press.

Norton, R. (1995) "Introduction", R. Norton (der.) *Civil Society in the Middle East*, cilt I, Leiden, New York ve Cologne: Brill.

Nouri Pacha, I. (1986) *La révolte de l'Agri Dagh*, Peresh (der.), Geneva: Editions kurdes [İhsan Nuri Paşa, *Ağrı Dağı İsyanı*, 1. baskı Viyana, Hev-Kom, 1986, 2. baskı İstanbul, Med, 1992].

Obershall, A. (1973) *Social Conflicts and Social Movements*, Englewood Cliffs: Prentice Hall.

Olson, R. (2005) *The Goat and the Butcher: Nationalism and State Formation in Kurdistan-Iraq Since the Iraqi War*, Costa Mesa: Mazda [(2008) *Kuzey Irak'ta Kürt Devleti Oluşumu ve Milliyetçilik (Koyun ve*

Kasap), çev. Muhittin Ataman, Ankara: Orion Kitabevi].

Owen, R. (1991) "Class and Class Politics in Iraq before 1958: the Colonial and Postcolonial State", R.A. Fernea ve L.W. Roger (der.) *The Iraqi Revolution of 1958. The Old Social Classes Revisited*, Londra ve New York: I.B. Tauris.

Perthes, V. (1995) *The Political Economy of Syria Under Asad*, Londra ve New York: I.B. Tauris.

———(2002) "La sécurité nationale et le développement de l'identité nationale en Syrie: de l'affrontement à la paix des braves?", A. Dieckhoff ve R. Kastoryano (der.) *Nationalismes en mutation en Méditerranée orientale*, Paris: CNRS.

———(2004) *Syria Under Bashar al-Asad: Modernisation and the Limits of Change*, Adelphi Paper no. 366, Oxford ve New York: Oxford University Press.

Picard, E. (1980) "La Syrie de 1946 à 1979", A. Raymond (der.) *La Syrie d'aujourd'hui*, Paris: CNRS.

———(der.) (1991) *La question kurde*, Brüksel: Complexes.

———(1993) "Arab Military in Politics: from Revolutionary Plot to Authoritarian State", A. Hourani, P.S. Khoury ve M.C. Wilson (der.) *The Modern Middle East. A Reader*, Londra ve New York: I.B. Tauris.

Pinto, P.G. (2004) "Performing *Baraka*: Sainthood and Power in Syrian Sufism", G. Stauth (der.) *On Archaeology of Sainthood and Local Spirituality in Islam: Past and Present Crossroads of Events and Ideas*, Bielefeld: Transcript Verlag.

———(2005) "Bodily Mediations: Self, Values and Experience in Syrian Sufism", J. Heiss (der.) *Veränderung und Stabilität. Normen und Werte in islamischen Gesellschaften*, Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

———(2007a) "Les Kurdes de Syrie", B. Dupret, Z. Ghazzal, Y. Courbage ve M. al-Dbiyat (der.) *La Syrie au présent. Reflets d'une société*, Paris: Actes Sud.

———(2007b) "Le soufisme en Syrie", B. Dupret, Z. Ghazzal, Y. Courbage ve M. al-Dbiyat (der.) *La Syrie au présent. Reflets d'une*

société, Paris: Actes Sud.

———(2008) "Sufism, Ethnicity and Religious Nationalism in Northern Syria", S. Hajo, C. Borck, E. Savelsberg ve B. Kemmerich (der.) *Syrien und die Kurden Vom Osmanischen Reich bis in die Gegenwart*, Münster: Unrast Verlag.

Planhol, X. (1993) *Les nations du prophète. Manuel de Géographie de politique musulmane*, Paris: Fayard.

Provence, M. (2005) *The Great Syrian Revolt and the Rise of Arab Nationalism*, Austin: University of Texas Press.

Randal, J.C. (1997) *After Such Knowledge, What Forgiveness. My Encounters with Kurdistan*, New York: Farrar, Straus ve Giroux [(2001) *Bunca Bilgiden Sonra Ne Bağışlaması?*, çev. Faysal Nerse, İstanbul: Avesta Yayınları].

Raymond, A. (1980) "La Syrie, du royaume arabe à l'indépendance (1914-46)", A. Raymond (der.) *La Syrie d'aujourd'hui*, Paris: CNRS.

Revel, J. (1996) *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience*, Paris: Gallimard/Seuil.

Robinson, R., J. Gallagher ve A. Denny (der.) (1981) *Africa and the Victorians: The Official Mind of Imperialism*, 2. basım, Londra: Macmillan Press.

Rodinson, M. (1972) *Marxisme et monde musulman*, Paris: Seuil.

Romano, D. (2006) *The Kurdish Nationalist Movement. Opportunity, Mobilization and Identity*, New York: Cambridge University Press [(2010) *Kürt Dirilişi (Olanak, Mobilizasyon ve Kimlik)*, çev. Erdoğan Gerdik ve Mustafa Topal, İstanbul: Vate Yayınevi].

Rondot, P. (1993) "Syrie 1929, itinéraire d'un officier", A.-M. Bianquis (der.) *Damas. Miroir brisé d'un Orient arabe*, Paris: Autrement.

Roussillon, A. ve J.-N. Ferrié (2006) "Réforme et politique au Maroc de l'alternance", J.-N. Ferrié ve J.-C. Santucci (der.) *Dispositifs de démocratisation et dispositifs autoritaires en Afrique du Nord*, Paris: CNRS.

Roy, O. (1997) *La nouvelle Asie centrale ou la fabrication des nations*, Paris: Le Seuil [(2000), *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal*

Edilişi, çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Metis Yayınları].

———(2004) "Groupes de solidarité, territoires, réseaux et Etat dans le Moyen-Orient et l'Asie Centrale", H. Dawod (der.) *Tribus et pouvoirs en terre d'Islam*, Paris: Armand Colin [(2013) *Aşiretler ve İktidar: Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik*, çev. Ömer Ögünç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları].

Said, E.W. (1978) *Orientalism*, New York: Pantheon Books [(2003) *Şarkiyatçılık*, çev. Berna Ülner, İstanbul, Metis Yayıncılık]

Schmitt, C. (1972) *La notion du politique. Théorie du partisan*, Paris: Calmann-Lévy [(1932) *Begriff des Politischen*, Münih ve Leipzig: Verlag von Duncker&Humblot; (2006) *Siyasal Kavramı*, çev. Aykut Çelebi, İstanbul: Metis Yayınları].

Scott, J.C. (1990) *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*, New Haven and Londra: Yale University Press [(1995) *Tahakküm ve Direniş Sanatları. Gizli Senaryolar*, çev. Alev Türker, İstanbul, Ayrıntı Yayınları].

Seale, P. (1965) *The Struggle for Syria*, Oxford: Oxford University Press.

———(1988) *Asad of Syria, The Struggle for the Middle East*, Londra: I.B. Tauris.

Seida, A. (2005) *La question kurde en Syrie. Chapitres oubliés d'une longue souffrance*, Paris: l'Harmattan.

Seurat, M. (1980) "Les populations, l'Etat et la société", A. Raymond (der.) *La Syrie aujourd'hui*, Paris: CNRS.

———(1989) *L'Etat de la barbarie*, Paris: Seuil.

Sluglett, P. (2004) "Les Mandats/The Mandates: Some Reflections on the Nature of the British Presence in Iraq (1914–32) and the French Presence in Syria (1918–46)", N. Méouchy ve P. Sluglett (der.) *Les mandats français et anglais dans une perspective comparative*, Leiden ve Londra: Brill.

Smith, A.D. (1981) *The Ethnic Revival*, Cambridge ve New York: Cambridge University Press.

Strohmeier, M. (2003) *Crucial Images in the Presentation of a*

Kurdish National Identity, Leiden ve Boston: Brill.

Suny, R. G. (1993) *Looking Toward Ararat. Armenia in Modern History*, Bloomington ve Indianapolis: Indiana University Press.

Tarrow, S. (1994) *Power in Movement. Social Movements, Collective Action and Politics*, New York: Cambridge University Press.

Tatchjian, V. (2004) *La France en Cilicie et en Haute-Mésopotamie. Aux confins de la Turquie, de la Syrie et de l'Irak (1919-33)*, Paris: Karthala.

Tejel, J. (2007a) *Le mouvement kurde en exil. Continuités et discontinuités du nationalisme kurde sous le mandat français en Syrie et au Liban (1925-46)*, Bern: Peter Lang.

———(2007b) "Jeunesse kurde: entre rupture et engagement militant", B. Dupret, Z. Ghazzal, Y. Courbage ve M. al-Dbiyat (der.) *La Syrie au présent. Reflets d'une société*, Paris: Actes Sud.

Ter Minassian, T. (1997) *Colporteurs du Komintern. L'Union Soviétique et les minorités au Moyen-Orient*, Paris: Presses de Sciences Po.

Tibi, B. (1991) *Arab Nationalism. A Critical Enquiry*, der. ve çev. M. Farouk-Sluglett ve P. Sluglett, New York: St Martin's Press [(1998) *Arap Milliyetçiliği*, çev. Taşkın Temiz, İstanbul: Yöneliş Yayınları].

Tilly, C. (1972) "The Modernization of Political Conflict in France", E.B. Harvey (der.) *Perspectives on Modernization: Essays in Memory of Ian Weinberg*, Toronto: University of Toronto Press.

———(1991) *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*, Oxford: Basil Blackwell [(2001) *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, çev. Kudret Emiroğlu, Ankara: İmge Kitabevi].

———(1995) "Contentious Repertoires in Great-Britain, 1758-1934", M. Traugott (der.) *Repertoire and Cycles of Collective Action*, Durham ve Londra: Duke University Press.

———(2003) *The Politics of Collective Violence*, Cambridge: Cambridge University Press [(2009), *Kolektif Şiddet Siyaseti*, çev. Seda Özel, Ankara: Phoenix Yayınevi].

Trégan, F.-X. (2004) "Approche des savoirs de l'Institut français

de Damas: à la recherche d'un temps mandataire", N. Méouchy ve P. Sluglett (der.) *Les mandats français et anglais dans une perspective comparative*, Leiden ve Londra: Brill.

Vali, A. (2003) "Genealogies of the Kurds: Constructions of Nation and National Identity in Kurdish Historical Writing", A. Vali (der.) *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, Costa Mesa: Mazda [(2005) *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, çev. Fahriye Adsay, Ümit Aydoğmuş, Sema Kılıç, İstanbul: Avesta Yayınları].

Van Bruinessen, M. (1978) *Agha, Shaikh and State. On the Social and Political Organization of Kurdistan*, Utrecht: University of Utrecht.

———(1992) *Agha, Shaikh and State. The Social and Political Structures of Kurdistan*, Londra ve New Jersey: Zed Books [(2003) *Ağa, Şeyh, Devlet*, çev. Banu Yalkut, İstanbul: İletişim Yayınları].

Van Dam, N. (1979) *The Struggle for Power in Syria: Sectarianism, Regionalism and Tribalism in Politics, 1961–78*, Londra: Croom Helm.

———(1996) *The Struggle for Power in Syria. Politics and Society Under Asad and the Ba'th Party*, Londra: I.B. Tauris [(2000) *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, çev. Aslı Falay Çalkıvık ve Semih İdiz, İstanbul: İletişim Yayınları].

Van der Veer, P. (1994) *Religious Nationalism. Hindus and Muslims in India*, Berkeley: University of California.

Vanly, I. C. [İsmet Şerif Vanlı] (1968) *Le problème kurde en Syrie*, Publication du Comité pour la défense des Droits du Peuple kurde [Kürt İnsan Haklarını Savunma Komitesi yayını]: basım yeri belirtilmemiş.

———(1978) "Les Kurdes en Syrie", G. Chaliand (der.) *Les Kurdes et le Kurdistan*, Paris: Maspero.

———(1992) "The Kurds in Syria and Lebanon", P.G. Kreyenbroek (der.) *The Kurds. A Contemporary Overview*, Londra ve New York: Routledge [(2003) *Kürtler: Güncel Bir Araştırma*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Cep Kitapları].

Velud, C. (1991) *Une expérience d'administration régionale en Syrie durant le mandat français: conquête, colonisation et mise en valeur de la Gazîra, 1920–36*, yayımlanmamış tez, Lyon 2. Üniversitesi.

Waterbury, J. (1994) "Democracy Without Democrats? The Potential for Political Liberalization in the Middle East", G. Salama (der.) *Democracy Without Democrats?*, Londra ve New York, I.B. Tauris.

Wedeen, L. (1999) *Ambiguities of Domination. Politics, Rhetoric and Symbols in Contemporary Syria*, Chicago ve Londra: University of Chicago Press.

White, P.J. (2000) *Primitive Rebels or Revolutionary Modernizers? The Kurdish National Movement in Turkey*, Londra ve New York: Zed Books [(2012) *İlkel İsyancılar mı? Devrimci Modernçiler mi? Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi*, çev. Mustafa Topal, İstanbul: Vate Yayınları].

Wieviorka, M. (1999) *La violence en France*, Paris: Seuil.

———(2004) *La violence*, Paris: Balland.

Yildiz, K. [Kerim Yıldız] (2005) *The Kurds in Syria. The Forgotten People*, Londra: Pluto Press.

Zaza, N. (1982) *Ma vie de Kurde ou le cri du peuple kurde*, Lausanne: Favre [Dr. Nureddin Zaza (2000) *Bir Kürt Olarak Yaşamım*, çev. A. Karaçoban, İstanbul: Perî Yayınları].

Zelter, M. (1969) "Minorities in Iraq and Syria", A. Shiloh (der.) *Peoples and Cultures of the Middle East*, New York: Random House.

Zisser, E. (2001) *Asad's Legacy. Syria in Transition*, I. Rabinovich'in önsözünde, New York: New York University Press.

Makaleler

Kısaltmalar

AI	<i>Les Annales l'autre Islam</i>
ASR	<i>American Sociological Review</i>
BEO	<i>Bulletin d'études orientales</i>
CI	<i>Critique internationale</i>
EK	<i>Etudes Kurdes</i>
IJMES	<i>International Journal of Middle East Studies</i>

<i>ISIM</i>	<i>International Institute for the Study of Islam in the Modern World</i>
<i>JKS</i>	<i>The Journal of Kurdish Studies</i>
<i>MERIP</i>	<i>Middle East Report</i>
<i>MMM</i>	<i>Monde arabe Maghreb Machrek</i>
<i>NN</i>	<i>Nations and Nationalism</i>
<i>REMMM</i>	<i>Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée</i>
<i>VS</i>	<i>Vingtième Siècle</i>

Ababsa, M. (2006) "Contre-réforme agraire et conflits fonciers en Jazîra syrienne (2000–5)", *REMMM*, 115–16: 211–30.

Abdulhamid, A. (2005) "Syria: Another Regimefall Looming", *ISIM*, 16: 36–7.

Badirkhan, J. [Celadet Bedirxan] (1932a) "Buts et caractères de la revue Hawar", *Hawar*, 1: 29–30.

———(1932b) "Shêx Evidirehmanê Garisî çû Rehmetê", *Hawar*, 11: 224.

———(1941) "Navên Kurdmancî", *Hawar*, 31: 770–1.

———(1942) "Newrûz", *Hawar*, 42: 976–8.

———(1943) "Merhele", *Roja Nû*, 1: 1.

Badirkhan, K [Kamuran Bedirxan]. (1932) "Notice sur la Bible noir", *Hawar*, 12: 289.

———(1933) "La femme kurde", *Hawar*, 19: 390.

———(1935) "Zerdesht û rêya Zerdesht", *Hawar*, 26: 675.

Baduel, P.-R. (1996) "Les partis politiques dans la gouvernementalisation de l'Etat des pays arabes", *REMMM*, 81–2: 9–51.

Blau, J. (2000) "Pierre Rondot (2 juin 1904–6 avril 2000)", *EK*, 2: 101–2.

Bocco, R. (1995) "Asabiyât tribales et États au Moyen-Orient",

MMM, 147: 3–12.

Bois, T. (1962) "La vie sociale des Kurdes", *Al-Machriq*, Temmuz - Ekim: 599–661.

Böttcher, A. (1998) "L'élite féminine kurde de la Kaftariyya, une confrérie naqsbandi Damascène", *AI*, 5: 125–40.

Bou-Nacklie, N.E. (1993) "Les Troupes Spéciales: religious and ethnic recruitment, 1916–1946", *IJMES*, 25: 645–60.

Bozarslan, H. (1995) "Remarques sur l'histoire des relations kurdo-arméniennes", *JKS*, I: 55–76.

———(1998) "Islam, islamisme et question minoritaire: le cas kurde", *AI*, 5: 333–50.

———(2003) "Le nationalisme kurde, de la violence politique au suicide sacrificiel", *CI*, 21: 93–115.

———(2005) "Le Kurdistan d'Irak aujourd'hui", *CI*, 29: 25–36.

Brandon, J. (2007) "The PKK and Syria's Kurds", *Terrorism Monitor*, 5(3): 4–6.

Braud, P. (1993) "La violence politique: repères et problèmes", *Culture et conflits*, 9–10: 13–42.

Chiffolleau, S. (2006) "Présentation. La Syrie au quotidien: cultures et pratiques du changement", *REMMM*, 115–16: 9–18.

Chouet, A. (1995) "L'espace tribal alaouite à l'épreuve du pouvoir. La désintégration par le politique", *MMM*, 147: 93–119.

Danish Refugee Council [Danimarka Mülteciler Konseyi] (2007) "Syria: Kurds, Honour-Killings and Illegal Departure", *Danish Immigration Service*, 5: 1–23.

Dieckhoff, A. (1996) "La déconstruction d'une illusion. L'introuvable opposition entre nationalisme politique et nationalisme culturel", *L'Année sociologique*, 46(1): 43–55.

Droz-Vincent, P. (2001) "Syrie: la 'nouvelle génération' au pouvoir", *MMM*, 173: 14–35.

Freitag, U. (1994) "Writing Arab History: the Search for the Nation", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 21(1): 19–37.

Fuccaro, N. (2003) "Ethnicity and the City: the Kurdish Quarter of Damascus between Ottoman and French Rule, c. 1724–1946", *Urban History*, 30(2): 206–24.

Gambill, G.C. (2004) "The Kurdish Reawakening in Syria", *Middle East Intelligence Bulletin*, 6(4): 1–4.

Gauthier, J. (2005) "Les événements de Qamichli: irruption de la question kurde en Syrie?", *EK*, 7: 97–114.

———(2006) "Syrie: le facteur kurde", *Outre-Terre. Revue française de géopolitique*, 14: 217–31.

Gellner, E. (1991) "Civil Society in Historical Context", *International Social Science Journal*, 129: 495–510.

Gelvin, J. L. (1994) "The Social Origins of Popular Nationalism in Syria: Evidence for a New Framework", *IJMES*, 26(4): 645–61.

Gibert, A. ve M. Fevret (1953) "La Djézireh syrienne et son réveil économique", *Revue de Géographie de Lyon*, 28: 1–15 ve 83–100.

Grojean, O. ve B. Küçük (2006) "Le PKK après la capture d'Öcalan", *EK*, 8: 63–84.

Human Rights Watch [İnsan Hakları İzleme Örgütü] (1996) "Syria: the Silenced Kurds", 8(4): 1–57.

Kaylani, N. M. (1972) "The Rise of the Syrian Ba'th, 1940–58: Political Success, Party Failure", *IJMES*, 3(1): 3–23.

Khoury, P. S. (1984) "Syrian Urban Politics in Transition: the Quarter of Damascus during the French Mandate", *IJMES*, 16(4): 507–40.

Kienle, E. (1992) "Entre jamâ'a et classe: le pouvoir politique en Syrie contemporaine", *REMMM*, 59–60: 211–39.

Krämer, G. (1992) "Liberalization and Democracy in the Arab World", *MERIP*, 174: 22–5.

Landis, J. ve J. Pace (2006–7) "The Syrian opposition", *The Washington Quarterly*, 30(1): 45–68.

Leenders, R. (2007) "Au-delà du Pays des deux fleuves: une configuration conflictuelle régionale?", *CI*, 34: 61–78.

Le Saux, M. (2006) "Les dynamiques contradictoires du champ

associatif syrien", *REMMM*, 115-6: 193-209.

Lescot, R. (1940/1988) "Le Kurd Dagħ et le mouvement Mouroud", *Studia Kurdica*, 1-5: 101-26.

Lowe, R. (2006) "The Syrian Kurds: a People Discovered", *Middle East Programme Briefing Paper*, 6(1): 1-7.

McCarthy, J. ve M. N. Zald (1977) "Resource Mobilization and Social Movements: a Partial Theory", *The American Journal of Sociology*, 82(6): 1212-41.

Mardin, Ş. (1977) "Youth and Violence in Turkey", *International Social Science Journal*, 1(2): 229-54 [(1991) "Türkiye'de Gençlik ve Şiddet", Şerif Mardin, *Bütün Eserleri 9: Türk Modernleşmesi – Makaleler 4*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 249-287].

Méouchy, N. (1995) "Les nationalistes arabes de la première génération en Syrie (1918-28). Une génération méconnue", *BEO*, 97: 109-28.

Migliorino, N. (2006) "Kulna Suriyyin? The Armenian Community and the State in Contemporary Syria", *REMMM*, 115-6: 97-115.

Mizrahi, J.-D. (2003a) "Le nationalisme de la frontière turco-syrienne au début des années 1920", *VS*, 78: 19-34.

———(2003b) "La répression du banditisme sur les confins de la Syrie mandataire: nouveaux Etats et nouvelles frontières dans le Moyen-Orient des années 1920", *Relations internationales*, 114: 173-87.

Öktem, K. (2004) "Incorporating the Time and Space of the Ethnic "Other": Nationalism and Space in Southeast Turkey in the Nineteenth and Twentieth Centuries", *NN*, 10(4): 559-78.

Picard, E. (1980) "Y a-t-il un problème communautaire en Syrie?", *MMM*, 87: 7-21.

———(1996) "Fin des partis en Syrie", *REMMM*, 81-2: 207-29.

Pinto, P.G. (2003) "Dangerous liaisons: Sufism and the State in Syria", *IWM Junior Visiting Fellow's Conferences*, 14: 1-10.

———(2006) "Sufism, Moral Performance and the Public Sphere in Syria", *REMMM*, 115-6: 155-71.

Rabo, A. (1984) "Great Expectations: Perceptions on Development in Northeast Syria", *Ethnos*, 49(3-4): 211-25.

Resho, H. (1968) "Nûçeyên Welêt", *Çiya*, 5: 14-6.

Rondot, P. (1937) "Les tribus montagnardes de l'Asie antérieure. Quelques aspects sociaux des populations kurdes et assyriennes", *BEO*, 6: 1-49.

Roy, O. (1991) "Ethnies et politique en Asie centrale", *REMMM*, 59-60: 17-36.

Snow, D., B.Rochford, S.Worden ve R. Benford (1986) "Frame alignment processes, micromobilization, and movement participation", *ASR*, 51(4): 464-81.

Stenberg, L. (2005) "Young Male and Sufi Muslims in the City of Damascus", J. B. Simonsen (der.) *Youth and Youth Culture in the Contemporary Middle East*, Aarhus: Aarhus University Press.

Taylor, V. (1989) "Social Movement Continuity: the Women's Movement in Abeyance", *ASR*, 54: 761-75.

Teitelbaum, J. (2004) "The Muslim Brotherhood and Struggle for Syria, 1947-58", *MES*, 40(3): 134-58.

Tejel Gorgas, J. (2006) "Les Kurdes de Syrie, de la "dissimulation" à la "visibilité"?", *REMMM*, 115-6: 117-33.

Thomas, M.C. (2002) "French Intelligence-Gathering in the Syrian Mandate, 1920-40", *MES*, 38(1): 1-32.

Tilly, C. (1984) "Les origines du répertoire de l'action collective contemporaine en France et en Grande-Bretagne", *VS*, 4: 89-108.

Usif, N. (1941) "Perîshanî", *Hawar*, 35: 851-2.

Vali, A. (1998) "The Kurds and Their Others: Fragmented Identity and Fragmented Politics", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 18: 82-95.

Van Bruinessen, M. (1988) "Between Guerrilla War and Political Murder: the PKK", *MERIP*, 153: 40-6 [(1992) "Gerilla Savaşı ve Siyasi Cinayet Arasında: Kürdistan İşçi Partisi", çev. Halil Turansal, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 313- 327].

———(1994) "Nationalisme kurde et ethnicités intra-kurdes", *Peuples Méditerranéens*, 68-9: 15-37.

———(1998) "The Kurds and Islam", *AJ*, 5: 13-35.

Watenpaugh, K.D. (2003) "Middle-Class Modernity and the Persistence of the Politics of Notables in Inter-War Syria", *IJMES*, 35(2): 257-86.

Wedeen, L. (1998) "Acting "As If": Symbolic Politics and Social Control in Syria", *Comparative Studies in Society and History*, 40(3): 503-23.

Wikas, S. (2007) "Battling the Lion of Damascus: Syria's Domestic Opposition and the Asad Regime", *Policy Focus*, 69: 1-34.

Wimmer, A. (1997) "Who Owns the State? Understanding Ethnic Conflict in Post-Colonial Societies", *NN*, 3(4): 631-65.

Zarcone, T. (1992) "Réseaux confrériques et guides charismatiques dans les relations turco-arabes (héritage de l'histoire et situation actuelle)", *Anatolia Moderna*, 4: 99-107.

Zengi, D. (2000) "Jiyanameya Helbestvan Qedrîcan", *Pirs*, 21: 16-25.

Elektronik Kaynaklar

Altuğ, S (2007) "Qamishli Revolt". E-posta (10 Ağustos 2007).

Amnesty International [Uluslararası Af Örgütü] (2004) *Syria: Unfair Trial of Kurdish Prisoners of Conscience and Torture of Children Is Totally Unacceptable*. Çevrimiçi erişim: <http://www.amnesty.org/en/report/info/MDE24/048/2004> (erişim tarihi 12 Haziran 2004).

Amnesty International [Uluslararası Af Örgütü] (2005) *Syria: Kurds in the Syrian Arab Republic One Year After the March 2004 Events*. Çevrimiçi erişim: <http://web.amnesty.org/library/print/ENGMDE240022005> (erişim tarihi 15 Mart 2005).

Den Hond, C. (2004) "Interview with Marwan Othman", *IV Online magazine*, IV 360/1. Çevrimiçi erişim: <http://www.internationalviewpoint.org> (erişim tarihi 10 Aralık 2004).

Hec Hisên, S. (2007) "Qamishli Revolt". E-posta (30 Mayıs 2007).

Semo, C. (2007) "Resolution text". E-posta (10 Ağustos 2007).

Tejel Gorgas, J. (2006) "Les constructions de l'identité kurde sous l'influence de la connexion kurdo-française au Levant (1930–46)", *European Journal of Turkish Studies*, Özel sayı 5, "Power, Ideology, Knowledge – Deconstructing Kurdish Studies". Çevrimiçi erişim: <http://www.ejts.org/document751.html> (erişim tarihi 10 Ocak 2007).

United Nations [Birleşmiş Milletler] (2005) *Civil and Political Rights, Including Questions of Freedom of Expression*, Economic and Social Council (United Nations), E/CN.4/2005/64/Add.1, 29 Mart 2005. Çevrimiçi erişim: <http://www.domino.un.org/UNISPAL.NSF> (erişim tarihi 21 Temmuz 2005).

Yekîti (1999) *The Political Program Submitted to the Third Convention of the Yekiti Party in Syria*. Çevrimiçi erişim: <http://www.home.c2i.net/yekiti/program.htm> (erişim tarihi 30 Temmuz 2006).

DİZİN

- “1000’ler Bildirisi” 229
1559 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı 167
“185 Suriyeli Sürgünün Bildirisi” 229
“1937 İsyanı” 67, 73-4, 85n57
2. Körfez Savaşı (1991) 157
50 No’lu Kararname 231
699 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı 157
“99’lar Bildirisi” 229
- Abbas, Şerko 262
ABD, Suriye’yle “eleştirel diyalog” kurma gereği 169
Abdulkerim Muhammed 67
Afgani, Cemaleddin 120
Ağrı İsyanı (1927-31) 21, 44, 46, 48, 51, 194
ağsı (*reticular*) eylem 189, 219n21
Ali Ağa Zilfu 96
Alî, Mihyedîn Şêx 233, 277n107
Almanya, Kürtlere yönelik propaganda 48
Amkan aşireti 31
Amûdê:
çocukların öldüğü sinema yangını 164, 115n32;
Qamişlo Ayaklanması 240
Amûdê olayı 71, 75
Apostolik Ermeniler 66
Arap Cumhuriyetçi Partisi 90
Arap Kurtuluş Hareketi 98
“Arap Kuşağı” 25, 130-1, 137, 156, 247, 272n38
Arap Yeniden Doğu Partisi *bkz.* Baas partisi/rejimi
Arapçılık 280-1
ARGK (Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu) 161
asabiye 20-2, 100-1, 115n29, 125-7, 143n4, 144n9, 279, 281-2
Asfar 88, 111n1
Aso (edebiyat dergisi) 213
Atatürk Barajı 162
Ayn Divar, kaçakçılık 142
“ayrılıkçı” hareket (Eylül 1961) 106
Azadî 258-9, 261
“azınlıklar”, Fransız mandası döneminde kavramın kuruluşu 30
- BAC (Birleşik Arap Cumhuriyeti) 91, 92, 101-3, 112n8, 131, 152, 182-3, 211
Baas partisi/rejimi (Arap Yeniden Doğu Partisi):
2000’de “kontrol”ün el değiştirmesi 229;
Arap milliyetçiliğine bakış 121-4;
davayı araçsallaştırma yılları (1970-2000) 132-42;
doğuşu 89-91, 112n6;
etnik çeşitliliğin korunması gereğine ilişkin resmi açıklama 265;
genel bakış 119-22;
Irak Kürtlerine özerklik önerisi 154;
iç gerilimler 124-7;
ideolojik saflık yılları (1963-70) 127-32;
Suriye’yi BAC’ye yöneltmesi 101-4;
Şeyh Kıftaro’nun başmüftü seçilmesindeki rolü 200;
takiyeye elverişliliği 179
Bahoz, Dr. (Fehman Hüseyin) 286

- Barudi, Fahri 73
- Barzani, İdris 155
- Barzani, Mesud 164, 168, 190, 268n8
- Barzani, Mustafa 145n15, 154-5, 164, 171n5, 183-4, 190, 192, 194, 208, 281-2
- “Bedirxan” forumu 230
- Bedirxan, Celadet 38, 44, 46-7, 51-4, 58, 66, 68, 79n19, 80n24, 81n27, 81n31, 94, 100, 112n10, 136, 186, 215, 223n55
- Bedirxan, Kamuran 38, 44, 49, 51, 53-4, 58, 79n19, 80n24, 81n31, 82n32, 82n37, 95, 112n11, 181
- Bedirxan, Rewşen 113n15, 115n33, 211, 215
- Bedirxan, Sureyya 46, 83n42
- Bedreddin, Salah 184, 187, 218n11, 218n16, 258
- Bekdaş, Halid 96, 104, 113n15, 114n16, 115n30, 219n17, 230
- bekleme halindeki yapılar 178-9, 283
- Berazî Konfederasyonu 32, 61, 66
- el-Berazî, Muhsin 99, 100
- Berzenci, Mahmud 208
- el-Beyanuni, Ali Sadreddin 207, 258, 268n6
- Birkî, Macid 142
- Birleşik Arap Cumhuriyeti *bkz.* BAC
- Birleşmiş Milletler, Kürtlerin dışlanması 94
- Bitar, Salah 112n6, 117
- Biyan aşireti 31
- Bois, Thomas 56, 82n34
- Bozarslan, Hamit 94, 151, 180, 244
- bozkır milliyetçiliği 70, 72
- Braud, Philippe 245
- el-Buni, Nadir 263
- el-Bunni, Enver 260, 276n83
- el-Buti, Muhammed Said Ramadan 138, 199
- Büyük Britanya, Suriye’deki Kürt liderlerin uzaklaşması 49
- Büyük Saray 41, 46, 59, 65
- Camp David Anlaşması 155
- Can, Qedrî 53-4, 96
- Cangir, Ubeydullah 199
- Cedid, Salah 125
- Cemil Paşa, Ekrem 80n19, 81n27, 94
- Cemil Paşa, Kadri 80n19, 94
- Cerablus 30, 32, 35, 61, 63, 73, 84n48, 95, 142, 146n27, 182, 195
- Cezayir Anlaşması 155
- Cezire Yoksullarına Yardım Derneği 232
- Cezire:
- 1962 nüfus sayımı 108, 116n38, 156, 181, 234, 237, 247, 258, 263;
- Kürtçe kullanımının Kürtlerin sınırlarını belirlemesi 209;
- özerklik hareketi (Kürt-Hıristiyan bloku) 64-9;
- siyaset 61-4;
- şavi 129;
- tarımsal “mucize” 87;
- yer adlarının Arapçalaştırılması 137
- Cezirî, Mela Ehmedê 198
- Cigerxwîn 53-4, 81n27, 96, 100, 104, 192, 211, 215
- Ciwanên Kurd* kulübü 54
- Cizîr *bkz.* Cezire
- Cûmiyan aşireti 31
- çerçeveleme 192;
- ayrıca bkz.* kültürel çerçeveleme

çocuklar:

işkence ve kötü muameleye
maruz kalan 241;
Kürtçe konuştukları için
cezalandırılan 134

Daqori aşireti 32, 68, 84n47, 85n57
dava 125, 127

dayanışma grupları 279

Delav (dergi) 213

Demokratik Birlik Partisi *bkz.* PYD

Demokratik Cephe (FDKC) 161

Deng (gazete) 213

Dengê Kurd (gazete) 211

Dêrik:

kaçakçılık 142;
Qamişlo ayaklanması 240

Dersimi, Nuri 45

Derwêş, Hemîdê Hecî 105, 140, 164,
183-4, 187, 190, 218n15, 250

ed-Devalibi, Maruf 106

Dieckhoff, Alain 122

dini milliyetçilik 204, 206, 222n46

Dirar, Riyad 257

Dirbêsiye, PKK büroları 162

Dirki, Lokman 265

Dom, Mişel 66, 71, 84n53

Dominiken rahipler *bkz.* Fransız
Dominiken misyonerleri
düşünsel temalar 193

Düzeltme Hareketi (el-Hareket et-
Tashihiye) 118, 154

ecanib Kürtler 109, 247

Eflak, Mişel, 112n6, 123-4, 143n1,
143n7, 154

Efrîn, PKK büroları 162

Eladînan aşireti 32, 61

Elîko, Fûad 140, 233

emiriye 111n2

Emo, İsmail 233

Eniya bkz. Suriye Kürt Demokratik
Cephesi

eroin 142

el-Esad, Basil 216

el-Esad, Beşar 168, 170, 228, 230,
235, 237, 241-3, 245, 254,
262, 264, 269n9, 284

el-Esad, Hafız 118-9, 124-6, 132-6,
138-9, 146n21, 152-3, 157,
159, 160, 162-3, 177, 179,
193, 214, 219n17, 228-9, 231,
282

el-Esad, Mahir 242

el-Esad, Rifat 139

"eşraf siyaseti" 89, 111n3

etnisite, siyasi araç olarak 19

Eyyubi, Mahmud 139

Ezidiler:

coğrafi dağılım 30;
dışlanmaları 204;
dil 209;
Kürt Dağı'ndaki nüfus 30-1;
Sincar'da yaşayan 35;
ve PKK 283

Faysal I 35, 38-9

Fırat suları 153-4, 159-62, 165,
171n4

filmler, Kürtçe 214

fitne 17, 241, 250, 259

Fransa-Suriye Antlaşması (1936) 59,
64, 67, 72

Fransız Dominiken misyonerleri 67

Fransız İstihbarat Servisi 22, 41, 46,
62; *ayrıca bkz.* Özel Servisler

Fransız mandası (1920-46):

döneminde Kürt nüfus kümeleri
30-4;
genel bakış 29-30;

- Kürtlerin tepkileri 34-8;
siyasi strateji 42-3;
süreklilik ve değişim 17-21;
kuruluşu 38-41;
uygarlaştırma görevi 42
- Garisi, Abdurrahman (Şêx Evdirehmanê Garisi) 199
Gelawêj (gazete) 211, 213
"geleneksel" kıyafet 212
Gelvin, James L. 120
Genel Basın Yasası 231
"Genel Ulusal Sözleşme" 229
görelî yoksunluk 243, 247-8
görünürlük stratejisi 24, 230, 234, 237, 244-5, 284, 286
Grand Serail *bkz.* Büyük Saray
Gulistan (dergi) 211
Gurr, Ted 244
Gurzek Gul (dergi) 213
Güneydoğu Anadolu Projesi 159
güvenli bölge 127
- Ġadri, Ferid 228
- Haco Ağa 65-6, 68
Haddam, Abdulhalim 241, 258, 268n6
el-Hadi, Deham 67, 84n49, 85n57, n60
el-Halebi, Fuad Bey 95
Halep:
19. yüzyıla dayanan Kürt mahallesi 34;
ayaklanma bastırmak için kullanılan Kürt askeri birlikleri 140;
Fransa karşıtı isyanlar (1919) 36;
Kürtçe kullanımı 209;
PKK büroları 162
Halepçe 240, 245
Halil Bey (İbrahim Paşa'nın oğlu) 49, 65, 111n1
Halk Partisi 90, 101
Halk Savunma Güçleri (HPG) 286
Hama isyanı (1982) 201-2
Hamidiye Alayları 32
hamilik 128
Hammud, Ali 236
Hananu, İbrahim 78n7
el-Hareket et-Tashihiye *bkz.* Düzeltme Hareketi
Hariri, Refik 167
el-Hasani, Beşir 199
Haseke nüfus sayımı (1962) 109, 116n38, 156, 234
Haseke, PKK büroları 162
Havatme, Nayef 161
Hawar (dergi) 52-5, 59, 63, 81n29, n31, 76, 136, 223n54
Hay el-Ekrad 33-4
Hebbe, Hanna 66, 68, 74-6, 85n60
Hemo, Mihemed 215-6, 224n65, n70, 255
Hemo, Reşîd 20, 104-5, 116n35, 182
Henan, Şewket 104
Hesenan aşireti 32, 156, 161
Hevbendiya bkz. Suriye Kürt Demokratik İttifakı
Hevêrkan aşireti 32
Hêvî (dergi) 213
el-Hilal, Muhammed Talib 129, 131, 145n16
el-Hinnavi, Sami 91, 97, 99, 114n21
Hisên, Sirwan Hec 243, 278n110
Horowitz, Donald L. 246
Hroch, Miroslav 51
Hüseyin, Fehman (Dr. Bahoz) 286
Hüseyin, Mahmud 205
Hüseyin, Saddam 154-5, 157-8, 167, 171n5, 239, 254-5

Irak Kürdistan'ı Yazarlar Birliği 216
Irak olaylarının etkisi 255

İbiş, Nuri 99

İbrahim Halil (Habur) sınır kapısı 169

İbrahim Paşa 32, 65, 77n4, 182, 240

İbrahim, Habib 231

İnönü, İsmet 95

İran-Irak savaşı (1980-88) 155-6

İshak, Said 65

İslami Cephe 201

İUC (İlerici Ulusal Cephe) 118, 140,
230

Kabul, Selim 239

kaçakçılık:

baronları 141;

Kürtlerin gururu 177;

meşru bir faaliyet olarak 151;

Qamişlo 141-2;

takiye bağlamında 178

Kaddure, Abdulkadir 236

kadınların durumu 46;

ayrıca bkz. toplumsal

cinsiyet eşitliği, PKK tarafından
desteklenmesi

"kâğıtsız" Kürtler 234, 272n44

ayrıca bkz. vatandaşlık kaybı

Kandi, Nuri 61

Kasım, Abdulkerim 106, 116n34, 281

kaynak seferberliği 185, 188, 193, 249

KBY (Kürdistan Bölgesel Yönetimi)

169, 170, 190, 268n8

KDP (Irak Kürdistan Demokrat Partisi)

104-6, 108, 116n34, n37, 155-

6, 158, 161, 164, 170, 172n10,

173n18, 177-8, 190, 214,

218n16, 274n69

kent ve köy adlarının değiştirilmesi:

Cezire 137;

Kürt Dağı 137

Kêtikan aşireti 32, 35

Khoury, Philip S. 35

Kiftaro, Ahmed 138, 200, 203,

221n38, 272n42

Kienle, Eberhard 154

KİK (Körfez İşbirliği Konseyi) 241

"kimlik eylemlilikleri" 227

King-Crane Komisyonu 38

KNA-S (Suriye Kürdistan Ulusal

Meclisi) 261-2, 276n94, n95

Kobanê, Qamişlo ayaklanması 240

Koçer aşireti *bkz.* Mîran aşireti

Koma Xanî (Xanî Kulübü) 215

Komala 155

Körfez İşbirliği Konseyi *bkz.* KİK

el-Kudsi, Nâzım 106

Kuftariye 138, 197, 200, 202

el-Kurdi, Mahmud 139

Kurmancî 30, 44-5, 54, 58, 60, 203,

206, 280;

ayrıca bkz. Kürtçe

kültür dergileri 211, 213-4

kültürel alet çantası 193, 253

kültürel çerçeveleme:

Kürt topluluğu için 192-3, 284;

Suriye Kürtleri için PKK

tarafından 212

Kürdistan Birleşik Cephesi 158

Kürdistan Bölgesel Yönetimi *bkz.* KBY

Kürdistan Demokratik Birliği 155

Kürdistan İttifakı 168

Kürdistan Teali Cemiyeti (KTC) 79n16

Kürdistan:

1992 seçimleri 158;

tarih 149-53

Kürt Araştırmaları Merkezi 95

Kürt araştırmaları, Suriye boyutunun

ele alınmayışı 15-6

Kürt Dağı 16, 30-1, 34-5, 61-3, 79n18;

- Fransız birliklerinin girişi 35;
köy adlarının değiştirilmesi 137;
Kürtçenin "doğal olarak"
konuşulması 209;
paylaşan aşiretler 31;
PKK adına seçime katılan
adaylar 140, 162;
PKK militanlarının de *facto*
denetimi 163;
PKK'nin tarikat şeyhleriyle
uzlaşması 204;
tarikat şeyhlerinin dini otoritesi
204
- Kürt Gelecek Hareketi 258-9, 262
- Kürt kimliği:
ve İslam 196;
ve tasavvuf 197-9, 202, 205-6
- Kürt Köylü Partisi 233
- Kürt kültür hareketi:
Kürt - Fransız bağlantısı 54-8;
Suriye ve Lübnan'da 51-4
- Kürt kültürü:
kültür alanında militan
"kariyerler" 214-6;
politikleşmesi 211-4;
savunulması 209-11
- Kürt siyasi hareketi (Suriye'de):
evrimi 181-4;
fırsat yapıları 185, 193-4;
geç gelişimi 279-80;
geleceğe yönelik eğilimler 284-6;
kaynak seferberliği 185, 188,
193, 249;
siyasi katılım 180-2;
siyasi partilerin teorik çerçevesi
185, 193-6;
topluluğa yönelik kültürel
çerçeveleme 192;
üyeleri olmanın tehlikeleri 190-1
- Kürt Sol Demokrat Partisi 184
- Kürtçe Şiir Günü 215
- Kürt topluluğu:
takiye politikası 178-9;
topluluk sınırlarının belirlenmesi
175-7
- Kürtçe adlar, nüfusa
kaydettirilmelerine çıkarılan
engeller 132, 134-5, 146n26
- Kürtçe:
aile yoluyla aktarılması 210;
Cezire'de olağan iletişim aracı
olarak 176;
destekleme çabaları 51-4, 94-7;
filmler 214;
gizli kurslar 213;
ilgili mevzuat 231;
kitap bulundurmanın hapisle
cezalandırılması 103, 134, 231;
kitap yayımlanması 213, 224n64;
öğretim yasağı 134;
politikleşmesi 280;
standartlaştırılması için fırsat ve
kısıtlamalar 58-60;
ve tarikatlar 199-200;
ayrıca bkz. Kürt kültürü;
Kurmancî
- Kürt-Hıristiyan bloku 64-5, 70, 75
- Leenders, Reinoud 262
- Lescot, Roger 54-5, 81n32
- Levonyan, Ador 46
- Lyautey sistemi 42, 78n13
- Mahmud bin İbrahim Paşa 32, 80n24
- Mahsum Korkmaz eğitim kampı 161
- maktumin* Kürtler 109
- manda sistemi 20, 35, 38, 40, 46
- el-Mansure, Muhammed 187
- McDowall, David 162
- Mehmûd, Mihemed İsa 105, 183

- Merdem, Cemil 38, 74, 90
 Mihemed, Xelîl 104
 Milî aşireti 31-2, 35, 66, 80n24, 111n1, 114n20
 millet sistemi 18, 30, 77n2
 Milletler Cemiyeti 40-1, 67, 69, 72, 151
 Mîran (Koçer) aşireti 31-2, 156, 161
 Mîro, Deham 133, 184, 187
 Molotov, Mihayloviç V. 50
 Montagne, Robert 59, 78n14, 81n31
 Montgomery, Harriet 109, 211
 Muhammed, Kamuran 173n17
 Murud hareketi (1933-40) 37, 78n8
 Mustafa Kemal 35, 47, 95, 138
muessese 126
 Müslüman Kardeşler 89, 99, 102, 112n7, 128, 132, 138-40, 201, 207, 219n18, 230, 263, 268n6; *ayrıca bkz.* el-Beyanuni, Ali Sadreddin
- namus cinayeti 192, 220n28
 Nasan, İbrahim 231
 Nâsır, Cemal 102-3, 112n8, 211
 Nâsırcılar 116n34, 117, 119, 143n2
 negatif şiddet 254
 en-Nehlâvi, Abdulkerim 106
Newroz (gazete) 213
 Newroz:
 1986 - polisle göstericiler arasında olaylar 133;
 1994 - Kürt partilerinin kutlamadan vazgeçilmesi isteği 216;
 kurucu mit olarak 136, 146n28;
 kutlama yasağı 136, 265;
 partilerin mali desteği 214;
 PKK tarafından açık kutlamaların önünün açılması 212;
 resmi Suriye takviminde 284
 Neyo, Mela Mihemed 183-4
 Nizameddin, Abdalbaki 97, 103, 114n20
 Nizameddin, Tevfik 103, 109
 Nurculuk 139
 Nursi, Said-i 139
 nüfus sayımı, 1962 Cezire 107-9, 234
- okul kitapları, Kürtlere ilişkin konuların çıkarılması 132
 ordu:
 askerlik yapan Kürtlerin şüpheli ölümleri-242;
 büyümesi 91;
 içinde ideolojik tartışmalar 102;
 içindeki Kürtler 98, 139-40;
 Kürt subaylara yönelik tasfiyeler 101
 Ortodoks Süryaniler 66
 Osman, Merwan 233, 236, 250, 260, 270n18, 273n53
- Öcalan, Abdullah 160, 162, 164-7, 173n15, 195, 221n45, 245, 251, 253
 Özel Servisler 41, 49, 67-8, 70, 74, 81n25, 81n26, 85n60;
ayrıca bkz. Fransız İstihbarat Servisi
 özerklik bayrağı 64, 71, 85n55
- pamuk şeyhleri 88
 Papazyan, Vahan 46
 PDKS 104, 182, 281
 PDKS (el-Parti) 104-106, 115n33, 116n36, 128, 133, 162, 164, 182-84;
ayrıca bkz. Mîro, Deham

PDPKS (Suriye Kürt İlerici Demokrat Partisi) 164, 250-1;

ayrıca bkz. Derwêş, Hemîdê Hecî

Perwer, Şivan 252, 268n5

peşmerge 156, 173n18

Picard, Elizabeth 26n1, 127,

Pîjan aşireti 32

Pinto, Paulo G. 205, 221n36,n42, 222n46

Pirs (dergi) 213

PKK (Kürdistan İşçi Partisi):

açıkça destekleyen milletvekili adaylarının seçilmesi 140;

ayaklanmalardaki rolü 251;

Suriyeli Kürtlere yönelik

kültürel çerçeveleme 211-4;

Suriye'ye yapısal bağımlılığı 163-6;

Şam-PKK eksenini 159-63;

teorik çerçeveyi uygulayarak çözümlenmesi 193-6;

Türkiye'nin tehditleri 286;

yoğun katılım 282;

ayrıca bkz. PYD

Place Where God Sleeps, The (film)

214

pozitif şiddet 254

Provence, Michael 120

Puaux, Gabriel 74

PYD (Partiya Yekîtiya Demokrat, Demokratik Birlik Partisi) 166,

173n17, 184, 222n45, 242-3, 251-3, 246, 258-59, 261,

265, 272n49, 274n64, 286

Qamişlo:

cenazenin alınmasıyla başlayan ayaklanma 134;

kaçakçılık 141;

kamulaştırma 129;

Kürt banliyölerinin yayıl

altyapısı 246;

nüfus artışı 88, 247;

PKK büroları 162;

sulama taahhüdü 263;

ve Qudûr Beg 65

Qamişlo ayaklanması, Mart 2004:

aktörlerin önelliği 254-7;

etnik bölünmelerin radikalleşmesi olarak 257-60;

"eylem repertuarı" olarak

şiddet 248-54;

Hıristiyan ve Arapların katılımı 239;

Mart 2004 olayları 238-43;

önceki olaylar 230-2;

Suriye'de Kürt sorunuyla ilgili yayınları cesaretlendirmesi 15;

Şam'la Irak Kürt partileri arasında gerilim kaynağı olarak 168;

şiddeti anlamlandırmak 243-8;

yeni bir dönemin başlangıcı

olarak 227-30

Qudûr Beg 65

Radio Levant 54

radyo yayınları, Kürtçe 53, 96, 172n7, 210, 211, 235

RDKS *bkz.* *Vifak*

Resulayn *bkz.* Serê Kanîyê

Robaran aşireti 31

Roj (gazete) 213

Roja Nû/Le Jour Nouveau (dergi) 53, 55, 81n30, 82n32, 223n54

Rondot, Pierre 54, 56, 81n31,

82n33, 83n38, 199

Roy, Olivier 19, 144n9

Said Ağa 68, 84n47, 85n57

Said Şemdin Paşa 77n5

- Salahaddin Eyyubi 33, 135
- Salih, Hesên 233, 236, 250, 274n63
- San Francisco Konferansı 81n27, 94
- Scott, James C. 27n9, 283
- Sebrî, Osman 53, 80n19, 82n37, 100, 104-5, 116n35, 182-3, 192, 211, 215, 218n15
- Selahedîn Kulübü 54
- Selim, Memduh 46, 79n19, 81n27, 82n34, 94
- Selo, Fevzi 98, 114n22
- Serê Kanîyê:
ekonomik canlanma 88;
PKK büroları 162;
Qamişlo ayaklanması 240;
tarihsel mülkiyeti 111n1
- Seurat, Michel 211
- Sevr Antlaşması 46
- Seyf, Riyad 230, 257
- sınır aktivasyonu 252
- silahlı mücadele:
Kürt milliyetçi mitinde 194;
Suriye Kürtlerinin
başvurmaması 180
- sivil toplum, Kürdistan'da 232
- siyasi müteşebbisler, etnisiteden
yararlanma 19, 21
- SKP (Suriye Komünist Partisi) 89, 96-7, 102, 104, 111n4, 182
- Sosyal Barış Hareketi 230
- SSCB, Kürt milliyetçilerinin SSCB'ye
sempatisi 50, 96
- SSMP (Suriye Sosyal Milliyetçi
Partisi) 89-90, 98, 102, 111n5,
114n21
- Stêr (gazete) 81n30, 213, 223n54
- Sulama Bakanı 263
- sulama projeleri 131
- Suriye:
2. Körfez Savaşı (1991) 157;
alan çalışması yapmanın zorluğu
16-7;
"ayrılıkçı" dönem 106-110;
Irak'la gerilimler 153-9;
kuruluşu 38-9;
Kürt diktatörler 97-101;
Kürt milliyetçiliğinin yükselişi
43-4;
manda sonrası alt üst oluşlar
87-91;
PKK'ye açık destek 159;
Saddam Hüseyin'in
devrilmesinin etkileri 167-8
- Suriye anayasası:
(1930) Yüksek Komiserlik
tarafından ilan edilen 26n5, 61;
(1973) 118-9, 132;
Arap milliyetçiliğinin girişi 132;
askıya alınması (1939) 74
- Suriye Kürt hareketi, alt-siyaset 22
- Suriye Kürdistan Demokrat Partisi
bkz. PDKS
- Suriye Kürdistan'ı, terminoloji 196,
234, 253
- Suriye Kürt Demokrat Partisi 98-
100; *ayrıca bkz.* PDKS (el-
Parti)
- Suriye Kürt Demokratik Cephesi
(*Eniya, el-Cebhe*, Cephe) 184,
235, 243, 258, 261
- Suriye Kürt Demokratik İttifak
Partisi *bkz.* *Vifak*
- Suriye Kürt Demokratik İttifakı
(*Hevbendiya, et-Tehaluf*, İttifak)
184, 243
- Suriye Kürtleri, medyanın ilgisizliği 15
- Suriye Reform Partisi 228, 268n7
- Suriye rejimi, Kürt partileriyle
ilişkileri 186-7
- Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi *bkz.*
SSMP
- "Suriye'de Modern Bir Devletin
Kuruluşu İçin Bildirge" 230

Sünni İslam: Suriye Kürtlerinin
çoğunluğu 30; sıkı sıkıya bağlı
siyasi partiler 90

Sykes-Picot anlaşması 38-40

Şahin, Bozan 61, 79n19, 81n27,
84n48

Şahin, Kemal 173n17

Şahin, Mustafa 61, 79n19, 81n27,
84n48

Şam:

bomba eylemleri 163;
davet edilen gerilla fraksiyonları
160;
dövülerek öldürülen kadın 247;
Şam-PKK eksenini 159-63;
ayrıca bkz. Şam Bildirgesi

"Şam Baharı" 216, 230, 234, 249,
275n77

Şam Bildirgesi 258, 261

Şam Kürtleri:

Fransızlara sadakat 35;
tarih 33-4

şavi 129

Şedadî aşireti 32

Şehit Kürtler Günü 252

şehitler 252-3

Şemdini ailesi 34-5

Şerefhanê Bedlîsî Kulübü 54

Şerifler 38-9, 78n10

Şêxan aşireti 32

Şeyh Said İsyanı (1925) 44, 79n17

Şibabi, Emir Behcet 73

şiddet görüngüsü 243;

"eylem repertuarı" olarak 248-54;
ve aktörlerin özneliği 254-7

Şihaki, Hikmet 139

Şikakên aşireti 31

eş-Şişekli, Edib 26n2, 91-2, 97-9,
114n22, 134

şuubiyun 93, 124

Tabka Barajı 131, 171n4
takiye:

strateji olarak 24;
tanımlar 178

Talabani, Celal 104-5, 155, 164,
170, 172n6, 183, 239, 268n2
Tanzimat 29, 33, 77n1

tarih, yeniden yazımı 136

tarikatlara 150-1, 196-209;

PKK ile işbirliği 283;

Suriye'deki Kürt tarikatlarının
dönüşümü 199-202

tasavvuf:

Kürtçülükle eşanlamlı olarak
202-9;

tanımları 220n35;

ve Kürt kimliği 196-8

Taşnak komitesi/partisi 46, 52

"Temel Belge" 229

Temo, Mişel 255

Terrier Plan 21, 63-4

Terrier, Pierre 63-4

Tilly, Charles 126, 144n12, 218n13,
242-3, 249-50

Tlas, Mustafa 242

toplumsal cinsiyet eşitliği, PKK

tarafından desteklenmesi 196,
220n34

Türkiye-İsrail ittifakı (1996) 165

Ulusal Blok 38, 66, 73-4, 78n8, 89,
90, 210, 280;

*ayrıca bkz. "eşraf siyaseti";
Merdem, Cemil*

Ulusal Parti 90

Ulusal Selamet Cephesi (USC) 228, 258

USC (Ulusal Selamet Cephesi) 228, 258

ünanimizm 23, 176-9, 191, 217n6,
236, 245

Vakıflar Bakanlığı 200, 221n41
Vali, Abbas 232

van Bruinessen, Martin 18, 197

van Dam, Nikolaos 125

Vanlı, İsmet Şerif (İsmet Sharif
Vanly) 15, 113n12, 114n23,
162, 262

vatandaşlık, kaybı 106-10

Velud, Christian 65

Vifak 166, 173n17

von Hentig, W.O. 49

Wanlî, İsmet Şerif bkz. Vanlı, İsmet
Şerif

Washington DC konferansı (2006) 261
web siteleri:

Qamişlo ayaklanması
görüntülerinin yaygınlaştırılması
243;

siyasi partiler 219n26;

Şeyh Xeznewî 207

Wiewiorka, Michel 244

Xanî Kitabevi 215

Xanî, Ehmedê 147n31, 192, 198,
221n37

Xastiyan aşireti 31

Xelîl, Mano 214, 288n1

Xerzan aşireti 31

Xeznewî, Ehmed 199, 206-7

Xeznewî, İzedîn 207

Xeznewî, Mihemed Maşûq 207-9,
222n51, 257, 261, 268n1

Xoce, Mihemed Elî 104

Xoybûn Cemiyeti:

Ankara'dan af istemeleri telkini
100;

çekirdek kadrosu 79n19;

Kürt rönesansı için Bedirxan
kardeşlere destek 52;

Lübnan'da kurulması 45-7;

siyaset sahnesinden çekilme 94;

siyasi katılım stratejisi 180-1;
ve tarikatlar 199

Xwendevan (dergi) 213

Yasin, Şeyh 205-6

Yekbûn û Azadî 50, 181

Yekîtî (Partiya Yekîtî ya Kurdî li
Suriyê) 172n13, 213, 219n22, 231-
7, 239, 242-3, 249-53, 256-
62, 265, 284

"yeni insan" söylemi 177, 194

yerel şenlikler, geleneğin icadı 64, 71

YNK (Kürdistan Yurtseverler Birliği)
155-6, 158, 164, 170, 172n7,
n10, 196, 214, 274n69

Yukarı Cezire: sanayileşme

projelerinin geliştirilmemesi 267

el-Yusuf, Muhammed Said 101, 115n25

Yusuf, Nedim 173n17

el-Yusufi ailesi 35

Zaim, Husni 91, 97-101, 114n21

Zanîn (dergi) 213

zaviyeler 198-206

Zaza, Nureddin 81n26, 83n40, 105-
6, 113n12, 116n35, 116n36,
182-83

Zorava:

acınacak durumdaki Kürt
mahallesi 246;

Qamişlo ayaklanması 240

Jordi Tejel, Suriye Kürtlerinin Fransız mandası döneminden Qamişlo ayaklanması ve sonrasına kadarki (1920-2007) siyasi tarihini, sosyal hareket kuramından yararlanarak anlatıyor. Tejel özcü bir yaklaşımdan uzak durarak, Kürt ulusal bilincinin aşiretsel, yerel, bölgesel ve ulusal kimliklerle etkileşim içinde gelişiminin ince, karmaşık, zaman zaman da aykırı bir analizini sunuyor. Kılı kırk yaran bir kavramsal yaklaşımla çok boyutlu bir etnografik malzemeyi birleştiren yazar, Kürtlüğün özellikle 1963'ten beri kamusal alanın dışına itilmesi karşısında Suriye Kürtlerinin resmi ideolojiye bir "takiye" stratejisiyle içten içe meydan okuyuşundan açık alandaki sivil direnişlere ve ayaklanmalara uzanan kolektif tavırlarını incelerken bugüne uzanan gelişmeleri anlamlandırmaya yardımcı olacak eğilimleri saptıyor.

THG
82468
EAC
463 EAC

